

การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัณโณสถานเพื่อการดำเนินชีวิต

A STUDY OF BUDDHADHAMMA OF I-SAN KWAN SUTRAS FOR LIFE

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัณโณสถานเพื่การดำเนินชีวิต

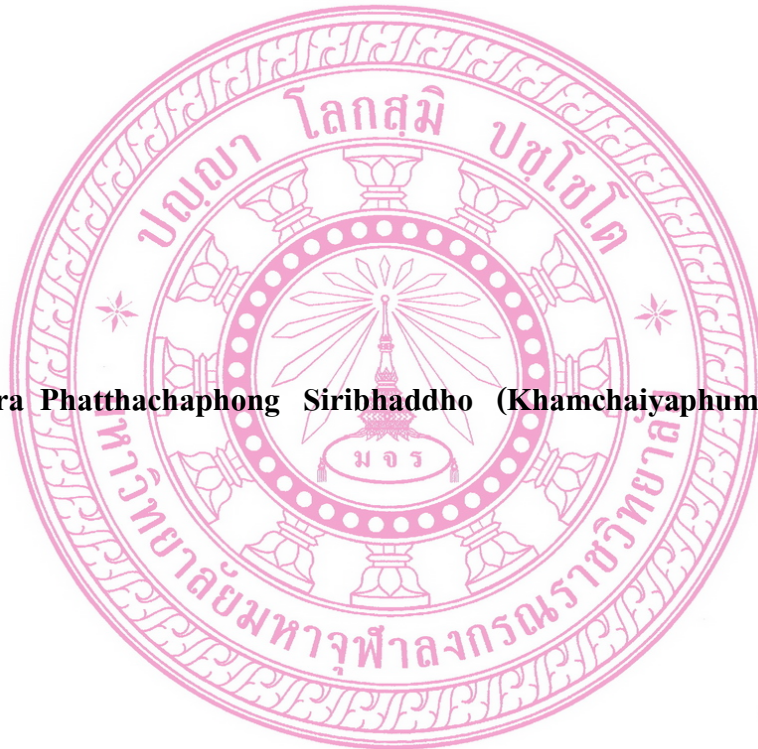

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕
(ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF BUDDHADHAMMA OF I-SAN KWAN SUTRAS FOR LIFE

Phra Phatthachaphong Siribhaddho (Khamchaiyaphum)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

(Copyright By Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอนุมัติ ให้นับวิทยานิพนธ์
เรื่อง “การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัณโณสานเพื่อการดำเนินชีวิต” เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... กันชนัชร ประธานกรรมการ

(พระมหาดนัยพัชร คมธีรปัญญา, คร.)

กรรมการ

(พระเมธีสุตาภรณ์, คร.)

กรรมการ

(ดร.ธีรวิทย์ ภิญญัญญุกานต์)

กรรมการ

(ผศ. ดร. เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์)

กรรมการ

(ผศ. ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระเมธีสุตาภรณ์, คร.

ประธานกรรมการ

ผศ. ดร. เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์ กรรมการ

ผศ. ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์ กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระภัทฐาพงษ์ สิริภุทโ)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสาน
เพื่อการดำเนินชีวิต

ผู้วิจัย : พระภัททชาพงษ์ สิริกทุโท (กำชัยภูมิ)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธีสุตาภรณ์,ดร. ป.ธ.๙, พ.ม., MA.,Ph.D

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์ กศ.บ.,กศ.ม.,Ph.D

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพงษ์ คงสัตย์ ป.ธ.๔, MA., ป.ร.ด.

วันสำเร็จการศึกษา : ๘ ม.ค. ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ (๑) เพื่อศึกษาพิธี สู้ขวัญบายศรี และ บทสวดรวัญอีสาน (๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสาน (๓) เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสาน เพื่อการดำเนินชีวิตใช้ซึ่ง เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ผลการศึกษาพบว่า

การบายศรีสู่ขวัญ คือวัฒนธรรม ประเพณีไทย และของชาวไทยอีสาน เป็นการปฏิบัติบูชาศักดิ์สิทธิ์ สร้างความเป็นสิริมงคลเป็น ลักษณะของการกล่าวบูชา สรรเสริญ อัญเชิญ อ้อนวอน บวงสรวง เทพยาดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้ประสพแต่สิ่งดีงามในวาระต่าง ๆ ของชีวิต การบายศรีสู่ขวัญมี ๓ ประเภท คือ การบายศรีสู่ขวัญคน สัตว์และสิ่งของ จากการที่ได้ทำพิธีการบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นหลักความเชื่อการบูชาทางศาสนาพราหมณ์ และผสมผสานกับอิทธิพลในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น บทสวดรวัญอีสาน คือ การประพันธ์คำ ที่ใช้ในการ สู้ขวัญ เป็นท่วงทำนองภาษาพื้นเมืองอีสาน แบบร้อยกรองประเภทร่าย

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสาน พบว่า หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญนั้น ได้แก่ คุณของพระรัตนตรัย , มาร, กฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา , อภินิหารปัจเจกชน ๕, ปาฏิโมกข์, วัฏจักร ๔, อภิญญา ๖, อธิปไตย, บุคคลหาได้ยาก ๒, ศรัทธา, โสดาบัน, ฐานะทาง พระศาสนา, กรรมฐาน ๔๐ , ปัญญา, อกุศลกรรม , พรหมจรรย์, หลักธรรม หลักของ สัททวิหาริก และอเนกตวาลิก, การทำเคารพ, กรรมฐาน, อรหันต์, นิพพาน, และ โอฆสงสารหลักหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญ แต่งงาน ได้แก่ เบญจศีลเบญจธรรม , ทาน, กรรม , เมตตา , อบายมุข ๖ , บุญกิริยาวัตถุ ๓ , อุโบสถศีล , ฆราวาสธรรม ๔ , ทิศา ๖ ปัจฉิมทิส คือทิสเบื้องหลัง , ภรรยา ๗, โอวาท ๑๐ ประการในการเป็นแม่ศรีเรือน และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญ

ผู้นำชุมชน ได้แก่ พรหมวิหารธรรม, อคติ, หลักธรรมเรื่องอริยมรรค หรือ มรรค มืองค์ ๘ , เบญจศีล ,ความไม่ประมาท, สังคหวัตถุ ๔,ธรรมเป็นโลกบาล, สุจริตและสัปปริสธรรม ๗

การประยุกต์หลักพุทธธรรม ใช้ในการดำเนินชีวิต คือ ในบทสูตรขวัณนาค ในการดำเนินชีวิตกับการพัฒนาตน สามารถนำมาประยุกต์ด้วยหลักพุทธธรรม คือ บุคคลหาได้ยาก ๒ ,ไตรลักษณ์ ๓และกัมมัญฐาน การระลึกรู้ถึงบุญคุณของบิดามารดา ผู้มีอุปการคุณ การบวช ถือกันว่าได้ตอบแทนบุญคุณบิดามารดา เมื่อบวชแล้วได้ศึกษาหลักธรรม นำมาประพฤติปฏิบัติตน เกิดความไม่ประมาทในตน มองเห็นสังขธรรม ตามกฎไตรลักษณ์ และสิ่งที่พัฒนาตนไปจุดสูงสุดของชีวิตมนุษย์ การได้ศึกษาเรียนรู้การปฏิบัติธรรมฐาน อันเป็นการปฏิบัติอันยิ่งใหญ่ สามารถนำพาให้ชีวิตพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ได้นั้นคือ พ้นจากวิภวสงสารเข้าสู่พระนิพพานได้ในที่สุด ในบทสูตรขวัณนาค แต่งงานมีหลักพุทธธรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการประจำวันในการครองเรือน ได้แก่ หลักเบญจศีลเบญจธรรมรู้จักบาป รู้จักบุญ ให้รู้จักทำบุญให้ทาน ให้รู้จักรักษาศีลเข้าวัดฟังธรรมในวันพระ นอกจากนี้ยังมีศิลปะ ในการครองชีวิตคู่ ให้ประสบผลสำเร็จ หลักการปฏิบัติตนเป็นสามี ภรรยาที่ดี และการเป็น ลูกเขย เป็นลูกสะใภ้ที่ดี ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาสถาบันครอบครัวให้เกิดความสุขและมั่นคงได้ และบทสูตรขวัณนาคผู้นำชุมชนประกอบด้วยหลักพุทธธรรม เหมาะสำหรับการนำมาประยุกต์ใช้กับการเป็นผู้นำชุมชนที่ดี มี ๓ ด้านด้วยกัน คือ ด้านการบริหารตนเอง ด้านการบริหารงาน และด้านการบริหาร บริการ สังคม เริ่มจากการมีพรหมวิหาร ๔ อันเป็นธรรมของผู้นำ ผู้ปกครอง ที่ควรมีประจำตนอยู่เสมอ ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง การปกครองผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา หรือชุมชน จะก่อให้เกิดความเสมอภาคซึ่งกันและกัน ผู้นำที่ดีควรยึดหลัก อคติ ๔ คือการไม่มีความลำเอียงข้างใดข้างหนึ่ง ในการปกครอง แบ่งปันผลประโยชน์ ให้ทั่วถึงกันในชุมชน มีสังคหวัตถุ ๔ ประการกับการทำประโยชน์ให้สังคม และทำงานรับใช้ประชาชน ด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต ยึดผลประโยชน์ของประชาชนเป็นหลัก

Thesis Title : A study of Buddhadhamma of I-san kwan Sutras for life

Researcher : Phra Phatthachaphong Siribhaddho (Khamchaiyaphum)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Medhisutabhorn, Pali IX, Cer.Dep.Ed., M.A., Ph.D.

: Assist. Prof. Kiatissak Nakprasit, B.Ed., Ph.D

: Assist. Prof. Suraprong Kongsat, Pali VII, M.A., Ph.D.

Date of Graduation : 9 January 2013

ABSTRACT

The purposes of this documentary research were (1) to study the Moral Boosting Ceremony and Moral Boosting Formulaic Poems recited in the ceremony held by the people in northeastern Thailand, (2) to study Buddhadhamma principles manifested in the Morale Boosting Formulaic Poems, and (3) to apply those Buddhadhamma Principles in daily life activities. Research results are described below.

Moralboosting or blessing ceremony (Baisee Su Kwan, in Thai) is the culture and tradition of Thai people living in northeastern Thailand. It is a solemn and sacred ceremony held to create the atmosphere of virtues and benevolence in the forms of worshipping, eulogizing, invoking, and offering to deities: gods, goddesses, or sacred beings, in order to gain good luck and favorable results in different stages of life. Morale boosting can be divided into three types: Morale boosting for human beings, animals, and things. This ceremony was derived from certain original beliefs in Brahmanism in conjunction with the influence of Buddhism. Therefore, the Morale Boosting Formulaic Poems were composed in the style specific to the northeastern dialect of Thailand.

Buddhadhamma principles found in the northeastern Morale Boosting Formulaic Poems recited in Naga Morale Boosting Ceremony consisted of Triple Gem Virtues, Mara or The Evil One, Three Common Characteristics of Impermanence, Decay, and Non-self, Five Constant Reflections, Patimokkha or Core Teachings, Four Virtues Conducive to Growth, Six Types of

Superknowledge, Athipateyya or Supremacy , Two Types of Rare Individuals, Faith, Sotapanna or First Stream-Enterers, Religious Errands, Forty Concentration Methods, Panna or Wisdom, Unwholesome Kamma or Actions, Sexual Abstinence, Principles for Close and Distant Disciples, Respectful Actions, Concentration, Enlightenment, Nibbana or Complete Cessation of Suffering, and the Cycles of Births and Rebirths.

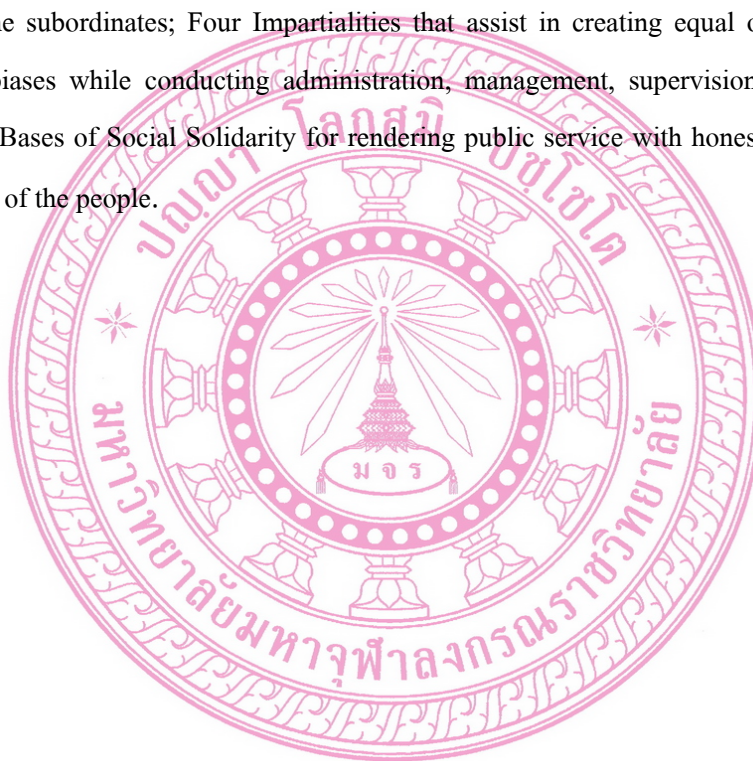
Buddhadhamma Principles found in Moral Boosting for Wedding Ceremony were Five Precepts and Five Ennobling Virtues, Dana or Charity, Kamma or Volitional Act, Metta or Loving Kindness, Six Causes of Ruin, Three Bases of Meritorious Action, Upasothasila or Eight Precepts for Laity, Four Virtues for Laity, Principles for Treating People in Six Directions, Seven Types of Wives, Ten Recommendations for Married Life. Buddhadhamma Principles found in Morale Boosting for Community Leaders were Four Sublime States of Mind, Four Biases, Eightfold Path, Five Precepts, Heedlessness, Four Bases of Social Solidarity, Principles for World Protection, Saccarita or Clean Conduct, and Seven Virtues of a Gentle Person.

Applications of Buddhadhamma principles found in Naga Moral Boosting Formulaic Poems were Two Types of Rare Individuals, Three Common Characteristics, Concentration Practice, Gratitude toward Parents, and Gratitude toward Other Helpful Individuals. This is because Buddhist ordination is regarded as paying back the debt of gratitude toward parents, and once the ordination takes place, one can study Dhamma in the holy scripture, apply it to the conduct of daily activities, gain insights into the realities of things through the understanding of the Three Common Characteristics and other Dhamma aspects for achieving the highest point of spiritual emancipation; one can also practice Kammatthana or Mental Concentration, which is considered to be the supreme mental practice that can finally lead to the complete cessation of suffering called Nibbana.

In Moral Boosting Formulaic Poems for Wedding Ceremony, Buddhadhamma principles that can be applied in daily life activities of a married couple include Five Precepts and Five Ennobling Virtues that teach how to avoid evil deeds, how to cultivate virtues, how to make merits, how to give or donate for charity, how to observe precepts and practice Dhamma, especially on important religious days. Other Buddhadhamma principles found in the same ceremony were the Art of Successful Living together as husband and wife, principles of being a

good husband, wife, son-in-law, daughter-in-law. These principles can assist in developing the family and marriage institution in order to create happiness and security in life.

Moral Boosting Formulaic Poems recited for community leaders contain Buddhhadhamma principles that can be applied in three dimensions: for self-development, for work development, and for social development. These include the Four Sublime States of Mind, which are important principles for the leaders and rulers to practice in developing the community and supervising the subordinates; Four Impartialities that assist in creating equal opportunities and in avoiding biases while conducting administration, management, supervision, and profit sharing; and Four Bases of Social Solidarity for rendering public service with honesty and good faith in the interest of the people.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ที่ผู้วิจัยพาเพียรทำสำเร็จลุล่วงไปได้ ด้วยผู้มีอุปการคุณหลายท่านที่เมตตาแก่ผู้วิจัยให้ความช่วยเหลืออย่างดียิ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอขอบพระคุณพระเมธีสุตาภรณ์,ดร. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ขอนุนโมทนา ผศ.ดร. เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์ และ ผศ.ดร. สุรพงษ์ คงศักดิ์ที่ได้เมตตาแนะนำชี้แนะให้คำแนะนำปรับปรุงแก้ไขให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ทำให้วิทยานิพนธ์ดำเนินไปตามแนวทางที่ถูกต้องจนสำเร็จ เพื่อนสหธรรมิกร่วมสถาบัน ที่ให้กำลังใจ พระมหาสมวงษ์ สิริสุทธิโต เจ้าคณะอำเภอเมืองชัยภูมิ ที่เมตตาเอื้อเฟื้อเป็นธุระในการเดินทาง ในการศึกษาของผู้วิจัย

อนุนโมทนาขอขอบคุณบุคคล ผู้ที่เป็นนักปราชญ์อีสาน ที่ประพันธ์บทสูตรขวัญอีสาน ที่ผู้วิจัยได้นำผลงานของท่านทั้งหลายมาศึกษา เป็นคัมภีร์ว่าจรรบูร เรื่องสุวรรณ,สวิง บุญเจิม และบุญนาค พินิจพล ซึ่งผู้วิจัย รู้สึกภูมิใจในความเป็นนักปราชญ์ ในภูมิปัญญาคนอีสานของท่านทั้งหลาย และผู้เขียนรู้สึกปลื้มใจที่ได้มีโอกาสนำผลงานของท่าน ตูสาธารณชน และหลายท่านที่ผู้วิจัยได้ศึกษา แต่ไม่ได้นำมาร่วมงานวิจัย ผู้วิจัยขอน้อมคารวะในความเป็นปราชญ์ของท่านทุกคนและกลุ่มบุคคลที่เป็นหมอสวดขวัญภาคอีสานที่ได้สืบสานมรดกอันล้ำค่า ให้ผู้วิจัย ได้ศึกษาหนึ่งในนั้น คือ บิดาของผู้วิจัยเองที่ได้เสียชีวิตไปแล้ว ที่เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัย ได้ศึกษาก่อให้เกิดวิทยานิพนธ์เล่มนี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยกราบขอขอบพระคุณ และอนุนโมทนา ผู้มีส่วนร่วมทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่มีชื่ออยู่บรรณานุกรม และสุดท้ายผู้วิจัยขอขอบคุณ มูลนิธิมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้มอบทุนการศึกษาแก่ผู้วิจัยในการศึกษาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ขอคุณความดีที่เกิดขึ้นจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมบูชาพระรัตนตรัย บิดามารดา ผู้ให้กำเนิดชีวิต พระอุปัชฌาย์ผู้ให้การอุปสมบทในพระพุทธศาสนา และครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ตลอดจนญาติโยมผู้มีอุปการคุณทุกท่านขอทุกท่านที่กล่าวมาจงประสบแต่สิ่งดีงามในชีวิต เจริญรุ่งเรืองในบวรพระพุทธศาสนา ทุกท่านทุกคนเทอญ

พระภิกษุชาพงษ์ สิริกฤโท (กำชัยภูมิ)

๕ มกราคม ๒๕๕๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ณ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ พิธีบายศรีสู่ขวัญและบทสูตรขวัญอีสาน	๑๔
๒.๑ นิยามและความหมาย	๑๔
๒.๒ ประวัติความเป็นมาพิธีบายศรีสู่ขวัญ	๑๗
๒.๓ ความสำคัญของพิธีบายศรีสู่ขวัญ	๑๕
๒.๔ มูลเหตุของการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ	๒๐
๒.๕ ลักษณะและชนิดของบายศรี	๒๑
๒.๖ ลักษณะขั้นตอนการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญของคนอีสาน	๓๐
๒.๗ ประเภทของการบายศรีสู่ขวัญ	๓๖
๒.๘ บทสูตรขวัญ	๔๐
๒.๙ สรุป	๖๕

บทที่ ๓ หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสาน	๖๓
๓.๑ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญนาค	๖๓
๓.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญแต่งงาน	๘๕
๓.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญผู้นำชุมชน	๙๖
๓.๔ สรุป	๑๐๓
บทที่ ๔ การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสานเพื่อ การดำเนินชีวิต	๑๐๙
๔.๑ ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสวดรวัญนาค	๑๐๙
๔.๒ ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสวดรวัญแต่งงาน	๑๒๑
๔.๓ ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสวดรวัญผู้นำชุมชน	๑๓๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๐
บรรณานุกรม	๑๕๑
ภาคผนวก	๑๕๓
ภาคผนวก ก.	๑๕๘
ภาคผนวก ข.	๑๖๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๒

อธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกฉบับบาลีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้าหลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ท.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๖๑ หมายถึง สุตตันตปิฎกที่มนิกายมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๒๖๑ ท.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕ หมายถึง สุตตันตปิฎกที่มนิกายมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๓๐๕ ส่วนการอ้างอิงวิสุทธิธรรมจะใช้อักษรหน้าว่า “วิสุทธิ” แล้วตัวเลข ๒ ตอน คือ ตัวเลขเล่ม/ตัวเลขหน้าที เช่น วิสุทธิ. ๓/๕ หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิธรรม เล่ม ๓ หน้าที ๕ เป็นต้น

พระสุตตันตปิฎก

ที.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปนิบาต	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อุปริปันณวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
อ.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย เอกกนิปาต	(ภาษาไทย)
อ.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ทุกกนิปาต	(ภาษาไทย)
อ.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต	(ภาษาไทย)
อ.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ฉกนิปาต	(ภาษาไทย)
อ.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย นวกนิปาต	(ภาษาไทย)
อ.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.สตุต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.อัฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.เอก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต	(ภาษาไทย)

บ.บ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	พุทธทศนิกาย	พุทธทศปาฐ	(ภาษาไทย)
บ.ร. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	พุทธทศนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
บ.อติ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	พุทธทศนิกาย	อติวุตตก	(ภาษาไทย)
บ.สุ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	พุทธทศนิกาย	สูตรนินบา	(ภาษาไทย)
บ.ป. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	พุทธทศนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก	ธัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

บ.ร.อ. (ไทย)	=	พุทธทศนิกาย	ธรรมบท	อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก	(ภาษาไทย)
วิสุทฺธิ.	=	วิสุทฺธิมคค	ปกรณวิเสส		

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้มีบทบาทเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยหรือดินแดนสุวรรณภูมิในปัจจุบันรับรู้กันโดยทั่วไปว่าเป็นภูมิประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรืออาเซียนมาตั้งแต่สมัยยุคพระเจ้าอโศกมหาราชหลังจากได้ทำการสังคายนาครั้งที่ ๓ สิ้นสุดลง ปี พ.ศ. ๒๓๔ จนถึงปัจจุบัน ๒๐๐๐กว่าปีมาแล้ว ประวัติศาสตร์ชาติไทยมีความเกี่ยวเนื่องผูกพันกับพุทธศาสนามายาวนาน จึงทำให้พระพุทธศาสนากับชาติไทยมีความสัมพันธ์ผูกพันแนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันควบคู่กันมาตามประวัติศาสตร์ที่ได้จารึกบันทึกไว้ที่ได้ศึกษากันโดยทั่วไป เริ่มตั้งแต่สมัยอาณาจักรกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี โดยเฉพาะยุคสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงมีนโยบายทั้งด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และ สังคม โดยยึดเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน^๒

สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๒๐) หลัง พ.ศ. ๑๘๐๐ เมื่อไทยตั้งอาณาจักรมั่นคงอยู่ที่สุโขทัยแล้ว พ่อขุนรามคำแหง พระองค์เลื่อมใสพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า จึงได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์แต่เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นไปยังสุโขทัย ทรงทำนุบำรุงพระสงฆ์ ส่งเสริมการเรียนการศึกษาพระไตรปิฎกพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองมาก มีการสร้างวัดวาอารามและหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่มากมาย พ.ศ.๑๘๕๓ พระยาสิทธิไชยครองราชย์ ได้มีมณเฑียรมาหลวงมีสังฆราชเมืองลัทธิขอมเข้ามาสู่กรุงสุโขทัยได้เสด็จออกผนวชชั่วคราว ณ วัดป่ามะม่วงในเขตอรัญญิก และได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเตมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง เป็นหนังสือที่ทรงอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อและวิถีปฏิบัติของประชาชนทั่วไปในเรื่องนรกสวรรค์และการทำดีทำชั่ว^๓

^๑พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในอาเซียน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๓.

^๒เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ, (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๔-๑๔๖.

^๓จันทน์ ทองประเสริฐ, ประวัติพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๘๕-๓๐๒.

ดังนั้นจึงทำให้โดยพื้นฐานการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทยส่วนใหญ่ดำเนินตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและความเจริญทางด้านวัฒนธรรมประเพณี ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน แต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทในสังคมชีวิตของคนไทยนั้น ความเชื่อความศรัทธาในขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เคยสืบทอดกันมาในยุคก่อนที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลในการดำรงชีวิตของคนในสังคมไทยพอสมควรวัฒนธรรมประเพณีทางด้านพิธีกรรมซึ่งชาวพุทธทุกคนปฏิเสธไม่ได้ว่า สิ่งที่มีอิทธิพลทางหลักความเชื่อของสังคมไทย คือศาสนาพราหมณ์ ที่มีความเจริญรุ่งเรืองในภูมิภาคแถบสุวรรณภูมิมาก่อน และยังมีอิทธิพลสืบทอดกันมาจนยุคปัจจุบัน

นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าศาสนาพราหมณ์น่าจะเข้ามาก่อนสมัยสุโขทัย โบราณสถานและรูปสลักเทพเจ้าเป็นจำนวนมากได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศาสนาเช่นรูปสลักพระนารายณ์ ๔ กรมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๕-๑๐ สถานที่สำคัญเช่น ปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมาพระปรางค์สามยอดจังหวัดลพบุรี ในสมัยสุโขทัยศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนาในสมัยนี้มีการค้นพบเทวรูป พระนารายณ์พระอิศวรพระพรหม พระแม่อุมาพระหริหระ นอกจากหลักฐานทางศิลปกรรมแล้วในด้านวรรณคดีได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ เช่น คำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือนางนพมาศ หรือแม้แต่ประเพณีลอยกระทง น่าจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์เช่นกัน ในสมัยอยุธยาเป็นสมัยที่ศาสนาพราหมณ์เข้ามามีอิทธิพลทางวัฒนธรรมประเพณีเช่นเดียวกับสุโขทัย พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงยอมรับพิธีกรรมที่มีศาสนาพราหมณ์เข้ามามีส่วนเช่นพิธีแข่งน้ำพิธิทำน้ำอภิเษกก่อนขึ้นครองราชย์สมบัติ พิธีบรมราชาภิเษกพระราชพิธีจองเปรียงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีตรียัมปวายเป็นต้นสมัยปัจจุบันพระราชพิธียังคงปฏิบัติอยู่ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก, การทำน้ำอภิเษก, พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ในรัฐพิธีหรือสามัญชนทั่วไปพิธีพราหมณ์เท่าที่เหลืออยู่ และยังมีผู้ปฏิบัติสืบทอดมาได้แก่พิธีโกนผมไฟ พิธีโกนผมจุก พิธีตั้งเสาเอก พิธีตั้งศาลพระภูมิ “เป็นต้น

ประเพณีนิยมที่คนไทยได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์อีกอย่างหนึ่งคือ ประเพณีการบายศรีสู่ขวัญที่มีการปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะภูมิภาคทางตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสานถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งถือว่าเป็นประเพณีมงคลและสำคัญอย่างหนึ่งชาวอีสาน ประเพณีสู่ขวัญบายศรี ทำกันแทบทุกโอกาสทั้งในมูลเหตุแห่งความดีและไม่ดี ชาวอีสานถือว่าเป็นประเพณีเรียก

^๑คลังปัญญาไทย.(๒๕๕๐),ประวัติศาสตร์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู,(ออนไลน์),แหล่งที่มา:

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index>, [2 กันยายน 2553]

ขวัญให้มาอยู่กับตัว พิธีสู่ขวัญนี้เป็นได้ทั้งการแสดงความชื่นชมยินดีและเป็นการปลอบใจให้เจ้าของขวัญจากคณะญาติมิตรและบุคคลทั่วไปผู้ได้สัมผัสหรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่เราเคารพนับถือมาเยี่ยมเราก็อินดีจัดพิธีสู่ขวัญให้ประเพณีสู่ขวัญจึงเป็นประเพณีทำกันอย่างกว้างขวาง^๕ แม้ในยุคปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่และแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตของคนอีสานก็ตาม และการรับรู้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาทำให้ประเพณีต่างๆ ที่มีในชุมชน ในวิถีชีวิตของสังคมไทยถึงแม้บางอย่างจะได้รับอิทธิพลจากลัทธิความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์แต่ก็ได้สอดคล้องเอาหลักพุทธธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานให้เกิดความกลมกลืนระหว่างหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนากับหลักการพิธีกรรมของพราหมณ์และวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนได้อย่างลงตัว เช่น ประเพณีสู่ขวัญบายศรีของคนที่ผสมผสานเอาวัฒนธรรมทั้งสามอย่างได้อย่างลงตัว คือ (๑) การประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญบายศรี เป็นลักษณะความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ (๒) บทสวดขวัญหรือคำสู่ขวัญเป็นวัฒนธรรมด้านภาษาของคนอีสานซึ่งเป็นวาทีศิลป์ที่ทรงคุณค่าเป็นบทร้อยและเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นและ (๓) ในบทสวดขวัญนั้นได้สอดคล้องเอาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าไปด้วยเพื่อเป็นยุทธวิธีการสั่งสอน ชี้แนะเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนในโอกาสต่าง ๆ ที่ผู้ที่ได้รับการสู่ขวัญนั้นเผชิญอยู่ในปัจจุบัน หรือกำลังจะปฏิบัติในอนาคตอันใกล้ซึ่งเป็นการประพันธ์ขึ้นของนักปราชญ์พื้นเมืองท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่ามีคุณค่าบ่งบอกถึงความเจริญทางด้านวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชาวไทยอีสานและพระพุทธศาสนา

ดังนั้นในพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญนอกจากจะเป็นกระบวนการที่เน้นเรื่องของความเป็นสิริมงคลเป็นขวัญเป็นกำลังใจ ในหลักความเชื่อทางด้านจิตและวิญญาณของชุมชนแล้วผู้วิจัยประสงค์ได้ตั้งประเด็นวิเคราะห์เอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาวิเคราะห์ให้เห็นว่าในแต่ละบทแต่ละประเภทของบทสวดขวัญนั้นผู้ประพันธ์ต้องการที่จะสั่งสอนด้านคุณธรรม จริยธรรมอะไรบ้าง ที่จะเป็แนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตให้ประสบผลสำเร็จความอยู่ดีกินดีและความเป็นสิริมงคลสร้างขวัญกำลังใจ ด้านจิตวิญญาณ ตามความเชื่อความศรัทธา จึงได้ประกอบพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญขึ้น

จากข้อศึกษาข้างต้น ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมผัสพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญการได้ยินได้ฟังสำเนียงเสียงในพิธีการสู่ขวัญในท้องถิ่นแบบอีสาน ทั้งได้ศึกษาคำอ่านของบทสวดขวัญ ดังนั้นผู้วิจัยมองเห็นคุณค่าในบทสวดขวัญประสงค์ที่ประยุกต์เอาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาของ

^๕ ปรีชา พินทอง (ปริญญาน กิกขุ), ประเพณีโบราณไทยอีสาน, (อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต, ๒๕๑๖), หน้า ๒๐๔.

^๖ สว่าง บุญเจิม, ตำรามรดกอีสาน, (อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ม.ป.ป), หน้า ๔๒๗-๔๓๐.

บทสวดขวัญภาษาอีสาน ที่ใช้ในพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ วิเคราะห์และนำมาเผยแพร่ เป็นข้อคิดคติธรรมนำไปประพฤติปฏิบัติ ตามหลักทางของพระพุทธศาสนา ต่อตนเอง ชุมชนและสังคมส่วนรวม นอกจากนี้ยังจะได้สืบสานความเป็นเอกลักษณ์อันดีงามของบรรพบุรุษนี้ไว้ไม่ให้สูญหาย และถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามให้กับอนุชนคนรุ่นใหม่ได้ศึกษาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพิธีสู่ขวัญบายศรีและบทสวดขวัญอีสาน
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสาน
- ๑.๒.๓ เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานเพื่อการดำเนินชีวิต

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเอกสาร(Documentary Research)มีขอบเขตในการวิจัยดังนี้

- ๑.๓.๑ ด้านเนื้อหาบทสวดขวัญอีสาน มุ่งศึกษาบทสวดขวัญ ๓ บท ได้แก่

- ๑) บทสวดขวัญนาค หรือภาษาไทยกลางเรียกว่าบททำขวัญนาค
- ๒) บทสวดขวัญแต่งงาน (คู่บ่าว-สาว)
- ๓) บทสวดขวัญผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน, กำนัน, อ.บ.ต.)

- ๑.๓.๒ ด้านเอกสาร คือ บทสวดขวัญนาค และบทสวดขวัญแต่งงานผู้วิจัยจะยึดเอา

งานเขียนของ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ,สวึง บุญเจิมและบุญนาค พินิจพล ด้านพระพุทธศาสนา จะศึกษาเอกสารที่เป็นปฐมภูมิคือพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๕ และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ ทั้ง ๔๕ เล่ม เป็นหลัก และใช้เอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และเอกสารทางวิชาการทั่วไปทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้เขียนหรือเรียบเรียงไว้ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ พิธีสู่ขวัญบายศรีและบทสวดขวัญอีสานเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานมีอย่างไร
- ๑.๔.๓ การประยุกต์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานเพื่อการดำเนินชีวิตได้อย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

หลักพุทธธรรม หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา ของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในบทสูตรขวัณโณสถาน

พิธีสู่ขวัญบายศรี หมายถึง พิธีกรรมทางความเชื่อความศรัทธาเป็นประเพณีที่จัดทำขึ้นเพื่อความป็นสิริมงคลเรียกขวัญกำลังใจ ด้านจิตวิญญาณ แก่ผู้เข้าพิธีสู่ขวัญ เช่น นาคที่จะเข้าอุปสมบท ,คู่บ่าวสาว ในพิธีการแต่งงาน และผู้ใหญ่บ้าน, กำนัน, อ.บ.ต. ที่ได้เข้ารับตำแหน่งที่มีในสังคมชาวอีสาน

สู่ขวัญ หมายถึง ลักษณะของการกระทำของผู้ทำการหรือ ผู้ทำขวัญในการประกอบพิธีการสู่ขวัญบายศรี หรือเรียกตามภาษาไทยภาคกลางว่าเรียกขวัญ คำว่า สู่ เป็นคำกริยา หมายถึง ให้อำนาจ, ถึง

บทสูตรขวัญ หมายถึง บทเนื้อหาคำราหรือคำที่ใช้สวดหรือใช้สวดในพิธีสู่ขวัญบายศรีที่มีผู้แต่งไว้เป็นลายลักษณ์อักษรมีลักษณะเป็นบทร้อยยาว หรือที่เรียกว่าบททำขวัญในภาษาไทยภาคกลางได้แก่ บทสูตรขวัญนาคบทสูตรขวัญแต่งงาน (คู่บ่าว-สาว)บทสูตรขวัญผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน,กำนัน, อ.บ.ต.)

บทสูตรขวัญอีสาน หมายถึง บทเนื้อหาคำราหรือคำที่ใช้สวดหรือใช้สวดในพิธีสู่ขวัญบายศรีที่มีผู้แต่งไว้เป็นลายลักษณ์อักษรมีลักษณะเป็นบทร้อยยาว ได้แก่ บทสูตรขวัญนาคบทสูตรขวัญแต่งงาน (คู่บ่าว-สาว)บทสูตรขวัญผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน,กำนัน, อ.บ.ต.)ที่เป็นสำนวนภาษาทางภาคอีสาน

การประยุกต์หลักพุทธธรรม หมายถึง การนำเอาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญอีสาน มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต ผู้วิจัยกำหนดการประยุกต์ใช้ในหลักการ ดังนี้

(๑) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญนาคประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตด้านการพัฒนาตน

(๒) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญแต่งงานประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตด้านการพัฒนาครอบครัว

(๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญผู้นำชุมชนประยุกต์ใช้ในการการดำเนินชีวิตพัฒนาด้านชุมชนสังคม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การประกอบพิธีสู่ขวัญบายศรี เป็นประเพณีนิยมที่จัดทำขึ้นทั่วไปในประเทศไทย และชุมชนภาคอีสาน ซึ่งได้นักวิชาการหลายท่าน ได้แสดงเนื้อหาทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมประเพณี ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ พอที่จะสรุปได้ ดังนี้

๑.๖.๑ พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่าธรรมะ ในขุมนุมปาฐกถาธรรมชุด พุทธธรรมความว่าธรรมะในที่นี้ หมายถึงการปฏิบัติที่ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติที่เขียนขาดที่จะลำเอียงไม่ได้เพราะกฎของธรรมชาติบังคับไว้อย่างเด็ดขาด ดังนั้น ธรรมะ คือ ระบบปฏิบัติที่ถูกต้องและจำเป็นแก่มนุษย์ ตามกฎของธรรมชาติคำว่า ธรรมชาตินี้ เป็นคำกำเนิด ของคำว่า ธรรมะ ถ้าเราจะรู้ ถ้าเราจะเข้าใจสิ่ง ที่เรียกว่า ธรรมะ ได้ เราก็ต้องสนใจสิ่ง ที่เรียกว่า ธรรมชาติ ตัวแท้ตัวจริงของธรรมชาติ นั้นแหละ คือ ธรรมะ ธรรมชาตินี้ในที่นี้ แจกออกได้ เป็น ๔ ความหมาย คือ ตัวธรรมชาติ โดยตรงนั้นก็เรียกว่า ธรรมะ ตัวกฎของธรรมชาติที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรมะตัวการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ นั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ ตัวผลที่ได้รับ จากการปฏิบัติอย่างถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ นั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ ดังนั้น เราจึงได้ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะนี้ เป็น ๔ ความหมาย คือ ตัวธรรมชาติ อย่างหนึ่ง ตัวกฎของธรรมชาติ อย่างหนึ่งตัวหน้าที่ตามกฎหมายของธรรมชาติ อย่างหนึ่ง แล้วผลจากการปฏิบัติหน้าที่นั้น อีกอย่างหนึ่ง รวมเป็น ๔ อย่างด้วยกันสื่ออย่างนี้ เรียกด้วยคำเพียงคำเดียวว่า ธรรมะ เสมอกันหมด แต่แล้วขอให้สังเกต คำว่า ธรรมะ ในความหมายไหนที่จำเป็นที่สุดสำหรับมนุษย์สรุปแล้วว่าธรรมะในความหมายที่เป็นการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ^๗

๑.๖.๒ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือของอีสานเกี่ยวกับพิธีการสู่ขวัญของชาวอีสานว่า เป็นการพัฒนามาจากพิธีของพราหมณ์ คำสูตรขวัญเป็นวรรณกรรมแบบร้อยกรองประเภทร่าย ออกเสียงยาวยืดยาวเป็นทำนองเสนาะ มีทั้งร่ายยาวชिरป็นติ ร่ายกาพย์ยาวชिरป็นติ แต่ส่วนมากเป็นร่ายยาว ชาวอีสานให้ความสำคัญเกี่ยวกับจิตใจมาก ดังนั้น วิธีการดำเนินชีวิตแทบทุกอย่างจึงมักมีการสู่ขวัญควบคู่กันไปด้วยเสมอเพื่อเรียกหรือระดมพลังทางจิตใจ เนื้อหาสาระในคำสูตรขวัญนั้นนอกจากจะให้คติหรืออุดมการณ์ตามมาตรฐานของค่านิยมในสังคมแต่ละยุคสมัยแล้ว เป็นการแทรกวิทยาการควบคู่กันไปด้วย เช่น สู่ขวัญเรือน สู่ขวัญบ้าน (สถาปัตยกรรม), สู่ขวัญนา สู่ขวัญข้าว สู่ขวัญลาน สู่ขวัญเล่า (กสิกรรม-กัญญาวิทยา), สู่ขวัญควาย วัว ม้า ช้าง (สัตวบาล)

^๗พุทธทาสภิกขุ, ขุมนุมปาฐกถาธรรมชุด พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐.

สู่ขวัญแม่ออกกรรม, สู่ขวัญเด็ก (สูตินารี), สู่ขวัญนาคน, สู่ขวัญพระเณร, สู่ขวัญบ่าวสาว (จริยศาสตร์ สังคมวิทยา) และสู่ขวัญเมือง, สู่ขวัญผู้ใหญ่ (รัฐศาสตร์) เป็นต้น เมื่อศึกษาคำสูตรขวัญอย่างลึกซึ้งก็มองเห็น อุดมการณ์ มาตรฐานค่านิยมประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง และคำสูตรขวัญจะสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมพื้นเมืองอีสาน โดยแท้จริงทุก ๆ อริยาบถ ในการดำรงชีวิตของชาวอีสานจะมีผู้เขียนภาษาอันไพเราะกำกับไว้เสมอ เพื่อสั่งสมอบรมแนวความคิดคติสอนใจของบรรพชนให้เป็นมรดกตกทอดแก่อนุชนรุ่นหลัง^{๖๒}

๑.๖.๓ ธวัช ปุณโณทก กล่าวไว้ในหนังสือวรรณคดีอีสานว่า ในภาคอีสานมีวรรณกรรมประเภทคำสอนเป็นจำนวนมากและค่อนข้างจะโดดเด่นอยู่ในความสนใจของประชาชน โดยพบว่าหมอลำมักจะนำมาลำในที่ประชุมชนอยู่เสมอ โดยเฉพาะเรื่องราวที่มีเนื้อหาสอนใจ สอนแนวปฏิบัติของบุคคลในครอบครัวและสังคมการดำเนินเรื่องมักเป็นเทศนาโวหารตลอดเรื่อง ไม่มีตัวละคร เช่นเดียวกับโคลงโลกนิติหรือสุภาษิต เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นคำสอนแนวประพฤติปฏิบัติโดยยึดคติธรรมทางพุทธศาสนาและจารีตท้องถิ่น เช่น ธรรมดาสอนโลก, อิตลีสองคองสิบสี่, พระยาคำทองสอนไพร่, อินทนิมิตสอนลูก, ท้าวคำสอน, กาพย์ปู่สอนหลาน, กาพย์หลานสอนปู่ย่าสอนหลาน, ขอดคำสอน, ตาสันสมคิด, กาลนับมือสัว ลีบบ่สูญ หรือลบบ่สูญ และสิริจันโทวาทคำสอน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมเบ็ดเตล็ด คือ วรรณกรรมที่ไม่อาจจัดกลุ่มอยู่ในประเภทหนึ่งประเภทใดได้ เพราะการสร้างสรรค์วรรณกรรมเหล่านี้มักมีจุดมุ่งหมายเฉพาะกิจพบว่าส่วนใหญ่ใช้ในพิธีกรรมคือ (๑) วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีกรรมสู่ขวัญบายศรี เช่น บทสูตรขวัญ (บทสู่ขวัญทั่วไป) บทสูตรขวัญอยู่กรรม (ใช้สู่ขวัญแม่ลูกอ่อนก่อนจะออกจากกรออยู่ไฟ) บทสูตรขวัญเด็ก (ใช้สู่ขวัญเมื่อเจ็บป่วยหาสาเหตุไม่ได้) บทสูตรขวัญหนุ่มสาวหรือบทสูตรขวัญแต่งงาน บทสูตรขวัญเฮือน (ใช้สู่ขวัญขึ้นบ้านใหม่) บทสูตรขวัญเกวียน บทสูตรขวัญควายกล่าวถึงบุญคุณควายที่ช่วยทำนาและขอมาควายที่ทพบ (๒) วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีกรรมขอฝนหรือประเพณีแห่บั้งไฟ ได้แก่ คำแข็งต่าง ๆ ไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (มุขปาฐะ) เช่น คำแข็งบั้งไฟ คำแข็งนางแมว (แห่นางแมว) ส่วนใหญ่ด้นกลอนสดและกลอนที่จำสืบทอดกันมา เน้นความสนุกสนานรื่นเริงเป็นที่ตั้ง (๓) วรรณกรรมที่ใช้เกี่ยวพาราสิระหว่างหนุ่มสาวที่เรียกว่า "พญาเครือ" หรือ "พะยาเครือ" คือ คำพูดโต้ตอบของหนุ่มสาวที่เกี่ยวกันโดยสำนวนโวหารเปรียบเทียบกับขกษายิตท้องถิ่นมาอ้างอิงเพื่อเกี่ยวพาราสิและฝากรักบ้าง (๔) นิทานที่เล่าเพื่อความสนุกสนานและตลกขบขัน เช่น

^{๖๒} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า

นิทานขบขันเชิงปัญญาเรื่องเชียงเมี่ยง นิทานตลกเรื่อง โดงโดยนิทานขบขันเชิงหยาบโลน เช่น นิทานก้อม เป็นต้น^๕

๑.๖.๔ นิตินันท์ พันทวี ได้วิจัยในเรื่องพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนกรณีศึกษาพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ ความว่า (ก)คุณค่าพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญของชุมชน ประกอบด้วย คุณค่าในตัวพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ หมายถึง คุณค่าในองค์ประกอบของพิธีกรรม อันได้แก่ ผู้นำพิธีกรรม ผู้ร่วมพิธีกรรม บทสู่ขวัญ วัสดุสิ่งของหรือเครื่องสังเวย เวลาและสถานที่ในฐานะเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายแห่งความดีงาม (ข) คุณค่าของพิธีกรรมที่เกิดขึ้นต่อบุคคล ได้แก่ สมาธิ ความสบายใจ ความกตัญญูต่อเวทีกี ความอ่อนน้อมถ่อมตนมีสัมมาคารวะ และความมีน้ำใจงาม คุณค่าของพิธีกรรมที่เกิดขึ้นต่อชุมชน ประกอบด้วย คุณค่าในฐานะเป็นกระจุกเงาสะท้อนวัฒนธรรมทางภาษาไทยและให้ความบันเทิงแก่ชุมชน คุณค่าในฐานะที่ทำหน้าที่ควบคุมรักษาแบบแผนทางสังคมของชุมชน คุณค่าในฐานะที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม และคุณค่าในการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชน (ค) ความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าของพิธีกรรมกับการสร้างทัศนคติต่อตนเอง และความผูกพันกับชุมชน พบว่าเมื่อชุมชนเรียนรู้คุณค่าของพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญโดยการเชื่อมโยงกับภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนก่อให้เกิดความเข้าใจ ความมั่นใจ ความภูมิใจและความมีเกียรติภูมิ จะส่งผลให้เกิดทัศนคติต่อตนเองใจเชิงบวก และเมื่อชุมชนเกิดความคุ้นเคยกับแบบแผนทางสังคมของชุมชน ก่อให้เกิดความเชื่อมั่น การยอมรับการปรับตัวต่อพฤติกรรมภายในชุมชนได้ เกิดความรู้สึกพึงพอใจและความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนส่งผลให้เกิดความผูกพันกับชุมชนมากขึ้น (ง) รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน พบว่า พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญเป็นเครื่องมือที่คนในชุมชน ใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมในการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ถูกต้องสร้างสรรค์ และสอดคล้องกันระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คนกับสิ่งแวดล้อม คนกับคน และคนสร้างทัศนคติต่อตนเอง พร้อมกันกับความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชุมชนซึ่งเป็นการสร้างพลังชุมชน ในการพัฒนาให้เกิดคุณภาพโดยใช้ปัญญาเป็นตัวเชื่อม^๖

๑.๖.๕ พระสมุห์พรเทพ ภาวธมฺโม (โตแย้ม) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่องบทบาทการทำขวัญนาคในการเผยแผ่ธรรมะแก่ประชาชน ของนายชินกร ไกรลาศ (ชิน ฝ่ายเทศ) สรุปประเด็นในด้านหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในบททำขวัญนาคเพื่อการเผยแผ่ธรรมะแก่ประชาชนของชินกร ไกรลาศ มีหลักธรรมปรากฏแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ดังนี้ส่วนที่ ๑หลักธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาบททำขวัญนาค

^๕ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๒๔-๓๐.

^๖นิตินันท์ พันทวี, “พิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนกรณีศึกษาพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ.”งานวิจัยปริญาคุณวุฒิปบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔)

ได้แก่ บุคคลหาได้ยาก ๒ , พรหมวิหาร ๔ , ทิศ ๖ , รัตนะ ๓ , คุณพระรัตนตรัย , สวรรค์ ๖ , กรรม ๒ , กรรม ๓ , มาร ๕ , อปัณณกปฏิบัติ ๓ , ส่วนที่ ๒ หลักธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมและเครื่องประกอบพิธีกรรมการทำวัณนาค ได้แก่ วรรณะ ๔ , สุจริต ๓ , สีล ๕ , อริยทรัพย์ ๗ , โลกุตระธรรม ๘ , อกุศลมูล ๓ , อวิชชา , ห่วง ๓ , ตัณหา ๓ , ธรรม ๓ , ปัญญา , วิมุตติ , ไตรสิกขาหรือสิกขา ๓ , โพชฌงค์ ๗ , กพ ๓ , อัคคี ๓ , วิสุทธิ ๗ , วัฏฏะ ๓^{๑๑}

๑.๖.๖ ชาคริต อานันทราวัน ได้วิจัยเรื่องบทสวดขวัญจังหวัดเลย ความว่า ความเชื่อถือของชาวจังหวัดเลยที่ปรากฏในบทสวดขวัญเชื่อในผีแถน ผีคำ พระอินทร์ พระพรหม ผสมผสานกับพุทธศาสนา ในด้านจริยธรรมพบว่า ชาวเลยมีความเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ร่วมมือกัน สามัคคีกันอย่างดี ในด้านค่านิยมและข้อห้ามชาวเลยมีค่านิยมทางความร่ำรวย ความเป็นเจ้านาย ใหญ่โต ความสุขสบายและชอบสนุก นิยมผู้มีปัญญาและอายุยืน รวมทั้งการเชื่อฟังการสอนของผู้ใหญ่ในด้านข้อห้าม คือ ห้ามพระประพฤตินอกศีลธรรม ข้อห้ามผัวเมียและเด็กเพื่อให้อยู่ในความสงบสุขปลอดภัย ด้านภาษาและวัฒนธรรมเป็นลักษณะร้ายขาวใช้คำซ้ำหรือเล่นคำ ให้ไพเราะรวมบทสวดขวัญสำคัญที่มีอยู่ในจังหวัดเลย ๑๓ ชนิด เช่น บทสวดขวัญบายศรีบทสวดขวัญธรรมดา (ทั่วไป) , บทสวดขวัญเด็กออกไฟ , บทสวดขวัญนำสอย , (นำรอย) บทสวดขวัญทหาร , บทสวดขวัญควาย เป็นต้นโดยกล่าวตั้งแต่สาเหตุของการสู่ขวัญพิธีกรรมการสู่ขวัญขอบเขตการสู่ขวัญซึ่งทำต่อสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตขั้นตอนการสู่ขวัญผลการสู่ขวัญโดยทั่วไปรวมทั้งจรรยาบรรณของหมอสวดขวัญนอกจากนี้ยังกล่าวถึงประเพณีของชาวจังหวัดเลยซึ่งยังนิยมปฏิบัติกันในเขตชนบทเช่นฮิลิบสองบุญแห่ข้าวพันก้อนบุญแห่ดอกไม้เป็นต้น^{๑๒}

๑.๖.๗ พระมหาสมฤทธิ อธิฐญาโณ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง จริยธรรมที่ปรากฏในหนังสืออุสาคณกรณศึกษา บ้านสระแก้วตำบลบ้านฝาง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น สรุปได้ว่า หลักจริยธรรมที่ปรากฏในการแสดงหนังสืออุสาคณกรณคือ ข้อปฏิบัติของตัวละคร ระหว่างบิดา มารดา กับ บุตรธิดา , พี่ชาย กับ น้องชาย , มิตร กับ มิตร , กษัตริย์ กับ เสนาอำมาตย์ ราษฎร , สามเณร กับ ภรรยา และหลักธรรมอื่น ๆ ที่ใช้เป็นเครื่องควบคุมความประพฤติของบุคคลในสังคม ให้ประพฤติปฏิบัติต่อกัน เพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เช่น ความเคารพ ความรู้คุณ หลักในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การให้ทาน , การรักษาสีล , การทำใจให้บริสุทธิ์ , การมีความยุติธรรม เป็นต้น

^{๑๑}พระสมุห์พรเทพ ภวณโม (โตแย้ม). “บทบาทการทำวัณนาคในการเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชนของนายชินกรไกรลาส (จีนฝ่ายเทศ)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

^{๑๒}ชาคริต อานันทราวัน, บทสวดขวัญจังหวัดเลย, งานวิจัยวัฒนธรรมของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ(กลุ่มงานวิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ๒๕๒๔.

ด้านแนวคิดจริยธรรมที่ปรากฏในหนังสืออีสาน บ้านสระแก้ว พบว่าการแสดงของหนังสืออีสาน เรื่องรามเกียรติ์ มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่จะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของคุณธรรมและความชอบธรรมมาก่อนสิ่งอื่นใด และอาจลบเลือนความเป็นญาติมิตรสหายถ้าหากญาติมิตรนั้นเป็นฝ่ายผิดอย่างเช่นจากพฤติกรรมของพิเภก คนเราจะต้องตั้งอยู่ในธรรม หากพี่น้องญาติวงศ์ไม่ตั้งอยู่ในธรรมก็ต้องตัดญาติขาดมิตร ไม่อาจให้ความช่วยเหลือได้ เพราะธรรมะย่อมสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดใครจะว่าอกตัญญูก็ต้องยอม หากคนไทยเราโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการถือเอาพิเภกเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติการเล่นพรรคเล่นพวกในวงราชการก็จะน้อยลง การปกป้องผู้กระทำผิดเพราะเห็นแก่พวกพ้องก็คงจะไม่มี จึงเกิดความเป็นธรรมในสังคม และเกิดความเจริญก้าวหน้า หากคนไทยมัวปกป้องผู้กระทำผิด เพราะเห็นแก่ญาติมิตรแล้ว ประเทศชาติคงอยู่ไม่ได้และทุกคนควรถือธรรมะเป็นใหญ่ปฏิบัติตามหน้าที่อย่างไม่เห็นแก่หน้าใคร ยอมให้ถูกตราหน้าว่าเป็นคนเนรคุณ หรือไม่รักญาติมิตร แต่ไม่ยอมให้ถูกตราหน้าว่าไม่มีความเป็นธรรม โดยตระหนักในปรัชญาชีวิตที่ว่า เสียความกตัญญูแต่อย่าเสียธรรม ทำให้ยึดมั่นในหลักพระพุทธศาสนาที่ว่าธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม และธรรมย่อมค้ำจุนโลก^{๓๓}

๑.๖.๘ พระมหาประหยัด ปุณฺณวโร ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่องจริยธรรมที่ปรากฏในลาลงอน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการแสดงของภาคอีสาน มีเนื้อหาสรุปได้ว่าจริยธรรมที่ปรากฏในลาลงอนมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ จริยธรรมด้านจารีต และจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จริยธรรมที่ปรากฏในลาลงอนด้านจารีตคือหลักปฏิบัติตามฮีตคอง ๑๔ ประการ โดยแบ่งเป็นจริยธรรมตามฐานะและหน้าที่ของบุคคล เช่น จริยธรรมของคนชนชั้นปกครอง ควรปกครองบ้านเมืองตามหลักทศพิธราชธรรม และปฏิบัติตามฮีตบ้านคองเมือง ๑๔ ประการและจริยธรรมของผู้ใต้ปกครอง ควรมีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ และปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล นอกจากนี้ยังมีจริยธรรมทั่วไป คือ บุคคลในกลุ่มสถาบันครอบครัว และเครือญาติ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ สามีภรรยา ลูกหลาน ลูกเขย ลูกสะใภ้ บุรุษสตรี ควรปฏิบัติตนตามสมควรตามฐานะวัย และเพศของตนเอง และจริยธรรมชุมชนในลาลงอน ยังพบว่าประชาชนฝ่ายฆราวาสควรร่วมมือกันประกอบกิจกรรมของชุมชน คือประเพณี ฮีตสิบสอง และมีศรัทธาความเลื่อมใสต่อองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา ส่วนฝ่ายบรรพชิต ควรศึกษาเล่าเรียนตามพระธรรมวินัย ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เทศนาสั่งสอนประชาชน ทำกิจวัตรประจำวันสม่ำเสมอ และร่วมสร้างสรรค์งานสังคม

^{๓๓}พระมหาสมณฤทธิ์ อิทธิญาโณ, “จริยธรรมที่ปรากฏในหนังสืออีสานกรณีศึกษาบ้านสระแก้ว ตำบลบ้านฝางอำเภอบ้านฝางจังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

ส่วนจริยธรรมด้านพระพุทธศาสนาในล้ากลอนพบว่าในสำนวนล้ากลอนกล่าวถึง หลักกรรม การเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ ทาน ศีล พระศรีอริยเมตไตรย อบายมุข ความกตัญญู และกฎไตรลักษณ์^{๙๔}

๑.๖.๕ ปิยะ สติสุตติ ได้เสนอวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์บทสุตรขวัญ บ้านไร่หมู่ ๑ ตำบลบ้านไร่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปได้ว่า บทสุตรขวัญมี ๔ ประเภท ได้แก่ บทสุตรขวัญคน บทสุตรขวัญสัตว์ บทสุตรขวัญสิ่งของและบทสุตรขวัญพืช บทสุตรขวัญจะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายและกลอน มีการดำเนินเรื่องเป็นตอนๆ ประกอบด้วย บทชุมนุมเทวดา บทประณาม อารัมภบท บทเจริญขวัญ บทปลอบขวัญ บทกวาดเคราะห์ และบทให้พร การใช้ภาษาในบทสุตรขวัญ มีวรรณศิลป์ ใช้คำที่มีความหมายที่เป็นมงคลสอดคล้องกับการสู่ขวัญแต่ละประเภท คำสรรพนาม คำศัพท์ภาษาบาลี คำซ้ำ คำซ้อน คำภาษาถิ่น ใช้เสียงสัมผัส การใช้คำซ้ำ ใช้สำนวนเปรียบเทียบและการพรรณนาหรือบรรยายได้ชัดเจนเห็นภาพพจน์ บทสุตรขวัญแสดงให้เห็นถึงคุณค่าด้านความเชื่อ ขวัญ ผี อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลงสังหรณ์ ความมงคลและอัปมงคล นรกสวรรค์ และเกี่ยวกับฤกษ์ยาม ส่วนคุณค่าด้านค่านิยมทางสังคม ได้แก่ ความกตัญญูกตเวที การเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ความโอบอ้อมอารี ความสันโดษ ความมั่งมีทรัพย์ หน้าที่ของสามีภรรยา การแต่งกายและเครื่องประดับ การศึกษา การละเล่นบันเทิงใจ และรักชื่อเสียงเกียรติยศ ความเชื่อและค่านิยมทางสังคมเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยชี้แนวทางและหลักจริยธรรมในการดำเนินชีวิตให้แก่คนในท้องถิ่น^{๙๕}

๑.๖.๑๐ ชำนาญ รอดเหตุภัย ได้วิจัยเรื่องการศึกษาประเพณีทำขวัญและมงคลพจน์ในพิธีแต่งงาน ซึ่งเป็นงานวิจัยทางภาคกลางของไทย พอสรุปได้ว่า เรื่องความหมายของคำว่าขวัญ ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ คำที่เกี่ยวกับขวัญ มูลเหตุที่เกิดประเพณีการทำขวัญ ลักษณะของการทำขวัญ โอกาสที่มีการทำขวัญและขวัญในวรรณคดีกล่าวถึงประเพณีทำขวัญแต่งงานทั่วไป และในจังหวัดสุพรรณบุรี คือ การประกอบพิธีทำขวัญ แต่งงานแบบที่มีการเซ่นผี (หรือเซ่นเหล้าหอ) กับแบบที่ไม่มีการสู่ขวัญต่อจากนั้นเป็นการศึกษาวิเคราะห์มงคลพจน์ที่ใช้ในพิธีแต่งงานของชาวจังหวัดสุพรรณบุรี โดยแยกเนื้อหาเป็น ๔ ประเภท คือ บทพูดของนายประตู่ บทพูดของนายขันหมาก บทเซ่นผี และบทสุตรขวัญ รวมทั้งบทที่ใช้ในการผูกข้อมือการศึกษาวิเคราะห์ในส่วนนี้ทำให้ทราบ

^{๙๔}พระมหาประหยัด ปุณฺณวโร, “จริยธรรมที่ปรากฏในล้ากลอน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒.

^{๙๕}ปิยะ สติสุตติ, “การศึกษาวิเคราะห์บทสู่ขวัญ บ้านไร่หมู่ ๑ตำบลบ้านไร่ อำเภอหล่มสักจังหวัดเพชรบูรณ์”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (สำนักหอสมุดกลางบัณฑิตศึกษา : มหาวิทยาลัยรามคำแหง), ๒๕๔๕.

แนวทางในการดำรงชีวิตของคนไทยสมัยก่อนเป็นอันมาก ความรู้เช่นนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการที่หาทางอนุรักษ์ส่งเสริมเผยแพร่และพัฒนาประเพณี ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของสังคมไทยในปัจจุบัน เพื่อให้ประเพณีแต่งงานบ่าวสาวของไทยคงเป็นวัฒนธรรมประจำชาติที่มีเอกลักษณ์อันควรแก่ความภาคภูมิใจตลอดไป^{๑๖}

๑.๖.๑๑ พระครูโสภิตธรรมประยุต (อุดม อุตตมปญฺโญ/สงฺสุระ) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่องหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงโคราช ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ได้ทำหน้าที่สะท้อนถึงสภาพของสังคมในระดับท้องถิ่นไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งได้รับความนิยมนับในหลายจังหวัด เช่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ยโสธร สรุปได้ว่า พุทธจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงโคราช ได้แก่ การเสนอเรื่องกรรมดี กรรมชั่ว เรื่องนรกสวรรค์ สังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) เรื่องศีล ๕ ความมีเมตตาธรรมต่อกัน การหลีกเลี่ยงอบายมุขทางแห่งความเสื่อม ความกตัญญูรู้คุณทั้งคนและวัตถุ ความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต^{๑๗}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ผู้วิจัยได้นำเสนอทั้งหมดในข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีเนื้อหาข้อมูลที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ทั้งทางด้านหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้านวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมของชาวอีสาน และชาวไทยในลักษณะต่าง ๆ แต่ยังไม่มียานวิจัยที่จะวิเคราะห์ประยุกต์หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสาน ให้เห็นเด่นชัดและนำเสนอเผยแพร่สู่สังคม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่ทำการวิจัยเรื่องนี้เพื่ออธิบายความของบทสวดขวัญในเชิงการวิเคราะห์ หลักพุทธธรรมที่อยู่ในบทสวดขวัญภาษาอีสาน และนำไปประยุกต์ อันจะทำให้เกิดคตินิยมและประโยชน์ต่อการ ศึกษาหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ให้มีความหลากหลายมากขึ้นสืบไป

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยทางด้านเอกสารมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาประเพณีพิธีการบายศรีสู่ขวัญ ศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของพิธีบายศรีสู่ขวัญความสำคัญของพิธีบายศรีสู่ขวัญ ลักษณะของบายศรี ขั้นตอนการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญและ ประเภทของการบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน

^{๑๖} ชำนาญ รอดเหตุภัย, ประเพณีทำขวัญและมงคลพจน์ในพิธีแต่งงาน, (งานวิจัยวัฒนธรรมของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกลุ่มงานวิจัยภาคกลาง), ๒๕๒๔.

^{๑๗} พระครูโสภิตธรรมประยุต (อุดมอุตตมปญฺโญ / สงฺสุระ), การศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงโคราช, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

๑.๗.๒ ศึกษาบทสูตรขวัณต่าง ๆ ที่ใช้ในประเพณีพิธีบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน แต่ละอย่างจากเอกสารวรรณกรรมคำสูตรขวัณที่บันทึกไว้เป็นงานเขียนของจารบุตร เรื่องสุวรรณ เป็นต้นแบบ และหนังสือที่มีผู้รวบรวมได้แก่ สว่าง บุญเจิม และบุญนาถ พินิจพล หรือข้อมูลที่ได้จาก บุคคลที่เป็นผู้สู่ขวัญหรือชาวบ้านเรียกว่า“หมอสูตร, หมอขวัญ หรือหมอพราหมณ์” ที่ได้สืบทอดกัน มา ใน ๓ บทสูตรขวัณ ได้แก่ บทสูตรขวัณนาถ บทสูตรขวัณแต่งงาน ,และบทสูตรขวัณผู้นำชุมชน

๑.๗.๓ นำบทสูตรขวัณมาวิเคราะห์จำแนกหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาแทรก อยู่ในบทสูตรขวัณโดยผู้วิจัยจะนำเอาบทสูตรขวัณที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์เท่านั้น คือ บทสูตรขวัณ นาถ บทสูตรขวัณแต่งงานและสูตรขวัณผู้นำชุมชน

๑.๗.๔ นำหลักพุทธธรรมที่ได้จากบทสูตรขวัณนาถวิเคราะห์ประยุกต์ใช้ในการ พัฒนาดน นำหลักพุทธธรรมที่ได้จากบทสูตรขวัณแต่งงานวิเคราะห์ประยุกต์ใช้ในการพัฒนา ครอบครัวและนำหลักพุทธธรรมที่ได้จากบทสูตรขวัณผู้นำชุมชนวิเคราะห์ประยุกต์ใช้ในการพัฒนา สังคม

๑.๗.๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบพิธีสู่ขวัญบายศรีและบทสูตรขวัณอีสาน
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในบทสูตรขวัณอีสาน
- ๑.๘.๓ ทำให้สามารถประยุกต์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัณอีสานเพื่อ การดำเนินชีวิต

บทที่ ๒

พิธีบายศรีสู่ขวัญและบทสวดขวัญอีสาน

พิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สังคมไทยส่วนใหญ่รู้จักกันดี เพราะพิธีกรรมที่ยังนิยม และจัดทำกันอยู่ทั่วไป ทั้งระดับสามัญชนทั่วไป จนถึงระดับสถาบันชั้นสูง หรือระดับประเทศ ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้น จะผสมผสาน กันระหว่างพิธีทางพุทธศาสนา กับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ หรือเรียกว่า บายศรีพิธีหลวงซึ่งพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ ยังมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมไทย ในบทนี้ ผู้วิจัย จะศึกษารายละเอียดในประเด็นต่าง ๆ ของพิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญ และบทสวดขวัญภาษาอีสาน ที่ใช้ในพิธีกรรมสู่ขวัญบายศรีของชาวอีสาน เริ่มจากความหมาย ประวัติความเป็นมาบายศรีสู่ขวัญ ความสำคัญบายศรีสู่ขวัญ มูลเหตุของบายศรีสู่ขวัญ ลักษณะและชนิดของบายศรี ลักษณะขั้นตอนการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญของคนอีสาน บทสวดขวัญ และตัวอย่างบทสวดขวัญ ที่จะนำมาวิจัย

๒.๑ นิยามและความหมาย

พิธีสู่ขวัญ บางที่เรียกว่าพิธี บายศรี หรือบายศรีสู่ขวัญ เป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่งของคนไทย และชาวอีสาน ประเพณีสู่ขวัญทำกันแทบทุกโอกาส ทั้งในมูลเหตุแห่งความดีและไม่ดี ชาวอีสานถือว่า เป็นประเพณีเรียกขวัญให้มาอยู่กับตัวพิธีสู่ขวัญนี้เป็นได้ทั้งการแสดงความรักชื่นชมยินดีและเป็นการปลอบใจให้เจ้าของขวัญจากคณะญาติมิตรและบุคคลทั่วไปผู้ได้มีโชคหรือผู้หลีกผู้ใหญ่ที่เราเคารพนับถือมาเยี่ยมเราก็นัดจัดพิธีสู่ขวัญให้ประเพณีสู่ขวัญจึงเป็น ประเพณีทำกันอย่างกว้างขวาง

คำว่า บายศรี เป็นของสูงเป็นสิ่งที่มีความหมายของคนไทย ตั้งแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่เกิดจนตายจะจัดพิธีสังเวยและทำขวัญในวาระต่างๆ ซึ่งจะต้องมีบายศรีเป็นสิ่งประกอบอันสำคัญในพิธีนั้นๆ ซึ่งเป็นศาสนพิธีของพราหมณ์ คำว่า บาย ภาษาเขมร แปลว่า ข้าวสุก ภาษาถิ่นอีสาน แปลว่า จีบต้อง สัมผัส ศรี เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤตตรงกับภาษาบาลี ว่า สิริ แปลว่า มิ่งขวัญ คำว่า บายศรี แปลว่า ข้าวขวัญ หรือ สิ่งที่น่าสัมผัสกับความดีงาม(ความหมายของชาวอีสาน)

^๑ส.ธรรมกถึกดี, ประเพณีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรมกถึกดี, ม.ป.ป.),หน้า ๒๐๗.

บายศรี^๒ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ แปลว่าข้าวอันเป็น สิริ,ขวัญข้าว หรือภาชนะใส่เครื่องสังเวย^๓ในโบราณมีการเรียกพิธีสู่ขวัญว่า “บายศรี” เหตุที่เรียกว่า บายศรี เนื่องจากเป็นพิธีสำหรับบุคคลชั้นเจ้านายผู้ใหญ่เท่านั้น จึงมีคำว่า “บา” อยู่ด้วย บา ในภาษาโบราณอีสานใช้เป็นคำนำหน้าเรียกเจ้านายเช่น บาท้าว บาท่าว บาคราญ^๔ เป็นต้น ส่วนคำว่า ศรี หมายถึง ผู้หญิงและสิ่งที่เป็นสิริมงคล บายศรี จึงหมายถึงการทำพิธีที่เป็นสิริมงคล แต่ปัจจุบันนี้ คำว่า บายศรี ไม่ค่อยนิยมเรียกกันแล้ว มักนิยมเรียกว่า บายศรี เป็นส่วนมาก

มนัส สุขสาย ได้อธิบายว่า เดิมนั้นการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญเป็นพิธีที่จัดในหมู่ของ เจ้านายผู้ใหญ่จึงเรียกว่า บายศรี เพราะคำว่า บา ได้แก่ เจ้านายมูลนาย เช่น ชาวอีสานมักเรียกเจ้านาย ว่าบาทาน บาท้าว บาทะท้าว หรือบาท่าวท้าว เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากหนังสือวรรณกรรมอีสาน เรื่องการะเกด ลินไซ หรือแม้แต่ในหนังสือเชตพน ที่ไปสืบศาสนาในกรุงสวตติ ก็มีการเรียกขุนไท ว่า บา เหมือนกันศัพท์คำว่า บายศรี ก็คือการทำสิริหรือความดีให้กับชนชั้นผู้ดีหรือสิริแบบอย่างที่ทำ ให้กับ ผู้ดีในสมัยต่อมาจึงนิยมแพร่หลายไปยังกลุ่มชาวบ้านที่เป็นสามัญชน ดังนั้น การประกอบ พิธีอันก่อให้เกิดสิริมงคลนี้จึงเรียกว่า “การบายศรีสู่ขวัญ” ซึ่งเป็นศัพท์ดั้งเดิมเก่าแก่ที่นิยมเรียก กันมาตั้งแต่ โบราณกาล^๕ ปัจจุบันวิวัฒนาการทางภาษา ได้เปลี่ยนไปนิยมเรียกกันว่า บายศรีสู่ขวัญ

คำว่า สู่ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า ไปเยี่ยม เช่น ไปมา หาสู่กัน แบ่งให้ เช่น มีอะไรก็เอามาสู่กันกิน ถึง, ยัง เช่น หันหน้าสู่ทิศของไปสู่สุด^๖

ส่วนคำว่า ขวัญ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า ผมหหรือ ขนที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอยมีมงคลสิริความดี เช่น ขวัญข้าว ขวัญเรือน ขวัญ คือ สิ่งที่ไม่มิตัวตน^๗

^๒ พระชลธารมณี (พระพิมลธรรม, ขอบ อนุจารี), เมื่อเราบวช, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๔๙๒), หน้า ๑๑-๑๒.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๒๔.

^๔ สาร สารทัศนันทน์, พิธีสู่ขวัญและคำขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^๕ มนัส สุขสาย, การบายศรี สู่ขวัญ, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ, ๒๕๕๒), หน้า ๘๑.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๒๐๘

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

อาจารย์เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายของคำว่า ขวัญ ไว้ใน พจนานุกรม ไทย-ไทย ว่า ผมที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอย โดยมากมีที่ศีรษะ แต่อาจมีตามตัวก็ได้เป็นนามธรรมอันหนึ่ง คล้ายพลังจิตที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ตั้งแต่เป็นเด็กทารก^๔

ชาวอีสานเชื่อกันว่า ร่างกายมนุษย์ อวัยวะทุกส่วนในร่างกาย แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสามารถมองเห็นด้วยตา และสามารถจับต้องสัมผัสได้ด้วยมือ จมูก หู ลิ้น และทุกส่วนของร่างกาย ส่วนที่สอง คือส่วนที่เป็นนามธรรมเรียกว่า ขวัญ ของสิ่งนั้นๆ เช่น ทุกส่วนที่รวมเป็นร่างกายทั้งหมดที่เป็นตัวตน เรียกว่า ขวัญตัว ส่วนของร่างกาย นับจากสะดือขึ้นมาถึงคอ เรียกว่า ขวัญคิง (คิง แปลว่า ลำตัว) หูก็มีขวัญหู ตาก็มีขวัญตา สรุปว่า ร่างกายทุกส่วน ก็มีขวัญ^๕ ดังนั้น ขวัญ จึงมีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นสิริมงคล เป็นสุขสบายจิตใจมั่นคง ถ้าคนตกใจหรือเสียขวัญขวัญก็ออกจากร่างไป ซึ่งเรียกว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน เป็นต้น ทำให้คนนั้นได้รับผลร้ายต่าง ๆ เรียกผู้ตกใจง่ายคือเด็กหรือหญิงซึ่งมักจะขวัญหายบ่อย ๆ ว่า ขวัญอ่อน และรวมไปถึงสัตว์หรือสิ่งของบางอย่าง เช่น ช้าง ม้า ข้าว เรือ เป็นต้น ว่ามีขวัญเช่นเดียวกับคนเหมือนกัน ขวัญ ก็คือกำลังใจ หรือยอดกำลังใจ ที่นิยมเรียกกัน เช่น ขวัญเมืองว่า ยอดกำลังใจของเมือง กำลังใจดี คือ ขวัญดี ดังนั้น คำว่า ขวัญ นั้น เชื่อว่าเป็นสิ่งไม่มีตัวตน คล้ายกับจิตหรือ วิญญาณแฝงอยู่ในตัวตนและสัตว์ ตั้งแต่เกิดมาทุกคนมีขวัญกันทั้งนั้นและในบางแห่งเรามักแปลว่า “กำลังใจ” ก็มี คำว่า ขวัญ ยังมีความหมายอีกว่า เป็นที่รักที่บูชา เช่น เรียกเมียที่รักว่า เมียขวัญหรือ จอมขวัญ เรียกลูกรักหรือลูกแก้วว่า ลูกขวัญ สิ่งของที่ผู้เคารพรักใคร่นับถือกัน นำมาฝากนำมาให้เพื่อเป็นการทะนุถนอมน้ำใจกันเราก็เรียกว่า ของขวัญ^๖

พระมหาโกวิท สิริจันโท ได้ให้ทัศนะ ของคำว่า ขวัญ หมายถึง ขน หรือผม ที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอยชาวอีสานถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน ไม่สามารถเห็นหรือจับต้องได้เชื่อว่าขวัญมีลักษณะคล้ายกับจิตหรือวิญญาณ ซึ่งแฝงอยู่ในตัวตนของคนและสัตว์ตั้งแต่เกิดและจะต้องอยู่ประจำตนตลอดเวลา ถ้าตกใจเสียใจ ป่วยไข้ ขวัญจะหนี “อาจจะทำให้เจ้าของร่างถึงแก่ความตายได้ ฉะนั้นจึงต้องทำการเรียกขวัญ เพื่อให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวจะได้มีความสุขสบาย

^๔ เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรม ไทย-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, มปป), หน้า ๑๘.

^๕ บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีอีสาน, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓๒.

^๖ มนต์ สุขสาย, การบาศรีสูตรขวัญ, หน้า ๘๑.

^๗ พระมหาโกวิท สิริจันโท, มรดกอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวัดมหาธาตุ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๕.

ดังนั้น การสู่ขวัญ เกิดจากความเชื่อว่า ถ้าขวัญออกจากร่างผู้เป็นเจ้าของขวัญผู้นั้นจะประสบกับผลร้ายต่าง ๆ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่า ประเพณีการสู่ขวัญ จากความเชื่อที่มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ที่ว่า คนเราเกิดมามีธรรมชาติอันหนึ่งที่เรียกว่า "ขวัญ" ประจำปกป้องรักษาตัวผู้เป็นเจ้าของขวัญเพื่อให้มีความสุข ไม่เจ็บป่วย แต่ถ้าขวัญของคนใดคนหนึ่งหายไปจากตัวจะทำให้คนนั้นเกิดความเจ็บป่วย มีความทุกข์จนอาจสิ้นชีวิตได้ เพื่อให้ขวัญได้อยู่กับเนื้อกับตัวตามเดิมจึงได้มี พิธีสู่ขวัญหรือเรียกว่า “พิธีเรียกขวัญ” ในประเด็นหนึ่งผู้รู้พิธีทำขวัญ เรียกว่า “การทำพิธีเชิญขวัญ” หมายความว่า เรียกขวัญ มาอยู่กับตัวการเสียเงินค่าปรับให้แก่ผู้ถูกทำร้ายหรือถูกหมิ่นประมาท เรียกว่า ทำขวัญเอาเส้นด้ายผูกข้อมือเด็กแล้วกล่าวเรียก ขวัญว่า “ขวัญเอ๋ยมาอยู่กับเนื้อกับตัว” แล้วกล่าวให้พรต่อไปตามควร เรียกว่า ผูกขวัญเรียกขวัญ หรือเชิญขวัญ เรียกว่า รับขวัญทำพิธี เช่น รดน้ำมนต์ให้ เสกเป่าให้ หรือกล่าวปลุกใจต่าง ๆ เพื่อให้ขวัญดีมีใจกล้าหาญ เรียกว่า บำรุงขวัญสิ่งของที่ให้แก่เจ้าของขวัญเมื่อเสร็จพิธีทำขวัญแล้วหรือสิ่งของที่ให้กันเป็นการถนอมขวัญหรือเพื่ออวยชัยไมตรี เรียกว่า ของขวัญข้าวบายศรี เรียกว่า ข้าวขวัญ ไข่ปอกที่เสียบไม้ปักไว้บนยอดบายศรีเรียกว่า ไข่ขวัญ, ไข่ข้าว ก็เรียกลูกคนที่รักมากที่สุด เรียกว่า ลูกขวัญผู้ที่เปี่ยมขวัญอย่างยอดเยี่ยมหมายถึงหญิงที่รัก เรียกว่า จอมขวัญ คำยกย่องเรียกภรรยาอันเป็นที่รักว่า เมียขวัญ, กำลังใจเสีย เรียกว่า เสียขวัญ^{๑๒}

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของพิธีบายศรีสู่ขวัญ

พิธีบายศรีสู่ขวัญ ได้จัดขึ้นกันมาช้านานตั้งแต่โบราณกาลจากบรรพบุรุษสืบทอดกันมาปัจจุบัน ซึ่งความเป็นมาของพิธีการบายศรีสู่ขวัญนั้น จากการศึกษาค้นคว้า มีนักวิชาการได้ให้ทัศนะไว้และพอที่จะสรุปได้ ดังนี้

วิไลวรรณ ขนิษฐานนท์ ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทยว่าพิธีบายศรีสู่ขวัญนั้น มาพร้อมกับพราหมณ์ทมิฬรัฐอัสสัมชาวอินเดียที่อพยพมาสู่สุวรรณภูมิ หนังสือเก่าที่พบซึ่งออกในสมัยพระเจ้าอู่ทองกล่าวไว้ว่า บายเป็นภาษาเขมรแปลว่า ข้าว ข้าวอันเป็นสิริมงคล ข้าวขวัญ กล่าวคือ ข้าวที่หุงปรุงรสโอชาอย่างดีเหมาะสมที่จะเป็นเครื่องสังเวยให้เทวดาโปรด พิธีใดเป็นพิธีเทวดาโดยตรง หรือต้องการที่จะอัญเชิญเทวดามาเป็นประธานต้องหาของสังเวยที่ดี และมีสีสะดุดตา ชาวทมิฬจึงมีเคล็ดลับความเชื่อในข้าวที่ย้อมสี ตามสีประจำองค์เทวดารวมถึงใช้สีล่อเทวดาฝ่ายร้ายให้ไปรวมต่างหากไม่ให้มาทำอุปมงคลให้โทษแก่มนทลพิธีและ

^{๑๒} ปริญญา โณ กิกขุ, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๑๖), หน้า ๒๓๘.

บุคคลซึ่งชนบธรรมเนียมประเพณีของไทยกับทมิฬได้มีความเป็นมาอย่างเดียวกันเนื่องจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมต่างๆแก่กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีบวงสรวงเทวดามีขนบตมชาว มะพร้าวอ่อน กล้วย ข้าวข้อมสี่ เช่น ข้าวเหนียวดำ ข้าวเหนียวแดงก็นำมาใช้ในพิธีไทยอย่างชัดเจนนอกจากนี้ ภาชนะบายศรีต้องเป็นกระทงที่สำหรับบรรจุอาหารภายหลังเอาพานซ้อนกันขึ้นไปแล้วเอาของตั้งบนปากพาน เมื่อมีการถ่ายทอดมาที่ประเทศไทย ซึ่งมีศิลปศาสตร์ที่เจริญขึ้น กระทงใบตองก็ถูกประดิษฐ์ ประดอยให้สวยงามเป็นกระทงเจิมซึ่งประดับประดาตกแต่งที่ปากกระทงให้มีความงดงาม มีกระจิง มียอดแหลมตามศิลปะแบบไทยๆ^{๓๓}

สำหรับความเป็นมาของพิธีบายศรีทางภาคอีสานนั้นอาจารย์ สวึง บุญเจิม ได้กล่าวไว้ในตำรามรดกอีสานว่า การบายศรีสู่ขวัญ ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่าเกิดขึ้นเมื่อใด แต่ได้ให้ทัศนะว่า คงได้มีอยู่กับการดำรงชีวิต ของคนเผ่าอ้ายลาว และมีปรากฏชัดในสมัยขุนบรมเมืองหนองแส ซึ่งในตำนานได้กล่าวว่า พ.ศ. ๑๑๕๑ ขุนบรมได้ปกครองเมืองหนองแส เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๔ ได้สร้างเมืองแก่ง เป็นราชธานีพระองค์มีพระโอรส ๓ พระองค์ด้วยกัน ขุนบรมได้จัดแจง ให้พระโอรสได้ปกครองเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองภายใต้การปกครอง ก่อนที่จะส่งพระโอรสไปนั้น พระองค์ได้จัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ ให้แก่พระโอรส ซึ่งปรากฏในคำสูตรขวัญ นั้นว่า “ศรี ศรี สิทธิพระพร บวรวิเศษ อติเรกเตโช ชะยะตุ ะวะวัง ชะยะมังคะลิ่งชะยะมหายมกล มื่อนี้แม่นวันดี วันคติถิ อะมุดตะโชค โดกใบนี้แม่นโคกไม้จันทน์ ขันใบนี้เป็นขันไม้แก้ว ขุนบรม ตกแต่งแล้ว ว่า ลิจจัดส่งลูกแก้วออกกินเมือง ขอให้ยศเอื้องได้ผ่านแล้ว”^{๓๔} เป็นต้น

ดังนั้น พอที่จะสันนิษฐานได้ว่าการทำบายศรีสู่ขวัญ มีความคู่กับความเป็นอยู่กับสังคมอีสาน พร้อมกับชุมชนในประเทศลาว ที่มีวัฒนธรรมประเพณีความเป็นอยู่ ที่ไม่แตกต่างกัน

พิธีบายศรีสู่ขวัญหลายท้องถิ่นในภาคอีสานจะเรียกว่าสู่ขวัญหรือสูตรขวัญตามความถนัด ความเชื่อของคนไทยเชื่อกันว่าคนที่เกิดมามีขวัญประจำกายมีหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาขวัญ เป็นเหมือนพี่เลี้ยงที่คอยดูแลประคับประคองชีวิต คอยเลี้ยงดูและติดตามไปทุกหนทุกแห่งเป็นสิ่งไม่มีตัวตนคล้ายจิตหรือวิญญาณแฝงอยู่ในตัวคนและสัตว์ซึ่งขวัญตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เชื่อว่าในร่างกายเรามี ๒ สิ่งรวมกันคือร่างกายและจิตใจ หรือขวัญ^{๓๕}

^{๓๓} วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์, วัฒนธรรมการพิธีทำขวัญของคนไทย. งานวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (๒๕๒๕), หน้า ๑๐๔-๑๐๗

^{๓๔} สวึง บุญเจิม, ตำรามรดกอีสาน, (อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๔๘), หน้า ๔๒๓-๔๒๘.

^{๓๕} สาร สารทัศนันทน์, พิธีสู่ขวัญและคำขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์, หน้า ๒.

สรุปแล้ว ขวัญ คือ ความรู้สึก ถ้าขวัญของผู้ใดอยู่กับตัวผู้นั้นจะมีความสุขกายสบายใจเป็นปกติ แต่ถ้าขวัญของผู้ใดหลบลี้หนีหายผู้นั้นจะมีลักษณะอาการตรงกันข้าม คนไทยและคนอีสาน จึงเชื่อว่า พิธีสู่ขวัญเป็นพิธีหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมเพิ่มพลังใจให้เข้มแข็งเมื่อมีขวัญที่มั่นคง พลังใจที่เข้มแข็งดีแล้วย่อมส่งผลให้การประกอบภารกิจหน้าที่นั้น ๆ บรรลุผลสำเร็จได้ตามความมุ่งหมาย ซึ่งให้กำลังใจกันเมื่อมีความทุกข์ใจ หรือเสริมให้มีความสุขยิ่งขึ้นไปเมื่อมีความสุข ความพอใจอยู่แล้วก็สามารถทำได้การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญอาจทำได้ทั้งพิธีทางพระพุทธศาสนาและพิธีทางศาสนาพราหมณ์ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา จนถึงปัจจุบัน

๒.๓ ความสำคัญของพิธีบายศรีสู่ขวัญ

ความสำคัญของการจัดทำพิธีบายศรีสู่ขวัญนั้น จากการศึกษาของผู้วิจัยได้มีผู้ให้ความสำคัญของพิธีบายศรีสู่ขวัญไว้ ดังนี้

สาร สารัตถ์สนั่นที่ได้ให้ความสำคัญของพิธีบายศรีสู่ขวัญไว้ว่า พิธีบายศรีสู่ขวัญเป็นพิธีที่สำคัญของชาวอีสาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขวัญและจิตใจเพื่อให้เกิดขวัญและกำลังใจที่ดีขึ้น การดำเนินชีวิตของชาวอีสานแทบทุกอย่างจึงมีการบายศรีสู่ขวัญควบคู่กันไปเสมอ เป็นการเรียกร่องพลังทางจิตช่วยให้มีพลังใจที่เข้มแข็ง สามารถฟันฝ่าภัยพิบัติต่างๆ ได้การสู่ขวัญช่วยทำให้เกิดมงคล ทำให้ดำรงอยู่ด้วยความสุขราบรื่น มีโชคลาภมากขึ้นและอาจลดปรารถนาให้ผู้ใดเคราะห์ร้ายพ้นจากสรรพเคราะห์ทั้งปวงด้วยมูลเหตุแห่งการสู่ขวัญนี้เอง

การประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขวัญและจิตใจ ช่วยก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจที่ดีขึ้น ซึ่งชาวอีสานเห็นความสำคัญทางจิตใจเป็นอย่างมาก ดังนั้นวิถีการดำเนินชีวิตแทบทุกอย่างจึงมักจะมีการ สู่ขวัญควบคู่กันไปเสมอ การสู่ขวัญจะช่วยให้เกิดสิริมงคล ชีวิตอยู่ด้วยความราบรื่น จิตใจเข้มแข็งโชคดียิ่งขึ้น ปิดเป่าสิ่งที่ไม่ดี หายจากสรรพเคราะห์ทั้งปวงได้ พิธีบายศรีสู่ขวัญมีหลายรูปแบบ แล้วแต่ว่าจะจัดพิธีสู่ขวัญในเรื่องใดเช่นการสู่ขวัญเด็ก การสู่ขวัญนา การสู่ขวัญบ่าวสาวหรือจะเป็นการสื่อขวัญในเหตุที่ทำให้เกิดการเสียชีวิต จิตใจไม่ดี เพื่อเรียกให้ขวัญมาอยู่กับเนื้อกับตัว สิ่งไม่ดีให้ผ่านพ้นไป มีพลังใจที่ตีรวมทั้งการสู่ขวัญสัตว์ และสิ่งต่างๆก็อาจทำได้ แต่การปฏิบัตินอกจากจะมีเครื่องขวัญที่ใช้ในพิธีแล้วพิธีการต่างๆก็จะแตกต่างกันไปเป็นปลีกย่อย แล้วแต่ลักษณะพิธีซึ่งประเพณีบายศรีสู่ขวัญในภาคอีสานเป็นประเพณีที่ประชาชนส่วนมากยังนิยมปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป เพราะถือว่า เป็นพิธีที่เป็นสิริมงคลเป็นการมอบความปรารถนาดีและคล้อยตามให้ผู้รับการทำพิธีตลอดจนผู้เกี่ยวข้องมีความสุขความเจริญ และจิตใจสงบสุขและส่งเสริมให้ประชาชนมีความรักใคร่กันเป็นอย่างดี

นอกจากนี้การบายศรีสู่ขวัญเป็นวัฒนธรรมอันดีของชาวอีสานและชาวไทย จัดขึ้นเพื่อเป็นการรับขวัญและเรียกขวัญของผู้ที่จากบ้านไปไกลด้วยเวลาอันยาวนาน หรือผู้ที่เพิ่งหายป่วยไข้ ตลอดจนเป็นการแสดงความยินดีกับผู้ที่ได้รับการเลื่อนตำแหน่งในทางราชการและเป็นการต้อนรับอาคันตุกะผู้มาเยือน ซึ่งในภาคอีสานนั้นเมื่อมีการจัดงานอะไรก็ตาม ก็จะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญควบคู่ไปด้วยการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญก็เพื่อต้อนรับแขกนั้น มักจะทำกันอย่างสวยงามใหญ่โต

๒.๔ มูลเหตุของการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ

การจัดทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ ในมูลเหตุแห่งการจัดทำนั้น พระครูสุเทพสาครคุณ (สุนันท์ เพชรเลื่อน) และคณะ ได้แสดงทัศนะ เกี่ยวกับมูลเหตุของการจัดทำพิธีบายศรีสู่ขวัญในหนังสือ มรดกไทอีสาน ฉบับสมบูรณ์ ไว้ว่าคนไทยโดยเฉพาะคนอีสานที่สืบเชื้อสายจากคนเผ่าลาวมีความเชื่อว่า คนเราจะประสบความสำเร็จในชีวิตถึงขั้นอยู่ดีมีสุขมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับขวัญของคน ๆ นั้น และยังเชื่ออีกว่า ในโอกาสที่จะเกิดเหตุการณ์ หรือจะมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในชีวิตของบุคคล ในครอบครัว ขวัญ จะเป็นกำลังใจเป็นสิริมงคลให้ คน ๆ นั้น ได้รับความสำเร็จในชีวิตการงาน ดังนั้น โอกาสที่จะจัดทำพิธีสู่ขวัญบายศรี นั้นมีมูลเหตุของการจัดพิธีพอจำแนกได้ ดังนี้

๑. เนื่องในโอกาสอันเป็นมงคลจัดขึ้นเพื่อแสดงความยินดีที่ได้ประสบผลสำเร็จหรือได้รับชัยชนะ เช่น แข่งขันกีฬา หรือ ออกรบ ในสมัยก่อน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการรับขวัญบำรุงขวัญให้กำลังใจและถือเป็นการอวยพรให้ประสบความสำเร็จความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒. นิยมจัดขึ้นเนื่องในโอกาสที่รอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ เป็นการทำพิธีโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อขับไล่ความอัปมงคลต่าง ๆ ให้ออกไปเมื่อสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายออกไปแล้วก็จะเกิดความเป็นสิริมงคลเข้ามาแทนที่ เช่น การสู่ขวัญเนื่องในโอกาสที่หายจากการเจ็บป่วย หรือหลังจากประสบอุบัติเหตุ เป็นต้น

๓. การสู่ขวัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของชีวิต ซึ่งมักจะกระทำในโอกาสที่พิเศษที่เกี่ยวกับชีวิตในลักษณะต่าง ๆ เช่น เด็กเกิดใหม่ เพื่อแสดงความยินดี การบวชนาค การกินดอง (แต่งงาน) ผูกเสี่ยว เป็นต้น

๔. การสู่ขวัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพการงาน ซึ่งมักจะทำในโอกาสสำคัญ คือ การสู่ขวัญให้คนที่จะเดินทางไปทำงานในที่ไกล เช่น ต่างจังหวัด และต่างประเทศ การสู่ขวัญให้ผู้ที่เดินทางกลับจากการไปทำงานจากถิ่นแดนไกล การสู่ขวัญคนได้งานใหม่ หรือเลื่อนยศเลื่อนตำแหน่ง และการสู่ขวัญผู้ปลดเกษียณราชการ เป็นต้น

๕. การสู่ขวัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสุขภาพ เช่น สู่ขวัญให้ผู้ได้รับอุบัติเหตุ และหายจากการเจ็บป่วยไข้หรือป่วยหนัก

๖. การสู่ขวัญเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยง และทรัพย์สิน ส่วนใหญ่จะเป็นส่วนที่ประกอบอาชีพ การทำมาหากินประกอบอาชีพในทางเกษตรกรรม เช่น สู่ขวัญข้าว สู่ขวัญนา สู่ขวัญวัวควาย สู่ขวัญเกวียน เป็นต้น

๗. การสู่ขวัญเกี่ยวกับการสมาคม จะทำในโอกาสที่คนต่างถิ่นมาเยือน เรียกว่า สู่ขวัญ ผู้มาเยือน ทำเมื่อผู้มาเยี่ยมเยือนหมู่บ้าน เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ นำสิ่งของ หรือสิ่งดี ๆ ในเรื่องต่าง ๆ มาให้ ชาวบ้านก็พร้อมใจกันสู่ขวัญ บายศรีให้^{๖๖}

สรุปแล้วพิธีการทำบายศรีสู่ขวัญ จะจัดทำขึ้น ด้วยมูลเหตุ และโอกาส สามารถ จำแนกได้ ๓ ประเภทใหญ่ คือ พิธีกรรมการสู่ขวัญในช่วงเปลี่ยนผ่านของชีวิต การเช่นสรวงบูชา และสำหรับผู้ที่หายจากการเจ็บป่วย และสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น ข้าว นา สัตว์เลี้ยง เป็นต้น

๒.๕ ลักษณะและชนิดของบายศรี

บายศรี หรือ พานบายศรี ซึ่งคนโบราณอีสานนิยมเรียกกันว่า “พานขวัญ” ซึ่งมีผู้ให้ความหมายและทัศนะของลักษณะ และชนิดของบายศรีไว้ ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถานให้คำจำกัดความไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ว่า เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทง เป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่เล็ก สอดขึ้นไปตามลำดับ เป็น ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๗ หรือ ๙ ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกนมีเครื่องสังเวทวาง อยู่ในบายศรี และมีไข่วขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี^{๖๗}

ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน หรือ เสถียร โกเศศ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับลักษณะของบายศรีไว้ว่า “กระทงใส่อาหารให้ขวัญกิน แต่อยากให้เป็นให้เป็นงานใหญ่พิเศษขึ้น จึงทำกระทงอาหารหลายใบซ้อนกัน แล้วคูนมันม่อต้อไปจึงคิดทำคั่นรองกระทงขึ้นให้เป็นจะ ๆ กันเป็นชั้น ๆ แล้วเห็นกระทงเปล่านั้นไม่งาม จึงจัดการเจิมปากเข้า แล้วก็ลืมนึกไปว่ามันเป็นกระทงเจิมกันเดิมเข้าอีกด้วย” จึงสำเร็จรูปเลือนมาเป็นบายศรีอย่างทุกวันนี้^{๖๘}

^{๖๖} พระครูสุเทพสาครคุณ (สุนันท์ เพชรเลื่อน) และคณะ, มรดกไท่อีสาน ฉบับสมบูรณ์, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐๕ – ๓๑๑.

^{๖๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๗๘๓

^{๖๘} เสถียร โกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๑๒๑.

มณีนันท์ จันทนะพะลิน อาจารย์ประจำภาควิชาคหกรรมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต กล่าวไว้ในบทความเรื่อง บายศรี ว่า บายศรี คือภาชนะที่จัดตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษด้วยใบตองและดอกไม้ เป็นสำหรับใส่อาหารคาวหวานในพิธีสังเวชนบูชาและพิธีทำขวัญต่าง ๆ ทั้งของพระราชพิธี และของราษฎร^{๑๙}

บายศรี เป็นสิ่งหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ และเกี่ยวข้องกับชีวิตกับไทยมาช้านาน คนไทยเริ่มสัมผัสกับบายศรี ตั้งแต่แรกเริ่มต้นชีวิตและดำเนินเรื่อยมาจนสิ้นสุดวาระแห่งชีวิต พุศันง่าย ๆ คือ ตั้งแต่เกิดจนตาย จะเห็นได้ว่าประเพณีที่เกี่ยวข้องเช่น การเกิด การโกนจุก การบวช การแต่งงาน ต้องทำขวัญ รับขวัญ การเช่นสรวงบูชา เทวดาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งล้วนแต่เป็นการปฏิบัติ เพื่อความมั่นคงของชีวิต เสริมสร้างพลังใจ และการดำเนินชีวิตอย่างราบรื่น^{๒๐}

การทำ พาชขวัญ ของคนอีสาน หรือพานบายศรี นั้น สามารถจัดทำได้ตามความเหมาะสมงาน ตามแต่เห็นสมควรและความสะดวกโดยส่วนใหญ่ จัดเป็น ๓ ชั้น ๔ ชั้น ๕ ชั้น พาชขวัญ ๓ ชั้น จัดเป็นพาชขวัญธรรมดา ถ้า ๕ ชั้น จะจัดเป็นบายศรี ดอกไม้ ข้าวต้มมัด ขนม กล้วย ชั้นที่ ๒,๓,๔ มีบายศรีดอกไม้ ชั้น ๕ มีบายศรี ดอกไม้ ฝ้ายผูกแขนเทียนเวียนหัว ชั้นที่ ๓ จัดพานรอง ๓ ชั้น แล้วจัดพานอีกใบหนึ่ง สำหรับใส่ผ้าแพรขาว แฉ่ง หวี น้ำอบ น้ำหอม สร้อย แหวน ซึ่งเป็นเครื่องแต่งตัว ของผู้เป็นเจ้าของขวัญ^{๒๑} ปัจจุบัน คนอีสานที่อยู่ในเมืองที่มีการศึกษา ได้วัฒนธรรมจากทางภาคกลาง จะเรียกพาชขวัญ ว่า พานบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นบัญญัติขึ้นมาใหม่ ซึ่งหมายความว่า เป็นเครื่องเชิญขวัญ หรือรับขวัญ ทำด้วยใบตองรูปคล้ายกระทงเป็นชั้น ๆ มีขนาดเล็กใหญ่ขึ้นตามลำดับ เป็น ๓ ถึง ๕ ชั้นซึ่งนิยมเป็นเลขคี่ มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวท วางอยู่ในบายศรี ซึ่งมีอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า พาชขวัญ กับพานบายศรี มีความแตกต่างในด้านความเชื่อ คำว่า พาชขวัญ เป็นเครื่องประกอบพิธีสู่ขวัญ ของลาว และคนอีสาน โดยมีพื้นฐานความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานกับพุทธศาสนา ดังนั้น พาชขวัญ หรือขันหมากเบ็ง ซึ่งอธิบายตามหลักความเชื่อศาสนา คือ กรวยใหญ่ ซึ่งตรงกลางพาชขวัญ หมายถึง มโน คือ ใจ เชื่อว่าทุกอย่างสำเร็จด้วยใจ กรวยขาดกลาง ที่ตั้งอยู่สี่มุมของพาชขวัญ หมายถึง ธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งเป็นประกอบของร่างกายของคนเรา และกรวยขนาดเล็กห้ากรวย หมายถึง ขันห้า คือ รูป

^{๑๙}มณีนันท์ จันทนะพะลิน, เรื่องไทยๆ บายศรี วารสารไทย, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒๒ เมษายน – มิถุนายน, ๒๕๓๕, หน้า ๒๖.

^{๒๐}เบญจมาศ แพทอง, บายศรี ลักษณะของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๒๑}ปริญญานิ ไก่กู, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, หน้า ๒๓๕.

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะเห็นได้ว่า เครื่องประกอบพาวัญ หรือ ขันหมากเบ็ง บ่งบอกความเชื่อทางพุทธศาสนา ส่วนบายศรีนั้น เป็นเครื่องเชิญขวัญที่คนไทยภาคกลางซึ่งได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากเขมร แล้วนำมาใช้ ดังนั้น พาวัญ จะใช้ในพิธีสู่ขวัญของคนอีสานเชื้อสายลาว แต่ บายศรี ใช้ในพิธีเรียกขวัญ หรือเชิญขวัญ ของคนเขมร และคนไทยภาคกลาง^{๒๒} โดยทั่วไปการทำบายศรีในภาคกลางแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ดังนี้

๒.๕.๑ บายศรีพิธีหลวง หรือบายศรีของหลวง

บายศรีพิธีหลวงคือบายศรีอันเกี่ยวเนื่องของพระมหากษัตริย์ พระมเหสี และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งพระราชพิธีที่จัดให้มีขึ้นเป็นประจำตามแบบแผนโบราณราชประเพณี และพระราชพิธีที่ทรงมีพระประสงค์ให้จัดทำขึ้น รวมทั้งงานรัฐพิธีที่รัฐบาลหรือทางราชการกำหนดขึ้นโดยการบทูลเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระอยู่หัวหรือ พระบรมวงศานุวงศ์ เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธาน ในการประกอบพิธี ซึ่งมักจะแยกเป็นองค์บายศรีและพระราชพิธีบายศรีในสมัยโบราณกษัตริย์ทุกพระองค์จะทรงใช้บายศรีเป็นส่วนประกอบสำคัญในพระราชพิธีต่างๆ เพื่อใช้เป็นสื่อ เช่น พระราชพิธีสมโภช พระราชพิธีรับขวัญ พระราชพิธีตักการะบวงสรวงพระพุทธรูป และเทพดาประจำเมือง และพระราชพิธีสำคัญต่างๆ อีกมากมายเพื่อใช้เป็นเช่นไหว้เทพดาอารักษ์แผ่บารมีให้ประเทศชาติและพสกนิกรได้อยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วไปบายศรีของหลวงนั้นมี ๓ ชนิด ได้แก่

๑. บายศรีต้น หรือ บายศรีสำหรับเล็กเป็นบายศรีทำด้วยใบตองมีเป็นไม้เป็นโครงโดยนำเอาใบตองมาม้วนและพับให้ยอดแหลมๆ อย่างกระทงเจิมหลายๆ อัน เอาใบตองมาม้วนเป็นยอดแหลมเหล่านี้ให้กันชนกันเป็นคู่ๆ แล้วโค้งให้เป็นวงกลมอย่างวงกำไล เมื่อโค้งแล้ว จะเห็นยอดแหลมๆ ยื่นออกไปทั้งข้างบนและข้างล่างแล้วเอาดิ่งรอบขอบไม้เป็นรูปกลม สมัยก่อนใช้ต้นกล้วยเป็นแกนกลาง ปัจจุบัน ใช้ไม้หรือวัสดุหรือพลาสติกอื่นที่ใช้แทนได้ หรือ มีชั้นบายศรีแก้ว บายศรีทองบายศรีเงินซ้อนกัน ๓ หรือ ๕ ชั้น ขนาดเล็กตั้งบายศรีแก้วไว้ตรงกลางทองทางขวาเงินทางซ้ายของผู้รับทำขวัญซึ่งในแต่ละชั้นจะจัดวางสำหรับคาวหวานประดับประดาด้วยดอกไม้มงคลใช้ในพิธีการทำขวัญเล็กๆ เท่านั้น^{๒๓}

๒. บายศรีสำหรับใหญ่หรือบายศรีแก้ว ทอง เงิน มีลักษณะคล้ายบายศรีต้นแต่มีขนาดใหญ่กว่าเพราะใช้ในพิธีใหญ่ นอกจากนี้ บายศรีชนิดนี้ ประกอบด้วยพานแก้วขนาดใหญ่เล็ก วางซ้อนกันขึ้นไปตามลำดับเป็นชั้นๆ ๕ ชั้น พานทองและพานเงินวางซ้อนกัน ๕ ชั้น เช่นเดียวกับพาน

^{๒๒} บุญเกิด พิมพัรเมธากุล, ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีอีสาน, หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

^{๒๓} เบญจมาศ แพทอง, บายศรี ลักษณะของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต, หน้า ๑๕.

แก้ว เป็น ๓ ชนิด คือ พานแก้ว พานทอง พานเงิน ตั้งบายศรีแก้วไว้ตรงกลาง บายศรีทองตั้งทางขวา และบายศรีเงินตั้งทางซ้ายของผู้รับการสมโภช บายศรีแก้ว ทอง เงิน นี้ ยังแบ่งเป็น ๒ ขนาด คือ บายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับใหญ่และบายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับเล็ก ความแตกต่างของทั้ง ๒ สำหรับนั้นอยู่ที่ขนาดของพาน กล่าวคือ บายศรีสำหรับใหญ่จะมีขนาดใหญ่กว่าสำหรับเล็ก และใช้ในงานพระราชพิธีอย่างใหญ่ หรือพระราชพิธีที่มีการสมโภชเวียนเทียนโดยวิธียืนเวียนเทียนที่ใช้วิธีนั่งเวียนเทียน^{๒๔}

๓. บายศรีตอรองทองขาว เป็นบายศรีที่ทำด้วยใบตองอย่างบายศรีใหญ่ของราษฎรมีลักษณะเป็น ๕ ชั้นหรือ ๗ ชั้น แต่โดยมากมักทำ ๗ ชั้น บายศรีตอรองชนิดนี้มักตั้งบนพานใหญ่ซึ่งเป็นโลหะทองขาว จึงเรียกว่า บายศรีตอรองทองขาว ส่วนใหญ่จะตั้งคู่กับบายศรีแก้ว ทอง เงิน มักใช้ในงานพระราชพิธีใหญ่ เช่น พระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ

๒.๕.๒. บายศรีพิธีราษฎร์

บายศรีพิธีราษฎร์ ซึ่งเป็นบายศรี สำหรับราษฎรประชาชนทั่วไป แบ่งตามลักษณะองค์บายศรีได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑. บายศรีพิธีราษฎร์ชุดเล็กหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บายศรีปากชามกับบายศรีตอ และบายศรีปากชาม ลักษณะรูปร่างจะไม่ใหญ่โตมากนักเป็นบายศรีชั้นเดียว บายศรีตอจะมีลักษณะกรวยแกนกลางเป็นหยวกกล้วยสูงประมาณ ๑ ฟุตมีพานรองฐานตกแต่งนุ่งบายศรีด้วยใบตองพับจับจีบใบตองให้เป็นยอดแหลมเหมือนบายศรีต้น ใช้ไม้เหลาแหลมเสียบปักด้วยบายศรีที่ยอดดอกกล้วยที่ตัดไว้และดอกไม้มงคลเป็นทรงบัวคว่ำหรือบัวหงายและโดยทั่วไป ตัวองค์บายศรีจะมีชั้นเดียวแต่จะมีองค์ลูกเป็นชั้นๆ รอบองค์แม่และจะนำผลไม้มาวางสังวैयाไว้ในบริเวณช่องว่างระหว่างองค์แม่กับองค์ลูกในกรวย ใส่ข้าวสุกปากหม้อและเอาไข่เป็ดต้มสุกเสียบยอดกรวยเหมือนบายศรีปากชามหรือใช้ดอกไม้สดเสียบยอดกรวยแทนไข่เป็ดต้มสุกก็ได้^{๒๕}

๒. บายศรีพิธีราษฎร์ชุดใหญ่หรือบายศรีต้น ได้แก่ บายศรีเทพ และบายศรีพรหม บายศรีเทพเป็นบายศรีทรงสูงรองฐานด้วยพานแบ่งองค์บายศรีออกเป็น ๓ หน้าโดยแบ่งตามสัดส่วนของฐานเท่าๆ กัน การนุ่งองค์ก็แล้วแต่ชั้นขององค์แม่และองค์ลูกแต่จะห่างช่วงกันเท่ากัน ๒ เช่น ๕-๓-๕ หรือ ๕-๓ และบริเวณช่องว่างระหว่างองค์แม่และองค์ลูกก็จะใส่อาหารกับข้าวดอกดอกไม้ไว้เหมือนกับบายศรีปากชาม วิธีการทำพับใบตองเป็น ยอดแหลมยาวทำเป็น ๕ พับซึ่งช่างทำบายศรี

^{๒๔} เบลูจมาส แพทอง, บายศรี ลักษณะของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต, หน้า ๑๖.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐-๑๔

ชอบเรียกกันว่า ๕ หม่อมพับทับกันแล้วสูงถึงเก้านิ้วยอดแหลมปักดอกมะลิห้าชูดวงในวงกลมพาน เป็นรูปบัวหงายใช้ใบทองทำเป็นกรวยแหลม(ไม่ต้องใส่ข้าวสุกปากหม้อ) ยอดกรวยแหลมเสียบด้วย ดอกบัวฉัตร บายศรีเทพูใช้ในงานบายศรีสู่ขวัญ ส่วนบายศรีพรหมมีลักษณะคล้ายบายศรีเทพแต่จะมี ๔ หนัานิยมให้จำนวนชั้นขององค์แม่เป็น ๑๖ องค์ลูกเป็น ๑๑ ซึ่งว่ากันว่าเป็นรูปแบบที่สวยงามมาก^{๒๖}

ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นลักษณะของการทำบายศรีที่เป็นทางการหรือ เป็นที่นิยมทั่วไป ในระดับ ภาคกลาง หรือในระดับสังคมชั้นสูง ซึ่งแต่ละท้องถิ่นของประเทศ การทำบายศรี มีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไป ตามศรัทธาความเชื่อ พื้นฐานและสิ่งแวดล้อม วัตถุประสงค์ที่พอจะหาได้ในชุมชน จึงทำให้การทำบายศรีแต่ละพื้นที่มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันเช่น การทำบายศรี ของชาวอีสาน ซึ่งจะนำมาอธิบายรายละเอียดให้ได้ศึกษากันพอสังเขป

๒.๕.๓ ลักษณะและองค์ประกอบบายศรีของชาวอีสานหรือพวขัวญ

๑. ลักษณะบายศรีของชาวอีสานหรือพวขัวญ

การทำบายศรีในภาคอีสานนั้น มีลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างจากภาคอื่นๆอยู่บ้าง และเอกลักษณ์เฉพาะ ซึ่งบายศรีทางภาคอีสานแบ่งออกเป็น ๒ ชนิดด้วยกันคือ^{๒๗}

๑) บายศรีขนาดใหญ่ จะนิยมใช้ภาชนะขนาดใหญ่ เช่น โต้ะ พาน ตะลุ่ม หรือขันขนาดใหญ่ อย่างเช่น ขันขนาดใหญ่ หรือขันเชิง นำบายศรีนมแมวที่จัดทำอย่างนมแมวที่วางรอบแป้นของบายศรีใหญ่วางลงในภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่งที่กำลังข้างต้น พนมขึ้นเป็นจอมกลางภาชนะ บางทีทำเป็นโครงเดี่ยวๆ ตั้งกลางภาชนะ แล้วเอาบายศรีนมแมวมาประดับตามโครงนั้นประดับด้วยดอกไม้ ที่พอจะหาได้ และไม่มงคลตามความเชื่อของชนชาวอีสาน ซึ่งจะกล่าวถึงในเรื่องขององค์ประกอบ มีเทียนจีฟั้งยาววัดรอบศีรษะของผู้รับขวัญ หรือถ้ามีจำนวนหลายคน ก็ประมาณว่าจะครอบคลุมได้ทั้งหมด มีเทียนเล็กอีก ๔ คู่ มีด้ามแก้ว ทอง เงิน นาค งาเขา หรือไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง มีดพับ หรือมีดโกน รวมแล้ว ๔ ด้าม หรือ ๓ ด้ามก็ได้ นอกจากก็จะป็นนอกจากนี้ยังข้าวต้มมัด ๔ กลีบ กล้วย ๔ ลูกถ้ามีขนมแห้งก็ใส่ลงไปด้วย สิ่งเหล่านี้ต้องใช้สิ่งละคู่หรือมากกว่า แต่จะต้องเป็นจำนวนคู่เสมอ ใส่แก้วแหวนเงินทอง แล้วแต่จะมี กับด้ายสายสิญจน์สำหรับผูกข้อมือ หลายๆ เส้น ให้พอกับจำนวนผู้เข้าร่วมในพิธี

^{๒๖}เบญจมาศ แพทอง, บายศรี ลักษณะของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต, หน้า ๕-๑๐.

^{๒๗}เสถียร โกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, หน้า ๘๕-๘๗.

๒) ขันหมากเบ็ง เป็นพานบายศรีทางภาคอีสานโดยเฉพาะที่เรียกขานกัน ซึ่งเพี้ยนมาจาก เบญจ ที่แปลว่า ห้า เพราะมีลักษณะเป็น ๕ ชั้น หรือบางที่เรียกว่าเครื่องห้าพาขวัญ^{๒๔}

ขันหมากเบ็ง จัดอยู่ในบายศรีประเภทบายศรีปากชาม ใช้ชั้นบรรจุกรวยใบตอง ๕ กรวย ในกรวยบรรจุด้วยดอกไม้รูปเทียนอย่างละคู่ เอาใบตองเย็บเป็นหมากเบง มีลักษณะอย่างบายศรีนมแมวให้เป็น ๕ ชั้น เรียก ๕ ถัน เท่ากับเป็นบายศรี ๕ ชั้น มีดอกไม้เสียบตามกลีบหมากเบ็งให้ครบทุกยอด จัดภาชนะเป็นโตก หรือถาดแล้วแต่ความสะดวก นำเสื้อผ้าของหรือผ้าห่ม ปูลงแล้วเอาขันหมากเบ็งวางทับ แล้วนำเชิงหมากเบ็งตั้ง เครื่องพาขวัญก็ประกอบด้วย เหล้า ๑ ขวด ไช้ไก่ต้มสุกไม่ปอกเปลือก ๑ ฟอก ข้าวแดงหรือ ข้าวต้มกล้วยมัด ๑-๒ มัด ข้าวเหนียวสุก ๑ ปั้นกล้วยน้ำว้าสุก หรือกล้วยอื่น ก็ได้ ๑ หวี มะพร้าวอ่อน ๒ ลูก ข้าวสารชนิดข้าวเหนียวชั้นเล็กหรือจอก ๑ ข้าวดอกกระตังเล็ก ๆ กระตัง น้ำหอม ซึ่งอาจจะเป็นน้ำหอมได้การฝนขมิ้นผสมกับน้ำส้มป่อย หรือดอกไม้หอม และนำดอกไม้ขาวลอย ในน้ำหอม ๒-๓ ดอก เช่น มะลิ จำปาขาว หมากพลู บุหรี่ ๑ กระตัง ด้ายสายสิญจน์ ๑ ขด วางไว้ในพาน และด้ายผูกข้อมือเป็นเส้น ๆ จำนวนมัดละ ๕ เส้น

ขันหมากเบ็งนี้บางที่ใช้โต๊ะ พาน วางตั้งซ้อนขึ้นไป เป็น ๓ ชั้น หรือ ๕ ชั้น แล้วนำเอาอาหารหวานคาวเรียงไว้ใน โต๊ะ เว้นแต่โต๊ะใบยอดใส่ข้าวเหนียวสุกหรือไข่ไก่ต้มวางเรียงไว้ในโต๊ะด้วย หมากเบ็งนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับบายศรีแก้ว ทอง เงินของบายศรีหลวง เพียงแต่มีข้าว และไข่ไก่ต้มอยู่ด้วย เป็นอย่างบายศรีปากชาม^{๒๕}

วิธีการใช้ขันหมากเบ็งในทัศนะของคนอีสานนั้น อาจารย์ มนัส สุขสบาย ได้อธิบายคุณค่า และความสำคัญของขันหมากเบ็ง ไว้ว่า

- ก. ใช้เป็นเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย
- ข. ใช้เป็นเครื่องสักการะอยู่ในเครื่องพิธีกรรมไหว้ครู บอกผี (เช่น สรวงดวงวิญญาณ)
- ค. บูชาวิญญาณบรรพบุรุษ โดยนำไปบูชาตามหลักเส (ธาตุ) ที่บรรจุอัฐิ (กระดูก)
- ง. เป็นเครื่องให้พิจารณาเตือนคนได้พิจารณาเบญจขันธ์คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณรูป คือ ร่างที่คลุมรวมกันไว้ด้วยธาตุ ๔ อันเป็นส่วนที่ปรากฏด้วยตา เวทนา การเสวยอารมณ์ รู้สึกสุข เศร้าร้อนเจ็บ แค้นใจ เบิกบาน เฉยๆ สัญญา รู้และจำอารมณ์ที่ผ่านอวัยวะทั้ง ๖ เข้า

^{๒๔} เบญจมาศ แพทอง, บายศรี ลักษณะของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต , หน้า ๓๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕

มาแล้วบันทึกไว้ในใจสังขาร สภาวะปรุงแต่งวิญญาณผู้ก่อกรรมเกิดรูปนามติดต่อไปวิญญาณรู้แจ้ง
อารมณ์ภายในที่สัมผัสปัจจัยภายนอก^{๓๐}

๒. องค์ประกอบบายศรีของชาวอีสานหรือพาวัว

การประกอบพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน ในพานบายศรีหรือเรียกกันว่า
พาวัว ที่จัดทำขึ้นให้สวยงาม แล้วนอกจากนี้ ถือว่าเป็นเครื่อง เช่น ไห้ว ตามหลักความเชื่อ
ความศรัทธา และอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์และเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมสำหรับบำรุงขวัญ
เช่น ไห้วลึงค์ศักดิ์สิทธิ์ ยังมีองค์ประกอบตามความเชื่อของชนชาวอีสานด้วย ซึ่งยกมาเฉพาะที่สำคัญ
หลังจากที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในลักษณะของพานบายศรี หรือพาวัว ของชนชาวอีสาน ได้แก่

ก. ไห้ต้ม เครื่องประกอบพิธีกรรมที่มีความสำคัญคือเป็นเครื่องประกอบที่ใช้เสี่ยง
ทายภายหลังเมื่อประกอบพิธีเสร็จแล้ว กล่าวคือเมื่อหมอลำหรือพาวัวประกอบพิธีเสร็จแล้ว หมอลำจะ
ปลดออกเปลี่ยนไห้ต้ม และผ่าออกเป็น ๒ ซีกเพื่อทำนายว่า เมื่อภายหลังประกอบพิธีเสร็จแล้วต่อไป
เจ้าของขวัญจะมีความสุขหรือไม่อย่างไร ถ้าผ่าไห้ต้มแล้วผิวเรียบสวยงามไห้แดงและไห้ขาวเต็ม
ฟองซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของขวัญที่มีอาการครบสมบูรณ์หมอลำก็จะทำนายว่า เจ้าของขวัญจะมี
ความสุขสบาย ไม่มีโรคภัย แต่ถ้าไห้ต้มอยู่ในลักษณะตรงกันข้ามก็อาจทำให้เจ้าของขวัญไม่สบายและ
มีทุกข์ภัยในระยะเวลานี้ หากว่าเป็นลักษณะที่ไม่ดีเช่นนี้หมอลำจะมีวิธีแก้ไขคือ การ
ประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์อีกครั้งจะทำให้เจ้าของขวัญมีกำลังที่ดีขึ้น นอกจากความสำคัญของไห้
ที่เป็นสัญลักษณ์แทนการเสี่ยงทายแล้วไห้ยังมีความหมายและความสัมพันธ์เกี่ยวกับขวัญ คือ ไห้มี
ความหมายแทนชีวิตที่เกิดใหม่ภายหลังการประกอบพิธีกรรมแล้วเหมือนกับการทำขวัญนี้ทำให้
ร่างกายอยู่ได้ตามปกติ ความสัมพันธ์ของไห้และขวัญในแง่ความหมายว่า ไห้ เป็นสัญลักษณ์แทน
ขวัญ ทั้งนี้ไห้และขวัญมีสัญลักษณ์คล้ายคลึงกันคือ ไห้มีเปลือกหุ้มในขณะที่ขวัญมีร่างกายหุ้มห่อ
อีกทั้งไห้เป็นต้นกำเนิดของของชีวิต เป็นที่มาของชีวิตในทำนองเดียวกันกับความเชื่อที่ว่า ขวัญ คือ
สิ่งที่ทำให้ร่างกายมีชีวิตอยู่ได้เป็นปกติ^{๓๑} เจ้าของขวัญจะรับประทานไห้ต้มเมื่อเสร็จพิธีแล้วจึงถือว่า
ขวัญได้กลับเข้าสู่ร่างกายส่วนไห้ที่ไม่สวยงามมีลักษณะไม่ดีก็จะไม่รับประทานแต่หมอลำจะนัด
วันทำพิธีสะเดาะเคราะห์ก่อนดังที่กล่าวข้างต้น

ข. ไก่ เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมที่มีความสำคัญคือ ใช้สำหรับเสี่ยงทาย โดยใช้
บริเวณคางไก่เป็นเครื่องเสี่ยงทาย เมื่อประกอบพิธีเสร็จแล้วหมอลำจะแกะตรงกระดูกคางไก่ออก

^{๓๐}ไกด์อุบล.com โดยสุขวิช คุณผล. (๒๕๔๕), ความสำคัญของการบายศรี (ออนไลน์),
แหล่งที่มา : <http://guideubon.com/index.php> [17 มิถุนายน 2553]

^{๓๑}วิไลวรรณ ขนิษฐานนท์, วิชาการพิธีทำขวัญของคนไทย, หน้า ๕๐-๕๒.

หยิบเอาบริเวณคางไก่ออกมาเสียดแทงถ้ำคางไก่อซึ่งมีกระดูก ๒ ชิ้นช้อนออกมามีลักษณะรูมงอ สวขงาม ก็ทำนายว่าเจ้าของขวัญจะมีโชค มีความสุขถ้ำคางไก่อปรากฏในลักษณะตรงข้าม คือ กระดูกไม้ช้อนออก ทั้ง ๒ ข้างหมอกขวัญก็จะประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์เพื่อแก้เคล็ด

ค. ใบไม้มีงกลต่าง ๆ ใบไม้พืชพันธุ์ ที่มีในธรรมชาติ ชนชาวอีสานมีความเชื่อว่า ใบไม้ หรือดอกไม้ที่มีความสวยงาม ที่นำประดับในพานบายศรีแต่ละชนิด มีความเป็นมงคล ตาม ลีลา และชื่อเสียงของพืชพันธุ์นั้น ๆ ได้แก่ดอกไม้ ใบเตย ใบคูณ ใบขมิ้น ใบบัว หล้าคา หล้าแพรก ดอกเงิน ดอกทอง ใบมะพร้าว ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นพืชที่มีชื่อเป็นความสิริมงคลใบไม้ที่กล่าว มาแล้วเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมที่มีความสำคัญในการทำน้มนต์และบายศรีการนำพืชที่มีชื่อ มงคลมาประกอบพิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์แทนความต้องการให้เกิดความเป็นสิริมงคลความสุข ความเจริญรุ่งเรืองกับเจ้าของขวัญนอกจากนี้ยังมีความหมายใบไม้ ที่เป็นมงคล ได้แก่

ใบเตย เป็นสัญลักษณ์แทนความสดชื่นรื่นเริง เพราะเป็นพืชที่มีกลิ่นหอม

ใบคูณ เป็นสัญลักษณ์แทนความยั่งยืน ถิ่นค้ำคูณค้ำครองปลอดภัย

ใบมะขาม เป็นสัญลักษณ์แทนความนิยมชมชอบ และการยอมรับ

ใบขมิ้น เป็นสัญลักษณ์แทนการยกย่อง ชมเชย นับถือ สรรเสริญ

ใบบัว เป็นสัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์ ไม่มีมลทินใด ๆ มาเป็นอุปสรรคใน

ระหว่างการประกอบพิธี

ดอกเงิน ดอกทอง เป็นสัญลักษณ์แทนความร่ำรวยมั่งมี

หล้าคา เป็นสัญลักษณ์แทนความอดทนยั่งยืน

หล้าแพรก เป็นสัญลักษณ์แทนความอดทน

ใบมะพร้าว เป็นสัญลักษณ์แทนความแข็งแรง ยืนยาว^๒

๒.๕.๔ บายศรีภาคต่าง ๆ

การประกอบพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ ดังที่กล่าวมาแล้วว่าได้มีการจัดทำขึ้นทั่วไปใน สังคมไทย ดังนั้น การทำบายศรีก็ได้มีการทำขึ้นเช่นกัน ซึ่งแต่ท้องถิ่น ก็มีเอกลักษณ์ และลักษณะที่ แตกต่างกันไปบ้างตามค่านิยมในท้องถิ่น และวัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ หรือศรัทธาความเชื่อดั้งเดิมใน ชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ

๑. บายศรีภาคเหนือ ทางภาคเหนือนิยมเรียกกันว่า ใบศรี หรือ ชันศรี ทำด้วยใบตอง ในการกำหนดชั้นของบายศรีทางภาคเหนือ มีตั้งแต่ชั้นเดียว ถึง ๕ ชั้น นิยมให้เป็นเลขคู่

^๒ บุญเกิด พิมพ์วรรณกุล, ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีอีสาน, หน้า ๑๒๒.

เช่นเดียวกับภาคกลาง แต่จะมีการกำหนดชั้นของบายศรี ขึ้นอยู่กับผู้รับขวัญ ว่ามีฐานันดร มากน้อย สูงต่ำ เพียงใด และ การนำเอาความคิดเกี่ยวกับเรื่องจักร เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งพอจะจำแนกได้ ดังนี้

ก. บายศรีชั้นเดียว คล้ายกับบายศรีปากชามของภาคกลางประกอบไปด้วยใบตอง เย็บประณีตเป็นยอดแหลม ๔ ยอด เรียกว่านมแมว และประดับด้วย ดอกไม้สด ที่มีชื่อเป็นไม้มงคล ทั้งนี้ เช่น พุทธรักษา กุหลาบ ดอกกรัก ดอกบานไม่รู้โรย เป็นต้น แต่นิยมทำบายศรีลงในพาน ทางภาคเหนือเรียกว่า ชัน ทำด้วยเครื่องเงินเครื่องเงิน บางที่เรียกบายศรีว่า ชันศรี ตรงกลางใส่ เครื่องเช่น ไห้ว มีข้าวเหนียวข้าวสุก กล้วย ไข่ต้ม จะเป็นไข่เป็ด หรือไข่ไก่ก็ได้ ดอกไม้รูปเทียน เมี่ยงอม หมากพลู บุหรี่ ทั้งหมดนี้เป็นจำนวนคู่ น้ำหนึ่งจอก ค้ายสายลัญจณ์ผูกมัดข้อมือ เป็นต้น ส่วนเครื่องประกอบของบายศรีทางภาคเหนือมี ไก่ต้ม หัวหมูต้ม ๑ หัว ใส่ภาชนะต่างหาก หรือไม่มีก็ได้ บายศรีชั้นเดียวนี้นิยมทำกันทั่วไปในหมู่ชาวภาคเหนือเนื่องในมงคลต่าง ๆ อาทิ ผู้ขวัญวันเกิด แต่งงาน สืบชะตา ทำบุญบ้าน เป็นต้น

ข. บายศรีสามชั้น ใช้ในพิธีมงคลสมรสของเชื้อสายเจ้านายฝ่ายเหนือชั้นหลาน

ค. บายศรีห้าชั้น ใช้ในพิธีบายศรีสู่ขวัญของเจ้านายชั้นทรงกรมหรือบุคคลชั้น

เสนาบดี

ง. บายศรีเจ็ดชั้น ใช้ในพิธีบายศรีสู่ขวัญเจ้าฟ้าเจ้า หรือ ราชอาคันตุกะชั้น

ประธานาธิบดี

จ. บายศรีเก้าชั้น ใช้ในพิธีบายศรีสู่ขวัญเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

การทำบายศรีสู่ขวัญของชนชาวภาคเหนือนั้นเรียกว่า มักเรียกกันว่า เรียกขวัญ หรือ อ้อขวัญ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายไม่ต่างจากที่อื่น ๆ

๒. บายศรีภาคใต้ การทำบายศรีในภาคใต้ แต่ก่อนนิยมใช้ต้นกล้วยทั้งต้นมาตัดให้มีขนาดประมาณ ๓-๔ กล้วยที่ใช้เป็นตัวบายศรี ตัวบายศรีใช้ใบกล้วยพับเป็นตัวกระจังปลายแหลม ตรงยอดติดประดับด้วยไม้ดอกไม้มงคลประดับต่าง ๆ นำไปติดที่ชั้น ๕-๗ ชั้น โดยรอบต้นกล้วย บนยอดบายศรีมีถ้วยหรือกระถางบรรจุเครื่องเช่น เช่น ข้าว และขนม ๑๒ สิ่ง และปักเทียน หรือจะใช้ ไข่ต้มปอกแล้วไว้บนสุด ใช้ใบตอง ๓ ทาง หุ้มตัวบายศรีโดยรอบ แล้วเอาผ้า ๓ สี มีสีเขียว ขาว และแดง หุ้มพันทับใบตองนอกบายศรีอีกชั้นหนึ่ง เป็นบายศรีแบบง่าย ๆ ตามชนบท แต่ถ้าในตัวเมือง ก็จะมีการประดับประดาที่สวยงามมากขึ้น ตามสภาพพื้นที่ และวัสดุที่พอจะหาได้ ในยุคปัจจุบัน การทำตัวบายศรี ได้มีการวิวัฒนาการมากขึ้นตามสมัย บางที่ทำได้ด้วยไม้แกะสลักกลดลาย กลึงเหลา เลียนแบบใบตอง แล้วทาสีต่าง ๆ อย่างสำเร็จรูป บางที่ใช้สังกะสีบ้าง พลาสติกบ้าง มาดัดแปลงเป็นบายศรีแบบมั่นคงถาวร ซึ่งเป็นไปตามความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ และเพื่อ

ความสะกดคายประหยัดค่าใช้จ่าย และยุคหลังได้รับอิทธิพลจากภาคกลางมากขึ้น การทำบายศรีแบบดั้งเดิมเริ่มจะหาไม่ค่อยมี จะนิยมใช้แบบภาคกลางมากขึ้น^{๓๓}

๒.๖ ลักษณะขั้นตอนการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญของคนอีสาน

ก่อนประกอบพิธีให้เอาคายบูชานี้มา ผูกแขวนพราหมณ์ก่อน (เมื่อสูตรขวัญแล้วบางคนก็ให้คำตอบแทนอีกต่างหาก บางคนก็ให้คายบูชาแล้วก็แล้วไป สำคัญอยู่ที่คายบูชาจะต้องให้ ไม่ใช่ไม่ได้ ส่วนคำตอบแทนนั้น เป็นเรื่องน้ำใจของผู้เชิญพราหมณ์มาสูตรขวัญจะให้ได้ ไม่ให้ก็ได้การเข้าสู่พาวุธผู้จะรับการสู่ขวัญนั้นให้นั่งหันหน้าไปทางทิศที่ราศีประจำวันตั้งอยู่จึงจะเป็นมงคล ราศีประจำวันตั้งอยู่นั้นดังนี้

วันอาทิตย์	ราศีอยู่ทิศปัจจิม
วันจันทร์	ราศีอยู่ทิศพายัพ
วันอังคาร	ราศีอยู่ทิศบูรพา
วันพุธ	ราศีอยู่ทิศอุดร
วันพฤหัสบดี	ราศีอยู่ทิศอีสาน
วันศุกร์	ราศีอยู่ทิศทักษิณ
วันเสาร์	ราศีอยู่ทิศอาคเนย์

เมื่อนั่งแล้วให้ประนมมือไปทางทิศหัวใจเป็นอยู่ ถ้าไม่รู้ให้พราหมณ์ในพิธีบอกหัวใจนั้น อยู่ประจำทิศต่าง ๆ ดังนี้

วันอาทิตย์	หัวใจเป็นอยู่ทิศอุดร
วันจันทร์	หัวใจเป็นอยู่ทิศหรดี
วันอังคาร	หัวใจเป็นอยู่ทิศอีสาน
วันพุธ	หัวใจเป็นอยู่ทิศบูรพา
วันพฤหัสบดี	หัวใจเป็นอยู่ทิศอาคเนย์
วันศุกร์	หัวใจเป็นอยู่ทิศพายัพ
วันเสาร์	หัวใจเป็นอยู่ทิศทักษิณ

จำง่าย ๆ ว่า ทิตย้อ, จันทร้อ, อคารอ, พุธนุ, พหฺสอา, ศุกรฺพา, เสาร์ทัก ประนมมือไปทิศทาง หัวใจเป็นอยู่ซึ่งชื่อว่า ทำให้เกิดมงคล^{๓๔}

^{๓๓} เบญจมาศ แพทอง, บายศรี ลักษณะของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๓๔} ค่าย คือ ค่าธรรมเนียมในการบูชาครู หรือค่ายกครูของผู้เป็นหมอปราหมณ์

^{๓๕} ส.ธรรมกถึก, ประเพณีอีสาน, หน้า ๒๐๘.

๒.๖.๑ วันเวลาสู่ขวัญ

การสู่ขวัญนี้ไม่นิยมทำเฉพาะในวันจรมและวันเดือนดับ (ข้างแรม) นอกนั้นไม่ห้ามการบายศรีสู่ขวัญ นิยมทำในเวลากลางวัน แต่ตอนเย็นหรือกลางคืนก็เห็นมีการทำอยู่จึงไม่สำคัญเรื่องกลางวันกลางคืน แต่ให้เริ่มเวลาเป็นมงคล^{๓๖}

๒.๖.๒ บุญกิจก่อนทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ

ก่อนที่จะเริ่มพิธีการได้นั้นเจ้าของขวัญหรือเจ้าภาพนั้นจะต้องไปติดต่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดงานและขอวันเวลาที่จะจัดกับหมอสูตรหรือพ่อพราหมณ์ซึ่งเมื่อได้วันเวลาที่เป็มงคลแล้ว เจ้าภาพก็จะไปดำเนินการบอกบุญให้แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และคนที่เคารพนับถือ จากนั้นก็จะมีการเตรียมสถานที่พานบายศรี เครื่องเช่น และฝ่ายผูกแขนเมื่อถึงวันที่จะจัดพิธีเจ้าของขวัญก็ต้องไปเชิญพ่อพราหมณ์มาเพื่อที่จะประกอบพิธีก็ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมแล้ว พิธีการก็จะเริ่มขึ้นบุญกิจก่อนที่จะทำการสู่ขวัญนั้น ให้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

๑. เชิญผู้รับการสู่ขวัญ จุติรูปเทียน

๒. กราบพระ ขอโอกาสก่อนทำพิธี (ถ้าพระสงฆ์อยู่ที่นั่นด้วย)

๓. จิ๋งด้ายมงคลระหว่างพานบายศรีกับผู้รับการสู่ขวัญและญาติ ถ้าไม่มีก็ไม่ต้องใช้ให้จับที่พาขวัญหรือพานบายศรี และจับเสื่อหรืออะไรต่อ ๆ กันไป โดยให้เริ่มจับตอนสูตรขวัญตอนอื่นนอกนั้นให้นั่งประนมมือ การจับพาขวัญให้เอามือขวาจับ

๔. อัญเชิญเทวดาหรือทมนุ่มเทวดา (สักระยะ กามะ จรูปะฯ)^{๓๗}

๒.๖.๓ ขั้นตอนการทำพิธีสู่ขวัญบายศรี

หลังได้ปฏิบัติตามบุญกิจเบื้องต้นในการทำพิธีการบายศรีสู่ขวัญ ตามขั้นตอน โดยละเอียด ดังนี้

๑. พ่อพราหมณ์จะจัดให้เจ้าของขวัญนั่งหันหน้าตามทิศที่เหมาะสมเพื่อเป็นสิริมงคลโดยพ่อพราหมณ์จะนั่งจะนั่งตรงข้ามกับเจ้าของขวัญส่วนพ่อแม่จะนั่งทางทิศเหนือของเจ้าของขวัญและญาติพี่น้องและผู้ร่วมงานจะนั่งล้อมรอบ โดยมีพานบายศรี เครื่องเช่นพ่อพราหมณ์และเจ้าของขวัญจะนั่งอยู่ตรงกลาง

^{๓๖} สว่าง บุญเจิม, ตำรากรมวัดอีสาน, หน้า ๔๓๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๓-๔๓๔.

๒. เจ้าของขวัญจะผูกฝ้ายผูกแขนที่เตรียมไว้ให้แก่พราหมณ์เพื่อเป็นการบูชาครู โดยฝ้ายที่ใช้ผูกนั้นก็จะมีกรรมด้นบัตรเป็นคำบูชาพราหมณ์จะจำนวนมากจำนวนน้อยก็แล้วแต่ เจ้าของขวัญจะเห็นสมควร

๓. เมื่อผูกฝ้ายเสร็จแล้วพ่พราหมณ์ก็จะคลี่ฝ้ายที่เตรียมไว้ที่พานบายศรีแล้วดึงฝ้ายให้โอบล้อมผู้คนในพิธีทั้งหมด

๔. จากนั้นเจ้าของขวัญก็จะยกมือไหว้พ่พราหมณ์แล้วใช้มือขวาจับพานบายศรีและตั้งจิตอธิษฐานขอให้เทวดาบันดาลให้เป็นไปตามที่พ่พราหมณ์พ่อแม่ ญาติพี่น้องและผู้ร่วมงานก็จะจับฝ้ายแล้วอธิษฐานให้เจ้าของขวัญเช่นกัน

๕. พ่พราหมณ์ก็จะเริ่มจุดรูปเทียนปักลงในพานบายศรียกขึ้น ๕ ขึ้น แล้วกล่าวว่า “นโม” ๓ จบและกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยต่อ

๖. จากนั้นพ่พราหมณ์ก็จะทำการป่าวเทวดา(ขมุนมเทวดา)ซึ่งเป็นการกล่าวคำอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่างร่วมลงมาเป็นเกียรติและเป็นสักขีพยานในพิธี โดยพ่พราหมณ์จะยกขันน้ำมนต์ขึ้นตั้งข้างหน้าตนเองแล้วจุดเทียนถึง หรือเทียนที่ใช้เป็นตัวแทนของเจ้าของขวัญแล้วนำไปปักที่ขันน้ำมนต์พร้อมกับกล่าวคำเชิญเทวดาเป็น ภาษาบาลีว่า “สัค เค กา เม จะ รุเป ”

๗. เมื่อทำการป่าวเทวดาเสร็จ พ่พราหมณ์ก็จะเริ่มทำการสูตรขวัญโดยจะใช้คำสูตรขวัญประเภทอะไร ก็ให้เลือกเอาตามความเหมาะสมของพิธีที่จัด เช่นเป็นบายศรีสู่ขวัญแต่งงานก็ต้องใช้คำสูตรขวัญแต่งงานเป็นต้น^{๓๘}

๒.๖.๔ การเชิญขวัญ

การเชิญขวัญก่อนสู่ขวัญบายศรี ถ้ามีเวลาพอก็ให้ว่าคำเชิญขวัญเสียก่อนทุกครั้ง การเชิญขวัญเป็นพิธีที่ค่อนข้างหนึ่งคือเราขอความสำเร็จความศักดิ์สิทธิ์จากพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เทวดา อินทร์พรหมผู้มีอิทธิฤทธิ์มาประสิทธิ์ประสาทพรให้จะได้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์เพราะผู้สวดและผู้ฟังไม่ใช่คนมีอิทธิฤทธิ์ เมื่อเราขอท่าน ท่านก็คงเมตตาประทานให้ตามคำขอ^{๓๙}

คำเชิญขวัญนั้นมีหลายสำนวนไม่มีแบบตายตัว ต่างหมอด่างสรรหาสำนวนที่เห็นว่าเหมาะกับเหตุการณ์เช่น คำเชิญขวัญสำหรับบุคคลธรรมดาอีกสำนวนหนึ่ง สำหรับเชื้อพระวงศ์อีกสำนวนหนึ่ง เป็นต้น

^{๓๘} มนต์ สุขสาย, การบาศรี สูตรขวัญ, หน้า ๘๒-๘๔.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘

โดยทั่วไปลักษณะของการบายศรีสู่ขวัญทางภาคอีสาน จะมี ๒ ลักษณะคือ สู่ขวัญหล่ม และ สู่ขวัญเทิง คือสูตรขวัญน้อยนั่นเอง เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติไม่เหมือนกัน บางท้องถิ่นทำ บางท้องถิ่นไม่ทำ แท้จริงสู่ขวัญหล่มสู่ขวัญเทิงนี้ นิยมทำกันก่อนสู่ขวัญจริง (อาจใช้การทำวิดฟายทดแทนได้) ส่วนความหมายในการทำดังนี้

สู่ขวัญหล่ม (หล่ม ภาษาอีสาน แปลว่า ล่าง)เป็นความเข้าใจของนักปราชญ์โบราณที่ต้องการอยากจะเรียกขวัญจากจุดกำเนิดของผู้ที่มาจากสัตว์ดิรัจฉาน หรือมนุษย์มาเกิดให้มาส่งเสริมอุปถัมภ์ให้มีความอยู่เย็น เป็นสุขอีกอย่างหนึ่งก็เป็นการอัญเชิญเทพเบื่องล่างมีแม่เจ้าธรณี ท้าวจตุโลกบาลและกุมมเทวดา เป็นต้น มาให้พรแก่ผู้รับการสู่ขวัญในขณะเดียวกันก็เป็นการเสริมขวัญเบื่องล่างด้วย ที่ว่า ขวัญ แข็งและขวัญขาวขวัญผาดีนและคุ้มหม้อง(ตาคุ้ม) นั่นเอง^{๔๐}

สู่ขวัญเทิง (เทิง ภาษาอีสาน แปลว่า บน) เป็นการเรียกขวัญจากจุดกำเนิดของผู้รับการสู่ขวัญ ผู้ที่มาจากสวรรค์เบื่องบนมาเกิดเป็นมนุษย์ ให้มาส่งเสริมอุปถัมภ์ให้ผู้รับการสู่ขวัญนั้นอยู่เย็นเป็นสุข อีกอย่างหนึ่งก็เป็นการอัญเชิญเทพเจ้าเบื่องบนมาอวยชัยให้พรผู้รับการสู่ขวัญในขณะเดียวกันก็เป็นการเสริมขวัญเบื่องบนด้วย ที่ว่า ขวัญหูและขวัญตา ขวัญจอมผมและขวัญคิ้ว ให้พราหมณ์สวดคาถาสู่ขวัญเทิง (บน)ตอนสั่งให้ผู้รับการสู่ขวัญจุดเทียนบนยอดพาชขวัญ และพราหมณ์สวดคาถาสู่ขวัญหล่ม (ล่าง) ตอนตนเอง (พราหมณ์) จุดธูปและเทียน จากนั้นจึงพิธีสู่ขวัญหล่มเทิง (ล่างบน) และทำพิธีจริงต่อไป^{๔๑}

๒.๖.๕ การทำวิดฟาย

คำว่าวิดฟาย เป็นภาษาคนโบราณอีสาน หมายถึง การเอาดอกไม้จุ่มลงในน้ำมนต์แล้วตวัด (ประพรม) ใส่ผู้จะรับการสู่ขวัญลักษณะของการวิดฟายจะแตกต่างจากการประพรมน้ำพุทธมนต์ ของพระสงฆ์ตรงที่อุปกรณ์ในการสลัดน้ำมนต์เป็นดอกไม้ ไม่ใช่ใบหญ้าแฝก หรือ ใบมะยม เช่น พระสงฆ์ การจับดอกไม้จุ่มลงในน้ำมนต์มีจะคว่ำลง แล้วยกขึ้นให้พ้นจากขอบภาชนะตวัดน้ำให้กระเด็นออกจากตัวผู้วิดฟาย (พราหมณ์) ผู้รับการสู่ขวัญพิธีนี้นิยมทำก่อนสูตรขวัญ โดยที่พ่อพราหมณ์เอาขันน้ำมนต์มาถือไว้ในมือซ้ายมือขวาเอาดอกไม้ ๑ คู่ จุ่มลงในน้ำมนต์ ประพรมไปยังผู้รับสูตรขวัญพร้อมทั้งสวดคาถาว่า^{๔๒}

“โอมพุทฺธังธัมมังสังฆังอุทกัณฺฐํ น้ำอันนี้บ่มแน่นน้ำธรรมดาพระยาเถนประทานมาแต่
ฟากฟ้า ว่าจะให้เอามาหัดให้คนได้ลุ่มฟ้าให้ได้ดังคำมกคำปรารถนาอุกัณฐิดใส่คนถึกหวาน

^{๔๐} สว่าง บุญเจิม, ตำรามรดกอีสาน, หน้า ๔๓๗.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๕

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๖

กำหนด กุจฉิไล้คนถักยาค้านกำหะหายกุจฉิไล้คนถักฝ้ง หุ่นฝ้งฮอยกะหาย กุจฉิไล้คนผอมเหลืองเป็นพยาธิกุจฉิไล้คนเป็นเคราะห์คาดถึงถึงกะหายกุจฉิไล้คนเห็นนางฟานเห่ากุจฉิไล้คนที่นกเค้าฮ้องกุกเอาขวนกะหาย กุจฉิไล้คนเห็นงูอยู่ในบ้านกุจฉิไล้คนเบ็ดบ้านนี้ข้าวสีแดงกะหาย สัพพะโรคระจับ สัพพะภัยระจับ สัพพะเคราะห์ระจับ สัพพะเชิญระจับ”

ถ้าเป็นการบายศรีสู่ขวัญงานแต่งงาน หรือ บายศรีสู่ขวัญ คู่บ่าวสาว ก็จะใช้คำ หรือ คาถาวิธฟาย ว่าดังนี้

โอมพระพุทธรังอุทกั กุจฉิไล้คู่แต่งงาน คู่แต่งงานกะอายุยืนดอมกันเท่าแต่มีลูก มี เต้าล้วนแต่ผู้ดี เป็นเศรษฐีมั่งมีบ่ไฮ้กุจฉิไล้คนทุกข์เกิดเป็นคนร่ำรวย กุจฉิไล้ควาย ควายก็ เป็นควายเขาแก้วกุจฉิไล้ฮ้านค้ำเปิดใหม่แล้ว ก็มั่งมีเงินค่ากุจฉิไล้ผู้นำก็จักเป็นหลักไชยของ ประเทศ กุจฉิไล้คนเรศร์ก็จักเป็นเมืองหลวงกุจฉิไล้ปวงนักเรียนก็ได้เป็นดืบ่น้อย กุจฉิไล้ ข่อยข้าข่อยขากก็กลับตัวเป็นนาย กุจฉิไล้ข้าราชการผู้น้อย ก็มาเกิดเป็นใหญ่เป็นโตกุจฉิไล้ พระสังโฆและจันน้อย ก็จักเป็นพระยอดแก้ว งามอ่านแล้วด้วยบาทพระคาถาว่าอุ อะ มะ มุ มะ มุล มา มะหามูลมัง สวาหุมฯ”^{๔๓}

วิธฟายนี้ ถ้าใช้แล้วก็ไม่ต้องใช้สูตรขวัญหลุมขวัญเทิงถ้าใช้สูตรขวัญหลุมขวัญเทิงแล้ว ก็ไม่ต้องวิธฟายหรือจะใช้ทั้งหมดก็ขอให้อยู่ในดุลพินิจของพ่อพราหมณ์^{๔๔}

๒.๖.๕ การผูกแขนหรือข้อมือ

เมื่อพราหมณ์สูตรขวัญจบแล้วญาติพี่น้องจะเอาข้าว ไข่ กกล้วยใส่มือเจ้าของขวัญมือซ้ายหรือมือขวาก็ได้ให้พราหมณ์ผูกข้อมือให้ก่อน ปกติจะผูกข้อมือซ้ายเพราะแขนซ้ายถือเป็นแขนขวัญเป็นแขนที่อ่อนแอใช้งานหนักไม่ได้ เป็นแขนที่น่ารักทะนุถนอม ในเวลาผูกข้อมือนั้นทุกคนยื่นมือขวาออกไปพุง (โถม) แขนของเจ้าของขวัญที่พราหมณ์กำลังทำพิธีผูกข้อมือให้ ถ้าอยู่ห่างก็ยื่นมือจับแขนหรือแตะตัวกันต่อๆมาเป็นเส้นสายเหมือนเชือก สื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ทางกายและใจเป็นอย่างยิ่งแล้วตั้งจิตอธิษฐานขอให้เจ้าของขวัญมีความสุขความเจริญเมื่อผูกข้อมือเสร็จแล้วให้ผู้เป็นเจ้าของขวัญมีความสุขความเจริญเมื่อผูกข้อมือเสร็จแล้วให้ผู้เป็นเจ้าของขวัญประนมมือไหว้ผู้ให้พรเป็นการรับเอาพร เมื่อพราหมณ์ผูกเสร็จแล้วต่อไปก็เป็นโอกาสของญาติมิตรต่างๆไปจะเข้ามาผูกข้อมือให้กับเจ้าของขวัญ^{๔๕}

^{๔๓} สวิง บุญเจิม, ตำรามรดกอีสาน, หน้า ๔๓๕.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗

^{๔๕} บุญเกิด พิมพ์วีระเมธากุล, ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีอีสาน, หน้า ๒๔๐.

ด้ายสำหรับผูกข้อมือ (ด้ายผูกแขน) นั้นต้องเป็นด้ายดิบนำมาจับเป็นวงยาวพอที่จะพันรอบข้อมือได้ โบราณถือว่า คนธรรมดาวงละ ๓ เส้น ผู้ที่มีศักดิ์ตระกูล ๕ เส้น (อาชญา ๕ ขี้น้ำ ๓) เมื่อวงแล้วให้เด็ดหรือดึงให้ขาดเป็นเส้นๆ ห้ามใช้มีดตัด จะใช้มีดตัดได้เฉพาะด้ายที่มัดศพเท่านั้น ถ้าเป็นพาวัวงานแต่งงานจะเริ่มจัดพาวัวด้วยตัวเอง เป็นคนบริสุทธิ์ (ปลอด) คือเป็นคนดีผัวเดียวเมียเดียวถ้าจัดไม่เป็นเพียงมาจับพอเป็นพิธีแล้วให้คนอื่นๆ จัดต่อไปจนเสร็จ ต้องจัดทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง พาวัวฝ่ายชายจะให้หญิงบริสุทธิ์ (เด็กหญิงยังไม่มีประจำเดือน) หาบด้วยไม้ม้วนผ้าทอหูก เพราะถือเคล็ดเอาความสามัคคีรักใคร่ของผ้าและไม้และการผูกข้อมือต้องใช้เวลา ค่าประมาณ ๓ - ๔ ชั่วโมงหลังรับประทานอาหารค่ำเสร็จ ถือว่าเป็นเวลาหนูเข้านู (ยามหนูเข้านู) พาวัวงานแต่งงาน จะต้องมีการคาวหวานเป็นส่วน ประกอบอีกด้วย^{๔๖}

ด้ายผูกแขน (ด้ายผูกข้อมือ) ถือเป็นของดี ของศักดิ์สิทธิ์ควรรักษาไว้อย่างดีถึงให้ล่วง ๓ วันเสียก่อนจึงดึงออก เวลาที่งอข้อมือลงที่สกปรกเพราะด้ายผูกแขนเป็นของขาวของบริสุทธิ์ เป็นจุลรวมแห่งจิตใจบริสุทธิ์หลายดวงจึงควรรักษาไว้ให้ดี ผู้เฒ่าผู้แก่เคยเล่าให้ฟังว่าด้ายผูกแขนที่เก็บรักษาไว้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ ป้องกันอันตรายได้เช่น มีโจรมาปล้น อธิษฐานขอให้จิตทุกดวงช่วยก็ปลอดภัยจากอันตรายได้และเป็นเสน่ห์ดึงดูดจิตใจให้คนรัก-ใคร่ชอบพอก็ได้

การผูกแขน (ผูกข้อมือ) การผูกแขนที่จะอำนวยการประโยชน์สุขให้แก่เจ้าของขวัญควรประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ๑ ผู้ผูก หรือพราหมณ์ ๒ ผู้รับผูกหรือเจ้าของขวัญ ๓ ผู้เกี่ยวข้อง คือญาติมิตร ๔ คำกล่าวขณะผูก และปัจจุบันอาจมีเงิน หรือของมีค่าเป็นการให้กำลังใจด้วย

คำกล่าวขณะที่ผูกเป็นคำเรียกร่องเชิญขวัญซึ่งเป็นคำที่ไพเราะ อ่อนหวานสุภาพ เรียบร้อยมีความหมาย ไปในทางที่ดีงามและมีศีลธรรม^{๔๗}

จะเห็นได้ว่า พิธีผูกขวัญนี้เป็นขนบประเพณีคือประเพณีชาวอีสานได้เคยตั้งหรือร่างเป็นระเบียบแบบแผนขึ้นไว้ เป็นธรรมดาของประเพณีที่อาจมีส่วนปลีกย่อย แปลกแตกต่างกันออกไปบ้างในลักษณะของการพัฒนาเป็นลักษณะของความเจริญให้เหมาะสมกับกาลสมัยแต่ส่วนสำคัญอันเป็นมูลฐานของประเพณีนี้ก็ยังคงอยู่และเป็นหน้าที่ของรุ่นต่อไปจะเป็นผู้รับช่วงระวังรักษาไว้ให้มั่นคงอันสำคัญนี้ยังสืบไป เพื่อแสดงความเก่าแก่ของชาติบ้านเมืองเรา

^{๔๖} บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีอีสาน, หน้า ๑๒๓.

^{๔๗} สาร สาระทศนันทน์, พิธีผูกขวัญและคำขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๒๖.

๒.๗ ประเภทของการบายศรีสู่ขวัญ

การจัดทำพิธีบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสานเป็นพิธีกรรมที่กระทำสืบต่อกันมานาน จัดแบ่งเป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ ตามลักษณะและโอกาสที่ใช้ ดังนี้

๒.๗.๑ การบายศรีสู่ขวัญคน

การทำบายศรีสู่ขวัญคน เป็นเรื่องเกี่ยวกับขวัญหรือจิตใจอันจะก่อให้เกิดขวัญหรือกำลังใจดีขึ้น วิธีการดำเนินชีวิตของชาวอีสานมักจะมีการสู่ขวัญควบคู่กันเสมอ เพื่อเรียกร่องหรือระดม พลังทางจิตใจนอกจากนี้เนื้อหาในบทสวดขวัญบางบทได้มีการสอดแทรกคติธรรมและแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มต่าง ๆ ของสังคม การสู่ขวัญมีหลายอย่างด้วยกัน ได้แก่

ก. การบายศรีสู่ขวัญพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์ได้เลื่อนสมณะศักดิ์พัดยศเป็น พระครู หรืออุปัชฌาย์ชาวบ้านจะทำการสู่ขวัญให้ หรือเวลาจะเอาพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานที่แท่นประทับ ภายในวัดจะทำการสู่ขวัญพระสงฆ์ทั้งวัดเป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์เป็นผู้สืบมรดกทางพระพุทธศาสนาต่อไป^{๔๔}

ข. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญหลวง(ผู้สูงอายุ)เวลาพ่อแม่หรือผู้เฒ่าผู้แก่เกิดมีอาการเจ็บป่วยชาวบ้านจะรักษาด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่ยังไม่หาย ลูกหลานจะทำพิธีสู่ขวัญให้เป็นเวลา ๓ คืน เชื่อว่าโรคภัยไข้เจ็บหรืออาการป่วยจะหายได้ สิ่งของที่ใช้ในพิธีนี้ก็เหมือนสู่ขวัญธรรมดา แตกต่างตรงที่ต้องเพิ่มรูปเทียนให้ เท่ากับอายุของผู้ป่วย ให้สวดเวลาดกลางคืนประมาณ ๓-๔ ทุ่ม^{๔๕}

ค. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญนา ก่อนที่จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ในพระพุทธศาสนา เมื่อบุตรชายมีศรัทธาจะบวชเมื่อถึงวันบวช ผู้เป็นบิดา-มารดาจึงได้จัดพิธีสู่ขวัญให้บุตรชายเพื่อเป็นสิริมงคล

ง. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญแต่งงาน (คู่บ่าว -สาว) การสู่ขวัญบ่าวสาวเวลาแต่งงาน ก่อนที่หนุ่มสาวจะอยู่กินร่วมกันเป็นสามีภรรยา จะต้องจัดให้มีพิธีแต่งงานหรือชาวอีสานเรียกว่า "กินดอง" เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลกับคู่บ่าวสาวจึงต้องจัดให้มีการสู่ขวัญขึ้น ประเพณีการสู่ขวัญแต่งงาน(กินดอง)ของชาวอีสาน แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) การจัดทำบายศรีสู่ขวัญนอ่ย ก่อนแต่งงาน มักกระทำที่บ้านเจ้าบ่าวก่อนจะมีพิธีแต่งงานพ่อแม่เจ้าบ่าวและญาติของเจ้าบ่าวนิยมสู่ขวัญให้กับลูกของตนก่อนแล้วจึงนำพาขวัญไปรวมกันพร้อมกับการแห่ขันหมากที่บ้านเจ้าสาว พาขวัญก่อนพิธีแต่งงาน เรียกพาขวัญนอ่ย และ(๒) จะเป็นการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ ให้คู่บ่าว -สาว

^{๔๔} ปรีชา พิณทอง, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๑๖),. หน้า ๒๔๓.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

ส่วนใหญ่จัดขึ้นทำที่บ้านเจ้าสาว หลังจากเจ้าบ่าวได้ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ ที่บ้านตนเองแล้ว คนอีสานถือว่าการเข้าพิธีบายศรีสู่ขวัญ ของคู่บ่าว – สาว ถือว่าได้เข้าพิธีแต่งงานอย่างทางการ^{๕๐}

จ. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญผู้นำชุมชน(ผู้ใหญ่บ้าน,กำนัน, อ.บ.ต) ระบบการปกครองทางบ้านเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตในสังคมไทย ในสมัยโบราณบทบาทของผู้นำชุมชน ที่สำคัญคือ ผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน ผู้ที่ได้รับเลือกตั้ง หรือแต่งตั้งขึ้นมาเป็นผู้นำหมู่บ้าน หรือตำบล ก่อนที่จะดำรงตำแหน่งชาวบ้านหรือลูกบ้าน ก็จะได้ทำพิธีสู่ขวัญให้ และในสมัยปัจจุบัน นโยบายการกระจายอำนาจทางการเมืองการปกครอง คือ องค์การบริหารส่วนตำบล โดยเฉพาะผู้นำในการบริหารชุมชน ที่มีบทบาทต่อสังคมชนบท คือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ก่อนที่จะดำรงตำแหน่ง เมื่อชนะการเลือกตั้ง ก็ได้จัดทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเช่นกัน เพื่อความเป็นสิริมงคล^{๕๑}

ฉ. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญคนป่วยการสู่ขวัญคนป่วยคนเจ็บไข้นาน ๆ หรือชาวบ้านเรียกว่า “ป่วยปี” เชื่อว่ามีสาเหตุมาจากขวัญออกจากร่างกาย จึงเกิดอาการเจ็บป่วยเมื่อหายป่วยแล้วแต่ร่างกายยังไม่แข็งแรง ถือว่า ขวัญหนีเนื้อหนีคิง(ขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว)จึงจำเป็นต้องสู่ขวัญให้เพื่อเรียกขวัญให้มาอยู่กับร่าง จะทำให้คนป่วยแข็งแรงหายจากการเจ็บป่วย

ช. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญแม่เฒ่า (คนท้อง) ผู้หญิงที่กำลังตั้งครรภ์ อาจจะมีการแพ้ท้องอย่างรุนแรง บางทีอาจทำให้ร่างกายผู้เป็นรับไม่ไหวอาจทำให้เสียชีวิตได้ เพื่อความอยู่ดีปรกติสุข และรับขวัญวิญญาณที่มาก็คืออยู่ในท้อง จึงมีการจัดพิธีการบายศรีสู่ขวัญให้

ซ. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญออกกรรมกรรมการสู่ขวัญออกกรรม คือผู้หญิงที่คลอดบุตรต้องอยู่ไฟเมื่อออกไฟแล้วก็มีพิธีสู่ขวัญให้เพราะในขณะที่อยู่ไฟนั้นได้รับความทุกข์ทรมานนานัปการ จึงจำเป็นต้องเอาอกเอาใจและให้กำลังใจการเอาอกเอาใจอย่างหนึ่ง คือ การบายศรีสู่ขวัญให้^{๕๒}

ณ. การจัดทำบายศรีสู่ขวัญเด็กน้อย(เด็กทารก ชาย-หญิง) การสู่ขวัญเด็กน้อย เด็กๆ มักตกใจง่าย ถ้ามีใครหลอกหรือเห็นอะไรที่น่ากลัว ก็จะตกใจมากพ่อแม่เชื่อว่าเมื่อเด็กตกใจขวัญจะออกจากร่าง ส่งผลให้เด็กร้องไห้งอแงไม่สบายจึงจำเป็นต้องทำพิธีสู่ขวัญให้^{๕๓}

^{๕๐} ส.ธรรมภักดี, ประเพณีอีสาน, หน้า ๑๐๓.

^{๕๑} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, (ม.ป.ท. : ส.ธรรมภักดี, ม.ป.ป.), หน้า ๓๕-๑๐๑.

^{๕๒} ปริชา พินทอง, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, หน้า ๒๔๖.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘

๒.๘.๒ การบายศรีสู่ขวัญสัตว์

การสู่ขวัญสัตว์เป็นการระลึกถึงบุญคุณของสัตว์ที่ช่วยมนุษย์ในการทำมาหากินรวมไปถึงการขอมาที่ได้คำว่า เขียนดีในระหว่างการทำงาน ที่สำคัญ ได้แก่

ก. สู่ขวัญช้าง ช้างเป็นสัตว์มงคลของไทย โดยส่วนใหญ่ จะมีในภาคอีสานตอนล่าง ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ที่มีการเลี้ยงช้างมากที่สุด โดยในเครื่องพิธี จะประกอบด้วยหญ้า ยอดอ้อย และยอดไม้ไผ่ หรือพืชส่วนใดที่เป็นอาหารช้างนั้นโปรดปราน ^{๕๔}

ข. การบายศรีสู่ขวัญควายและวัว (วัว) ควายเป็นสัตว์ที่มีคุณแก่คนมากเพราะเป็นแรงงานหลักในการทำนา ทำไร่ชาวนานับถือวักคนได้กินข้าวเพราะสัตว์เหล่านี้ ดังนั้นก่อนที่จะลงมือทำนาครั้งแรกหรือเลิกทำนาแล้ว เจ้าของมักทำพิธีสู่ขวัญให้ เพื่อเป็นการรำลึกถึงบุญคุณและขอมาที่ได้ คำว่า เขียนดีระหว่างทำงานร่วมกัน พาชขวัญจัดให้น้ำอบน้ำหอมและหญ้า ^{๕๕}

ง. การบายศรีสู่ขวัญม้อน(ตัวหมอน) ม้อนเป็นสัตว์ตัวอ่อนที่ชักใยออกจากรังไหม ชาวนานำมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ม้อนเป็นสัตว์ที่มีคุณแก่คนเพราะไหมสามารถทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เมื่อชาวนานำลงมือเลี้ยงม้อนหรือหลังจากการชักใยม้อนเสร็จเป็นรังไหมแล้วจะจัดให้มีการสู่ขวัญขึ้น เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้เลี้ยงม้อนทำให้ผู้เลี้ยงขายเส้นไหมได้เงินทองและเชื่อว่าการสู่ขวัญให้ม้อนจะส่งผลให้ม้อนมีหนังหนาดังเปลือกข้าว (เหมือนเปลือกมะพร้าว) พาชขวัญมีข้าวต้มและใบม้อน ^{๕๖}

๒.๘.๓ การบายศรีสู่ขวัญสิ่งของ

การบายศรีสู่ขวัญสิ่งของเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อถือว่า สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อชีวิตของมนุษย์รวมถึงพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ผลผลิตทางการเกษตร ที่สิ่งดำรงชีวิต ของชนชาวอีสาน และชาวนบพ จึงจำเป็นต้องจัดให้มีการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้กับสิ่งของเหล่านี้ เพื่อเป็นการสำนึกในบุญคุณชาวนานเชื่อว่า การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญสิ่งของจะทำให้ผู้เป็นเจ้าของมีความสุข มีลาภเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของต่อไป ซึ่งการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญสิ่งของ ได้แก่

ก. การบายศรีสู่ขวัญพระพุทธรูป เป็นพิธีจัดขึ้นภายหลังจากการประกอบพิธีเผาศพของชาวกูย ^{๕๗} เมื่อเจ้าภาพได้ประกอบพิธีเผาเรียบร้อยแล้วก็จะจัดพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูปที่ใช้

^{๕๔} สาร สารทัศน์นันทน์, พิธีสู่ขวัญและคำขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์, หน้า ๘.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘

^{๕๖} ส.ธรรมภักดี, ประเพณีอีสาน, หน้า ๒๖๖.

^{๕๗} กูย หรือ ส่วย เป็นชุมชนหนึ่งในภาคอีสาน

ในการประกอบพิธีด้วย เพราะเมื่อมีคนตายถือว่า เป็นสิ่งไม่เป็นมงคลกับบ้านที่อยู่อาศัยชาวภูยจึงจัดพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูปถวายวัด เพื่อลบสิ่งไม่เป็นมงคลหรือเมื่อถึงฤดูขึ้นปีใหม่ตรุษสงกรานต์ เป็นประเพณีโบราณ มีการสงน้ำพระพุทธรูป เพื่อเป็นบุญกุศล หรือมีเมื่อสร้างพระพุทธรูปปิดทองขึ้นมาใหม่ เสร็จแล้วจึงได้สมโภช ทั้งพระภิกษุ สามเณร ตลอดจนอุบาสก อุบาสิกา ก็ร่วมกันจัดพิธีสมโภช และบายศรีสู่ขวัญขึ้น^{๕๘}

ข. การบายศรีสู่ขวัญเฮือน (ขึ้นบ้านใหม่) การสู่ขวัญเฮือน คือหรือพิธีการ ขึ้นบ้านใหม่ หลังจากสร้างบ้านใหม่ เป็นกล่าวถึงการนำเอาพิธีและขั้นตอนการสร้างบ้านเรือนมาพูดในที่ประชุมเพื่อให้คนที่มาในพิธีรู้จักสร้างบ้านให้เป็นสิริมงคล ถ้าบ้านเรือนทำใหม่ถูกแบบก็จะนำแต่ความเป็นมงคลมาให้ นอกจากนี้บางตำราบอกว่า ก่อนการสร้างบ้านยังได้มีพิธีสู่ขวัญเสาเรือนอีกด้วยซึ่งเป็นเสาเอกเสาโท เพื่อเป็นสิริมงคลก่อนที่จะทำพิธี ยกเสา ด้วย^{๕๙}

ค. การบายศรีสู่ขวัญเกวียน การสู่ขวัญเกวียนนั้น เกวียนเป็นพาหนะใช้สำหรับลากเข็นการสู่ขวัญเกวียนก็เพื่อให้เป็นสิริมงคลและมั่นคงและสอนให้เจ้าของรู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์^{๖๐}

ง. การบายศรีสู่ขวัญนา ส่วนใหญ่จะทำในช่วงก่อนเริ่มทำนา หรือนิยมทำในช่วงวันแรกนาขวัญ ซึ่งถือว่าเป็นเบ็ญกฤษ เป็นสิริมงคลเป็นการบูชาผีไร่ผืนนา หรือเทวดาผู้รักษาไร่นา (ตาแฮก)และบูชาพระแม่โพสพด้วย^{๖๑}

จ. การบายศรีสู่ขวัญลาน จะทำในช่วงที่ได้นำข้าวที่ได้เก็บเกี่ยวแล้ว นำมากรองรวมกันที่ลานข้าว ซึ่งลานข้าวจะฉายหญ้าออกให้เกลี้ยง แล้วเอามูลควายมาผสมน้ำเคลือบที่ผิวดินตากให้ แล่นำข้าวที่เกี่ยวแล้วขึ้นมาวาง ก่อนที่จะทำการนวดข้าวคนโบราณ นิยมสู่ขวัญเสียก่อน หรือจะทำหลังการนวดเสร็จ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เอาบุญลานข้าว^{๖๒}

ฉ. การบายศรีสู่ขวัญข้าวขึ้นเล้า (ยุงฉาง) เป็นที่จัดเก็บข้าว เหมือนกับบ้านเรือน ดังนั้น ก่อนที่จะข้าวมาเก็บไว้ คนโบราณนิยมสู่ขวัญให้ด้วย ส่วนใหญ่จะทำพร้อมกันกับการสู่ขวัญข้าวมักทำกันในเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ชาวบ้านเชื่อว่า “กินบ่บก จกบ่ลง” (กินเท่าไร ไม่รู้จักหมด)

^{๕๘} สาร สาระทัศนันทน์, พิธีสู่ขวัญและคำขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์, หน้า ๖๓.

^{๕๙} ส.ธรรมภักดี, ประเพณีอีสาน, หน้า ๒๑๘-๒๒๒.

^{๖๐} ปรีชา พิณทอง, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, หน้า ๒๖๔.

^{๖๑} ส.ธรรมภักดี, ประเพณีอีสาน, หน้า ๒๒๓.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

ชาวบ้านจะสู่ขวัญข้าวก่อนทำพิธีเปิดเล่า (ยุ่ง) ข้าวนามากิน จะทำการสู่ขวัญก่อน เพื่อเป็นสิริมงคลจะทำให้สามารถผลิตข้าวในปีต่อไปได้อย่างสมบูรณ์ ไม่เกิดภาวะอดอยาก^{๖๓}

ประเพณีการสู่ขวัญที่ทำในปัจจุบันนี้ยังมีอยู่เพียงการสู่ขวัญบางประเภท เท่านั้นเช่น การสู่ขวัญนาك สู่ขวัญบ่าวสาว สู่ขวัญคนป่วย สู่ขวัญขึ้นบ้านใหม่ สู่ขวัญข้าว สู่ขวัญคนธรรมดา และสู่ขวัญควายและวัวทั้งนี้อาจมีสาเหตุเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพของสังคมในปัจจุบัน สัตว์และสิ่งของบางอย่างได้หมดความสำคัญในชีวิตประจำวันของชาวอีสานไปแล้ว จึงค่อยๆ เลิกไปในที่สุด เช่น วัวควาย ปัจจุบัน ไม่จะนิยมมากแล้วเพราะเกษตรกรหันมาใช้เทคโนโลยี เครื่องไถนา เป็นส่วนใหญ่ วัว ควาย ปัจจุบัน เกษตรกรชาวชนบทอีสาน จะนิยมเลี้ยงไว้เป็นสินค้า เพื่อรายได้เสริมเท่านั้น การบายศรีสู่ขวัญสัตว์เลี้ยงเหล่านี้จึงหมดความหมายโดยปริยาย

๒.๘ บทสูตรขวัญ

๒.๘.๑ นิยามและความหมายของคำว่า บทสูตรขวัญ

คำว่า สูตรขวัญ เป็นศัพท์รวมระหว่าง คำว่า สูตร กับ คำว่า ขวัญ คำว่า สูตร ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า กฎสำหรับจดจำ เช่น สูตรคูณ สูตรคณิตศาสตร์ เป็นข้อความทางปรัชญาที่เรียบเรียงร้อยกรอง หรือย่อไว้สำหรับท่องจำ เป็นความเชื่อหลักธรรมในพระสูตรต้นตอปิฎก เช่น มงคลสูตร กาลามสูตร^{๖๔}

อาจารย์ เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายคำว่าสูตรไว้ว่าเส้น, สาย, เชือก, สิ่งที่ย่อยกรองขึ้นไว้อย่างย่อ, หลัก, กฎสำหรับจดจำ เช่น สูตรเลขคำอธิบาย เป็นต้น^{๖๕}

สาร สาระทศนันทน์ได้ให้ทัศนะของคำว่า สูตรขวัญ ไว้ว่า เป็นศัพท์เก่า หรือคนในสมัยเก่านิยมเรียกกัน ให้ความหมายคล้ายกับคำว่า สวด แต่คำว่าสวดจะนิยมกับ พระสงฆ์มากกว่า เช่น สวดมนต์ แต่ถ้าฆราวาส จะใช้สูตร หรือ สูตรมากกว่า^{๖๖}

มนัส สุขสาย ได้ให้ทัศนะไว้ว่า สูตร เป็นคำเก่าแก่ของคนอีสาน ที่นิยมเรียกการสวดว่า "สูตร" เช่น สวดมนต์คนอีสานเรียกว่า สูตรมนต์ พิธีสวดเหมือนกับการสวดมนต์ดังนั้นการสวดขวัญคนอีสานจึงเรียก "สูตรขวัญ" ซึ่งการสูตรขวัญเป็นพิธีกรรมดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์^{๖๗}

^{๖๓} ศ.ธรรมศักดิ์, ประเพณีอีสาน, หน้า ๒๒๘.

^{๖๔} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๒๑๐.

^{๖๕} เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรม ไทย-ไทย, หน้า ๖๑๗.

^{๖๖} สาร สาระทศนันทน์, พิธีสู่ขวัญและคำขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑-๒.

^{๖๗} มนัส สุขสาย, การบายศรี สูตรขวัญ, หน้า ๘๑.

ดังนั้น จากเนื้อหาข้างต้น ในเรื่องของคำว่า สุตรวัญ พอฟังสรุปได้ว่า สุตร ก็คือ สวด เป็นสำนวน ภาษาอีสาน อาการสวด หรือท่องบ่น อ่อนวอน ในพิธีการบายศรีสู่ขวัญของผู้เป็น หมอเรียกขวัญ หรือ หมอพราหมณ์ เมื่อรวมกับคำว่า บท จึงหมายความว่า บทที่ใช้เรียกขวัญ เป็น สำนวนที่ประพันธ์ขึ้นมาเป็นลายลักษณ์อักษร มีท่วงทำนอง อักษรสัมผัสที่ไพเราะ ถ้า เปรียบเทียบกับ คำว่า สวด กับ คำว่า สุตร มีความแตกต่าง คือ คำว่า สวด จะใช้สำหรับ การท่องบ่น ที่เป็นภาษา บาลี ล้วน หรือบทสวดบทมนต์เอง แต่คำว่า สุตร จะเป็นการท่องบ่น ที่มีลักษณะการ อ่อนวอน สักดิ์สิทธิ์ ที่ผสมผสานระหว่าง ภาษาบาลีในพระพุทธศาสนา กับ ภาษาถิ่นอีสาน จึง เรียกว่า บทสุตรวัญอีสาน สุตรวัญความหมายในภาษาไทยภาคกลาง หมายถึง คำเรียกขวัญ นั้นเอง

๒.๘.๒ ประเภทของบทสุตรวัญ

บทสุตรวัญโดยเฉพาะบทสุตรวัญอีสานมีประวัติความเป็นมานั้น เริ่มต้นมาจากการทำบายศรีบายศรีตามหลักความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ คือการบวงสรวงเทพเจ้าสิ่งศักดิ์ด้วย เครื่องบูชา เช่น ไห้ว คือบายศรี เป็นพิธีกรรมที่เผยแพร่เข้ามาในยุคก่อนพุทธศาสนา^{๖๔} คำกล่าวอ่อน วอนเทพเจ้าในแรกเริ่ม จะเป็นภาษามาร่วมกับศาสนาพราหมณ์คือภาษาทมิฬ เมื่อศาสนาพุทธเข้า มาเผยแผ่ในและมีอิทธิพลในการดำรงชีวิตในสังคมชาวอีสานมากขึ้น จึงทำให้นักปราชญ์ ชาว อีสานยุคนั้น จึงได้พัฒนาการประพันธ์คำสวดอ่อนวอนเทพเจ้าโดยผสมผสานภาษาท้องถิ่นและ อิทธิพลทางพิธีกรรมทางพุทธศาสนา คือภาษาบาลี ทำให้พิธีการบายศรีเกิดความน่าเชื่อถือ และสามารถให้ผู้ฟังได้เข้าใจได้ง่าย จนพัฒนามาเป็นบทสุตรวัญ^{๖๕} แต่ละประเภทของบทสุตรวัญ นั้นขึ้นอยู่กับพิธีบายศรีสู่ขวัญแบบใดซึ่งบทสุตรวัญก็จะ มี เนื้อหาตามพิธีบายศรีสู่ขวัญนั้นด้วย กล่าวคือ นักปราชญ์ ผู้มีความรู้ก็ประพันธ์บทสุตรวัญขึ้นเพื่อใช้ในการบายศรีสู่ขวัญแต่ละอย่าง นั้นเอง ซึ่งประกอบไปด้วย ๓ ประเภทใหญ่ ๆ นั้น หมายถึง เมื่อพิธีบายศรีสู่ขวัญ สิ่งใด ก็จะต้องมี บทสุตรวัญสิ่งนั้นด้วย คือ บทสุตรวัญคน , บทสุตรวัญสัตว์ และบทสุตรวัญสิ่งของ ซึ่ง ผู้วิจัยจะได้อธิบาย พร้อมกับยกตัวอย่าง บทสุตรวัญ แต่ละประเภทมาประกอบด้วย ดังนี้

๑. บทสุตรวัญคน

ในบทสุตรวัญคนนั้น มีมากมายหลายชนิด เพราะว่าการกิจกรรมของมนุษย์ ที่เกิดมานั้น มาจากหลายประการ ถ้ามีการทำบายศรีสู่ขวัญลักษณะใดขึ้น ก็มีบทสุตรวัญนั้นด้วย เช่น บท

^{๖๔} คลังปัญญาไทย.(๒๕๕๐), ประวัติศาสนาพราหมณ์-ฮินดู,(ออนไลน์),แหล่งที่มา: <http://www.panyathai.or.th/wiki/index,.>[2 กันยายน 2553]

^{๖๕} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐),หน้า ๖๒.

สูตรขวัญพระสงฆ์ สามเณร บทสูตรขวัญหลวง(ผู้สูงอายุ) บทสูตรขวัญนาค บทสูตรขวัญแต่งงาน (บ่าว-สาว)บทสูตรขวัญผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน,กำนัน, อ.บ.ต) บทสูตรขวัญคนป่วย บทสูตรขวัญแม่เฒ่า (คนท้อง) บทสูตรขวัญออกกรรม(หลังคลอดลูกและอยู่ไฟ) บทสูตรขวัญแม่ลูกอ่อน บทสูตรขวัญเด็กน้อย(ทารกชาย-หญิง) และบทสูตรขวัญทั่วไป ในที่นี้ ผู้วิจัย จะยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขป คือ บทสูตรขวัญพระสงฆ์ สามเณรเป็นบทสูตรขวัญที่เป็นลักษณะการขึ้นชมยินดี มุทิตา ถักการะ พร้อมกันนี้ ผู้วิจัยจะได้ตัวอย่างบทสูตรนาค บทสูตรขวัญแต่งงาน และบทสูตรขวัญผู้นำชุมชน พอสังเขป ซึ่งในบทต่อไป ผู้วิจัยจะนำบทสูตรขวัญ ทั้งสามอย่าง ไปศึกษาวิเคราะห์ ถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยละเอียด ต่อไป

ตัวอย่างบทสูตรขวัญพระสงฆ์ สามเณร

“ศรี ศรี สิทธิพระพรบรรดิเรกอนเณกเตโช มโหฬาร อธิกัธธา อุตุลลคุณ พหุลเตโช ไชยะมังคะลัง สุรินทร อินทร์พรหมมัยกษา สุนักขัตตา สุมังคะลา อุตตะมะโชค อุตตะมะโยกอุตตะมะดีดี อุตตะมะนาทิมะหาสักขีพิลาส ด้วยอำนาจอันฤชา อันฝูงข้าทั้งหลายหมายมากรรม เกษาให้ได้ อยู่ในเพศสมณาคณ เป็นคั่งบุญไซ้ขอบ มากราบหมอบวันทา ญาดิกามาพหุม มาโสมอยู่วันทา ทั้งอุบาสิกา อุบาสกยกขันโตก พาขวัญไซ้คนนำมาแปลง นำมาแยงหลังต่อลูกหลานพ่อบวชเป็นสงฆ์ ถ้วนทุกองค์งามสะอาดผิวผุดผาดส่องใสสี ถือศีลศีลครบขาด เป็นนักปราชญ์อาจารย์ เป็นสมภารน้อยหน่อผู้สืบต่อพระกัมภีร์ เป็นผู้มีบุญมาก ศีลหลายหลาก ตามทำนอง ถือตามครองครัดเคร่งขอให้ เก่งทางธรรม จงจดจำเป็นยอดไปตลอดพรรษา ดังคงคา ไหลหลั่ง ให้เจ้านั่งเทศนามิปัญญาล้ำเลิศ แสนประเสริฐเหลือหลาย อธิบายพระธรรมนำโชค ทางโลกแลทางธรรมจงนำคำพระเจ้า เป็นหน่อเหง้ามิปัญญา ทรงวิสาธยาที่ถ้อยเผยแผ่แผ่ผลเท่า ทรง สุตตนิยายสูตรทั้งหลายอันล้ำยิ่ง จบทุกสิ่งวินัยธรรม ไชเป็นคำแจ้งจอด เท่าสอคมหาปฏิฐานมิทั้งลังกาวิตุโตทัยไชเอื้องราช ให้เป็นอาษณูมันเทียบระมาฝูงข้าทั้งหลายพร้อมกันมาถวายบูชา แก่สมเด็จพระราชามหาพราหมณ์ ภิภุสามเณรเจ้า ดังนี้ ฝูงข้าจึงได้ปรารธนาต่าง ๆ บางพ้องปรารธนาเอาเข้าของมวณมาก สมบัติหลากหลายโลกีย์เป็น เศรษฐี มีรัตนะเนื่องนอง เงินทองคำม้ามิ่ง นับด้วยสิ่งอสงไขยบางพ้องปรารธนาเป็นพระยาจักรวัดติราช ขอให้ชนะขาดผาบแพ้ทวีปชมพู บางพ้องปรารธนาถึงสัตตพัญญัตตญาณ นำสัตว์เข้าสู่ นิพพานอันวิเศษบางพ้องปรารธนาเป็นพระปัจเจกโพธิญาณอันล้ำยิ่ง พ้นจากสิ่งสงสาร บางพ้องปรารธนาเป็นพระอรหันต์เป็นที่แล้ว อย่าให้แคล้วคำปรารธนา ขอจงให้อุดมสัมฤทธิ์จึงประสิทธิ์ แก่ฝูงข้าทั้งหลาย

จิตตาโร ธัมมา วุฒิธรรมทั้งหลายอย่าได้ห่าง อย่าได้ต่าง อย่าได้เงินเป็นหาอย่าได้ขาดเงินวัง จงสมหวังอันนั้นเถิด ให้เป็นเอกในศาสนา ให้รักษาพระธรรมพระสูตรให้ได้พูดแก่คนทั้งหลาย ให้ขยายพระธรรมตรัสแก่ ให้ได้แผ่พระธรรมวินัยจงอย่าล้าพุทธศาสนา ไปประกาศแก่คนทั้งหลาย ไปขยายทั่วชมพูทวีป ว่ามาขอขวัญเอชขวัญเจ้าจงมาอยู่ในอาราม ขวัญเจ้าจงมางาม ใน

ศีลธรรมองอาจ อย่าได้ขาดเสียสืออย่าได้มีหมองหม่น อย่าได้โศกนเพ่ง ให้เจ้าฝังเป็นแก่น ให้เจ้า
แน่นดั่งศิลาแรงให้เจ้าแข็งดั่งหินแสนก้อน อย่าได้ย่อนถอนเป็นดังเขาพระสุเมรุ บ่อเหียง ให้เจ้า
เที่ยงดั่งตาชั่ง ให้เจ้าอิงพระพุทธร อย่าได้ทรุดเอนเอียง ให้เจ้าสูงเพียงฟ้าให้เจ้างามทั่วหล้า แดนไตร
ไปทางใดมีผู้แห่ ให้เป็นแก่นในศาสนาให้สมปรารถนาในคำสอนพระพุทธเจ้า ทุกคำเข้า ภิกขาจาร
อย่าหันเหศลออกกิเลสลอกหนีหาย สมความหมายทุกอย่าง อย่าได้ห่างพระวินัย จงสดใสในธรรม
เลิศงประเสริฐในศาสนา ของให้อุดมด้วยจตุพรพิชพรชัยทั้งสี่ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะพละ
อโรคาอันถ้วนห้า ปฏิภาณอันถ้วนหก อธิปไตยอันถ้วนเจ็ด จงเสด็จลงมารักษายังขันธสันดาน
แห่งเจ้าอาวาส และภิกษุสามเณรเจ้า ครอบครองเข้าสู่พระนิพพานทุกคนทุกองค์ ก็ข้าเทอญ”^{๓๐}

๒. บทสูตรขวัญสัตว์

ในบทสูตรขวัญสัตว์ภาษาอีสาน นั้นจะมีอยู่ ๓ ชนิดคือบทสูตรขวัญช้างบทสูตรขวัญ
วัวควาย และ บทสูตรขวัญมือน (ตัวไหม) ซึ่งเป็น กล่าวขอบคุณ และขอขมา ในสัตว์เหล่านั้นที่ให้
คุณประโยชน์ ในการดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ของคนชาวอีสาน ในที่นี้จะได้ยกตัวอย่าง บทสูตร
ขวัญมือน (ตัวไหม)

บทสูตรขวัญมือน (ตัวไหม) สำนวนโดย จารุบุตร เรื่องสุวรรณ

ศรี ศรี สิทธิเตโชชะ โมเป็นเค้า ตั้งแต่เจ้าครองเมืองทวาย มีมาหลายเหลือหลาย บ่อด
อยากไหมพรม พระบรมตถ์แต่ง ลงมาแห่งเมืองคน บ่อุจันผ้าผ่อน ตั้งแต่ก่อนดึกดำบรรพ์ เล่ากันมา
ติดต่อ นางน้อยหน่อพระยาแล่น ฝ่ายผูกแขนไหมเส้นคอง ไหมเส้นส้องและไหมคอ ก่อนสิทอเป็น
เส้นได้ ดำนานไต่แต่เดิมดา ไหมเอามาจากมือน ข้างขอย่อนเล่านิทาน ตามตำนานว่ากันอยู่ ตั้งแต่ ปู่
เมืองทวาย มีคนหลายเหลือหลาย มีหญิงมากกว่าผู้ชาย มีของขายแน่นอ้ง แม่ค้าหลังมาขายของ ตาม
ทำนองขายผ้า งามระย้ามัดหมีไหมทอ มีไหมคอเส้นแลบ มีไหมแบบจิดลาย เขาวางขายเป็นหมู่ เขา
วางอยู่พื้นไหม มาแต่ใส่ไผ่ฮู้ไผ่รู้ว่าไหมพรม พิมพ์โคมหลาวสับสอด เป็นไหมขอดแม่ แกงวี แม่
แกงดีสาวไหวๆ แม่เฒ่าใหญ่ไปเก็บมอน ตาออนซอนเหลียวเบ้งมือนตั้งแต่ก่อนบ่ทันมี แม่ย่าดีกับปู่
เฒ่า สองหน่อเจ้าอยากกินทาน จังสานพานเป็นกะดั่ง ลงไปท่งปลูมมอนสวน สองสินวลเห็นฝัก
หลอก พ่อเฒ่าบอกว่าเก็บเอา ไปเฮือนเฮาให้เป็นที่ คิ่นที่สื่บ๊ อออกมา แมงมีขาโตขาวอ่อน บ่ผู้ค่อนทาง
งอๆ คือโตปอบินพืพาบ เอามาใส่ผ้าขาบผืนมนๆ บ่ทัน คนมันไข่ จังเอาใส่ในกะเบียน เก็บในเฮือน
ลูกมือน เป็นโตอ่อนยังนอนเร็น ไผมาเห็นว่อนเร็นนั้บ เป็นมือ สามวันฮื้อฮื้อออกเสีย โตไหมเพื่อน
นอนสี่ ออกจากที่ขอกอ โดมันนอเ็นว่ามือน แม่ใหญ่อ่อน แม่ใหญ่สิ่ กับทั้งแม่ใหญ่ดีเปิดเบ้งดั่ง เก็บ

^{๓๐} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๖๓.

เอาใบมอนป่งมาโสม ลมพัดโชยมือกวัดแก่ง บีมอน แบ่งเป็นใบ เอาลงไปปกโตม้อน โตกินก่อนแล้ม ใบมอน ตาออนซอนออกเลียจี้ ออกจากที่สิบสองวัน มาโสมกันนอนลี เอาผ้าที่คลุมดี โตอัปปริคือแม่ ค้าง บินมาล่องคือแมลงวัน มาโสมกันกัดตอดเข้าไปกอดกับตัวนาง จี้ไ้ข้างนอนบ่อน ปิดไว้ก่อน ยามเกือบม่อน ขามันนอนอยู่กระด้าง ใบมอนป่งเก็บเอามา โพนห้วนใบก่อง โพนฟากช่องใบหนา ไป เก็บมาเลียขม่อนน้อย ใบมอนอ้อย สุกงอม โตได้พอมเอาออก เป็นฝักหลอกไหมงาม เสียงคนถามว่า ดักแด่ ถามแม่แก่กำลังสาว บ่พอ คราวน้ำน้ำฮ้อน ฝักหลอกฮ้อนดิ่งไหม สาวไวๆ ค้างแคงๆ สายไหม แดกออกมาโสม เบิ่งคนชมไหม ค่อง มือแม่จ้องดิ่งโล มือดิ่งไวใส่กระต่า ปากกะว่าไหมคอก สาวจน พอดาวเ็นบ้ายๆ เอามาใส่อีกไหม บ่ทันได้เบ็ดฝักหลอก แล้วเทออกลงกระเบียน ยกขึ้นเชือนเป็น ดักแด่ แบ่งกันแนกินนากัน โตของมัน สุกอ่อน ขาวอ่อนหล่อ่นคือโตหนอน ตาออนซอนวางใส่ถาด เหลือสะอาดกินมันๆ กินนากันแสน แซบซ้อย พวกเด็กน้อยเอาใส่มือ พวกถักถักอยู่ทะล่าง พวกถัก อย่างกินนำทางเป็นขุนนางนุ่งผ้าไหม เป็นขุนใหญ่ทรงกระเบน ผู้ได้เห็นไหมงามเลิศ บุญประเสริฐคือ ไหมคอก ต่ำแล้วขอเป็นผืนผ้า งามล้นค่าแสนเมือง เป็นสีเหลืองคือผ้าเบี่ยง ตัดเป็นเครื่องจิ๋ว ตาออนซอนตอนพระห่ม บ่ได้จุ่มเสียดาย เอาถวายเพื่อผู้ไปเกิดในสวรรค์ เป็นจอมท้นเทวราช อยู่ ปราสาทนาอินทร์พรหม เป็นบรมทิพย์อาสน์ อยู่ปราสาทแดนไกล ทานผ้าไหมแก่พระเจ้า เฝ็นจ้ง ว่า ได้อรหันต์ มารวมกันอย่าได้ห่าง

ว่ามาเขอขวัญเอย ขวัญเจ้าไปอยู่ป่านาม้อน ขวัญเจ้าไปนอนอยู่หน้าพุ่ม ขวัญเจ้าไปอยู่ อุ่ม เพื่อยหนาม ว่ามาเขอขวัญเอย ขวัญเจ้าไปนอนลีหนีไฟในฝักหลอก กะให้มาหมื่อนี้วันนี้ ขวัญเจ้า ไป อยู่ถ้ำทางพุ่มป่าพนอม ขวัญเจ้าไปเขายังนำจอมเทวราช ก็ให้มาหมื่อนี้วันนี้ ว่ามาเขอขวัญเอย เฝ็นบ่เอา เจ้าไปใส เอาใส่ไฟขอเส้นไว้ เพื่อลีได้เส้นไหมคอก เอาไปทอเป็นชิ้นหมี่ เอาใส่สีกางวา เอา ไปหาข้อม ครั้ง ให้เจ้านั่งเมืองพรหม ถวายพระบรมศิษย์พระศรีธาดู งามสะอาดจิ๋ว เอาไปนอนสอง อาสน์พระเจ้า

ว่ามาเขอขวัญเอย ขวัญม้อนนอนสาม โตเจ้างามนอนลี พวกน้องที่เขานุ่งไหมพรหม เขา ได้ชมว่างามเลิศ ม้อนประเสริฐกว่าหมื่นทั้งมวล บรรวรทุกอย่าง ให้ได้ดังบาทพระคาถาว่า ชะยะตุ กะวัง ชะยะมัง กะลัง สะทา โสคติ ะวันตุ เตฯ สาธุฯ^{๓๑}

๓. บทสูตรขวัญสิ่งของ

สิ่งของต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อชีวิต ในการดำรงชีวิตของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นเครื่องใช้ พิธีพันธ์ัญอาหารต่าง ๆ ที่เป็นคุณ หรือนำมาเคารพ ชาวอีสานก็ถือโอกาสตอบแทน หรือ ทำให้เป็นสิริมงคล นั่นคือการบายศรีสู่ขวัญให้เช่นกัน ซึ่งมีมากมายหลายชนิด เช่น บทสูตรขวัญพระพุทธรูป

^{๓๑} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๘๒.

บทสวดขวัญเหือน (บ้าน หรือในโอกาสขึ้นบ้านใหม่) บทสวดขวัญเกวียน บทสวดขวัญนา บทสวดขวัญลาน (ลานข้าว) บทสวดขวัญข้าว (ข้าวเปลือก) บทสวดขวัญเล่า (ยุงฉาง) เป็นต้น ในที่นี้ จะยกเอาบทสวดขวัญข้าวเปลือก ซึ่งนิยมทำกันหลังการเก็บเกี่ยวเสร็จ เพราะถือว่าข้าว เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และเป็นการเชิดชูบูชาพระโพสพ อีกด้วย

ตัวอย่างบทสวดขวัญข้าวสำนวนโดย จารุบุตร เรื่องสุวรรณ

ศรี ศรี วันนี้แม่นวันดี วันเศรษฐีอมตโชค วันชาวโลกชื่นชม วันพระบรมกฤษณ์โชนะ ลงมาเกิด ลงมาเปิดโลกา พระสัตถาผู้ก่อ ตั้งแต่หน่ออรหันต์ มารวมกันอยู่ในโลก จังเป็นโชคปฐพี ท่านเศรษฐีปลูกข้าว เอาไต้เล่าในฉาง ยังมีนางหน่อนาริ ผู้ฉลาดเมืองคน ชื่อว่าสาวหน้ามนคิ้วทอง คิงกลมค่องนางแมน เป็นลูกเถลลงปอน มาอยู่บ่อนพราณสี เป็นนารีผุดผาด อยู่ปราสาทสามหลัง ไฟได้ฟังชมชื่น ดิฉันหลั่นคนทั้งหลาย ปานเดือนหงายผิวผ่อง คิงกะค่องงามอน ดาออนซอนนวย นาด ผิวพรรณคาคเครื่องไฟหุริ คนมีบุญมาสู่ มีนามอยู่ว่าโกสพ คอคงจบคิ้วทอง แขนขาค่อง ปาน มะที สาวเศรษฐีหยาดย้อย คิดค้อยๆ อยู่ในใจ ไผลีนไปนำเอาข้าว พระพ่อเจ้าโครธา ตามไปหา บ่พ้อ จังให้น้อยหน่อนาริ ไปขอพรพระฤาษีอยู่ในถ้ำ จังลู่ก้ามในผา จังได้มาเมล็ดข้าว จังได้เว้าต่อกันมา มีผญาปัญญาล้ำเลิศ คนจึงเกิดมาหลาย คนบ่ตายเพราะมีข้าว จังได้เป็นพระพุทเจ้ากุก เพราะบุญชู ถวายบาท จังฉลาดคนเฮา

ว่ามาขอขวัญเฮย ทั้งข้าวจ้าวและข้าวเหนียว เจ้าอย่าเหลียวไปทางอื่น เจ้าอย่าตื่นไปไส อย่าไปไกลจากตำ เจ้าอย่าว่าคนม้ายิ เจ้าอย่าว่าคนมาสิมาตำมาเหยียบ เจ้าอย่าเปรียบเป็นดินดอน คนออนซอนบ่อดียาก คนเหลือหลาในโลกา เชิญเจ้ามาอยู่ในถ้ำ คนกินเจ้าโกชนา แม่นมีผลกะบ่แล้ว แม่นมีแก้วกะบ่เอา คนมาเซาซ้องส่อ ออนซอนหน่อโกชนั่ง กินอ้อยังบ่ต่อเจ้า บ่ต่อ ข้าวขาวๆ ใหญ่เป็นสาวและเป็นบ่าว เขาบอกกล่าวกันมา ข้าวอยู่นาเอาไต้เล่า เขาเอาเจ้ามานอนเหือน เป็นปีเดือนได้เลี้ยงลูก เอาข้าวปลูกสอดข้าวปลัดาน เป็นข้าวสารอยู่ในตำ เอามาหม่าหนึ่งหวด ลายสอง หอมสองๆ หิ่นเฮ้าจังเอาเจ้าเลี้ยงพระเถราจังเอามาทำบุญตักบาตร บ่ได้ขาดพระตะถาคะตา มีปัญญาคนได้กินข้าว คุณของเจ้าเหลือแผ่นสุธา เหลือธาราสมุทรแม่น้ำคนทุกก้าจึงแข็งแรง คนมีแสงกินข้าวท่านบอก ของอยู่นอกบ่แม่นคนเฮา เขากะเอาหมู หม่าเปิดไก่ เขาเอาไต้อำเกลบไฮยดิน สัตว์เก็บกินตามมีตามเกิด แสนประเสริฐกว่าสิ่งทั้งปวง ยามเป็นฮวงเขาเก็บเขาเกี่ยว ยามเจ้าเหยวเป็นเฟื่องไบเหลืองเอามาเถียงมัดไว้บ่แตก บ่ได้แจกไปไส มาไส คือคังใจมุงเฮือนกะได้ เถียงหลังใหญ่มุงเฟื่องเกินหนาอยู่เถียงนาอาศัยบ่ขาด บ่ประมาท คุณโกชนั่ง เอามาวางไต้เล่าเต็มอั้งจังได้นั่งว่ามูมะมูลมา ว่ามาขอขวัญเฮย ขวัญเจ้านอนอยู่ท่ง นำเจียดจามา ขวัญบ่มาไปนำเจียดไม้ อย่าอ้าวโอนำหมูปูตาม ว่ามาขอขวัญเฮย นางข้าวจ้าวทั้งนางข้าวเหนียว ก็ให้มาสามมือนี้วันนี้ ดั้นเจียวๆ ข้าวกำตันบ่ตำข้าวคอ เกินงาม

นอนนั้นเป็นข้าววงช้าง คำสับหว่างนั้นแมนข้าวมันปู งามปูลูนั้นแมนข้าวใหญ่ เขาดำไส่นาตาม เกิน
เผินงามดำละฮะ ฮ่องฮวงเผินก่องเป็นพวง

ว่ามาขอขวัญเอย ขวัญเจ้านอนอยู่ท่งน้ำสุ นอนน้ำปูทั้งจีหล่อ เชิญน้อยหน่อมาอยู่ทาง
เชิญค่านางมาอยู่เล่า เจ้าอย่าเศร้าเสียศรี ว่ามาขอขวัญเอย ขวัญเจ้าตกอยู่น้ำในตม ขวัญเจ้าชม อยู่ไฮ้
ขวัญข้าวใหญ่ข้าวปลาแข็ง อย่าไปเสียน้ำหมู อย่าไปอยู่น้ำปลา อย่าอยู่นาแคดฮ้อน ให้เข้าฮ้อนโงมา ให้
เจ้าหวิดปากปลา ให้เจ้ามาไวว่อง อย่าอยู่ฮ่องน้ำตาม ให้เจ้างามมาอยู่ มารวมหมู่ นำกัน ว่ามาขอขวัญ
เอย ขวัญเจ้าไปทางกำดินดำน้ำกำ ขวัญเจ้าน้ำหมูม้า กลาพันให้ตัวมา ว่ามาขอขวัญเอย นกกะจิบเขา
ลิตอด พวคนกขอดลิตาบทนี้ ถึงเดือนปีจ้งออกจากเล่า ลีเอาเจ้าหว่าน นาตาม เจ้าสิงามกว่าเก่า เอาไป
ไ่ว้นาเหล่าดงคอน คนออนซอนต้นก่อง เอาไปไส่นาฮ่องปลาทาง เอาเจ้ามาเป็นข้าวเปลือก ให้เจ้าได้
เลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ได้กินทานสืบต่อ เป็นน้อยหน่อศาสนา ให้เจ้ามามีวันนี้ มาอยู่ในนางมาอยู่ทาง
เล่าใหญ่ เบ็งคางไก่อสุตรแล้วงามหลาย คางไก่อหวายโตลาย โคงโน้ง คางมันก่งคือเกี้ยวเหล็กแหลม
ตาเฮาแนมฝนดีปีหน้า หมอสูตรว่าพราหมณ์สวดขวัญมา เป็นราคาข้าวเหนียวข้าวเจ้า จ้งบอก กล่าว
อุอะ มูล มา โกชะนา พืชาคะมัง สารู

เสกน้ำประพรหมข้าวหลังสู่ขวัญ

อมแม่เจ้าโกสพผู้เป็นขวัญข้าว เก็บมาใส่เล่าใส่เย็บ ลูกหลานกินทานสืบขาด บ่ได้
ประมาทคุณแม่โกสพเผินเสกมนต์เรียกข้าว เผินเอ็นแม่เจ้าไปอยู่เล่าอยู่เย็บ ให้แม่เจ้าอุดหนุนไว้ อย่าฟัง
เสียง อย่าได้ฟังสำเนียงของโจรลักข้าว ให้แม่เจ้าจับได้มันหนี ขอให้ข้าวเฮาอยู่สวัสดิ์ กินอย่าได้บก
จกบ่ให้ลง ด้วยบาทพระคาถาว่า มาชะโย มาชะโย สัพพะกาลัง นะจันติ สารู^{๗๒}

สำหรับบทสูตรขวัญที่ผู้วิจัย จะได้นำมาศึกษาในงานวิจัยนี้ จะได้ยกมาเฉพาะบทสูตร
ขวัญคนเท่านั้น ซึ่งประกอบด้วยบทสูตรขวัญนาค บทสูตรแต่งงาน และบทสูตรขวัญผู้นำชุมชน
โดยยกเอานักประพันธ์ ๓ ท่าน คือ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ สวิง บุญเจิม และ บุญนาค พินิจพล ซึ่ง
มี เนื้อหา ดังนี้

๑. บทสูตรขวัญนาค

ก. บทสูตรขวัญนาค ลำานวนของ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ

ศรี ศรี สุ่มังคะละ สุกะสวัสดิ์พิเศษ อติเรกชัยศรี สวัสดิ์จมีแก่ฝูงข้าทั้งหลาย ทั้งนร
เทพานาคกรุฑ เทวบุตรเทพดาอินทร์พรหมยมราชจตุราทังสี่ทุกที่พร้อมจักรวาล กับทั้งภูมิสถาน
เจ้าที่ จิงพร้อมกันมาชมชื่นยินดี เชิงมั่งคละราศีอันวิเศษ วันนี้พระเกตุเข้าสู่ราศี เป็นวันดีสุดขนาด
อินทพาสพร้อมตริยางค์ทั้งนาวางค์คาดคู่ พร้อมกันอยู่สลอน อาทิตย์จรจันตะรีก อังการถึก

^{๗๒} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๕๐.

มหาชัย พุทพหัสไปเป็นโยค ศุภร์เสารได้มุตตะโศกพร้อมลักษณะ วันนี้ตามตำราว่าได้ รีก ถึกหน่วยชื่อว่าอุตตะมะราสีเป็นวันดี วันดีถึกมุตตะโศก อุตตะมะโยคอุตตะมะราชาชา อุตตะมะชัยยา อุตตะมะเสฏฐา วันนี้เป็นวันลาภะอันล้ำเลิศประเสริฐมงคลปนแปลงดีแต่งแล้ว พาวัญญ์แก้วยกยอมา มีทั้งท้าวพญาเสนาแลอำมาตย์ นักปราชญ์พร้อมมวลมา ทั้งลุงตาพ่อแม่ เฒ่าแก่แลวงษาพี่น้อง พร้อมมาสอนลอนกันถ้วนหน้าไหลหลังเทมา ทั้งหญิงชายแลสาวบ่าว ใจคิดอ่าวยินดีเพื่อจักบาศรี เจ้านาค เจ้าจักได้พลัดพรากห้องเคหา จักได้ปีตามารดาออกไปบวช สร้างผนวชในศาสนา เจ้าก็ คิดเห็นสังขารเป็นทุกขัง อนิจจังอนัตตบ่มันเที่ยงสูบิดเงียงไปมาเป็นอนิจจาบเลิกละแล้วบได้ว่าหนุ่ม แก่แลชรา สูบั้งเกิดโรคาแลพยาธิ บได้ขาดจากมรณาเจ้าก็คิดนึกถึงคุณบิดามารดาได้เลี้ยมาเป็นอัน มาก เลี้ยล่ำบากทุกวันคืน แต่อยู่ในอุทรท้องแม่ ล่ำบากแท้เหิงนาน เจียรกาลหนักหน่วงท้องกิน ของเผ็ดแซบฮ้อนแม็ก้อยเพียรอด เจ้าก็อยู่ได้กำหนดสิบเดือนบรรวรถ้วนทศมาสแล้ว เค้าก็กลาด แคล้วออกมาจากท้องแม่มารดาตามท้องมาเลิศแล้วลูกแก้วแม่เป็นชาย ฝูงดาวยายก็ชมชื่น ขอยกขึ้น เจ้าออกมา ลางคนหาไม่ได้แล้ว จึงตัดสายเฮ้แผ่สายบือ ลางคนถือบายน้ำมาล้างสงคนจึงเอาผ้าผืน กว้างมาดุ่มหื้อ แม็กอุ้มเจ้าใส่อก ยกใส่ในพา แม่จึงเอาข้าวป้อนแล้วนสามคาบอาบน้ำวันละสามที แม็กขัดสีแลถูบไว้แม็กเอาใจใส่ทุกคำบมีภาคันว่าถึงระคมปีใหม่มาฮอดแล้ว ฟาแผดฮ้องเสียงดัง แม็กอุ้มเจ้าใส่ในอกยกเจ้าใส่ในอุ อุ้มชะชูกินนมแม็กชิมลูกแก้วเลี้ยใหญ่แล้วพ้อเล่นไปมา ตาม ภาษาเด็กอ่อน ชะฮ้อนหน้าแล้วใหญ่เป็นคน ค่ำถึงวลคั้งแค้น หนักหน่วงแน่นในใจ คิดอาลัยบ แล้วคิดแล้ว ๆ ออกไปบวชในศาสนา คิดถึงคุณบิดามารดาเป็นอันยิ่ง เจ้าก็จึงอำลาอุสาหะเข้ามา บวช สร้างผนวชเป็นสามเณรเจ้าก็เขียนสืขาททศธรรมได้แล้ว อายุได้ยี่สิบปีปักแน ฝูงพ้อแม่จึง จัดหา บอกศรัทธาถึงญาติพี่น้อง ตามพวกพ้องมิตรสหายบางพ้อง ศรัทธาหลายได้สื้อสาต เป็น ของอาสน์ปูนอน บางพ้องมีศรัทธาได้จิวรแลผ้าพาด บางพ้องได้ผ้าอาจทั้งไคร ด้วยใจใสสุดขนาด บางพ้องได้บาตรแลผ้าสบง บางพ้องได้ถังแลน้ำเต้า ไม้เท้าแลคันดาละบัด มิดตัดแลกล่องเข็ม ดินสอแลบริขารบริโภคบางพ้องได้โตกด้วยแลคันที เหล็กงานดีอันคมเกล้า กับทั้งเสื่อสาตอาสนา ทั้งศิลาแลเหมียงหมาก ดูหลากด้วยบริขาร เป็นของทานอันล้ำยิ่ง เพื่ออยากเห็นหน้าพระแก้วมิ่ง จอมไคร ขอย่าได้ทวัระไวอยู่ในโลก ขอให้พ้นจากโสกโสกา ให้ได้เกิดในตุลิตาล้ำเลิศ เมืองแก้ว เกิดนิรพาน เป็นที่สุขสำราญลือเดช ขอให้พ้นทุกข์เวทนอยู่สวัสดิ สัตตะ ัมมา วุฒิธรรมทั้ง ๘ ประการ คืออายุ วัณณะ สุขะ พละ อาโรคยะถ้วน ๕ ปฏิภาณะถ้วน ๖ อธิปไตยถ้วน ๗ จง เสด็จเข้ามารักษายังสันดานแห่งเจ้าตราบต่อเท่าห้าพันพระวัสสา ก็ข้าเทอญ (ติง้อง ๓ ที ชโย ๓ ที)

ศรี ศรี สุมังคะสะสุขะสวัสดิ บัดนี้ข่อยจักเชิญเอาขวัญสมศรีเจ้านาคมาเต้า ข่อยจัก เชิญขวัญนาคเจ้าเข้ามาโฮม อัชชะในมือนี้นวันนี้ มาขอขวัญเอย ขวัญเจ้าไปอยู่น่านาปลาให้มามีมือ

วันนี้ ขวัญเจ้าไปอยู่นาท่านอิศวรก็ให้มาเมื่อวันนี้ ขวัญเจ้าไปชมชั้นสาวอ่อนน้อยก็ให้มาเมื่อวันนี้ มาเจอขวัญเอ๋ย เจ้าอย่าได้ไปชมชะนีไก่อ้วนแจ้ว ๆ อยู่คู่หา อย่าได้ไปชมทวยคำแลเนื้อเถื่อน อย่าได้ไปเป็นเพื่อนฝูงผี ขวัญเจ้าอย่าไปเดินคิรินนอกเขต ขวัญเจ้าอย่าได้เดินประเทศเที่ยวทางไกล อย่าได้ไปหลงไหลชมพงไพรแลป่าไม้ อย่าได้ไปเล่นนำห่มลึงลม อย่าได้ไปชมลึงค่างเผ่าหมูนก เค้าแลเสื้อหิ้งควายกระทิงแลแฮดช้าง อย่าได้หลงเข้าเถื่อนกว้างถ้ำห่มคูหา ทั้งวังปลาแลสระใหญ่ ชื่นช้อยไสมายา คุดระการตางามสะพู่ ผักบั้งแลบัวทอง ทรงเกสรห้วงเฮ้า ขวัญนาคเจ้าจงเข้ามา โสมอหะระ ในเมื่อวันนี้ ให้มาอยู่ในใจทุกเมื่อ ให้มาอยู่ในเนื้อทุกยาม อย่าได้มีความกังวล แล เดือดร้อน อย่าได้คิดคั่งข้อนหิระทัยให้เจ้ามาเขียนพระวินัยปฏิภณอิตถาไชยเอื้องสอด สุ่มแจ่มสอดโศดา ให้เจ้าได้เทศนาสอนสั่ง เป็นเจ้านั่งพิจารณา ขอให้มีอายุยืนนานเป็นสมภารยศกว้าง อยู่สืบสร้างใน ธรรมจัตตารัชมาวาตณันติ อายุ วัณโณ สุขัง พลัง ขอให้เจ้ามีอายุยืนได้ฮ้อยขบพระวัสสา มีเด ชา เอื้องสาบ ชนะผาบแพ้งหมูโผยภัยอย่าได้มีจิงโสมมาเบียด อย่ามีผู้เคียดให้แลหิงสา ให้มีใจ กรุณายิ่งกว่าเก่า จงให้ได้เป็นเจ้าผ่านทั้งยศ ปรากฏเลื่องลือชา ในศาสนาของพระพุทธเจ้าให้เจ้ามี เดชะ เหมือนดังแสงสุริยะอาทิตย์ ประสิทธิเดชโรชโรชราชราช เป็นดังอินทราชท้าวภูมินทร์ ทั้ง แดนดิน โอโยอ่อนน้อมทุกท่านท้าวสาธุการ มาอวยทานชมชื่น ยกย่นให้ของดีของอภัยตั้งต่อ คิด สอดส่องสมภาร ถวายอาการทุกเมื่อ เอื้องเอื้อแก้วเงินคำแฮ บูชาแลทุกคำเช้า ตราบต่อเท่าถึงชีวัง ให้มีห้วงครองสืบสร้าง ธุระอ้าง ๒ ประการ เขียนกัมมัญฐานสืบท ได้ถึถ้วน ได้ครบถ้วนทุกอัน แปลหมื่นสี่พันพระธรรมจันทรให้เจ้ารู้ อย่าได้หวั่นวิตกปัญหา มีสมัคคาเพียงพราพร้อม ใจอ่อน น้อมในธรรม เจ้าอย่าได้คิดนำทางโลก ขอให้พ้นจากโศกโศกา ให้เจ้ามีความสุขอย่าเดือดร้อน ทุกคำเช้าบ่คลาดคา ชะยะตุ ะวะวัง ะวะวัง ชะยะมังคะละ ชะยะมามงกุล สุขสมบุญจึงมีแก่เจ้า ทุกประการก็ข้าเทอญ (ติฆ้อง ๓ ที ชโย ๓ ที)^{๑๓}

ข. บทสูตรขวัญนาค สำนวนโดยสวัง บุญเจิม

ศรี ศรี สุ่มังคะละ สุกะสวัสดิคือดิเรกไชยศรี สวัสดิจึงมีแก่ผู้ข้าทั้งหลาย ทั้งเทพานาค ครุฑ เทวบุตร เทวดาอินทร์พรหม ยมราช ผู้องอาจกล้าหาญ จงได้บังการลงมาสู่ ลงมาอยู่เป็นชัย มงคลอันวิเศษเมื่อพระเกตุเข้าสู่ราศรี เป็นวันดีสุดขนาด อินทาสพร้อมตรียางค์ ทั้งนางค์คาคู่ ตั้งเป็นหมู่สอนลอนสอนลอน พระอาทิตย์จรจันทรฤกษ์ อังคารถิกมหาชัยพรพหุหัลไปเป็นโยค สุกร์เสารได้อมุดโชคพร้อมลัคนา อันนี้ตามตำราว่าได้ฤกษ์ถิกหน่วยว่าอุดมะราศรี

วันนี้เป็นวันดีอันประเสริฐ ถือว่าเลิศเป็นมงคลปูนแปลงดีแต่งแล้วพาขวัญแก้วยกมา มี ทั้งท้าวพระยา เสนาอำมาตย์ ทั้งนักปราชญ์มวลมามีลึงดาพ่อแม่ มีเผ่าแก่งสา พร้อมกันมา ไหล

^{๑๓} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๗๔-๗๕

หลังมาโสมนั่งอยู่สอตอนตาสะออนบุญหลายหลาก บ่พลัดพรากไปไกล มารวมใจชมชื่น ญาติบ้านอื่นมาหาจึงได้ลาบิดามารดาออกบวชหวังไปสวดบำเพ็ญศีลตั้งพระอินทร์ถวายบาตร พรหมราชยอพานถวายทานพระศรีธาตุ คราวพระบาทออกไปบรรพชา อยู่ฝั่งน้ำอโนมาพร้อม นายฉันท์และม้ามิ่งลายอดแค้นปึงสิ่งพิมพ์พา ทั้งราหูลอบบวช ไปผนวชเป็นคนดี เจ้ามีใจในธรรม อันล้ำเลิศก่อนลีได้มาเกิดจากท้องมารดา ได้เลี้ยงมาเป็นอันยากเลี้ยงลำบากทุกวันคืน แม่ทนฝืนหนักหน่วงท้องนอนเก้าเดือนเฮ็ดล่องง่องอยู่ในครรภ์แสนรำพันสักรั้ว ลูกของพ่อดังดวงตา ออกจากท้องมารดาถูกเกิดมาเลิศแล้ว ได้ลูกแก้วแม่นผู้ชายผู้ตายก็ชมชื่น ยอยกยื่นเจ้าออกมา ญาติก็มาเอาผ้าห่อผู้เป็นพ่ออีกเหลือหลาย ตา กับยายเอาอาบน้ำ ทุกคำเข้าให้กินนม แม่นอนชมพ่อนอนกอดหอมแก้มพอดยามไปมา สักดังตา ลูกแก่นไ้ เลี้ยงเจ้าใหญ่เป็นหนุ่มมาอยู่ชายคาเพียรอ่อน ะส่อนหน้าใหญ่เป็นคน บ่ได้จนจกอย่าง บ่ได้ห่างไปไกลบ่ได้ไหลหนีจาก แสนลำบากเหลือหลาย ลูกผู้ชายจึงได้บวชในศาสนา เจ้าก็คิดถึงคุณบิดามารดาเป็นอันยังจัดทุกสิ่งหามา เจ้าก็ลาพ่อแม่ สอดเกล้าแก่งสุวรรณได้จัดการพวกพี่น้อง ทั้งพวกพ้องมิตรสหาย บางผ่องศรัทธาหลายได้เสื่อสาตมีทั้งบาตรแลจีวร ตาออนซอนทั้งผ้าพาด ได้ไตรอาภรณ์มาในงานบวชได้ทั้งโคกถั่วและคันที่เหล็กงานดีอันคมกล้าอันล้ำค่าบริหารสละทานบ่อึดอยาก มีหลายหลกมารวมกัน เพื่ออยากเห็นพระจอมธรรมยอดแก้ว ยังบ่แล้วพระเมตไคย์ จอมพระทัยสุดยอด ทานตลอดกองบุญเพื่อจักหนุนชูส่ง ญาติบ้านทั้งบ้าน ไกลและบ้านไกล มาโดยไวบอกข่าวญาติบอกกล่าวกองบุญ หวังเอาคุณพระเจ้า ลูกหน่อเหง้าบรรพชาหวังให้พ้นโทษาและอนุโทษละความโกรธและความหลง จึงได้ลงกองบวช อุปัชฌาย์จึงได้สวดคณิสัยตามธรรมเนียมอยู่ในโบสถ์ ให้หาโยทที่จองจำ ทั้งเงิน ค่าออกจบบ้างเป็นหนี้ไถ่ถอนหนี บ่ให้มีจกอย่าง ของต่าง ๆ ตัดหนี บ่ให้มีจกสิ่งเป็นแก้วมิ่งพรหมจรรย์ มารวมกันสุขสำราญฤาเดช ขอให้พ้นจากทุกข์เจตน์อยู่สวัสดิ์

จัดตาโร รัมมา วุฒิธรรมทั้งสี่ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ อะโรคา ถ้วนทั้งสี่ปฏิภาณอัน ถ้วนหกอธิปไตยอันถ้วนเจ็ดจึงเสด็จมารักษา ว่ามาเอาจวัณเอยช้อยจักเชิญเอาขวัญมาเข้า ข่อย จักเต้าเอาขวัญนาคมาโสม ว่ามาเอาจวัณเอยขวัญเจ้าลงไปเล่นนะที่ทองเมืองนาค นางสนมหนุ่ม น้อยชมช้อนให้เต้าว่ามา ว่ามาเอาจวัณเอยขวัญเจ้าไปเที่ยวเล่นชลธารอนาคาขวัญเจ้าไปเที่ยว เล่นกระแสน้ำฝ่ายไกลขวัญเจ้าไปเที่ยวเล่นขมналอยล่อง ขวัญเจ้าไปเที่ยวห้องห้วยหาช้อนหนุ่มสาวว่ามาเอาจวัณเอย ขวัญเจ้าเคยไปค้ำทางไกลเกาะแก่ง ขวัญเจ้าไปแห่งห้องสมุทรกว้างขวางนะที่ ขวัญเจ้าไปอยู่ล้นนำหลืบหินผา ขวัญเจ้าไปชมจิมจาลอยเล่นขวัญเจ้าไปวังกว้างให้มา เค้ออย่าได้อยู่ อย่าได้ป่าพ่อแม่ไว้ทางพี่เผ่นคงว่ามาเอาจวัณเอย ขวัญเจ้าอย่าได้ไปเดินเล่นไพร ก็รินนอกเขตขวัญเจ้าอย่าได้เดินประเทศเที่ยงทางไกล อย่าหลงไหลไพรป่า ขวัญเจ้าอย่าได้ไปชมหมู่ลิงและค้างเผ่า หมุ่นกเกล้าแลเสื่อสิงห์ ควายกระทิงและเสดช้าง ว่ามาเอาจวัณเอย ให้เจ้าเข้ามาอยู่เข้ามาสู่ชายคา ให้เจ้ามาเตรียม

ตัวบวช ให้มาเข้าผนวชเป็นสงฆ์ให้เจ้าลงมาอยู่ลงมาสมสู่ สังฆา ปฏิมายอดแก้ว ใจผ่องแผ้ว เหลือหลายยามเดือนหงายอย่าได้ล่วง ให้เจ้าห้วงครองธรรม ให้เจ้านำครองปูให้มาอยู่จำศีลให้มากิน ข้าวบาตร มานั่งอาสน์นำสงฆ์ให้มาลงในโบสถ์ ละความโกรธและโทษา ให้เจ้าได้เทศนาสอนตั้ง เป็นเจ้านั่งเป็นสมภาร ให้ได้เป็นอาจารย์นักบวชให้ได้สวดปาฏิโมกข์ ให้เจ้าฟังในศาสนา ให้ฉลาด เหลือคนว่ามาเขยวัญเอย จิตตาโร ธรรมา วิชาณันติ อายุ วัณ โณ สุขัง พะลัง ขอให้เจ้าอายุยืนยาว วรรณขาวผิวงาม ผิวกายงามอน คนสะออนครองผ้างามสง่าถือศีลไฟได้ยืนเสียงเทศน์ ประณม เกษเกษา ให้ลือหาศาสนาของพระพุทธเจ้าให้นานเข้ามีเคชะ ให้ชนะฝูงมาร เป็นอาจารย์ ผู้วิเศษละ กิเลสหายหนีคั่งอินทราธิราชเจ้าภูมินทร์ ทั้งแดนดินโอโยอนน้อย ทุกท่านพร้อมสาธุการมาอวยพร ชมชื่นให้เจ้ามีความรู้หลั่นสมภาร ไหว้อาจารย์ทุกเมื่อเอื้อเอื้อแก้วเงินคำ บูชาธรรมอย่าได้ขาดให้ ฉลาดพระวินัยให้สดใสบานแหวนให้ถึง แก่นคำสอน คนสะออนชมชื่น ให้เจ้าหลั่นมนุษย์และเทวา อย่าได้คำขัดข้องให้เจ้าท่องพระบาลีให้มีห้วงครองสืบสร้างฐานะอั่ง ๒ประการ เขียนกรรมฐานให้ถี่ ถ้วนครบสิ่งล้วน แปะหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ ด้วยปัญญาเร็วพลันตรัสต่อ สมองปล้องเร็วไวศีล สดใสบ่ประมาทมีอำนาจในศาสนา อย่าโสกาโสเกสร้าให้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าสืบพระศาสนา ด้วยพระคาถาว่า ไชยะตุ ะวัง ไชยะมังคะลา ไชยะมามหามงกุล หนุนกันมาเนืองแน่นให้ได้นั่งแท่น แก้วเป็นเอกสังโฆ มียโสเกียรติกิจจบในห้วงกัมมัฏฐาน มีอรหันต์เป็นเค้า เข้าสู่ nirvan ก็ข้าเทอญ ๑ สาธุ

คำผูกแขนนาถ หิณนะ พรหมะจริเยนะขัดติยัง อุปะปัชชะติ มัชฌิเมนะ เทวัตตัง อุตตะ เมนะ วิสุขณะติฝ่ายเส้นนี้แม่นฝ่ายมุงกุล พระจอมบุญพุทธเจ้า เอามาให้ผูกแขน หลาน ให้เจ้าบวช นาน ๆ เป็นเถระเจ้า ให้เจ้าเป็นพระผู้เฒ่าผู้ทรงคุณ คนมาหนุนทุกคำเข้า ให้เจ้าได้สอนลูกเฒ่าพอสณ คน ทศพลอันผ่านแผ้ว ก็อพระไตรปิฎกแก้วให้เลื่อนไหลนำสัตว์ไปข้ามโลก ให้เจ้าพ้นจากโอฆะ สงสาร ให้ไปถึงนิรพานทุกคน ทุกคน ก็ข้าเทอญฯชะชะสิทธิ ะวันตุ เตฯ^{๓๔}

๒. บทสูตรขวัญน้อยก่อนแต่งงาน (สู่ขวัญเฉพาะเจ้าบ่าว)

ก. ถ่านวนโดยจารบุตร เรื่องสุวรรณ

ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่อดี มื่อคติ อะมุตะชะโคโคไปนี้แม่นมื่อโคไม้จันทร์ ชันอันนี้แม่น ชันมหาราช จากปราสาทอินทราปอนลงมาให้หมูเจ้า ให้ผู้เฒ่าแต่งพาขวัญ ศรีองค์อ่อนอ่อนน้อยสอง แจ่มจ้อยนั่งเคียงกัน มีทั้งขันเบญจมาส งามองอาจขอมาลา ผู้ได้มาพบพ้องามกะด้อคนมาเห็น แต่ง แต่เว้นสอดสูงเข้า สองหน่อเจ้าพระยาเถน แต่เมืองแมนขึ้นปอนมาอยู่บ่อนเคหา มาอยู่ ชายคาฮ่อมห้อง เอ็ดถักต้องตามตำรา

^{๓๔} สวิง บุญเจิม, ตำรามรดกอีสาน, หน้า ๔๖๒-๔๖๖.

อาคัจฉาหิ ชะยะตุ ะวัง ชะยะมังคลา ตีระกะเตโธ ถ้ำเลิศ สุดประเสริฐเหลือหลายเห็น
เดือนหงายเจ้าอย่าได้ด่วน จิตอย่าป่วนไปไกล อย่าไปใสให้อยู่ห้องอยู่ร่วมน้องพั้วพัน อยู่ดอมกัน สัก
ห่อ เป็นดังลูกพ่อ แม่เดียวกันเมืองสวรรค์ปั้นป้อน ตั้งแต่ก่อนชาติหนหลัง ตามมายังมนุษย์โลก จัง
เป็นโชคแต่บุพเพ อะตีเต กาเล อะติชานาติ ตั้งแต่ก็เคยส่วมกันมา ดวงชาตาจ้ง ถึกต้อง จังได้มา
ส่วมห้องเตียงนอน ให้เจ้าอยู่เป็นคู่สอนลอน สอนลอนทุกคำเช้า ว่ามาเอยขวัญเอย

ขวัญเจ้าไปเที่ยวเล่นหิมะวันป่าไม้ใหญ่ ขวัญเจ้าไปเที่ยวเล่นไพรหนาพนามาสขวัญเจ้า
ไปเห็นปราสาทหมื่นห้อง ทองเหลืองสง่าศรี เห็นนริแย้มแนมนำเขา กะให้ตัวขวัญเจ้าสาวเห็น
บ่าวน้อยเชิงฐูให้ตัวมา ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญเจ้าไปเที่ยวค้าแดนไกลประเทศต่าง ขวัญเจ้ายัง ข้าม
น้ำทะเลกว้างย่าน ไกลกะให้มาสามื่อนี่วันนี้

ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญเจ้าไปทางกำตอนเหนือหาเที่ยว ไปคนเดียวละเล่นอดแล้ว
ให้ตัวมา ขวัญเจ้าพาสาวเล่นวรีลงอาบ ล้างส่วยแล้วขวัญเจ้าให้ตัวมา ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญ เจ้า
ไปทาง กำหงสา มะละแม้ง ขวัญจอมแพงไปอยู่พื้น โดเจ้าให้ดุงมาเมืองลังกาทางพื้น กลางนะที่
ปากอ่าว เห็นสาวงามอย่าลืไว้ เค้อเจ้าอย่าลืหลงเมืองหงสาอยู่หย่อน ๆ นครลุดอยู่ ห้าง ๆ เมือง เชียง
ตุงอยู่ซ้ง ๆ โขงกันให้ด่วนมา

ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญเจ้าเคยไปเล่นแดนแก้วแก้วกะเหวียง อย่าฟังเสียงลูกเอ็นให้เมิน
หน้าตัวมา ขวัญเจ้าไปหาแก้วน้ำแก้วทางไซ่ง่อน ให้เจ้ากลับตัวย้อนมาซ้องคู่เสียง ว่ามาเอย ขวัญ
เอย ขวัญเจ้าไปเที่ยวเล่นพนมเปญเขมรต่ำ พระตะบองฝ่ายกำทางพื้นป้อนขมนครทม เขมรพูน สาว
งามเลียมราฐ ชมปราสาทนครวัดอย่าได้ข้ามมาก่อนอย่าอยู่นาน

ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญเจ้าเลยไปพื้นภูษนสัตตนาถ หลวงพระบางให้ยั้งย้ายกลายกำ
ให้ห่ามา ขวัญหุขวัญตาพร้อมเกษาแขนข้อ ทั้งขวัญคอไหล่ท้องให้มาห้องแห่งเฮาขวัญเลาถึงตน
ตัวด้วยขวัญมวยผมขาแข่ง ขวัญคำแพงลูกแก้วฟังแล้วตัวมา ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญเจ้าอย่าได้ เมา
มัวช้า ให้มาหานางนาถมาปราสาทใหญ่กว้างสองเต่าอยู่คอย

ละ ตาตา ปิยะปุตตะกา คันขวัญมาถึงแล้วเฮือนชานบ้านส่อง ให้เจ้านอนอยู่ห้องสบาย
เนื้ออย่ากะนิง ว่ามาเอยขวัญเอย โพบกัยฮ้ายอันตราขอย่ามาเบียดอย่าให้ความเดือดร้อน มาใกล้ให้
ห่างหนี ขอให้มิสุขสันอนันตั้งดื้อตัวหวอดฮ้ายให้หายเสียงอย่ามิ สมบัติสันอนันตั้งมูลมากอย่าได้
ทุกข์ยากฮ้ายหลายสิ่งของ ให้เนืองนองคือน้ำ ไหลมาอาเนันต์เนกให้เป็นเอกสันสัน คนข่องทั่ว
ไตร คิดได้ให้เจ้าได้สมดั่งมโนหมาย ทั้งเงินคำมีหลายโกฏีกือกองล้าน ให้กินทานเหลือ ลันอานิสงส์
นำส่งตามประสงค์คิดไว้มนม้นดั่งพระทัย

ว่ามาเอยขวัญเอย คันนอนตื่นให้เจ้าเห็นเงินเต็มพา คันเจ้าหลับตาให้เจ้าฝันเห็นหน่วย
แก้ว ให้เจ้าคลาดแคล้วจากมลทิน มีของกินเหลือหลาก ลูกหลานมากมาโสม เสียงทม ๆ คีลัน ให้ลัน

สิ้นคนทั้งปวง อย่างขัดขวางโชคกลาง มีคนกราบวันทาให้มีไฉ่แสนว่ามีนาพันไฉ่ มีทั้งไก่ และหมูหมา
มหัสสา โคนา ถือว่า จัวควายและช้างมามีข้อยข้าพพัน มาโสมกันชูส้อย มีคนส้อย ญาดิกา มีคนมา
แหนแหให้เจ้าสุขยามแก่มีกินทาน มีสมภารแก่กล้า ให้มีหน้าคนชม เสียงทม ๆ คนยออย่างมีพี่น้อง
เหลือหลายกินทานไปได้บุญมาก มีหลายหลากบุญนำ หลุดเวรกรรมอย่ามาสู่ให้ได้หมู่เป็นเศรษฐี
ให้เจ้ามีแสนสิ่ง

ว่ามาเขยวัญเอย ขวัญเจ้ามาโสมอยู่ อย่าป่าหมู่ไล่หนี ขวัญเจ้าจึงมีสุขอาจอยู่ปราสาท
หลังสูง มีคนจงในทางเลิศ แสนประเสริฐเหลือหลายให้เจ้ามีเอื้อนชานหลังใหญ่ ให้มีไพร่พลแสน
ดั่งเมืองแมนทิพย์อาสน์มีอำนาจดั่งพระยาราชสีห์ มีเสียงดั่งนกกการะเวก ให้เป็นเอกในเมืองคน
อย่าได้จนอดอยาก ทุกสิ่งมากเหลือคา มีเสนาแหนแห อย่าสิ้นพ่อสิ้นแม่เงินคำให้เก็บกำ ทั้งศีลธรรม
ล้ำเลิศ แสนประเสริฐสุขสันต์ มานำกันกุศลเก่า ทั้งพงศ์เผ่าวงศ์วานทั้งกินทานอย่าได้ขาด ทั้งดัก
บาตร และจันทน์จัตตาริ ชัมมา วัชฌันติ อายุ วันโนสุขัง พะลัง มังลังเนื้อสังขารอย่าเหี่ยว คน
เหลียว เห็นให้พ่องแผ้วเห็นแล้วส่งนำทั้งกรรมนั้น โทษามีโทษความ โกรธนั้นหายสิ้นปิ่นหนี
อย่าได้มีมา ต้องสนองนำกรรมไล่เห็ดอันได้คำอันได้กะให้ได้ สมเเมนปรารถนา สัพพะพุทธานุภาว
นะ สัพพะ ชัมมานุภาวนะ สัพพะสังฆานุภาวนะ ของเป็นสุข เป็นสุข ทุกทิพาราดรี เทอญฯ สาธุ

ข. สำนวนโดย บุญนาค พินิจพล

ศรี ศรี มื่อนี้เเมนมือสันวันนี้เเมนวันดี หากเป็นวันเศรษฐีและทวยเกล้า หมอเฒ่าว่านั่น
ดีหลาย หากเป็นวันอันสมหมายมงคลเลิศ หากเป็นวันประเสริฐของเมธา พ่อแม่เพิ่นจึงได้จัดสรร
หาของเครื่องคำ มีดอกไม้มะลิและเทียนทอง ไสยงๆ จัดแต่งแล้ว หาใสในโตกแก้วอันรายมีของดีจัด
แต่งไว้ทุกถึถ้วน ในพาขวัญหอมอบอวนเเมนดอกไม้มะลิ ประทีปได้บุษชาธรรม เลยเล่าเป็นกุศลธรรม
เว้นจากโทษ แล้วจึงเชิญเจ้าโครตและลุงป้า ทั้งอ้าวอาและน้าบ่าวทั้งนงค์ท้าวลาสาวม มีหมอ
พราหมณ์เป็นเผิ่นผู้ว่า สั่งสอนเจ้าเป็นทำนอง สั่งสอนหลานให้สู้แจ้งการครองเรือน หลานเอี้ยเจ้า
อยากสุขเสด็ยร่อย่าเกียจคร้าน เจ้าอย่าข้านในการงาน ถ้าเจ้าอยากสุขสำราญ อย่าประมาทมีเงิน
บาททองเก็บกำช้อยกันทำช้อยกันแก่ ช้อยกันสร้างช้อยกันแปลงเจ้าจงฮักเจ้าจงแพงเมียของเจ้า บาต
ห้าพวกหมู่เจ้าได้ลูกเต้าเป็นกริ้วโกรธและโกธา เจ้าจงใช้ธรรมมะเมตตานี้เป็นเค้า ยามเมื่อปาก
กล่าวเว่ออย่ามือเถิง เจ้าอย่าตีเจ้าอย่าฆ่าลูก กรรมผันผูลิตตามมา ยามเฮ็ดไส้เจ้าอย่าได้ตีว่าปวดขา
นั้นเนอ ยามเฮ็ดคนเจ้าอย่าว่าปวดท้อง ยามเมื่อฟ้าฮ่ำฮ้องวสันดา เจ้าจงเฮ็ดไส้และเฮ็ดนาขวนขวย
หาทุกคำเข้าเว้นจากผี ๖ ประเภท โตที่ ๑ จัดเป็นผีเป็นเผดคือสุรารวมทั้งยาเสพติดอันเป็นโทษ เช่น
ยาบ้ายาอีเพิ่นจัดว่าเป็นผีโตกกาจ โตที่ ๒ เจ้าอย่าได้บังอาจเที่ยวกลางคืนเที่ยวผู้หญิงจิตดำซ้ำ
หมกหมุ่นทางโลกีย์ หญิงและชายอาจมีโรคร้ายผู้หวังโชคบ่ควรทำ ผีโต ๓ เจ้าควรจำเจ้าควรรู้ เจ้า
ควรฮู้เที่ยวเกร เทียวเสเพลมหรสพอยู่บ่อนใดต้องไปได้ เเมนอยู่ใกล้หรืออยู่ไกลเฮ็ดให้เสีย

ประโยชน์เพื่อกล่าวโทษว่าเป็นผี ฟังให้ดีแล้วจื้อไว้ ผีโตที่ ๔ สิบบอกให้พิจารณาพิเคราะห์ ผีโตนี้หากเป็นโตสำคัญโตใหญ่แท้ คั่นบ่อยากแย่งเข้าไปทำ เสียเงินค่าเกลี้ยงตลอด เสียไปสอได้นาสวน เสียเงินถวายตลอดสิ้น ทั้งฝ้านุ่งและแพรถือ เพราะว่าการพนันนั้นเป็นเหตุ เพ็นจึงจัดว่าเป็นผีและเป็นเผด็ควรระวังผีโต ๕ เจ้าจงฟังให้แจ้งจบ ผีโตเพ็นว่าไว้คนชนพาลไปหาคนคนสามัญทุกคำมือ คบคนคือทางนิบหายสุดบรรยายเพราะมีมากไผคบแล้วสิทุกขียากยิ่งหนักหนา เขาสิพาไปเที่ยวเล่นบ่ทำงาน ผีโต ๖ สิชอบบอกลูกหลานอย่าเกียจร้าน ผีโตนี้มันสิพาไปเที่ยวบ้านบ่เอาไหน มันหากเป็นผีจัญไร บ่เฮ็ดเวียก เจ้าจงคิดสำเหนียกตริตรองดู เจ้าจงเว้นผีภูและผีปง ผีท่งและผีเถน ผีแซนแมนดั่งกล่าวแล้ว เจ้าครองเรือนเจ้า จักไสกว่าแก้วมณีทอง ไสทอง ไสทอง ๆ บ่สู้เสร้างดราบต่อเท่าเทียมระคา บัดนี้ข้าได้สอนเจ้ามาพอสังเขป ข้าขอว่าเ็นเอาขวัญว่าเออขวัญเอ๋ย...ขวัญแข่งขอให้มาอยู่แข่งลิดาขวัญข้าขอให้มาอยู่ขาลิลา ยลิดา ขวัญเบื่องซ้ายและเบื่องขวาขวัญหัวและขวัญคิ้ว ขวัญนิ้วและขวัญนาง ขวัญเอวบางและกลมกลึง ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้ ว่ามาเออขวัญเอ๋ย...ขวัญหัวเจ้าไปอยู่ไฮ่กะขอให้มา ขวัญหัวเจ้าไปอยู่นากะขอให้คง ขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปเป็นหมู่ม่นและเห็นด่าง ขอให้มานำทางคนท้องขอให้มานำปองคนเที่ยว ว่ามาเออขวัญเอ๋ย...ขวัญเจ้ามาสอได้แล้ว ขอให้เจ้าคลาดแคล้วจากภัยรี โสคติเต นั้นจึงมีแม่นแก่เจ้าข่อยขอว่าแปลเป็นไทย สวัสดิและสดีไสอันล้ำเลิศ จงบังเกิดมีมาก็ข้าเถิด

จัตตโร ชัมมาวัตตันตออายุ วันโน สุขัง พลัง ขอเจ้า จงมีอายุ วรรณะ สุขชะ พละ
ทุกทิพารตริกาลก็ข้าเทอญ ^{๓๕}

๓. บทสูตรขวัญแต่งงาน (สู่ขวัญ ทั้งคู่บ่าว-สาว)

ตำนานโดย จารุบุตร เรื่องสุวรรณ

ศรี ๆ มือนี่แม่นมือดี เดือนนี้แม่นเดือนขึ้น (แรม)...คำ วัน....เป็นดิถีอมฤตตะโชค
โตกอันนี้แม่นโตกไม้จันทร์ ชันอันนี้แม่นขันไม้แก้ว เฒ่าแก่ปูนแม่นแล้วจึงได้แต่งพาขวัญ ตก
เครื่องกัณฑ์ทำพร้อม เฒ่าแก่มานั่งล้อมพาขวัญอยู่สอสนสลาย มีทั้งฝ่ายผูกแขน แหวนใส่ก้อย
ปัดน้อยสร้อยสังวาล อาหารหลายเหลือมาก สรรพภาคพร้อมทุกสิ่งทุกอัน มีทั้งพลูพันและหมาก
จิบ ฟ้าวางธูปเดาตามาลาหอมช่วงเฮ้า เหล้ากองแก้วใส่พาขวัญ ชวนกันมามวลเต้า ข้าวต้มกล้วย
ใบศรี มีทั้งไข่น่วยดีเกลี้ยงปลอด พระยอดสร้อยทศพล ทะยานตนลงมาแต่เมืองฟ้ากัณฑ์แก่งทัก
ชื่อขุนศรีขุนพัน สมสิขันธ์งามสะภาส เจ้าจึงมีพระราชอาชญาปงสิทธิ ไชยะพระพรบวรอดิเรก

^{๓๕} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, (ม.ป.ท : สำนักพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๕ – ๑๖๘.

อนเนกเตโช ไชยะมังคะละ ตะโ โลมัง สุขัง พลัง อวาทวิวาโ มังคะโล พุทธศักราชล่วงแล้วได้...
 * ๑ วิชา ถัดเข้ามาในปี * ๒ ตกอยู่ใน * ๓ ฤดูเป็นมิ่งเมียวขวัญ ตามกระบวนบูชาแต่งไว้จนดอกไม้
 ยกขึ้นเพียงตา ชันสมมาลุดตาเจ้าโคตร โศคเข้าไว้เงินขาว ลูกสาวกกเพ็นคาค่าหลาย ลูกสาว
 ปลายเพ็นคาค่ามาก บ่ยากเค้นดีหลี ปุนแปลงดีพ่อแม่ เฒ่าแก่และตายาย ฝนฮวยอำปีใหม่ เจ้า
 ใหญ่หน้าฝูงบ่าวมาโอม โฉมนางงามค่ากว้าง แก้วพร้อมตักแต่งปุนแปลง แพงคำฮักลูกแก้ว ปุนแม่น
 แล้วจึงเอามา มีทั้งหมากอำภาหอมฮวงเฮ้า เครื่องฮับเจ้าเหลือหลาย ทั้งตายายพ่อแม่ เฒ่าแก่พร้อม
 สาวบาวนางฮาม มาช้อยยอพาขวัญเจ้าอยู่ลี้ล้าย มาช้อยยอพาขวัญเบื่องซ้ายเจ้าอยู่ลี้เลียน เวียนซ้าย
 ขวานั้นแม่นชายโงงแจกเหล้า ฝูงผู้เฒ่าเพ็นนั่งทางเทิง บัดนี้ข้าจักเชิญเอาขวัญคู่เมียเจ้านั้นเอให้
 เข้ามาเทียมเนื้อมาอยู่เฮื้อในคิง ข้อยจักเชิญเอาขวัญนางงามให้เข้ามาเทียมคู่ ทั้งขวัญท้าวเจ้าผู้เป็น
 คู่

มาขอขวัญเอย มาเชชมครองขวัญคู่แก้ว มาฮอดแล้วตัดดอกชุมพุม บานจุมเจือแม่น
 ดอกคึดเกล้า ทัดดอกเข้ากมตา เกษงามตั้งไหล่ เทียมท้าวใหม่วันดี หลังโนมศรีเจ้าคือนางไก่อี้ให้
 มาเมื่อวันนี้ ขวัญเจ้าไปชอกใช้ตัดดอกมาลา ก็ให้มาสามื่อนี้วันนี้ ขวัญแข่งให้เจ้ามาอยู่แข่งลีลา
 ขวัญพาให้เจ้ามาอยู่ขาลี้ล้าย ล้าตูดซ้ายไซยา ยามคนมาหาญท้าวแห่นแท้ท้าวบาดาน ในวันวานขึ้น
 ชม แห่ท้าวขึ้นหานาง ดินหัวทางครุฑนาค หลาวเหล็กหลากผีหลวง ในดวงธรรมกล่าวไว้ที่นั่งให้
 สมควร บรรวรเถนต่าง แบ่งให้เป็นคู่ลงมาน่าลูกแก้ว พอปลุกแล้วให้เป็นคู่ทั้งสอง เจ้าจึงมาปุนป
 ่องเป็นลูกพอปลุกไว้แทนเฮือนสองบุญเฮือนลูกหล้า ฮักเก็งหน้าเทียมทัน ข้อยจักเชิญเอาขวัญบา
 คานให้เข้ามาเอื้อมไหล่ ละใหม่เนื้อผิบาง โฉมนางงามอยู่ถ่าอินทร์ฟากฟ้าปุนแปลง ให้เจ้ามาเพื่อ
 แฝงเมียแพงเถิดเฒ่า ฮ้อยขบเข้าฮันยึงเทียรคา ให้เจ้ามีบุตรดาหญิงชายบ่น้อย ข้าช่วงให้พอแสน
 ของกับแนเจ้าหากมีทุกสิ่ง ช้างม้ามิ่งอานคำ พระยาธรรมดอนองค์อาจ ฤทธิเดชกล้าฤชา ตาม
 ดำรากล่าวไว้ อินทร์ท้าวไทถวายพร เป็นคำสอนสั่งโลก โดกขันแกฮับพาขวัญ คือดังสาวสวรรค์
 ลงมาตั้งแต่ง อินทร์ไท้แล่งไซสอน ดอกไม้หอมแซมเกล้า ข้อยจักเชิญขวัญเจ้าพร้อมพราทั้งสอง

มาขอขวัญเอย ยามเมื่อตะวันตกลับป่าแสง ยามเมื่อตะวันแดงลับป่าไม้ ขวัญของเจ้า
 ให้มาเทียมนางอย่าช้า แม่เจ้าแหม่มช่วมถ่าคอยหา มีทั้งผ้ากาสาแอลายฮ้อนเลื้อ รักษมีแก้วเฮื้อปักแซว
 ไหมแดง ขวัญจอมแพงให้เข้ามาเทียมคู่ ขวัญเจ้าอยู่ฟากฟ้าแดนไกลก็ให้มาสามื่อนี้วันนี้ ขวัญเจ้า
 ยังอาลัยนำฮู้เกล้าให้มาสามื่อนี้วันนี้ มาขอขวัญเอย ให้มาสระเกษเกล้าตัดดอกบัวระพัน มาทา
 น้ำมันจันทน์แม่เจ้าแต่งไว้ มาตัดดอกไม้คล้องเกสรวลาย มวยบ่ยาวประสงค์ใส่ซ้อง ฝูงหมูป่า

* ปี พ.ศ. ที่จัดพิธี เช่น ๒๔๔๕, ๒๕๕๖

* ๒ ปีนักษัตร เช่น ชวด, ขาล, เถาะ ฯ ตกปีไหน ให้ว่าปีนั้น

* ๓ ฤดู มี คิมหันต์ ฤดูแล้ง , วสันต์ ฤดูฝน , และเหมันต์ ฤดูหนาว ตกฤดูไหนให้ว่า ฤดูนั้น

พี่น้องบ้านไผ่มาคอยหานาง ธิดาบ้านเหนือมาคอยเบ่งหน้า พี่น้าเจ้าบุญกว้างสู้ภัย ให้เจ้ามา
เสวยงาพาวัวแต่งใหม่ ให้ได้ป้อนข้าวไข่เจียวทั้งสอง ตามทำนองบุญฮานกล่าวไว้ หมอบอก
ให้ว่าเมื่อวันดี ข้าจักเอาสองศรีเสียงหมอนซ่อนเสื้อ ให้เจ้าได้สืบเชื้อพ่อแม่แทนเสือนถึงปีเดือน
ฝนฮวยฮ่วงเฮ้ วัน ๗-๘ คำ ให้เจ้าจำศีล ๑๔-๑๕ คำ ให้เจ้ายินดีตักบาตร อย่าให้ขาดทานศีล เดโชไช
ยา ขวัญคว่ำให้มาอยู่คว่ำลิลา ขวัญตาให้มาอยู่ตาขี้แย้ม ขวัญแก้มและขวัญคาง ขวัญเอวบางขวัญ
นางพราพร้อม ให้มานั่งล้อมอ้อมวงอยู่ พาวัว

มาเอชขวัญเอช มื่อนี้แม่นมือนี่ วันดีถิ่นแม่นมือน้อยฮ่วงเฮ้ ผู้เฒ่าเกิดเป็นสาวก๊วแม่นมือนี่
ข่อยท่านได้แทนเสือนก๊วแม่นมือนี่ นอนหลับได้เงินหมื่นก๊วแม่นมือนี่ ขาท้าวกำขานาง สุข
สบายพราพร้อม ให้มีใจอ่อนนุ่มตั้งแต่ซ่มเซย เจ้าเป็นเขยให้เจ้ามีใจกว้าง อย่าอวดอ้างสรรพสิ่ง
อันใด ไถ่ไถ่ให้เจ้าว่าไซ้ ไถ่หมาให้เจ้าว่าเต้ ไถ่จิ้งไถ่ควายให้ว่าฮือ เจ้าอย่าถือเตะเตี้ยชูลุยต่อ
หน้าเจ้าโคตร อย่าปากโพดสรรพสิ่งอันใด ให้เจ้ามีความเลื่อมใสตองนางแทบไต้ เป็นลูกสะใภ้ให้
เจ้าฮักแม่ผัว อย่าได้ว่าหน้าขวัญผัวเชิงชู เจ้าผู้ฮักปราชญ์ฟังธรรม ถึงเดือนค้ำเจ้าอย่าเที่ยวเล่น
ยามค่ำ เสือนหลังค้ำนั้นแม่นมือนอว่ ชายคาสูงหลังใหญ่ กะทอดไต้ป้านลม หลังกลมนั้นเสือน
พ้อ เกษขานต่อหลังสูงเสือนล่งและเสือนป้า หลังหน้ากว้างตั้งไต้แขนนาง ลายวงกลมสุมบาท
แป้นปูสาวมุงกระเบื้องดินขอ มีหอเย็นหลังสูงพร้อมพารณ์ โสมมาอาจแขวนหิ้งอาชาไนย ไทใน
เสือนโองน้ำบ่อแก้ว หลังนั้นพ้อมอบแล้วให้ลูกทั้งสอง ให้เจ้ามาปูนปองกินทานบ่ไฮ้ ให้เจ้าหยาด
น้ำเย็นยิ่งเทียรระคา ได้กินชิ้นให้เจ้าส่งเสือนอว่ ได้กินปลาให้เจ้าส่งเสือนย่า พี่น้าเจ้าบุญกว้างสู้
ภัย มีลูกชายให้ได้ผู้ประเสริฐ ให้ได้ลูกแก้วฮ่มอุทร ให้เจ้าฟังคำสอนดาบยาย พ่อแม่ ใจแผ่กว้าง
พี่น้องวงศา ตาเบื่องขวเจ้าอย่าเหลียวหาชาย ตาเบื่องซ้ายเจ้าอย่าแลหาชู ถึงยามแลงให้เจ้าหาพา
ข้าว ถึงยามเช้าให้เจ้าแต่งพางาย อย่าได้นอนหลับหลายตื่นสวผิดศีต ให้เจ้าจิบหมากไว้ประสงค์
แต่งพางาย เจ้ามีผัวให้เจ้าถ่มใจเก๋า เหล้าไหน้อยให้เจ้าขายไพร่ เหล้าไหใหญ่ให้เจ้าขายขุน มื้อมุงคุ
ลของเจ้านางแก้ว หมอบอกแล้วซ้ำค้ำถวยพร เป็นคำสอนอินทาสังโลก เจ้าหากมีโชคแล้วให้เจ้า
ค่อยหากเพียรเอา มาเอชขวัญเอชขวัญผัวให้เจ้ามาชมเมียน้ำ ถึงยามค้ำให้เจ้าเข้าบ่อนนอน หัว
เสียงหมอนให้ใจฮักฮ่อ ให้เจ้าผินหน้าต่อเขยชมเฮ็ดแต่ความดี ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมือนี่ เป็นคติก่อ
เกิด ว่าประเสริฐมุงคุล ว่าเป็นบุญน้อยหน่อใหญ่ต่อ พ่อพ้อเฮ นุ่งผ้าแพรตดแต่ง หวีผมแบ่งกุมาร มี
เสือนชานให้ได้อุ้มม้จากอุ้งสายไหม เป็นทราวม้วย อวนอ่อน แก้มใสอ่อนนารี สาวผู้ดีไผ่อยากฮ่มค
นอยากร่วมเสือนนอน คนออนซอนเหลือหลาก งามหน้าผากหูตา กิริยาโอนอ่อนงามทั้งอ่อนเลาถึง
สมเป็นหญิงคุณค่า ไผ่กะว่าเป็นนางแมน มา แต่ถนสมสู่งามทั้งคู่ชายหญิง งามชายอิงมาแอบ งาม
หญิงแนบทั้งสอง มากินดองสมเฒ่า พี่น้องเล่าทั้งสองทาง ทั้งสาวนางและเจ้าบ่าว พี่น้องปาวมาโสม

คุณมาชมพอมันคนแตกตื่นมาโสมงัน มารวมกันพอล้าน ไปกล่าวด้านโอมเอา ทั้งสองเฮาสมเฝ้า เป็นบุญเก่าเฮาทั้งสอง จังมาครองเป็นคู่ ได้มาอยู่โสมกัน

อยู่หลายวันตกแต่ง แก้มแป้งแสงนางแมน พระยาเถนจากฟ้าส่งหน่อหล้าลงมา สอง ขวัญตามาพบพ้อ สองน้อยหน่ออินทร์แปลงไฟ ได้แย่งงามหยาดหย้อยเป็นหน่อร้อยลูกพระพรหม พระบรมเผิ่นตกแต่ง เกิดคนแห่มาเห็นกันสายสัมพันธ์บุพเพสันนิวาส ลงมาจากเครื่องเขากาด พระ อินทรา จ่องลงมา แท้แล แท้แลลมมิดโกนให้พัดแว ลมมิดแลให้พัดห่าง ไบคนระหว่างทางไป ผู้ หนึ่งได้ไปไกล อุดรขอนแก่นผู้หนึ่งเล่นไปถึงเมืองเป็งจาน ไปอยู่นานจนน้อยหน่ม โตเป็นพุ่ม ดก หนามีปัญหางามสะอาด เครื่องเขากาดเลยเอาหนี โคนหลายปีสองอวนอ่อน เลยกลับบ่อนหวาน มาถึกซาตาหนีได้ จังได้ให้ผู้เฒ่ามาขอ จังได้ขอพาขวัญตกแต่งแก้มแป้งแสงจังได้นั่งอยู่สอนลอน – สอนลอน สองงามงอนจังได้คู่ สิได้อู่เคียงหมอนสิได้นอนเตียงฮ่วม

ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ...ขวัญเจ้าไปเที่ยวค้าแพรวาทั้งสิ้นหมีสาวผู้คืออยู่ฝ่ายใต้ไทยลือให้ เล่น มาว่ามาเอยขวัญเอ๋ย...ขวัญเจ้าไปชมชู้ทั้งภูเขียวภูเวียงฟ้าหย่อน ๆ อย่าไปนอนอยู่ค้ำทางพุ้น ให้ ค่วนมาว่ามาเอยขวัญเอ๋ย...ขวัญเจ้าไปแดนแก้ว เมืองแก้วไม้ล้มแบ่ง บ่อนสิโคตรไล่ฆ่าช้างถือ ฝ่อนแกดัง ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปชมช้อนนอน ไพรป่าไม้ใหญ่ขวัญเจ้าไปเที่ยวเล่นนะที่น้ำอยู่ อ่าวไทย ขวัญเจ้าไปทางพุ้นเกาะกวมบ่อนน้ำถึงบ่อนฝรั่งต่อสู้นู่ม้างไถยัง ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญ เจ้า อย่าได้อู่นำเขาขวัญเจ้าอย่าได้ไปนำเผิ่น ขวัญเจ้าอย่าได้เป็นป่าหนี ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปทาง ก้ำพนมเปญเขมรต่ำ อย่าไปนำหมู่มั่วแกวพุ้นให้ตัวมา ว่ามาเอยขวัญเอ๋ยขวัญเจ้าไป ทางก้ำ เวียงจันทน์ตักนาคขวัญเจ้าจากแม่เลี้ยงเฮียงช้อนหมู่มอญ

ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปทางก้ำเขียงตุงเมื่อน่านขวัญเจ้าไปสู่บ้านชาวม้งให้ส่งมา ขวัญเจ้าไปอยู่พุ้นเสียมราฐนครทมขวัญไปชมนครวัดอย่าคนให้โงโคง ขวัญเจ้าลงไปก้ำแดนกุลา พายยามเมืองหงสาฝ่ายกึ่งให้มำถ้อนอย่าอยู่นาน ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปยังเนื้อเสื่อสาองม้ง ขวัญเจ้าไปไล่แก้งพานพร้อมให้ตัวคืน ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปทางพุ้นอินโดให้โงตัว ไปเห็น บ่าวไปเห็นสาวปาเตะพุ้นเซาถ้อนให้ค่วนมาขวัญเจ้าไปทางพุ้นลังกาทวีปใหม่ เกาะสิงหล อยู่ใกล้ ๆ ไปแล้วให้ตัวคืน ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปทางพุ้นหิมาลับป่าไม้ใหญ่ อย่าได้ไปผ่านค้ำวงพุ้น ให้ค่วนมา ขวัญเจ้าไปทางพุ้นหนองกระแสนหย่านบ่อนจินตาคไล่ฆ่าไทลื้อให้ตัวคืน ว่ามาเอย ขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปทางก้ำเขียงคานบ้านมันห่าง อย่าได้ไปอยู่ค้ำทางก้ำด่านไกล ขวัญเจ้าไปอยู่พุ้น ให้เจ้าค่วนคืนมา ขวัญเจ้าไปหาปลาต่องทะเลวนช้อนขวัญเจ้าไปนอนค้ำกลางดง พงป่าขวัญเจ้า ไปเลาะเล่นเห็นแมวกระเหียงคอย

ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปแดนพุ้นภูซนภูต่อง ขวัญเจ้าไปต่องน้ำทะเลกว้างอ่าว กระแส ขวัญเจ้าไปอยู่พุ้นเมืองท่าสิงคโปร์ กระให้โงมาเฮือนอย่าหนีวันนี้ ว่ามาเอยขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้า

ไปชมห้องวิมานทองหิมวาสเห็นปราสาทใหญ่กว้างให้มาก่อนอย่าลืมนอน ว่ามาเขยอชัญเอย ขวัญ เจ้าไปทางกำบุรีรัมย์ศรีสะเกษ ขวัญไปชมประเทศพันทงกำฝ่ายเขมร ขวัญเจ้าไปเห็นแล้วทั้งสองคนให้กลับตัว ให้เจ้ากลับฝั่งฟ้าอวป้าเพิ่นนั่งคอย ว่ามาเขยอชัญเอยขวัญเจ้าไปอยู่กำเมืองใหญ่ เวียงพิงค์ ขวัญไปอิงชมสาวบ่าวสามทางนั้นให้เจ้าผันผวนข้านไว ๆ อย่าลืมนอน ขวัญเจ้าไปชมหมู่ไม้ ไทยได้ผ่านไกลไปฝ่ายใต้ให้กลับตัวคืนมา ลุงอวออย่าขยท้งน้ำ หลานเหลนหล่อนอนนอนนอนมา แหม่ขวัญอย่าแลเปลี่ยนทางทางคั่นให้คว่นมา

ว่ามาเขยอชัญเอย.... ขวัญเจ้าไปทางพันทงลงใต้ ขวัญเจ้าไปเที่ยวค้าทางใต้ฝ่ายไกล เจ้าอย่าได้หลงอยู่สวนยาง อย่าหลงทางมาเยือนบ่อนเขยชมช้อน ว่ามาเขยอชัญเอย...แม่เจ้าตั้งเฮือนใหญ่มุงหนา แม่เจ้าตั้งมุงหลังคาหลังใหม่พ่อเจ้าไปเที่ยวซื้อเฮือนยาวแตงนำ ว่ามาเขยอชัญเอย พาขวัญตั้งจวงจันทน์จันทน์มากมีหลายกลั่นเหลือไว้ใส่พา เงินคำแก้วเต็มถึงทั้งใต้ ตกแต่งให้สองเจ้า คู่เคียงเคียงทองตั้งหมอนลายมัดหมี่ มีคู่เบื่อนาพร้อมคู่อัน ชันคักน้ำทั้งกระบวยค้ำแอ่งพอกับแม่แต่งให้สองเจ้าบ่ไล เฝิ่นแต่งไว้ถ้วยบ่วงโออัน เงินคำมีสิ่งได้หาไว้เชิญขวัญเจ้ามาเสนาแนมสอง มาสู่ห้องเฮือนกว้างบ่อนเขา ให้หมู่เจ้าทุกอย่างของกินพินตองหลัวคู่แนวหาไว้ ไซ้หลังหล้าทำนาไถคลาด สาดเชื้อพร้อมหมอนมุ้งคู่อันให้บ่ได้ตะวันส่องเดือนดาว มือชาวถึงสิ่งของมาถวายเจ้า

ว่ามาเขยอชัญเอย... ขวัญแข่งให้มาอยู่แข่งลิลา ขวัญพาให้มาอยู่ขาลิลาขายขายขายขายขา ขวา ขว้เมียกันฮักห่อ คือขัวถ่อเมียพาย ไปทางใต้ให้เจ้าบอกให้เจ้าออกทางประตู อย่าซูลูเขยสะไว้ ให้เจ้าได้บุตรดา คนตามมาบุตรหรืออกคำสอนบอกจงจดจำ เอาพระธรรมมาชุบสอย ให้เจ้าค่อย ๆ อย่าเว้าแวง สองจอมแพงให้ฮักเลิลาให้ลูกเกิดมาชม ให้ได้สมใจว่า ให้มีคำพอกือ ให้คนถือพอกือ โทษฮ้ายอย่ามาพานโทษหาญอย่ามาใกล้ ให้เจ้าได้เป็นเศรษฐี สองสามมีภรรยาควรคู่ ให้เจ้าอยู่ฮ้อยเฮ็ดพันวัสสา ขออวยพรด้วยบาทพระคาถาว่า ไชยะคุกะวัง ไชยะมหามงคล จิตตาริธมมาวิพัฒน์ติ อายุวันณ สุขัง พลังสาธุ

คำผูกแขนเจ้าป่าวขันติโก เมตะวา ลากิยะสะสี สุชะสีละวาปิโย เทวะมะนุสสานัง มะนาโป โหติ ขันติโกฝ่ายอันนี้บ่อแม่นฝ่ายเมืองคน พระอินทร์โยนมาแต่ฟากฟ้า เฝิ่นบอกว่าผูก แขนชายผู้เป็นนายของหมู่ ทุกคนอยู่ในครอบครัว หวังเฟิ่งฟัวผู้ออกหน้าเจ้าอย่าได้ตามหลังเมีย เฮ็ดเอียเอีย เอียเอียคือผู้แม่ ชายบ่แท้ครอบครัวจนให้เจ้าเป็นคนชายแท้ อย่าพ่ายแพ้ทุกประการ ใจห้าวหาญคือจอมปราชญ์สร้างเคหาสน์ให้สูงเฮื่อง สิบหัวเมืองมาช่วยค้ำ ทุกคำเข้าให้เจ้าอยู่ สวัสดิ์เป็นเศรษฐีบ่ไฮ้ ให้เจ้าได้ดังคำปรารภนา ชะยะลิตธิ ชะยะลิตธิ ชะยะลิตธิ ะนะง์ ลากังอุ อะ มุ มะ มูลมา มะหา มูลมัง สะวาหุมฯ

คำผูกแขนเจ้าสาว สะปี ภะริยา สะทา โหตุสัพพะ โภคา จะระตะนา สัพพะทา ภะวันตุโว ฝ่ายอันนี้แม่นฝ่ายอินทร์แปลงเฝิ่นแบ่งมาแต่ภูเขากาด เอามาพาดแขนเจ้าทั้งสอง สมบัตินองไหล

มาบ่อขาดอย่าประมาทชายที่เป็นผัว ให้เกรงกลัวคือพ่อคือแม่ อย่าซ่องแห่ชานอื่น บ่ดีหน้าที่มีให้เจ้า
ตกให้แต่ง ให้เจ้าแต่งภาน์แลภาน์งาย อย่าเบ้งคายนิสยจี้คร้านให้ชาวบ้าน ดินนินทา สมบัติมา
หนีไปเหม็ดจ้อย ให้เจ้าค่อยสู้อคสูทนอนอยู่บ่นเจ้าสิเฮื่องสิสูง ให้เจ้าเฮื่องสูง คือแสงตาเว็น เคะระห์
อย่าได้เห็นเจ็ญอย่าได้พ้อ ให้มีอายุมั่นขวัญยืน ฮ้อยขบพันวัสสา สาธุ^{๓๖}

๔. บทสูตรขวัญผู้นำชุมชน

ก. บทสูตรขวัญ ผู้ใหญ่บ้าน (คนใหม่) สำนวนโดย บุญนาค พินิจพล

ศรี ศรี มื่อนี้แมนมื่อสันวันนี้แมนวันดี หากเป็นวันภูมิ เสวยราช หากเป็นวัน
นักปราชญ์ประทาน หากเป็นวันพระอมรสอนสั่งโลก หากเป็นวันประสพโชคประสพชัย หาก
เป็นวันพระจอมไตรพุทธเจ้า เพ็งกล่าวให้ทำดี หากเป็นวันคติอันเลิศ พระธรรมเกิดในอุรา
หากเป็นวันพระสังฆา องค์มาเจ้า เพ็งกล่าวเวียกคำสอน หากเป็นวันอันสมพรประสพโชค หาก
เป็นวันพันทุกข์โศก และภัยหลวง เลยเป็นวันชนะเลิศเป็นวันเกิดควมมีชัย เลยสุขโขอยู่ตลอดใจ
ไสปลอดคมหาคุณ ชาวบ้านจึงได้ปูนตกแต่งแล้วแต่งพาขวัญแก้ว ประดับทอง เอาใบทองหยิบใส่ไว้
ประดับด้วยดอกไม้นานาสี มีทั้งสารภี และแก่นแก้ว เป็นดอกไม้อันตระการตา เมื่อเวลาลมพัด
พานและพัดต้อง หอมทั่วทั้งในเคหา มีทั้งดอกจำปาหอม ห่วงเข้าดอกคัดเค้าภมรแดง เงินคำเปงเอา
ใส่ไว้ในประทีป ได้นุชาธรรมประทีปหลวง บุษบาจเทียนเล่มบาทเอามาบูชา ชาวบ้านได้จัดสรร
หามาสู่ขวัญเจ้า บมีทางโศกเศร้าและโศกา พวกชาวบ้านเพ็งได้จัดสรรหาของ เครื่องคำทุกข์ ถ้า
พลอยยินดี จึงขอผูกไมตรีให้เป็นเลิศ ได้ผู้ใหญ่บ้านแล้วเกิดโมทนา พวกชาวบ้าน สาธุสากับผู้ได้
สาธุไว้ทั้งยินดี ของได้มีศักดิ์ขึ้นกว่าเก่า มีฮ้อยเล่าพันทวี เจ้าจึงมีศักดิ์ศรี เป็นพ่อบ้าน ขอให้ท่าน
เมตตาธรรม อย่าทำกรรมอันเหี้ยมโหด อย่างกล่าวโทษ ประชากร อย่างกล่าวหาทางบ่ถูกกรรมผันผูก
ติดตามมา ผู้ใหญ่บ้านเอ๋ยเจ้าจงใช้ธรรมะเมตตาให้เป็นเอก ให้ใจเป็นหนึ่งอย่ามีสอง เมตตาธรรมคำ
จุนโลก เจ้ากะสิได้ประสพโชคประสพชัย เจ้ากะสิได้สุขสดีสสะอาด ผู้ใหญ่บ้านเอ๋ย เจ้าอย่าได้
ประมาทในการปกครอง เจ้าจงใช้กรุณาข้อสองเป็นคู่แก้ว เจ้ากะสิงามเพลิสแพรวบโรยรา กรุณาต่อ
พี่น้องผู้จัดข่องควรสงสาร ซ่อยเหลือเขาให้ต่อเนื่อง ซ่อยเหลือลูกบ้านผู้มีภัย ซ่อยเหลือผูกฮ้าย
ซ่อยเหลือไว้เพื่อเอานุญ เจ้าสิบ่ขาดทุนแม่แต่ฮ้อย มุทิตา กะอย่าได้ขาดค้อย ศรีทราเห็นลูกบ้าน มี
ปัญหาจงซ่อยแก้ คนกำลังแยอย่าทำลาย เห็นเขาคิดควรยกย่อง ให้พี่น้องเพิงพาอาศัย ซ่อยบ่ไหว
ซ่อยบ่ได้ ควรอุเบกขาเอาไว้ให้เป็นกลาง ขอแนะนำให้เจ้าสู้หนทางปกครองราษฎร์ เจ้าอย่าบังอาจ
หมิ่นครองคุณ สิเป็นบุญถ้าเฮ็ดได้ พรหมะวิหารธรรมเพิ่นว่าไว้เป็นอินทร์ เจ้าควรสร้างชื่อเสียง
ในทางชอบควรประกอบด้วยในสัมมา เจ้าจงสร้างเจ้าจงสา เจ้าจงเดินไปตามมรรคอันถูกต้อง เจ้า

^{๓๖} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๖๖-๖๗.

จงเอาศีลธรรมเป็นเครื่องป้องกัน กำจัดภัย เจ้าอย่าได้หลงใหลทางชั่วช้า เจ้าจงมีศีลห้าไว้ในกาย มีหลายเอาไว้ใช้ ในบาลีเพิ่นว่าไว้จงฟังไว้ว่า สีเลนะสุคะตังยินดี สีเลนะโกคะสัมปะทา สีเลนะนิพพุตังยินดี ตัสสะมาสีลังวิโสททะเย เพิ่นว่าไว้ พวกนักปราชญ์ผู้เพิ่นได้จึงแปลเอา

บัดนี้ข้าขอเฝ้าเอน์ เอาขวัญ ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญหัวเจ้าไปอยู่ป่าช้านเสียที ขวัญหัวเจ้าไปอยู่คูรี ช้านบ่ได้ ขวัญหัวเจ้าไปอยู่ในป่าไม้ ช้านเสียทรงขวัญหัวเจ้า ไปอยู่ในดงช้านเสียท่า ขวัญหัวเจ้าไปอยู่ในป่าช้านพลหาญ ขวัญหัวเจ้าไปกบดาน อยู่เมืองนาค ขวัญหัวเจ้าไปล่าบากอยู่เมืองผี ก็ให้มาสามมื่อนี้วันนี่ ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญแข่งขอให้มาอยู่แข่งขอให้มาอยู่แข่งเสมอมา ขวัญตาขอให้มาอยู่เสมอแล้ว ขวัญนิ้วขอให้มาอยู่นิ้วเสมอแขน สามสิบสองขวัญขอให้เล่นมาเข้าเก้า สิบสองขวัญขอให้เล่นมาโฮม มาชะโลมและลูบไล่ เชิญมานูงผาใหม่ ผืนจักรคำมานอนเตียงเสียง คู่แก้วมานอนมุ้งสะไบบาง มานอนเอนหลังกล้าน มานอนบ้านอย่าหนีไป ว่ามาเอยขวัญเอย ขวัญเจ้ามาทอดสืบทอดพรแก้ว จตุพรว่า จัตุราโร ธัมมา วัชคันติ อายุวรรณัง สุขัง พลังตลอดกาลนานก็ข้าเกิด

อวสาน สุกท้ายขออวยพรให้เพิ่นก่อน ขอผู้ใหญ่อย่ามีความเดือดร้อน อารไหม้ให้ชื่นใจ สิบขอเตือนเจ้าไว้ได้ เป็นใหญ่การปกครอง อย่าลืมนึกจงอยู่เถิงนาน้อย อย่าลืมนึกข่อยผู้ถือเสียมขุดปูน อย่าลืมนึกคั้งหมุ่ข่อย ผู้กินก้อยจิกะปอม คั้นผู้ใหญ่บ้านเพิ่นพร้อม บลิมหมุ่เดียวกัน ให้สุขสรรสาเด้อผู้ใหญ่อัยบัดท่าครองเมืองบ้าน มีการงานเสมอหน้าอันเงินเดือนให้เจ้าเลื่อน มีเงินเดือนเลื่อนขึ้น สองเทียแม่นต่อปี อันวาโรกานี้ ให้เว้นห่างหนี ป่า ให้สุขสรรสรรหา คู่คนในเอนเจ้า อย่าลืมนึกสร้างเงินทองให้ก้อยซื้อ ให้เขาลือว่าเจ้ามีเงินล้านก่อน ผู้ใด คั้นแม่นเจ้านั้นได้ เลี้ยงไก่อ่ามีตาย แม่นมีวัวมีควายให้ใหญ่พิละทั้งอ้วน อันว่าว ควาย ม้าให้โตพืออย่าลืมนึกปวยให้เจ้าร่ำเจ้ารวย เฮ็ดอียังกะให้ขึ้น ทานาฮั่วแม่นไธสวน ให้เป็นเครื่องทิพย์ล้วน พระอินทร์ป้อนลงมา การทำนาทำสวน ให้มั่งมีดีได้ อย่ามีความเป็นไข้หวัดไธแม่แต่น้อย อย่าลืมนึกคำด้อยอันโตเจ้า จงเจริญ...เอียนอ^{๓๖}

ก. บทสูตรขวัญผู้ใหญ่อัยบัดท่าครองเมืองบ้าน โดย บุญนาค พินิจพล

นโม ๓ จบ ศรี ๆ ศรี ๆ มื่อนี้แม่นมื่อสันวันนี่แม่นวันขอบวันประกอบในพิธี เป็นวันดีมงคลเลิศหากเป็นวันประเสริฐมงคลธรรม ชาวบ้านเพิ่นจึงได้นำของเครื่องคำ ปูนแต่งขึ้นเป็นพาขวัญหอมอบวนไปด้วยดอกไม้ ประทีปได้บูชาธรรม เทียนเล่มหลวงบูชาอาจ เทียนเล่มบาทบูชาคุณ พวกชาวบ้านเพิ่นได้ปูนตกแต่งไว้ ทุกสิ่งได้ประมวลมาเพื่อสู่ขวัญให้แก่เจ้าผู้เพิ่นได้ชนะคนผู้เพิ่นดีและเพิ่นเลิสนุกก่อนเกิดจึงนำมา เพราะเพิ่นใช้ธรรมมะเมตตาเข้าก่อเกื้อ พวกชาวบ้านจึงยินดี

^{๓๖} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๔๓-๔๖.

จึงผูกไมตรี วันเลือกตั้งยกให้ท่านชนะเลิศ การปกครองจิตใจสงบปล่อยไว้ เพ็นจึงได้สนใจ
หมาย เจ้านายก็รับรู้ ผู้การต่อสู้ได้จบลง เพ็นได้เป็นผู้ใหญ่บ้านโดยตรง บ่ต่างพริ้ว เพ็นได้เป็น
ผู้ใหญ่บ่น้อยทางศักดิ์ศรีเพราะเพ็นได้ทำแต่กรรมอันดีอย่างต่อเนื่อง กรรมอันอ้ายบ่ทำเลยจึงได้เป็น
ผู้ใหญ่บ้านขอให้ท่านจงสังวรณ ได้เป็นผู้ใหญ่เจ้าอย่าได้ลืมขุน ได้เป็นนายเจ้าอย่าได้ลืมแล่ง ได้
เป็นผู้มีแ่งเจ้าอย่าได้ลืมคุณดิน เจ้าเป็นผู้ใหญ่บ้านเจ้าอย่าได้คิดินผู้ทุกข์ใช้ เจ้าเป็นผู้ใหญ่บ้านเจ้า
อย่าได้กระทำเสีย จงทำดีต่อพี่น้องต่อพวกพ้องในคามเช่นผู้ใดเขาทุกข์ยากเขาลำบากมาปรึกษา
เรื่องทีนาและที่ฮั้นเรื่องชาวบ้านผิดเถียงกัน เจ้าอย่าได้หุนหันเรียกร้อง กรรมเกี่ยวข้องจักมีมา
เข้าตำราว่าผิดฮิด ผิดจารีตการปกครอง ผู้ใหญ่บ้านเอี้ยเจ้าจงปองและห่อหุ้ม จงฮักคุ่มประชากร
พรหมมะวิหาระธรรมเอาออกใช้ องค์สมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้าเพ็นตรัสไว้ลี้ประการ มีเมตตาเป็น
เบื่องต้น ปกครองราษฎรควรมีธรรมปกครองคน ควรรอบรู้สร้างดีไว้ทุกเวลา ได้ตำแหน่ง
ผู้ใหญ่บ้านมา เพราะพ้องเพราะพี่น้องยินดีนำควรมีธรรมดังกล่าแล้ว เจ้ากระสิไส่ดั่งแก้วมณีทอง
ใสสอง ๆ บ่ฮู้เศร้าตราบต่อเท่าเห็นนานผู้ใหญ่บ้านเอี้ยฮ่อยได้เว้ากับเจ้ามาพอสั่งเขป บัดนี้ฮ่อยขอ
เว้าเอิ้นเอาขวัญ

ว่ามาเออขวัญเอย ขวัญแข่งขอให้มาอยู่แข่งอย่าหนีป่า ขวัญขาขอให้มาอยู่ขา อย่าหนี
จากอย่าได้พรากหนีไปไกล ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปเกี่ยวข้องกับวันนาขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปในกง
คา และแม่น้ำ ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปอยู่กำศิโรไพร ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปอยู่ในพนาราช ขวัญหัวเจ้า
อย่า ได้ไปอยู่ในอากาศสูญตะวัน ไปอยู่สสอยกะให้กลัวดำว ข้าขอป่าวให้คืนมา

ว่ามาเออขวัญเอย มาอยู่เฮือนหลังกว้างชายคาแดง มาอยู่เฮือนหลังงานชายคากว้างมา
อยู่เฝ้าเป็นเจ้าของ มาหมายปองคอมหมู่ญาติ อย่าบังอาจหนีไปไกล จงสดใสและเลิศล้ำ ทุก
แหล่งหล้าอย่ามีภัย อันตรายอย่าแล่นเข้า ทุกคำเจ้าจงสุขขี ปาปึงหนีอย่าเข้าใกล้องค์สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าจงได้ประทานพร ยามเจ้านั่งหรือเจ้านอน ปาปึงจงหนีจากกรรมบาลนั้นหาก
รักษาตนด้วยกุศลอันก่อสร้าง ขอให้ผู้ใหญ่บ้านอย่าม้างจากสังขาร อายุงานอย่าล้าเศร้า อายุเจ้าจง
ยืนยาว ได้ร้องเอ็ดเจ็ดชั่วเข้าสู่ใหญ่เจ้าอย่าชราไปโสมมาให้ถือเก่า ให้สมเฝ้าและสมทรง คุณ
พระสงฆ์ปกเลื่อมเกล้าขอให้ผู้ใหญ่บ้านเจ้าจงสมบรูณ์ขอให้ได้เกื้อหนุนพวกพี่น้องทั้งพวกพ้องใน
คาม ก็ข้าเทอญ

สาธุเด้อข้าขออวยพรให้ผู้เป็นใหญ่ ปกครองคนบุญกุศลจงนำแล ผู้ใหญ่เอาให้สมด้าม
จรรยางามทั้งเลื่อม บุญนำเทียมอย่าได้ปล่อย ผู้ใหญ่เอี้ยอย่ามีตกต่ำด้อยให้ดีขึ้นอยู่บ่เขา ให้เป็นนพ
เกล้าแก้วส่องทะรังแสง เอ็ดอันใดให้มีแสงเปรียบดังกุชโรช้างเป็นดังบุญสมสร้างจงเป็นนายท่าชั่ว
ความชั่วร้ายนั้นอย่ามั่วให้ดีขึ้นแม่นสู่แนว ขอให้พบหนวยมณีโชติแสงใส มีเงินทองเป็นไกร ได้ไส
ให้แม่นเอาไว้ ทำนากระอย่ามีหมองไหม้ ปีเดียวได้ข้าวหมื่น หรือได้แสนกระช่างแหล่ว ขายแล้ว

รถแกวมา สุขขอยู่ได้ลุ่มฟ้าอย่ามีผู้ป่วนปาม สุขสำราญสาเคื้อผู้ใหญ่เอ๋ยป็น ขอให้ดีเหมิดเกลี้ยงอย่ามี
เลียงว่าลัมปวย อย่ามีทางว่าส่วยตัวเจ้าจงเจริญ^{๗๘}

ค. บทสูตรขวัญผู้ใหญ่นบ้านออกจากตำแหน่ง โดย บุญนาค พินิจพล

ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่อเดือนนี้แม่นเดือนเฮา หากเป็นเดือนเพ็นว่า ว่าดีหลาย หากเป็น
เดือนสมหมายทองมาก หากเป็นพันยากและพันภัย หากเป็นเดือนอันสดีไส งามแสงสองหล้า ทุก
แหล่งหล้าปราถิ หากเป็นเดือนอันดี บ่ล้าเศร้าเพ็นจึงว่าให้คุณขวัญ ให้เฮือนให้คุณค้ำส่วนว่าปีกะ
เป็นเลิศล้ำ ห่างโพยภัย หากเป็นปีอันสดีไส บ่ค้างพร้อย บ่คดต่างด้อยทางมงคล พวกชาวบ้านจึง
เอาตนสู่ขวัญเจ้าผู้เป็นเมียและลูกเด้าเต่าแก่และตายาย ชาวคามในหมู่บ้าน บ่ได้คร้าน จัดหามา ทั้ง
สุราและเมี่ยงหมาก แต่งไว้หลายหลาก เพ็นบูชาอินทร์เป้งเจ้า มีทั้งดอกกัฒเกล้าหมูมาลี มีทั้งดอกจำปี
มะลิซ้อนหาไว้ได้ใส่พาขวัญ หอมอบอวนด้วยดอกไม้ประทีปได้บูชาธรรม บูชาสงฆ์องค์พะเจ้า
เพื่อให้ได้กุศลมาเพ็น จึงได้จัดสรรหาพาขวัญแก้วงามเลิศแล้วหมากเบญทอง ไสยสอง ๆ ทุกคำเข้า
เพ็นเอามาบายศรี สู่ขวัญเจ้าผู้เกษียณ ผู้เพ็นคุณหลายแก่เพ็น้อง ผู้ตั้งอยู่ในความบ่ประมาณ ปกครอง
คน สังสะผลเลยบังเกิด เพ็นเป็นผู้ใหญ่บ้านผู้เลิศล้ำพอประมาณ ข้อที่หนึ่งเพ็นผู้จักทาน บริจาค
คนทุกซั๊กได้อาศัย ทั้งพระสงฆ์พะเจ้า เพ็นดักบาตรทุกคำเข้าบ่วางป่า ข้อที่สองเพ็นหากใช้ปิยะ
วาจาบ่ถืออดโกรธ บ่เหยียดบ่โกธาแข็ง ปกครองคนปิยะวาท ปกครองบ้านแบบสัสมาใช้วาจาให้
ถูกต้อง ปกครองญาติเพ็น้องบ่ลำเอียงธรรม ข้อสามเพ็นกะใช้ อัดละจริยานันไชร้ประพฤติงาม
เพ็นบ่ได้ประพฤติเลวทราม และเหลวแหลก ตั้งแต่แฮกปกครองมา มีแต่สร้างมีแต่สา ธรรมก่อเกื้อ
สร้างความคิดอยู่ทุกเมื่อบ่ลาไล บดล้าทางชั่วร้าย คนจึงย่องสรรเสริญมา ข้อที่สี่สัสมานัตตะตา เพ็น
กะใช้ เพ็นบ่ได้ผิดครองศีล บ่หากินทางบ่ชอบ บ่ประกอบความโลภเป็นผู้ใหญ่มาบ่ผิดฮึด บ่ได้ผิด
จาริตประเพณี พวกชาวบ้านจึงสรรเสริญ ว่าคืออยู่ตลอด คคืออยู่ตลอด คคือปลอดจากทางสาถ พวก
ชนพาลถูกเขาให้เพราะเพ็นใช้मतตากรุณาต่อเพ็น้อง ทั้งพวกพ้องเสมอมาบัดนี้ผู้ใหญ่นบ้าน.....เพ็น
จึงขออลา ต่อเพ็น้องทั้งพวกพ้องผู้มีคุณ ผู้มีความกรุณาบ่ลัมได้ ถ้ามีงานกะลิกขอรับใช้ประชาชนมา
โค่นผู้อื่นบ้างบ้าน.....^{*๑} บ่อ้างจากคนดีจวบจน.....^{*๒} ปีแต่ผ่านพ้น ถ้าบ้างขอกภัย ภายยะกรรมขอ
กัมกราบวะจิกขอให้ทราบ ขอขมะมามะโนกรรมขอกราบกัม ถ้าผิดแล้วขอวันทา ขออลาต่อเพ็น้อง
อย่าขัดข้องสังสักัน กัข้าเทอญ

^{๗๘} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๕๒-๕๔.

* ชื่อ ผู้ใหญ่บ้าน

* ชื่อ หมู่บ้าน

* จำนวนปีที่ ดำรง ตำแหน่ง

บัดนี้ข้าขอเฝ้าเอนเฝ้าว่ามาขอขมาขอขมา.....ขวัญแข่งขอให้มาอยู่แข่งเสมอมา ขวัญ
ตาขอให้มาอยู่ตา เสมออีก ขวัญนี้ขอให้มาอยู่นี้ เสมอแขน ขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปแดนประ
ต่างประเทศ ขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปเขตหิมะโล ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปไกล ตกต่างค้ำ ขวัญหัว
เจ้าอย่าได้หนีไปกินข้าวจ้าวอยู่เมืองผี ขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปกินข้าวเหนียวอยู่เมืองนาค ขวัญหัว
เจ้าอย่าได้ไปลำบากอยู่ศิริ ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปอยู่ในเมืองผีและทำน้ำ ขวัญหัวเจ้าได้ไปอยู่กำภูเขา
สูงอาวลง ได้เอนเรียก ว่ามาขอขมาขอขมา...ขวัญเจ้ามาขอได้แล้วขอแถมพรแก้ว ให้สุขจีให้ให้สุข
ศรีอยู่ตลอด ให้ไปปลอดภัยทุกเวลา เจ้าอย่าได้หนีไปกายภาพ เจ้าอย่าได้เป็นบาปและเจ็ญ เจ้าอย่าได้
มีความรำเคีย และชั่วช้า เจ้าอย่าได้แก่กล้าในทางเสียให้เจ้ามานอนน่านเมีย และนำลูกนอนอยู่ฟูก
ในเคหัง บ้านหลังสูงพื้นเฮ็ดแล้ว ขอให้เจ้าอยู่สบาย จัดตาโร รัมมวัดพันติ อายุวรรณโน สุขัง
พลัง ของงมีอายุวรรณะ สุขะพะละเทอญ

คำอวยพรสาธุคือ ข้าขออวยพรให้ผู้ที่ทำดีวันจากชั่ว ถึงเกษียณอายุแล้ว บุญนำห้อย
อยู่บ่เขา ขอให้อดีตผู้ใหญ่บ้าน เจ้าจงมีแต่ความสุข อันตรายทุกข ให้ห่างไกลไกลวัน อย่ามีเจ็ญ
มาเจ้าอย่ามีภัยนั้นมาพา ให้สุขจีขึ้นหน้า เจ็ญฮ้ายอย่ามีสุขอยู่ในโลกนี้ อย่าสลายโลป่า ให้สุข
สรรพรษาสู่วันแลงเช้า ให้มีเงินทอง เข้าไหลมาเมื่อกระดำ มีความสุขขึ้นหน้าการขายค้าได้แต่รวย
ขอให้ทราบไว้ด้วย อย่าลืมน่วยทางอื่น อายุสาธุเพื่อให้ล่วงกลายเกินร้อย อันความสุขให้น้ำห้อย
นำฮอยสู่บาศ่าง เลี้ยงวัวควายให้โตใหญ่ ท่อช้างเป็นน่อยโตท่อนงอย่าตกใจสะดุ้งให้มุ่งใส่ความดี
ให้สุขจีหมิดเหมือนลูกเมียหลานน่อย อย่ามีลายมีพริ้ว ให้สุขสรรทานผู้ใหญ่ ให้สดใสร่าเริง ตั้ง
มั่นว่าแม่นกล่าวมา..^{๓๕}

ง. บทสูตรขวัญให้กำนันสำนวนโดย บุญนาค พินิจพล

ศรี ๆ ศรี ๆ สิทธิพระพรพระธรรม จรจันทรฤกษ์อังกการถืออุตตะมัง พระพุทธพังปา
ปังฮ้าย พลหัสได้ฮ้ายไตราหุพระศุกรเนาเทิงภูโล พวกพระเสาร์เทศเทศนา ทั้งเล่าหัดมาลาสองต่าง
ด้านสุขอยู่สร้างนอนเฮียงเนาว์ยามเพียงตามเพิ่นว่า พระอาทิตย์เจ้าลักจะฉาสร้างประกาใสส่องแจ้ง
อาทิตย์เจ้าได้เฮียงแสง มื่อนี้ชาวบ้านเพิ่นจึงได้ปูนแปงตกแต่งแล้ว ยอมซึ่งขันหมากเบ็ญจแก้วพา
ขวัญทอง บานเรือนรองดอกซัดเค้า บานบ่เศร้าแม่นจำปีแก้วเทศมิมุเรศ บุคสาเบศจำปาสี สาระเต
มวลมีหอมเต็มแบบจิตแจ้งต่อความดี จัดมาลิเข้าใส่ถาด เทียนเล่มบาทและเทียนชัยประทีปไฟ
ประทีปแก้ว เอาใส่แล้วทั้งเงินฮาง สไปวางพับใส่ไว้ประทีปได้บูชาธรรม เพื่อสู่ขวัญให้ผู้เป็นเลิศ
ให้ธรรมเกิดในอุราญาติกาและพวกพ้องญาติพี่น้องคุณขวัญ ตามขบวนผู้เป็นเลิศพระธรรมเกิดใน
กลางใจ ใจสดใสในหน่วยแก้ว ไสผ่นแผ่ดั่งอาภา ผุ่งคนมายอดยื่นเกล้า มาหอมขวัญให้แก่เจ้า

^{๓๕} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๓๕ – ๔๒.

ท่านกำนันมาอวยพรมาย่อย่นี้นี้มาช่วยสร้างบารมี กำนันเอี้ยเจ้าใดทำดีและทำชอบ เจ้าได้ประกอบทางสัมมา เจ้าได้ช่วยเหลือคนและโอบอ้อมภักดีหากมีพร้าพร้อม ช่วยชุมชนผู้หนุ่มคน จึงยกย่อง เลือกลงเจ้าเป็นตัวแทน เป็นกำนันตำบลนี้ อย่างหนึ่งนั้นมูทิศา หากเป็นธรรมพระสัมมา เจ้า เอาใช้พลอยยินดีกับผู้ใหญ่ ผู้มีกษัตริย์ช่วยเหลือเขา ช่วยเหลือคนผู้ยากไร้เจ้าเฮ็ดไว้บุญหาย เจ้าหากทำดีหลายบุญก่อเกื้อ เลขเป็นคืออยู่ทุกเมื่อ ทุกเวลาข้อที่สี่คืออุเบกขาเพิ่นกล่าวหาว่าทุกคำเข้ามี ในตน บุญกุศลเลขช่วยเจ้าทุกคำเข้าทำความดีไปวัดวาได้ขาด ไปตักบาตรเป็นอาจิณ ทุกวันศีล เพิ่นบ่ว่าช่วยเหลือชาติศาสนาได้ช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ตราธิราชไว้ เช่นแนะนำให้ลูกหลานได้ พ้นจากยา แนะนำเขาให้พ้นโทษพ้นจากความลึงโลดเกินสุรา พ้นจากยาอันเป็นโทษเช่น ยาบ้าและ ยาอี ท่านทำดีอย่างต่อเนื่อง คนจึงได้สรรเสริญยินยอมเพิ่นพอจึงเป็นเลิศธรรมก่อเกิดในหัวใจ บัดนี้ ข้าขอไขปากตูใจทวารกว้างเอนขวัญเจ้ามาคั่งว่ามาเอยขวัญเอี้ยขวัญกำนันเลือกตั้งใหม่ ขอเชิญมาคุ้ม พวกไพร่ ในตำบลในมณฑลเขตหวางนี้ขวัญกำนันเจ้าอย่าได้ประวิงและชักช้า ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ ไปอยู่กันท่ากับคนจร ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปนอนกับคนเถื่อน ขวัญหัวเจ้าจงรับมาเปลี่ยนอาภรณ์ พรรณ มานุ่งทรงใสชุดแฉ่ง ใส่เสื้อผ้าสีกากี ว่ามาเอยขวัญเอี้ย ขวัญเจ้ามาฮอดแล้วลือขอแถมพรแก้ว มหาชัย ข้าขอเชิญเอาพระไตรปกเลื่อมเกล้า ข้าขอว่าเป็นบาลีว่า โสคติเดโหติสัพพะทาดังนี้เป็น เล้าขอให้เจ้าจงสุขจิ ให้มีความสุขสวัสดิ์อยู่ทุกเมื่อ ทุกคำเชื่อในวงการทั้งลูกหลานและไพร่บ้าน ทุก ๆ ท่านจงสมบุญให้เพิ่มพูนไหลหลั่งเข้าเงินทองเจ้าให้ไหลมาเงินเต็มพา เต็มทุกแห่งในเฮือน ชาน จิตใจบานพ้นทุกข์โศก พ้นทุกข์โรคทุกข์ภัย ท้มสามใครให้ช่วยคำ ดีเลิศล้ำพันภัยหลวง โรคทั้งปวงอย่าเข้าใกล้ อิจฉินดังขอให้เจ้านั้นได้สมประสงค์ข้าเทอญ จิตตาริ ธัมมาวิฑฒันทันติ อายุ วัฒน สุขัง พลัง

บทอวยพร สูตรขวัญจบลงแล้วก็มีแนวสีฝากเพิ่น ขออวยพรส่งให้เป็นของด่อนกำนัน การปกครองว่านั้นให้เป็นหนึ่งในตำบล ให้มีคนมาบูชาบประมาณนี้ว่า อย่ามีคำมีส่วอย่ามีคนนั้น แข็งข้อท่านกำนันอย่าได้ พบพ้อความฮ้ายแต่อย่างใด สัพพะทุกข์โศกฮ้ายให้มันแล่นหนีไป สัพพะปาปิงเวรอย่าลืมาใกล้ อย่าลืมหอมใหม่โภยกัยให้เว้นห่าง อยู่ทางสุขก่อสร้างปกครองคุ้ม หมู่ประชา คันแม่นเจ้าเฮ็ดกะอย่ามีทางคากำนันเอี้ย คันแม่นเจ้าเฮ็ดไฮ่นากะอย่ามีทางแห่ง คันแม่น ลมพัดแสง กำนันอย่าได้สันให้สุขสรอยู่เรื่องภัยฮ้ายอย่าลืมี^{๘๐}

จ. บทสูตรขวัญ อ.บ.ต. ตำนวนโดย บุญนาค พินิจพล

นโม ๓ จบ ศรี ๆ ศรี ๆ สิทธิพระพรบวรวิเศษ อติเรกเตโชชัยยะมหายมงคล ดิเรกชัย ยะเสกแบ่งปุนเกิดเป็นบุญ อันล้ำยิ่งกระจะว่าแม่นมือนี่วันนี้ กำแก้วกิ่งมหาชัย ฤทธิไกลก่อเกิด

^{๘๐} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๕๕ – ๑๑๑.

กรรมประเสริฐเกิดมีมา กระว่าแม่นมื่อนี้วันนี้ พระพรพริณราช เพ็นสามารถให้ฝนมี ตกทั้งที่ดิน ได้ชุ่มกระว่าแม่นมื่อนี้วันนี้ พวกเจ้าหนุ่มและปานกลาง สาวนังคางได้คู่ซ้ออัน บ่เคือคร้อนใน อูรากระว่าแม่นมื่อนี้วันนี้ พวกชาวบ้านจึงได้มาสู่ขวัญเจ้า อ.บ.ต. จัดหามาซึ่งพาโตกพาขวัญโชค พาขวัญชัย ทิพพะไกรหมากเบ็ญแก้วแต่งไว้แล้วจึงขอมมา มีทั้งข้าวเต็มพามีทั้งปลา ป่นปิ้ง มีไก่ย่าง และแกงปลา มีสุราและเบียร์ขวด แต่งเอาไว้อวดและไว้กินสุราบ่ได้ขาด พวกหมู่ญาติและสาวจิ พวกนารีและชายหนุ่มพร้อมกันมาทุกกลุ่มยินดีนำ เจ้าได้ทำความดีเก็บเกี่ยวไว้เจ้าจึงได้คะแนน หลายเกินกว่าคาด พวกหมู่ญาติสาธุการแต่งตั้งเจ้าให้ได้เข้าในสภา มีอำนาจตามมารากฎหมายตั้ง เช่นยับยั้งพวกโกงกิน เงินภาษีของพี่น้อง พวกชาวบ้านได้แต่งตั้ง ให้ไปปกป้องเงินภาษี เงินที่มี เป็นหลายล้าน หากเป็นเงินชาวบ้านและชาวเมือง คนผิดเคืองมีอยู่มาก อ.บ.ต. เอ๊ย เจ้านั้นหาก เป็นคนคุ่ม เจ้าจงใช้วุฒิกุมิให้เป็นเอก เจ้าจงได้ปลุกเสกให้เป็นดี เจ้าจงได้กำจัดผีโตโลกมาก พัฒนานั้นหากเป็นสำคัญสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน สร้างร้านค้าศาลาแดงอนามัยและบ่อน้ำอันใดบ้างบ่ เพียงพอคนตงงานเกิดทุกข์ไ้ อ.บ.ต. จงได้ช่วยดูแลเงินเดือนมีรัฐเพ็นจ้างเจ้าจงสร้างแต่ความดี เจ้าอย่าได้เป็นผีโตโลกมาก อย่าเป็นคนเอามือไปถือสาก อย่าเป็นคนเอาปากไปถือศีล อย่าเป็นคน กินดินกินทรายและเหลือกกล้า มันสิเป็นท่อฟ้าบ่ควรทำ มันสิตกระกำทุก ๆ ชาติ กรรมอุบาทว์จัก มีมา เข้าตำราว่าผิดฮิด ผิดจารีตประเพณี อ.บ.ต. เอ๊ย คันหมู่เจ้ากระทำดีกระชอบ บุญกุศล ก่อ กอบในสภา เข้าตำราว่าดีเลิศ เจ้าจักได้เป็น อ.บ.ต. ผู้ประเสริฐมีคุณธรรม เพราะเจ้าเว้นจากกรรม อันเป็นบาป กรรมอันหยาบบ่มีมาเป็นสภาพปลอดเชื้อโรค ความละโมภสียหายหนี ความสุขจีสิ บังเกิด เจ้าจงเป็น อ.บ.ต. เลิศ อ.บ.ต. คุณ อ.บ.ต. บุญอย่างต่อเนื่อง เจ้าจงหลีกเลี่ยงความฉิบหาย ข่อยได้ว่ามาหลายพอสังเขป บัดนี้ขอเว้าเ็นเอาขวัญ ว่ามาเยอขวัญเอ๊ย ขวัญ อ.บ.ต. เจ้าผู้มีธรรม เจ้าอย่าได้ดลไปไกลเขต เจ้าอย่าได้หนีไปหิมเวศน์และไพโรสนท์ เจ้าอย่าได้ไปกังวลอยู่ป่าไม้ ขวัญหัวเจ้าอย่าได้เป็นหมู่บ่วงชะนีไพร ขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปไกลต่างประเทศ ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ หนีไปเขตพระนคร ขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปในสิงขรและเถื่อนถ้ำขวัญหัวเจ้าอย่าได้หนีไปก้นทึ ธาร ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปกลบดานในเมืองนาค ขวัญหัวเจ้าอย่าได้ไปลำบากกันนาดี ขวัญหัวเจ้า อย่าได้หนีไปต่างด้าว ขวัญหัวเจ้าขอให้ฟ้าวกกลับคืนมา ว่ามาเยอขวัญเอ๊ย... ขวัญหัวเจ้ามาฮอดแล้ว ขอให้ไสดั่งแก้วมณีทองใส สอง ๆ บ่ฮู้เศร้า ทุกคำเข้าบ่โรยรา พวกโรคาและพยาธิพวกอุบาทว์ และเชื้อหลวงโรคทั้งปวงอย่าเข้าใกล้ ขอให้เจ้าจงได้แต่ความดี ขอให้เจ้าจงมีแต่ความซิบ ประกอบด้วยคุณธรรมส่วนเงินคำให้หลังเข้า ขอให้ อ.บ.ต. เจ้าจงสุขจี สวัสดิ์เท่าเผ่าตราบต่อเท่า เห่งนาก็ขอเทอญ

อวสานสุดสิ้นสิแลมพรให้เจ้าก่อน อ.บ.ต. อย่าสิได้เคือคร้อน มีพรแก้วสี่ประการ สารพัดครอบด้านภัยอย่าผ่านเข้ามาหาโรคเจ็บหูเจ็บตา อย่าสิเวินเข้ามาใกล้ อย่ามีความเป็นไข้หวัด

ไอโรคหัดใหญ่ ใช้หัวคนกระอย่าได้มาใกล้ให้ห่างถึง อ.บ.ต. เปรียบเหมือนม้าออกวิ่ง เข้าไปสู่หลักชัย ให้สวดสวดทุกมุมมองโรคภัยอย่ามาต้อง สนุกเนาไว้ในห้องเอนขวานบ้านหลังใหญ่ เสดนาสวนกระให้ได้เงินล้านแม่มั่งมูล กุศลบุญแต่พื้นให้น่าจูงสุขสมัย โรคกาไกลพันไมล์ส่วนเงินให้เต็มเป้ อย่ามีเซมิล่มลมแสงอย่าได้หวน ให้สุขสรรค์เปรียบดั่งฟ้าพุ่มเป็นเครื่อง^{๔๐}

๒.๕ สรุป

การบายศรีสู่ขวัญ เป็นวัฒนธรรม ประเพณีไทย และของชาวไทยอีสาน ที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันตั้งแต่บรรพบุรุษ จากอดีตมานับหลายร้อยปี จนถึงปัจจุบัน จากศรัทธาความเชื่อ อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ที่เข้ามาเผยแผ่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาบดบังในสังคมชีวิตของคนไทย แต่ความเชื่อดั้งเดิม ในเรื่องของการบูชาศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเครื่องสักการะ เครื่องสังเวทต่างๆ จากศาสนาพราหมณ์ ยังมีอิทธิพลต่อสังคมชาวอีสานและชาวไทยทุกภาค การสู่ขวัญ บายศรี จึงประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ บายศรี ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องบูชา สักการะ เป็นเครื่องสังเวท ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการสู่ขวัญ ซึ่งลักษณะของการกล่าวบูชา สรรเสริญ อัญเชิญ อ้อนวอน บวงสรวง เทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เคารพนับถือ เหล่านั้น ให้แจ้งประจักษ์รับรู้ และขอให้ปกป้อง ชีวิต ให้ประสบแต่สิ่งดีงามในวาระต่าง ๆ ของชีวิต โดยเฉพาะสังคมชนบทชาวอีสาน ที่มีอาชีพเกษตรกรรมทำไร่ ทำนา เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ได้มีการทำพิธีสู่ขวัญ บายศรี อยู่แทบทุกโอกาส ทั้งจากที่เป็นส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตโดยตรงแล้ว ยังทำพิธีสู่ขวัญให้กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ที่มีส่วนในการดำรงชีวิตในวิถีชีวิตเกษตรกรรม เช่น การสู่ขวัญ นา ยุงข้าว วัวควาย เกวียน เป็นต้น

จากการที่ได้ทำพิธีการบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นหลักความเชื่อการบูชาทางศาสนาพราหมณ์ และผสมผสานกับอิทธิพลในทางพระพุทธศาสนานี้เอง ทำให้นักปราชญ์ ของชาวอีสานโบราณ ได้ทำการประพันธ์คำสู่ขวัญ หรือที่เรียกว่า บทสูตรขวัญขึ้นเป็นท่วงทำนองภาษาพื้นเมืองอีสาน ที่เป็นเอกลักษณ์ ผสมกับภาษาทางพระพุทธศาสนา คือภาษาบาลี และนอกจากนั้น ได้สอดแทรกเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเข้าไปด้วย โดยเฉพาะบทสูตรขวัญที่ใช้กับมนุษย์ เช่น บทสูตรขวัญนาค บทสูตรขวัญคู่แต่งงาน และ บทสูตรขวัญผู้ปกครองบ้านเมือง เพื่อเป็นคติสอนใจ นำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดความสุขในชีวิตตนเองและสังคมส่วนรวมได้

^{๔๐} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า.๕๕-๑๐๑.

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสาน

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์เอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่บทสวดรวัญอีสาน โดยจะวิเคราะห์ ในบทสวดรวัญ ๓ ชนิดด้วยกัน คือ บทสวดรวัญนาถ บทสวดรวัญแต่งงาน และบทสวดรวัญผู้นำชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และ อบต.ตามที่ได้เสนอไว้ในบทที่ ๒ ตามลำดับ ดังนี้

๓.๑ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญนาถ

การบวชหรือบวชญาคเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยที่นิยมจัดทำขึ้นโดยทั่วไปในสังคมไทย เพราะว่าประเพณีนิยมของไทยเป็นอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา ที่นิยมให้บุตรชายที่อายุยี่สิบบริบูรณ์ได้บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อตอบแทนพระคุณของบิดา มารดาผู้ให้กำเนิดก่อนที่จะบวชนั้นค่านิยมของคนไทยต้องทำพิธีสู่ขวัญบวชให้ หรือที่นิยมเรียกกันว่า การทำขวัญนาถเพื่อเป็นการสร้างความเป็นสิริมงคล และบำรุงขวัญกำลังแก่ผู้ที่บวช นอกจากนี้ในยังเป็นการแนะนำหลักการประพฤติตนในการเป็นพระภิกษุโดยเฉพาะบทสวดรวัญที่เป็นภาษาอีสานซึ่งผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้ข้อคิดคติธรรมเอาไว้ด้วยดังนี้

๓.๑.๑ หลักธรรมเรื่องพระรัตนตรัย และมาร

ดังบทสวดรวัญที่ว่า

ศรีศรีสิทธิไชยะมังคะลานาถิ สวัสดิยาโวชนั เคาระห์ฮ้ายโหดหายหนี
อันตรายราตีหายส่วง เข็ญช่วงฮ้ายสุหนี เคาระห์เข็ญมีวินาศปีศาจหนีไกล พุทธา
ไปข่มแพ้เดชะฝูงมาร ธรรมบันดาลผ้นถิบ เคาระห์ฮ้ายฮีบเซหนี สังฆาติฝูงฮ้าย
เดชะฮ้ายฝูงเข็ญอย่าได้เป็นอันตรายตั้งจักสิ่ง ทุกข์ฮ้ายยิ่งเทียมคน ใจกังวล
เดือดร้อน สัพเพคาระห์ซ่อนหายเสีย อังชะในวันนี^๑

^๑ จารุมิตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๗๔-๗๕.

จากข้อความในบทสวดขวัญที่ยกมา มีหลักธรรม ที่ปรากฏ คือ รัตน ๓ และมาร ซึ่ง
ลายละเอียด ดังนี้

๑ หลักธรรมเรื่องรัตน ๓ ซึ่งในบทสวดขวัญ ได้กล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัยคือ
พุทฺธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ ด้วยพุทธานุภาพ ด้วยธรรมานุภาพ และสังฆานุภาพ นั้น สามารถ
เอาชนะ สิ่งไม่ดีสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายได้ ซึ่งประกอบด้วย

- ๑) พระพุทฺธเจ้า รู้ดีรู้ชอบด้วยพระองค์เองก่อนแล้วทรงสอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย
- ๒) พระธรรม เป็นหลักแห่งความจริงและความดีงาม ย่อมรักษาผู้ปฏิบัติตามไม่ให้
ตกไปในที่ชั่ว
- ๓) พระสงฆ์ ปฏิบัติชอบตามคำสอนของพระพุทฺธเจ้าแล้ว สอนผู้อื่นให้กระทำ
ตามด้วย^๒

ซึ่งคุณพระรัตนตรัย ประกอบด้วย พุทฺธคุณ ๕ ธรรมคุณ ๖ และสังฆคุณ ๕ ได้แก่

- ก. พุทฺธคุณ คุณของพระพุทฺธเจ้า มี ๕^๓ คือ
- (๑) อรหัง เป็นพระอรหันต์
 - (๒) สัมมาสัมพุทฺโธ ตรัสรู้เองโดยชอบ
 - (๓) วิชชาจะระณะสัมปันโน ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ (ข้อปฏิบัติอันเป็น
ทางบรรลุมรรค)
 - (๔) สุคะโต เสด็จไปดีแล้ว
 - (๕) โลกะวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก
 - (๖) อเนกตะโร ปุริสทัมมะสารถิ เป็นสารถิฝึกคนที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งกว่า
 - (๗) สัตถา เทวะมนุสสานัง เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
 - (๘) พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว
 - (๙) ภาวะวา เป็นผู้มิใช่ใครจะทรงทำการใดก็ลุล่วงตลอดทุกประการหรือเป็น
ผู้จำแนกแจกธรรม

ข. พุทฺธคุณทั้งหมดนั้น โดยย่อมี ๒ คือ

- (๑) พระปัญญาคณ พระคุณคือพระปัญญา
- (๒) พระกรุณาคณ พระคุณคือพระมหากรุณา

ค. หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเป็น ๓ คือ

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่
๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก ๒๕๕๔), หน้า ๕๑.

^๓ ดูรายละเอียดใน ข.บ. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

- (๑) พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา
- (๒) พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์
- (๓) พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

๒) ธรรมคุณ คือ คุณพระธรรม มี ๖ อย่าง ^๔คือ

- (๑) สวากขาโต ภาวะว่าตามโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว
- (๒) สันติวิสุทธิโก อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง
- (๓) อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล
- (๔) เอหิปัสสโก ควรเรียกให้มาดู
- (๕) โอปะนะยิโก ควรน้อมเข้ามา
- (๖) ปัจจัตตังเวทิตัพโพ วิญญูหิอันวิญญูชน พึงรู้เฉพาะตน

๓) สังฆคุณ คุณของพระสงฆ์ (หมายถึงสาวกสงฆ์ หรือ อริยสงฆ์) มี ๕ ^๕คือ

- (๑) สุปะฏิปันโน ภาวะว่าสังฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดี
- (๒) อุษปะฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง
- (๓) ญายะปะฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องทาง
- (๔) สามิทธิปะฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร

(ยทิทังจัตตาริ ปุริสะยุคานิ อัฏฐะ ปุริสะปุคฺคลา ได้แก่ กุบรูร ๔ ตัวบุคคล ๘ เอสะ ภาวะว่าโต สาวกะสังฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้)

- (๕) อาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของกำนับคือควรรับของที่เขานำมาถวาย
- (๖) ปาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ
- (๗) ทักขิเนยโย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา คือควรแก่ของทำบุญ
- (๘) อัญชลีกระณีโย เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี คือควรแก่การกราบไหว้
- (๙) อนุตตรังปุลฺลญฺกเขตตังโลกัสสะ เป็นน่านุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือเป็นแหล่งเพาะปลูกและเผยแพร่วรรณคดีที่ยอดเยี่ยมของโลก ^๖

๒. หลักธรรมเรื่อง มาร ในพระพุทธศาสนา ได้กล่าวว่ามารคือสิ่งที่ฆานุคคลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ สิ่งทีล้าผลาญคุณความดีตัวการที่กำจัดหรือ

^๔ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๕/๖๗, อ.จ.ภ.ก.(ไทย)/๒๒/๒๘๑/๓๑๘.

^๕ดูรายละเอียดใน ม.ม.(บาลี) ๑๒/๕๕/๖๗, อ.จ.ภ.ก.(ไทย)/๒๒/๒๘๑/๓๑๘

^๖พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก, หน้า ๒๒๒-๒๒๕.

ขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงามได้แก่การ ๕ ประการ คือ กิเลสมาร ๖ ขันธ์มาร อภิสังขารมาร เทวปุตตมาร และมัจจุมาร^๖ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ กิเลสมาร คือ มารกิเลสกิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดีทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๒.๒ ขันธ์มาร คือ มารเบญจขันธ์ขันธ์ ๕ เป็นมารเพราะเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่งมีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่นั่นคงทนนานเป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไป เพราะชราพยาธิเป็นต้น ล้วนตรึงโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่หรือบำเพ็ญคุณความดีได้เต็มปรารถนาอย่างแรง อาจถึงกับพรวดโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง

๒.๓ อภิสังขารมาร คือ มารอภิสังขารอภิสังขารเป็นมารเพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรมทำให้เกิดชาติชราเป็นต้น ขัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังขารทุกข์

๒.๔ เทวปุตตมาร คือ มารเทพบุตรเทพยดาใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้นกามาวจรคนหนึ่งชื่อวามารเพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้องคอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุขไม่หาญเสียสละออกไปบำเพ็ญคุณความดียิ่งใหญ่ได้

๒.๕ มัจจุมาร คือ มารความตายความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวการตัดโอกาสที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย

๓.๑.๒ หลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์, อภินิหารเวทมนตร์, ปฏิโมกษ์, วุฒิชรรณ ๔, อภิญญา ๖, อธิปไตยะ, บุคคลหาได้ยาก ๒, ทิศา ๖ ปุริตถิมทิสและศรัทธา

ดังบทสูตรขวัญว่า

จักได้ปีตามารดาออกไปบวช สร้างผนวชนในศาสนา เจ้าก็คิดเห็นสังขารเป็นทุกขัง อนิจจังอนัตตบ่มั่นเที่ยงสู้บิดเจียงไปมาเป็นอนิจจาบเลิกละแล้วบ่ได้ว่าหนุ่มแก่แลชรา สู้บังเกิดโรคาแลพยาธิ บ่ได้ขาดจากมรณาเจ้าก็คิดนึกถึงคุณบิดามารดาได้เลี้ยงมาเป็นอันมาก เลี้ยงลำบากทุกวันคืน แต่อยู่ในอุทรท้องแม่ ลำบากแท้งเหงา นาน เจียรกาลหนักหน่วงท้องกินของเผ็ดแซบฮ้อนแม็ก้อยเพียรอด เจ้าก็อยู่ได้กำหนดสิบเดือนบรรวรถ้วนไตรมาสแล้ว เจ้าก็คลอดแล้วออกมาจากท้องแม่มารดาตามท้องมา เลิศแล้วลูกแก้วแม่เป็นชาย ผุงตายยายก็ชมชื่น ขอยกยื่นเจ้าออกมา ลางคนหาไม่ได้แล้ว จึงตัดสายเฮ้แผ่สายปือ ลางคนถือบวชน้ำมาล้างสงคนจึงเอาผ้าผืนกว้างมาตุ้มหื้อ แม็ก้อยเจ้าใส่ถอก ยกใส่ในพา แม่จึงเอาข้าวป้อนแล้ววันสามคาบอาบน้ำวันละ

^๖ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๔/๕๖.

สามที แม่ก็ซัดสี่แลดูบไว้แม่ก็เอาใจใส่ทุกคำบมีคำค้นว่าถึงระคมปีใหม่มาฮอดแล้ว
ฟ้าแผดฮ้องเสียงดัง แม่ก็อุ้มเจ้าใส่ในอกยกเจ้าใส่ในอุ้ อุ้มชะชูกินนมแม่ก็ชมลูกแก้ว
เลี้ยงใหญ่แล้วพอเล่นไปมา ตามภาษาเด็กอ่อน ชะซ่อนหน้าแล้วใหญ่เป็นคน คำ
กั้วลคั้งแค้น นึกหน่วงแน่นในใจ คิดอาลัยบ่แล้วคิดแล้ว ๆ อยากไปบวชใน
ศาสนา คิดถึงคุณบิดามารดาเป็นอันยิ่ง เจ้าก็จึงอำลาอุสาหะเข้ามาบวช สร้างผนวช
เป็นสามเณรเจ้าก็เขียนสืขาททศธรรมได้แล้ว อายุได้ยี่สิบปีคักแน่ ผูกพ่อแม่จึง
จัดหา บอกรัทธาถึงญาติพี่น้อง ตามพวกพ้องมิตรสหายบางพ่อง ศรัทธาหลายได้
ถือสาต เป็นของอาสน์ปูนอน บางพ่องมีศรัทธาได้จิ้วรแลผ้าพาด บางพ่องได้ผ้าอาจ
ทั้งไตร ด้วยใจใสสุดขนาด บางพ่องได้บาตรแลผ้าสบง บางพ่องได้ถังแลน้ำเต้า ไม่
เท่าแลคันตาละบัต มีดตัดแลกลองเข็ม ดินสอแลบริขารบริโศกบางพ่องได้โตกถ้วย
แลคันที เหล็กงานตีอันคมเกล้า กับทั้งถือสาตอาสนา ทั้งศิลาบ่แลหมิงหมาก ดู
หลากหลายบริขาร เป็นของท่านอันล้ำยิ่ง เพื่ออยากเห็นหน้าพระแก้วมิ่งจอมไตร ขอ
อย่าได้ทวัระไวอยู่ในโลก ขอให้พ้นจากโศกโศกา ให้ได้เกิดในดุสิตาล้ำเลิศ เมือง
แก้วเกิดนิรพาน เป็นที่สุขสำราญลือเดช ขอให้พ้นทุกข์เวทนอยู่สวัสดิ สัตตะ ธัมมา
วุฒิธรรมทั้ง ๗ ประการ คืออายุ วัณณะ สุชะ พะละ อาโรกยะถ้วน ๕ปฎิภาณะ
ถ้วน ๖ อธิปไตยถ้วน ๗ จงเสด็จเข้ามารักษายังสันดานแห่งเจ้าตราบต่อเท่าห้าพัน
พระวัสสา ก็ข้าเทอญ

ในบทนี้ ผู้แต่ง ได้กล่าวถึงนาค ที่ต้องการบวชนั้น ได้ตัดสินใจออกบวชจากบ้านเรือน
จากญาติพี่น้อง เจ้านาคได้ นึกถึงความไม่เที่ยงของสังขาร เป็น ทุกขัง เป็น อนิจจัง อนัตตา ทุกคน
ไม่ว่าหนุ่มหรือแก่ ล้วนไม่พ้นจากโรครภัย และความตายได้ การได้นึกถึงบุญคุณของบิดามารดา
ผู้ให้กำเนิดและหวังที่จะตอบแทนบุญคุณด้วยการบวชในพระพุทธศาสนาหมายความว่า เจ้านาค
นั้น ก็ได้นึกถึงบุญคุณบิดามารดาที่ได้เลี้ยงมาให้มาก มารดาเลี้ยงมายากลำบากทุกวันคืนตั้งแต่อยู่ใน
ท้อง นึกในท้องจะกินอะไรเผ็ดแซบร้อน แม่ก็อดทน เมื่อครบกำหนด สิบเดือน ก็คลอดออกมา มี
สุดแสนดีใจว่าได้ลูกชาย บรรดาตายาย ก็ยินดีชื่นชม นำมาตัดสายสะดือให้ ช่วยกันคนละไม้ละมือ
คนหนึ่งตักน้ำใส่ขันมาล้าง คนหนึ่งเอารองรับห่อเช็ดตัวให้ ยกให้แม่อุ้มยกใส่หน้าตัก ให้ดื่มนม
แม่ก็ป้อนข้าววันละสามคาบ อาบน้ำให้วันละ สามเวลา แม่คอยดูบไว้ซัดสี่วิวรรณ ด้วยความเอาใจ
ใส่ ทุกวัน ตลอดปี ฟ้าร้องเสียงดัง แม่ก็โอบอุ้มไว้ยกจากอุ้ ปลอดภัยประโลม ให้ดื่มนม ให้หายตกใจ
เมื่อเติบโตพอวิ่งไปมาได้ ตามภาษาเด็ก แม่ก็ยังคอยมอง ดูแลตลอด จนเติบโตเป็นหนุ่มฉกรรจ์ มี

^๔ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๗๔-๗๕

ความวุ่นวายคับแค้นในใจ ไม่อ้าลัยไยดี คิดอยากบวชในพระพุทธศาสนา ด้วยคิดเห็นบุญคุณบิดา มารดาเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ขอลา มีความอุตสาหะ ตั้งใจมาบวช

นอกจากนี้ผู้แต่งได้กล่าวถึง อุปกรณ์การบวช หรืออัฐบริวารที่จำเป็นในดำรงตนเป็น พระภิกษุ ได้จัดเตรียมไว้อย่างไร้บั้ง และสุดท้ายในบทผู้แต่งได้หยิบยกหลักธรรมทางพุทธศาสนา มาในรูปแบบของคำอวยพร ซึ่งหลักธรรมที่มีอยู่ในเนื้อหาบทสวดรวบรวบนี้ คือ

๑. หลักธรรมเรื่องกฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^๙ให้มองเห็นสังขารร่างกาย ความไม่เที่ยงชีวิตเกิดขึ้นมา ตั้งอยู่ และสูญสลายไปในที่สุด ซึ่งในพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า ไตรลักษณ์ ลักษณะสามอาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ๓ ประการ ได้แก่

- ๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
- ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่มิได้
- ๓) อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน

คนไทยนิยมพูดสั้นๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และแปลง่ายๆ ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ลักษณะเหล่านี้มี ๓ อย่าง จึงเรียกว่า ไตรลักษณ์ลักษณะทั้ง ๓ เหล่านี้มีแก่ธรรมที่เป็น สังขตะ คือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอเหมือนกัน จึงเรียกว่า สามัญญลักษณะ

ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็นอสังขตะ คือวิสังขาร ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่สาม คืออนัตตา อย่างเดียว ไม่มีลักษณะสองอย่างต้นลักษณะเหล่านี้เป็นของแน่นอน เป็นกฎธรรมชาติ มีอยู่ตลอดเวลา จึงเรียกว่าธรรมนิยาม^{๑๐}

๒. หลักธรรมเรื่อง อภินิหารปัจเจกขณะ^{๑๑} เรื่องที่ควรพิจารณาทุกๆ วัน มี ๕ อย่าง คือ

- ๑) พิจารณาทุกวันๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
- ๒) พิจารณาทุกวันๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้
- ๓) พิจารณาทุกวันๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
- ๔) พิจารณาทุกวันๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

^๙ดูรายละเอียดใน พุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๒๓๓-๒๓๔-๒๓๕ / ๑๑๘.

^{๑๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๘-๑๒๐.

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๘/ ๓๑-๓๕

๕) ควรพิจารณาทุกวันๆ ว่าเรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี เราทำชั่วจักได้ชั่ว^{๑๒}

ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระสูตรปิฎก อังคุตติกายว่า

คุณภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ อันสตรี บุรุษ คฤหัสถ์หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ๕ ประการเป็นไฉน คือ สตรีบุรุษ คฤหัสถ์หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๑ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๑ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๑ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ๑ เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๑๓}

๓. **หลักธรรมเรื่อง ปาฏิโมกข์**^{๑๔} คือ ศีลของพระภิกษุ ในที่นี้ ผู้แต่ง ได้พึงให้เจ้านาคเมื่อบวชเป็นพระภิกษุ ควรสังวร และได้สวดพระปาฏิโมกข์ หรือ อย่าได้ละเลยในการรับการสวดพระปาฏิโมกข์ หรือการร่วมสังฆกรรมในวันอุโบสถศีล

๔. **หลักธรรมเรื่อง วุฒิธรรม** ๔ หมายถึง ธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ๔ ประการ คือ

- ๑) สัมปติสังเสวะ หมายถึง คบหาสัตตบุรุษ
- ๒) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง ฟังธรรม
- ๓) โยนิโสมนสิการะ หมายถึง ทำในใจโดยแยบคาย หรือการไตร่ตรอง
- ๔) ชัมมานุสम्मปฏิบัติ หมายถึง ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม^{๑๕}

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๐๐.

^{๑๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๘/ ๗๑-๗๕

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๕-

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๓๒

๕. **หลักธรรมเรื่อง อภิญญา ๖**^{๑๖} หมายถึง ความรู้ยิ่งความรู้เจาะตรงยวดยิ่ง ความรู้
ชั้นสูง มี ๖ อย่างคือ

- ๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- ๒) ทิพโสต หูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้ทายใจคนอื่นได้
- ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- ๕) ทิพจักขุ ตาทิพย์
- ๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

ใน ๕ อย่างแรก เป็นโลกียอภิญญา ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตระอภิญญา^{๑๗}

๖. **หลักธรรมเรื่อง อธิปไตย**^{๑๘} คำว่า อธิปไตย หมายถึงความเป็นใหญ่ หรือ
สถานะที่ถือเอาลักษณะความเป็นใหญ่ ๓ ประการ คือ

๑) อัตตอธิปไตยความมีตนเป็นใหญ่ อัตตอธิปไตยนั้นคือลักษณะของบุคคล
จะทำบุญปรารภภาวะของตนผู้เป็นอิสระ ทำด้วยมุ่งให้สมภาวะของตน ผู้ทำมุ่งผลอันจะได้แก่ตน
หรือมุ่งความสะดวกแก่ตนก็เช่นนั้น

๒) โลกาธิปไตยความมีโลกเป็นใหญ่ หมายถึง ลักษณะของบุคคลทำบุญด้วย
มุ่งจะให้ผู้อื่นสรรเสริญ หรือไม่ทำเกรงเขาจะนิทาหรือทำตามความนิยมของเขาทั้งหลาย

๓) ธรรมาธิปไตยความมีธรรมเป็นใหญ่ หมายถึง ธรรมาธิปไตยนั้นลักษณะ
ของบุคคลผู้ทำไม่มุ่งอย่างอื่น เป็นแต่เห็นสมควรเห็นว่าถูกต้องทำหรือทำด้วยอำนาจเมตตากรุณาเป็น
ต้น^{๑๙}

๗. **หลักธรรมเรื่อง บุคคลหาได้ยาก ๒**^{๒๐} หลักความกตัญญู กตเวทิตา ตอบแทน
พระคุณบิดามารดา กล่าวถึง ความลำบากมารดา ที่อุ้มท้องกว่า คลอดออกมาเป็นคน ฝ่าเสี่ยงดูจน
เติบโตใหญ่ กว่าจะได้มีอายุครบ บวชนั้น แส่นลำบาก เมื่อแล้วให้นึกถึงคุณบิดามารดา การบวชคือการ
ได้ตอบแทนคุณค่าน้ำนม ในพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ว่า มวลมนุษย์มีมากมาย ต่างจิตใจ ต่าง
อัธยาศัย แต่บุคคลที่ดีพร้อมซึ่งหาได้ยากในโลกนี้ มีเพียง ๒ประเภทเท่านั้น คือ

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๔๓๑/๓๐๗, อัง. นก. ๒๒/๒๓๓/๓๑๑.

^{๑๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๐๐.

^{๑๘}ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑, อัง. ตก. ๒๐/๔๓๕/๑๘๖

^{๑๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๗.

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน อัง. ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๖๔/๑๐๕

๑) บุคคลผู้เป็นบุพพการี หมายถึง บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน บุคคลผู้ทำก่อน ทำมารดาบิดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์^{๒๑}

๒) บุคคลผู้กตัญญูกตเวที หมายถึง บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วนั้นกระทำตอบแทน หรือสนองคุณท่าน ในภายหลัง^{๒๒}

๘. **หลักธรรมเรื่อง ทิส ๖ ปุรัตติมทิส** ได้แก่ ทิสเบื้องหน้าได้แก่ มารดาบิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน กล่าวถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ระหว่าง บิดา มารดา และบุตรธิดา กล่าวคือ

๑) บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิสเบื้องหน้า ดังนี้

- (๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- (๒) ช่วยทำการงานของท่าน
- (๓) ดำรงวงศ์สกุล
- (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

๒) บิดามารดาขอมอบอนุเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้

- (๑) ห้ามปรามจากความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หาผู้ครองที่สมควรให้
- (๕) มอบทรัพย์สมบัติไว้ในโอกาสอันสมควร^{๒๓}

๙. **หลักธรรมเรื่อง ศรัทธา** หมายถึงความเชื่อ ความเชื่อถือ ในที่นี้กล่าวถึงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา^{๒๔} ที่สังคมไทยชาวพุทธยึดถือและเป็นวัฒนธรรมประเพณี ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษว่าการที่ได้เกิดเป็นลูกผู้ชาย และการที่มีบุตรชายต้องได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาสักครั้งหนึ่งในชีวิต ซึ่งเรื่องของศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า

๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุ

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๔.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒.

^{๒๓} อ้างแล้ว หน้า ๑๘๑ – ๑๘๒.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตถก. (บาลี) ๒๓/๔/๓, อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓

ปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่าแง่ดี และเชื่อว่าผลที่ต้องการ จะสำเร็จ ได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนคยโชคชะตา เป็นต้น.

๒) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ ทำแล้วย่อมมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็น เจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบาก เป็นไปตามกรรมของตน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระ ตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๕ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรม สูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้^{๒๕}

๓.๑.๓ หลักธรรมเรื่องโศกานัน, ฐานะทางพระพุทธศาสนา, ธรรมเนียม ๔๐, และปัญญา

ดั่งบทสูตรขวัญว่า

ศรี ศรี สุมังคะสะสุชะสวัสดิ บัดนี้ข่อยจักเชิญเอาขวัญสมศรีเจ้านาคมาเฝ้า ข่อย จักเชิญขวัญนาคเจ้าเข้ามาโสมอัสชะในมือนี้นี้ มาเยอขวัญเอ๋ย ขวัญเจ้าไปอยู่น้ำ น่านปลาให้มือนี้นี้ ขวัญเจ้าไปอยู่น้ำท่านอิศวรก็ให้มือนี้นี้ ขวัญเจ้าไปชม ชื่นสาวอ่อนน้อมก็ให้มือนี้นี้ มาเยอขวัญเอ๋ย เจ้าอย่าได้ไปชมชะนีไก่อแก้วขัน แก้ว ๆ อยู่คูหา อย่าได้ไปชมทวยคำแลเนื้อเถื่อน อย่าได้ไปเป็นเพื่อฝูงผี ขวัญเจ้าอย่า ไปเดินกิริยานอกเขต ขวัญเจ้าอย่าได้เดินประเทศเที่ยวทางไกล อย่าได้ไปหลงไหลชม พงไพรแลป่าไม้ อย่าได้ไปเล่นนำหมีลิงลม อย่าได้ไปชมลิงค่างเผ่าหมู่นกเค้าแลเสือ สิงห์ควายกระทิงแลเสียดช้าง อย่าได้หลงเข้าถ่อนกว้างถ้ำหมีคูหา ทั้งวังปลาแลสระ ใหญ่ ชื่นช้อยใสมาหา ดูตระการตางามสะพรั่ง ผักบู่แลบัวทอง ทรงเกสรห้วงเฝ้า ขวัญนาคเจ้าจงเข้ามาโสมอัสชะ ในมือนี้นี้ ให้มาอยู่ในใจทุกเมื่อ ให้มาอยู่ในเนื้อ ทุกยาม อย่าได้มีความกังวล แลเดือดร้อน อย่าได้คิดคั่งข้อนหิระทัยให้เจ้ามาเสียนพ ระวินัยปิฎกอัธยาไชเอื้องสอด สู่แจ้งสอดโศดาให้เจ้าได้เทศนาสอนสั่ง เป็นเจ้านั่ง พิจารณ์ ขอให้มียายุยืนนานเป็นสมภารยศกว้าง อยู่สืบสร้างในธรรมจัตตาโรธัม มาวัชพัฒน์ดี อายุ วัฒน โสขัง พลัง ขอให้เจ้ามียายุยืนได้ฮ้อยขวบพระวัสสา มีเดชา เื่องฮาบ ชนะผาบบแพ้ฝูงหมูโพบกข่อยได้มีจึงโฮมาเบียด อย่ามีผู้เกลียดให้แลหิงสา

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

ให้มีใจกรุณายิ่งกว่าเก่า จงให้ได้เป็นเจ้าผ่านทั้งยศ ปราภฏเลื่องลือชา ในศาสนาของ
พระพุทธเจ้าให้เจ้ามีเดชะ เหมือนดังแสงสุริยะอาทิตย์ ประสิทธิเดชไภวโรราธราช
เป็นดังอินทราชท้าวภูมินทร์ ทั้งแดนดิน โยอ่อนน้อมทุกท่านท้าวสาธุการ มา
อวยทานชมชื่น ยกย่องให้ของดีของงามตั้งต่อ คัดสอดข้อสมภาร ถวายอากรทุก
เมื่อ เชื้องเชื้อแก้วเงินคำแหง บูชาแลทุกคำเช้า ครอบต่อเท่าถึงชีวัง ให้มีหวังครอง
สืบสร้าง ธุระอ้าง ๒ ประการ เขียนกัมมัญฐานสืบ ได้ถึถ้วน ได้ครบถ้วนทุกอัน
แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ให้เจ้ารู้ อย่าได้หวัคึกปัญญปัญหา มีสมัคคาเพียงพำ
พร้อม ใจอ่อนน้อมในธรรมเจ้าอย่าได้คิดนำทางโลก ขอให้พ้นจากโศกโศกา ให้
เจ้ามีความสุขอย่าเดือดร้อน ทุกคำเช้าบ่คลาดคา ชะยะตุ ะวะวัง ะวะวัง ชะยะมังคะ
ละ ชะยะมหามงคล สุขสมบุญจึงมีแก่เจ้า ทุกประการก็ข้าเทอญ^{๒๖}

หลักธรรมในบทสูตรขวัญในบทนี้ ผู้แต่งได้สอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
ให้เห็น เป็นแนวทางการปฏิบัติตน ได้แก่

๑. หลักธรรมเรื่องโศดาบัน^{๒๗} ในทางพระพุทธศาสนากล่าวว่าโศดาบันแปลว่า ผู้เข้าถึง
กระแสธรรมผู้เข้าถึงถึงกระแสธรรม (คืออริยมรรค) เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทแรกใน ๔
ประเภท คือ โศดาบัน สกทาลามี อนาคามี อรหันต์ ผู้ได้บรรลุโศดาบันดีผลแล้วด้วยการละ
สังโยชน์ เบื้องต่ำ ๓ ประการได้คือ

๑) สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่นเห็นว่ากายนี้ใจนี้ไม่เป็น
ตัวตนของเรา

๒) วิจิกิฉา คือ ความสงสัยสงสัย เช่นสงสัยในข้อปฏิบัติของตนว่าถูกต้อง
หรือไม่ สงสัยในพระรัตนตรัยหรือในอริยสัจ ๔ ว่ามีจริงหรือไม่

๒. หลักธรรมเรื่องฐานะทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมี ๒ ประการ คือ คันถฐานะ และ
วิปัสสนาฐานะ

๑) คันถฐานะคือ ฐานะฝ่ายคัมภีร์ หมายถึงธุระการเรียนพระคัมภีร์ การศึกษา
ปริยัติธรรม^{๒๘}

^{๒๖} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๓๔-๓๕.

^{๒๗} คู่มือระเบียบใน องค์.ต.ก.(ไทย)๒๐/๕๒๘/๓๐๒.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐.

๒) วิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายวิปัสสนา หมายถึง ธุระด้านการเจริญวิปัสสนา กิจทางพระพุทธศาสนาในด้านการสอน การฝึกเจริญกรรมฐาน ซึ่งจนครบวิปัสสนา^{๒๕}

๓. **หลักธรรมเรื่องกรรมฐาน ๔๐ อย่าง** หมายถึงสิ่งที่นิยมใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญ สมถกถาวา ซึ่งสามารถนำเอากำมาปฏิบัติได้ให้เหมาะสมกับตน หรือให้ตรงกับจริตของตน มี ๔๐ ประกอบด้วย กสิณ ๑๐, อสุภะ ๑๐, อนุสติ ๑๐, พรหมวิหาร ๔, อาหารแปดกัณฐะ ๑, จตุ ธาตุวัตถ์ ๑, อรูป ๔^{๒๖}

๔. **หลักธรรมเรื่อง ปัญญา** ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจนรู้ เรื่องบาปบุญคุณโทษรู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับสรีรธา เพื่อให้เชื่อ ประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างมง่าย ปัญญา ทำให้เกิดได้ ๓ วิธี คือ

๑) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดขึ้น โดยการสดับรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน หมายถึงเอาปัญญา ความรู้ความเข้าใจจากการอ่านและการฟัง ทบทวนศึกษาซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกระทั่ง มีพื้นฐานความรู้ที่ถูกต้อง และแม่นยำ ในอรรถและพยัญชนะ

๒) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดขึ้น โดยการคิดค้น การตรึกตรอง หมายถึง ปัญญาที่ได้จากการคิดใคร่ครวญพิจารณา ให้เกิดความเข้าใจอย่างตลกลึกตามขั้นตอนของ เหตุผลและความสัมพันธ์ต่างๆ โดยมีใช้การจดจำหลายๆแต่สามารถมองสภาพปรมาัตถ์ธรรมออกด้วย จินตนาการ เข้าใจถึงเป้าหมายและรายละเอียดธรรมะได้ตรงทาง ไม่ว่าจะเป็่นนัยตรงหรือเชิง ประยুক্তเพียงแต่มีได้อยู่ในฐานะเป็น "ผู้เห็นด้วยตนเอง" ก็เท่านั้น

๓) ภาวนามยปัญญาปัญญาเกิดขึ้น โดยการอบรมจิต การเจริญภาวนา หมายถึง ปัญญาของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาแล้วประจักษ์แจ้งในความมิใช่ ตัวตน สัตว์ บุคคล ของขันธธุระ ประกอบด้วยรูปธรรมและนามธรรมเท่านั้น แม้ 'ใจ' หรือ 'วิญญาณ' ก็ไม่ใช่ตัวตนเมื่อเห็นแล้ว ก็จะ ไม่เหลือคุณค่าสาระใดๆ ที่จะต้องยึดถือให้เกิดความทุกข์ทรมานบีบคั้นจิตใจอีกต่อไป^{๒๗}

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณา ในบทสูตรขวัณ สำนวนของ จารุบุตร จะเห็นว่า เนื้อหา เริ่มต้นจะเป็นการป่าวประกาศ อัญเชิญเทพ เทวดาทั้งหลาย ให้มาเป็นสักกียานในการประกอบพิธี การกล่าวอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ให้มาปกป้องรักษา หลังจากนั้นก็ เรียกเอาขวัณเจ้านาค ที่ ไปอยู่ที่ต่าง ๆ ให้มาอยู่กับเนื้อกับตัว พร้อมกันนี้ก็ได้อกล่าวถึงเหตุผล ที่ถูกผู้ชายที่จะบวช ทำไม่ถึง

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑๔.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๔.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๕๒๓๑/, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๘/๕๐๓-๕๐๔.

^{๒๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๕๓๔.

บวช การพรรณนาถึงความอยากลำบากและคุณของผู้เป็นมารดา ที่อุ้มท้องจนเจ็บปวด นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง พุทธประวัติ ที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ ตัดสินพระทัยออกบวช ซึ่งต้องจากพระชายา และบุตร เป็นที่ทำได้ยาก เพื่อเปรียบเทียบให้เห็น และเป็นกำลังให้แก่เจ้านาคไม่ต้องห่วงกังวลใดๆ และสุดท้ายก็เป็นการอวยพรให้เจ้านาค เจริญพร่าสอนหลักการต่าง ๆ และการปฏิบัติตนเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเบื้องต้นควรปฏิบัติอย่างไรบ้าง หลังจากนั้น ก็เป็นกล่าวอวยพร ในรูปแบบผสมผสาน ภาษาอีสาน กับภาษาบาลี

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญนาคแต่งโดย สวิง บุญเจิม

๓.๑.๔ หลักธรรมเรื่องอกุศลกรรม, นิสสัย ๔, พรหมจรรย์

ดั่งบทสวดขวัญว่า

วันนี้เป็นวันดีอันประเสริฐ ถือว่าเลิศเป็นมงคลปูนแปลงดีแต่งแล้วพาขวัญแก้วยกมา มีทั้งท้าวพระยา เสนาอำมาตย์ ทั้งนักปราชญ์มวลงามมีลุงตาพ่อแม่ มีเฒ่าแก่ วงศา พร้อมกันมา ไหลหลั่ง มาโสมนังอยู่สอนสอนตาสะออนบุญหลายหลาก บัพลัดพรากไปไกล มารวมใจชมชื่น ญาติบ้านอื่นมาหาจึงได้ลาบิดามารดาออกบวชหวังไปสวดบำเพ็ญศีลตั้งพระอินทร์ถวายบาตร พรหมราชขอพานถวายทานพระศรีธาตุ คราวพระบาทออกไปบรรพชา อยู่ฝั่งน้ำอโนมาพร้อม นายฉันทและม้ามังลายอดแค้น ปึงสิ่งพิมพา ทั้งราหูล่ออกบวชไปผนวชเป็นคนดี เจ้ามีใจในธรรม อันล้ำเลิศก่อนลีได้มาเกิดจากท้องมารดา ได้เลี้ยงมาเป็นอันยากเลี้ยงลำบากทุกวันคืน แม่ทนฝืนหนักหน่วงท้อง นอนเก้าเดือนเฮ็ดล่องง่องอยู่ในครรภ์แสนรำพันฮักห่อ ลูกของพ่อด้งดวงตา ออกจากท้องมารดาถูกเกิดมาเลิศแล้ว ได้ลูกแก้วแมนผู้ชายฝูงตายายก็ชมชื่น ยอขยั่นเจ้าออกมา ญาติก็มาเอาผ้าห่อผู้เป็นพ่อฮักเหลือหลาย ตา กับยายเอาอาบน้ำทุกคำเข้าให้กินนม แม่นอนชมพ่อนอนกอดหอมแถมฟอดขามไปมา ฮักด้งตา ลูกแก่นให้ เลี้ยงเจ้าใหญ่เป็นหนุ่มมาอยู่ชายคาเพียรอ่อน ชะสอนหน้าใหญ่เป็นคน บ่ได้จนจกอย่าง บ่ได้ห่างไปไกลบ่ได้ไหลหนีจาก แสนลำบากเหลือหลาย ลูกผู้ชายจึงได้บวชในศาสนา เจ้าก็คิดถึงคุณบิดามารดาเป็นอันยังจัดทุกสิ่งหามา เจ้าก็ลาพ่อแม่ สอดเฒ่าแก่วงศ์วานได้จัดการพวกพี่น้อง ทั้งพวกพ้องมิตรสหาย บางผ่องศรีทราหลายได้เสื่อสาตมีทั้งบาตรแลจีวร ตาออนซอนทั้งผ้าพาด ได้ไตรอาจบริวาร มาในงานบริโภคน้ำได้ทั้งโดกถ้วยและคันทีเหล็กงานดีอันคมกล้าอันล้ำค่าบริวารสละทานบ่อิดอยาก มีหลายหลากมารวมกัน เพื่อยากเห็นพระจอมธรรมยอดแก้ว ยังบ่แล้วพระเมตไต้ย์ จอมพระทัยสุดยอด ทานตลอดกองบุญเพื่อจักหนุนชูส่ง ญาติบ้านท่งบ้านใกล้

และบ้านไกล มาโดยไวบอกข่าวญาติบอกกล่าวกองบุญ หวังเอาคุณพระเจ้า ลูกหน่อ
เหง้าบรรพชาหวังให้พ้นโทษาและอนุโทษละความโกรธและความหลง จึงได้ลงกอง
บวช อุปัชฌาย์จึงได้สวดนิตยตามธรรมเนียมอยู่ในโบสถ์ ให้หายโทษที่จองจำ ทั้งเงิน
ค่าออกจับจ่ายเป็นหนี้ไถ่ถอนหนี้ บ่ให้มีจักอย่าง ของต่าง ๆ ตัดหนี้ บ่ให้มีจักสิ่งเป็น
แก้วมิ่งพรหมจรรย์ มารวมกันสุขสำราญฤๅเดชขอให้พ้นจากทุกข์เจตน์อยู่สวัสดิ์^{๓๓}

ในบทสูตรขวัณนาในบทนี้ ผู้แต่งได้กล่าวถึงการออกผนวช ของเจ้าชายสิทธัตถะใน
พุทธประวัติ พร้อมด้วยกับกล่าวถึงบุญคุณของบิดามารดา ในเลียงคบุตริศา กว่าสิบใหญ่นั้น มี
ความยากลำบากเพียงใด การที่เห็นลูกชายได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วมีความชื่น
ชมยินดี พร้อมญาติพี่น้องก็ได้รับชื่นชม ได้รับบุญกุศลด้วย ในการได้สร้างกองบุญ จัดเตรียมงาน
และกล่าวสอนหลักการปฏิบัติตนในการครองตนเป็นสมณะนิกบวชทางพระพุทธศาสนา ควรทำ
อย่างไร ซึ่งมีคตินิยม และหลักธรรม ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑. หลักธรรมเรื่อง อกุศลกรรม^{๓๔} หมายถึง รากเหง้าของอกุศล ต้นเหตุของกุศล
ต้นเหตุความชั่วทั้งหลาย มี๑ อย่าง ได้แก่ โลภะ ความอยากได้ โทสะ ความคิดประทุษร้าย โมหะ
ความหลง^{๓๕}

๒. หลักธรรมเรื่องหลักนิสสัย^{๓๖} คือ เครื่องอาศัยของบรรพชิต หรือ สิ่งที่บรรพชิตพึง
ปฏิบัติ เพื่อการยังชีพ ประกอบด้วย

๑) เทียวบิณฑบาต คือ ให้ภิกษุเลี้ยงชีพด้วยการบิณฑบาต โดยอาศัยชาวบ้าน
เป็นอยู่ โดยปัจจัยที่ได้จากการบิณฑบาตนั้นถือว่าเป็นปัจจัยที่บริสุทธิ์

๒) นุ่งห่มผ้าบังสุกุล คือ การนุ่งห่มผ้าที่หาเจ้าของมิได้ เช่น ผ้าตามกองขยะที่
ชาวบ้านทิ้ง หรือ ผ้าห่อศพ ภิกษุในสมัยพุทธกาลจะเก็บมาย้อมเย็บเป็นจีวร สบง วัณนุ่งห่ม

๓) อยู่โคนไม้ เนื่องจาก ในสมัยพุทธกาล ผู้ที่บวชเป็นบรรพชิต เมื่อทั้ง
บ้านเรือนมาออกบวชก็มักจะอาศัยอยู่ในป่า

๔) ฉันทายคองด้วยน้ำมูลรณะ คือ การฉันทารักษาโรคด้วยยาคองน้ำมูลร
(ปัสสาวะ)

^{๓๓} สวิง บุญเจิม, ตำรามรดกอีสาน, (อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน , ๒๕๕๕), หน้า ๔๖๒-
๔๖๖.

^{๓๔} คุราลละเลียดใน ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๒๕๑

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๔.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๓.

๓. **หลักธรรมเรื่องพรหมจรรย์** หมายถึง ความประพฤติที่ประเสริฐ^{๓๖}พรหมจรรย์
ในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า พรหมจรรย์ หมายถึงระบบการครองชีวิตตาม
หลักพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคกล่าวถึง พรหมจรรย์
๑๐ ประการ คือ ทาน เวชยาวัจจะ เบญจศีล อปมัญญา เมถุนวิริตทาสนโคธ วิริยะ องค์กรุโบสถ
อริยมรรค และศาสนา^{๓๗}หรือดังพุทธพจน์ ที่ตรัสไว้ตรัสเมื่อครั้งทรงส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูป
ไปเผยแผ่พระศาสนาครั้งแรกว่า

จรถิกขเวจาริกัง พุทฺธะนะหิตาย พุทฺธะนะสุขายะ โลกานุกัมปา
ยะอิตถายะหิตายะ สุขายะเทวะมนุสสานัง เทเสตุ ภิกขเวธัมมังอาทิกัลยา
ณังมัจเฌลยาณังปริโยสานกัลป์ยาณังสาตถังสัพพะชนังเถวละปริปฺณณัง
ปริสุทฺธังพรหมจริยํปกาเสสิ^{๓๘}ฯ

ภิกษุทั้งหลาย พวกเราจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พหูชน เพื่อ
ความสุขแก่พหูชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายพวกเราจงแสดงธรรมอันงาม
ในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อม
ทั้งอรรถและพยัญชนะ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง^{๓๙}

๓.๑.๕ หลักธรรมเรื่อง กรรมฐาน, อรหัตต์, นิพพาน และโอณะสงสาร

ดังบทสูตรขวัณว่า

“จิตตาโร ชัมมา วุติธรรมทั้งสี่ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ อะโรคา ถ้วนทั้งสี่
ปฏิกาณอัน ถ้วนหกอธิปไตยอันถ้วนเจ็ดจงเสด็จมารักษา ว่ามาเออขวัณเอยข้อยจักเชิญ
เอาขวัณมาเข้า ข้อย จักเฝ้าเอาขวัณาคมาโสม ว่ามาเออขวัณเอยขวัณเจ้าลงไปเล่นนะที่
ทองเมืองนาค นางสนมหนุ่ม น้อยชมซ้อนให้ดำวมา ว่ามาเออขวัณเอยขวัณเจ้าไปเที่ยว
เล่นชลธารอนาคาขวัณเจ้าไปเที่ยว เล่นกระแสน้ำฝ่ายไกลขวัณเจ้าไปเที่ยวเล่นยมนา
ลอยล่อง ขวัณเจ้าไปเที่ยวห้องห้วยหาซ้อนหมู่สาวว่ามาเออขวัณเอย ขวัณเจ้าเคยไปค้าง
ทางไกลเกาะแก่ง ขวัณเจ้าไปแห่งห้องสมุทรกว้างขวางนะที่ ขวัณเจ้าไปอยู่ลี้้นาหลับหีน

^{๓๖}ดูรายละเอียดใน ข.สุ.อ. (บาลี) ๒๓๐/๑๐๖.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๑/๑๖๐.

^{๓๘}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๕๓/๕๔

^{๓๙}ที. มหา (ไทย) ๑๐/๕๒/๔๖

ผา ขวัญเจ้าไปชมขีมีจลลอลอยเล่นขวัญเจ้าไปวังกว้างให้มา เคื้ออย่าได้อู่ อย่าได้ป่าพอ
แม่ไว้ทางที่เผ่นคงว่ามาเยอขวัญเอย ขวัญเจ้าอย่าได้ไปเดินเล่นไพร กิรินอกเขตขวัญ
เจ้าอย่าได้เดินประเทศเที่ยงทางไกล อย่าหลงไหลไพรป่า ขวัญเจ้าอย่าได้ไปชมหมู่ลิง
และค่างเผ่า หมุ่นกเค้าแลเลื้อสิงห์ ควายกระทิงและแฮดช้าง ว่ามาเยอขวัญเอยให้เจ้า
เข้า มาอยู่เข้ามาสู่ชายคา ให้เจ้ามาเตรียมตัวบวช ให้มาเข้าผนวชเป็นสงฆ์ให้เจ้าลงมาอยู่
ลงมาสวมสู๋ สัฆมา ปฏิมาขอดแก้ว ใจพ่องแผ้วเหลื่อหลายยามเดือนหงายอย่าได้ล่วง ให้
เจ้าห้วงครองธรรม ให้ เจ้านำครองปูให้มาอยู่จำศีลให้มากินข้าวบาตร มานั่งอาสน์นำ
สงฆ์ให้มาลงในโบสถ์ ละความโกรธและโทษา ให้เจ้าได้เทศนาสอนตั้ง เป็นเจ้านั่งเป็น
สมภาร ให้ได้เป็นอาจารย์นักบวชให้ได้สวดปาฏิโมกข์ ให้เจ้าฟังในศาสน์ ให้ฉลาด
เหลื่อคนว่ามาเยอขวัญเอย จัดดาโร รัมมา วัฑฒันติ อายุวัณโณ สุขังพะลัง ขอให้เจ้าอายุ
ยืนยาว วรรณขาวผิวพ่อง ผิวเจ้าคงงามจน คนสะออนครองผ้างามสง่าถือศีลไฟได้
ยืนเสียงเทศน์ ประณมเกยเกษา ให้ลือชาศาสนาของพระพุทธเจ้าให้นาคเจ้ามีเดชะ ให้
ชนะฝูงมาร เป็นอาจารย์ ผู้วิเศษละกิเลสหายหนีดังอินทราธิราชเจ้าภูมิินทร์ ทั้งแดนดิน
โอโยออนน้อย ทุกท่านพร้อมสาธุการมาอวยพรชมชื่นให้เจ้ามีความรู้หลั่นสมภาร ให้อา
จารย์ทุกเมื่อเอื้องเอื้อแก้วเงินคำ บูชาธรรมอย่าได้ขาดให้ฉลาดพระวินัยให้สดใส
ปานแหวนให้ถึง แก่นคำสอน คนสะออนชมชื่น ให้เจ้าหลั่นมนุษย์และเทวา อย่าได้คา
ขัดข้องให้เจ้าท่องพระบาลีให้มีห้วงครองสืบสร้างฐานะอั่ง ๒ประการ เขียนกรรมฐาน
ให้ถึถ้วนครบตั้งถ้วน แปรหมั่นสืพ้นพระ ธรรมชั้นด้ ด้วยปัญญาเร็วพลันตรัสต่อ
สมองปล่องเร็วไวสิดสดใสปรีะมาทมิอำนาจในศาสนา อย่าโสกาโสกเศร้าให้เป็น
สาวกของพระพุทธเจ้าสืบพระศาสนา ด้วยพระคาถาว่า ไชยะตุ ะวังไชยะมังคะลา
ไชยะมหายมุงกุล หนุนกันมาเนื่องแน่นให้ได้นั่งแท่นแก้วเป็นเอกสังโฆ มียโสเกียรติ
ก้องจบในห้อยกัมมัฐาน มีอรหันต์เป็นเค้า เข้าสู่นิรพาน ก็ข้าเทอญฯ สาธุ”^{๔๐}

ในบทสูตรขวัญนาค ลำนวนของ สติง บุญเจิม เมื่อ พิจารณา แล้วไม่ต่างจากลำนวน
ของ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ มีลำนวนที่คล้ายกัน คือเริ่มจากการ อัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้ปกป้อง
รักษาเป็นสักขีพยาน ขวัญของเจ้านาค ณ สถานที่ไปต่าง ให้มาอยู่กับตัว หลังจากนั้น ก็เป็นลำนวน
การกล่าวถึงเรื่องการบวช และคำอวยพร ผสมผสานหลักธรรม ให้ได้คิดเป็นคติ ซึ่งบางอย่าง จะซ้ำ
กันในลำนวน ของจารุบุตร ผู้วิจัยจะไม่ยกมา จะยกมาเฉพาะที่แตกต่างกัน ดังนี้

^{๔๐} สติง บุญเจิม, ตำรามรดกอีสาน, หน้า ๔๖๒-๔๖๖.

๑. **หลักธรรม เรื่อง กรรมฐาน**^{๔๒} กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา อุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอบรมจิต หรืออุบายหรือกลวิธีเหนี่ยวนำให้เกิดสมาธิ กรรมฐานจึงเป็นสิ่งที่เอามาให้จิตกำหนด เพื่อให้จิตสงบอยู่ได้ ไม่เที่ยวเตลิดเลื่อนลอย ฟุ้งซ่าน ไปอย่างไร้จุดหมาย

กรรมฐานนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด ได้แก่ สมถกรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน ดังนี้

๑) สมถกรรมฐาน มีจุดมุ่งหมายคือ ความสงบของจิต ได้แก่ การทำสมาธิจนได้ฌานโดยมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น การเพ่งสี (วรรณกลีณ) เป็นต้น หลักการสำคัญของสมถกรรมฐานคือ การทำให้จิตจดจ่อต่อเนื่องอยู่ในอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดเพียงอารมณ์เดียว จนเกิดความสงบและเป็นจิตที่ตั้งมั่นมีกำลัง แต่ล้าพังสมถกรรมฐานเพียงอย่างเดียวนั้น ไม่สามารถทำให้ไปสู่จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ นั่นคือ นิพพาน

๒) วิปัสสนากรรมฐาน มีจุดมุ่งหมายคือ ปัญญา ที่ทำให้ปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ซึ่งก็คือ นิพพาน นั่นเอง โดยวิธีการก็คือ การมีสติตามรู้ตามดู (อนุปัสสนา) อารมณ์ปรมาตมอยู่เนืองๆ อันได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม ด้วยใจที่เป็นกลาง ไม่ปรุงแต่งเพิ่มเติม แต่ดูตามความเป็นจริง สิ่งใดปรากฏก็กำหนดรู้ จนในที่สุดจะเห็นตามความเป็นจริง ถึงลักษณะของทุกสิ่งว่า เป็นทุกข์ ไม่เที่ยง และบังคับควบคุมไม่ได้

สรุปง่ายๆก็คือ สมถกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่มุ่งบริหารจิตเป็นหลัก คู่กับ วิปัสสนากรรมฐาน ที่มุ่งการอบรมปัญญาเป็นหลัก^{๔๓}

๒. **หลักธรรม เรื่อง อรหันต์** “ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเรื่อง อรหันต์ว่า ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลชั้นสูงสุด สามารถละสังโยชน์ได้ซึ่งคำว่า อรหันต์ หรือ พระอรหันต์ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลสแล้ว พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดจากสังสารวัฏได้แล้ว”^{๔๔}

^{๔๒} คุรุรายละเอียดใน ที.ป.า.(ไทย) ๑๑/๓๗๕/-๕๐. องทุก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๗๗

^{๔๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า ๑๗

^{๔๔} คุรุรายละเอียดใน อ. ๒๐๐, วิสุทธิ.๓/๒๐๖,๓๑๒, วิสุทธิ.ฎีกา ๓/๓๕๘,๕๗๖

^{๔๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า

๓. **หลักธรรมเรื่อง นิพพาน** หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ในมณฑลตถุทีปนี ได้กล่าว นิพพานเป็น ธรรมชาติออกไปแล้วจากค้นหา ชื่อว่าวานะ ค้นหาชื่อว่าวานะ ไม่มีในธรรมชาตินี้ ความไม่มีแห่งค้นหา ชื่อว่าวานะ ในธรรมชาตินี้ที่พระอริยบุคคลบรรลุแล้วโดยปรมาตม ความต่างกันแห่งนิพพานธาตุไม่มี แต่ความต่างกันปรากฏโดยปริยาย^{๔๖}ในคัมภีร์พระสูตรตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะกล่าวถึงนิพพาน๒ ประเภท คือ

๑) สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุยังมีอุปาทิเหลือ ยังเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์กล่าวคือดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่

๒) อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุที่ไม่มีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ กล่าวคือดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่อีก^{๔๗}

ใน มณฑลตถุทีปนี ได้กล่าวถึงนิพพาน ต่างกันโดยปริยาย มี ๒ อย่าง คือ

(๑) สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือ ผู้ปฏิบัติถึงขั้นสำเร็จพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้วอยู่จบแล้ว มีกรณียะอันทำแล้ว มีภาระอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ผู้นั้นยังเสวยอารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจยังต้องเสวยสุขและทุกข์ เพราะอินทรีย์ ๕ เหล่าใด ยังไม่ปราศจากไป อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอดังอยู่ตามเดิม ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุ นั้น เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

(๒) อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือ ผู้ปฏิบัติ ถึงขั้นสำเร็จพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบแล้ว มีกรณียะอันทำแล้ว มีภาระอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ความเสวยอารมณ์ทั้งสิ้นของเธออันเธอไม่ผลิตเพิลินแล้ว จักเย็นในโลกนี้ นี้เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๔๘}

๔. **หลักธรรมเรื่องโอฆะสงสาร** ในที่นี้ หมายถึง สังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด)ในปฐมภพสูตรพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ว่ามีระบบที่เชื่อมโยงกัน๓สาเหตุด้วยกันคือ (๑) มีกรรมเป็นเนื่อ (๒) มีวิญญาณเป็นพืชและ (๓) มีค้นหาเป็นยางเหนียวหมายความว่ากรรมคือการกระทำของคนที่ทำนั้นเองเป็นเสมือนเนื่อ วิญญาณเป็นเสมือนเมล็ดพันธุ์พืชที่หว่านลงไป ในเนื่อและค้นหาเป็นเสมือนเชื้อในเมล็ดพืชพันธุ์นั้น^{๔๙}

^{๔๖}ดูรายละเอียดใน มณฑล. ๒/๕๓๕/๔๑๖.

^{๔๗}ดูรายละเอียดใน ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^{๔๘}ดูรายละเอียดใน มณฑล. ๒/๕๓๘/๔๑๕.

^{๔๙}ดูรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๗-๗๘/๓๐๐-๓๐๒

จะเห็นว่าหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทสูตรขวัณนาค ที่ผู้วิจัยได้นำศึกษา มีหลักธรรม และคติธรรมขอกิด ในการนำไปประพฤติ ปฏิบัติ ก็จะเกิดผลมาก

๓.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัณนาค

พิธีกรรมสู่ขวัญบายศรีนอกจากจะทำให้สภาวะจิตของผู้ที่ได้รับการสู่ขวัญ มีความเต็มเปี่ยมไปกำลังใจที่ดี เกิดความหวังในชีวิตที่เป็นสุข ในอนาคต จากการปิดเป่าความไม่ดีไม่งามด้วยสร้างความเป็นสิริมงคล ในตัวเองและผู้ใกล้ชิด แต่คุณค่ากับสิ่งที่ได้จากการทำพิธีสู่ขวัญบายศรีนั้น น้อยคนนักที่จะเก็บเอาไปคิด จากบทสูตรขวัณนาค โดยเฉพาะการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญแต่งงาน หรือชาวบ้านทางอีสาน เรียกว่า กันงานกินดอง ของคู่บ่าวสาว ที่จะมาอยู่ร่วมชีวิตกันเป็นคู่สามีภรรยา กันนั้น ชาวอีสานถือว่าเป็นพิธีที่สำคัญ มีความศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้เป็นการประกาศให้สังคมทั่วไปได้รับรู้ทราบกันว่า ชายหญิงคู่นี้ได้เข้าพิธีมงคลสมรส เป็นสามีภรรยากันอย่างถูกต้องตามประเพณีอันดีงาม เพราะประเพณีการเข้าพิธีแต่งงานของชาวอีสานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ มีเพียงการบายศรีสู่ขวัญเท่านั้นที่เป็นที่บ่งบอกถึงการเข้าพิธีแต่งงานโดยสมบูรณ์แบบถึงแม้ว่ายุคปัจจุบัน ชาวอีสานจะรับเอาประเพณีการแต่งงานหรือมงคลสมรสของชาวไทยภาคกลางบ้างก็ตาม จะมีการจัดงานพิธีมงคลสมรสแบบไทยภาคกลาง ก็ต่อเมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดระหว่างเจ้าสาวหรือเจ้าบ่าวไม่ใช่คนอีสานโดยตรง หรือคู่บ่าว-สาว มีหน้ามีตาในสังคมชั้นสูง ก็จะมีการจัดพิธีทั้งสองแบบ ทั้งการบายศรีสู่ขวัญแบบชาวอีสานและแบบไทยภาคกลาง เช่นพิธีรดน้ำสังข์ คู่บ่าว-สาว เป็นต้น แต่ถ้าเป็นคนอีสานด้วยกันแล้ว หรือชาวบ้านธรรมดา ไม่มีหน้าที่การใหญ่โต จะนิยมเข้าพิธีมงคลสมรส โดยการเข้าพิธีการสู่ขวัญบายศรีเท่านั้นก็เพียงพอแล้ว แต่เมื่อมาพิจารณาให้ดีแล้วการเข้าพิธีแต่งงานแบบสู่ขวัญบายศรีของชาวอีสานนั้น เราได้คุณค่าคุณประโยชน์นอกเหนือจากพิธีการแต่งงาน ถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว คำสูตรขวัณนาคที่ใช้สู่ขวัญบายศรีให้คู่บ่าว-สาวนั้น เหมือนเป็นการสอนในการใช้ชีวิตคู่ การมีความสัมพันธ์กันในชีวิตครอบครัวทั้งฝ่ายหญิงฝ่ายชายจะต้องนำไปปฏิบัติ มองอีกมุมหนึ่งเป็นการเสริมชีวิตดวงชะตา หรือเรียกกันว่าการสะเดาะเคราะห์กันไปในตัวเลยทีเดียว เพราะในบทสูตรขวัณนาคการผสมผสานกันทั้งภาษาอีสานและภาษาบาลีที่พระสงฆ์ใช้สวดกัน ในการเจริญพระพุทธมนต์ หรือการสวดใน พิธีกรรมต่างๆ อย่างพิธีกรรมเริ่มต้น คือการชุมนุม เทวดา เป็นต้นในประเพณีการแต่งงานของชาวอีสาน การเข้าพิธีบายศรีสู่ขวัญ จะนิยมทำกันสองครั้ง ครั้งแรกจะเป็นการสู่ขวัญเฉพาะเจ้าบ่าว ที่บ้านเจ้าบ่าวเอง หรือเรียกว่า สู่ขวัญน้อย หลังจากนั้น ก็จะแห่ไปร่วม (แห่ขันหมาก) ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญในพิธีแต่งงานที่บ้านเจ้าสาว แต่ถ้าหากเจ้าบ่าวไม่สะดวก จะมาร่วมเข้าพิธีบายศรีสู่ขวัญที่บ้านเจ้าสาว ครั้งเดียวก็ได้

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญน้อยก่อนแต่งงาน(สู่ขวัญเฉพาะเจ้าบ่าว)ในบทสูตรขวัญของจารุบุตร เรื่องสุวรรณ เมื่อพิจารณาในบทสูตรขวัญน้อย ก่อนแต่งงาน หรือการสู่ขวัญเฉพาะเจ้าบ่าว จะเห็นว่าเนื้อหาในบทสูตรขวัญนั้น จะเน้นหนักในเรื่องการสวดอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการอวยพร เป็นพิเศษ เพราะว่า เจ้าบ่าวนั้น ตามค่านิยมและธรรมเนียมปฏิบัติของชาวไทยหรือชาวอีสาน ฝ่ายชายต้องจากบ้านจากเรือน จากครอบครัวญาติพี่น้อง ไปอยู่กินกับฝ่ายหญิงที่บ้านของฝ่ายหญิง เริ่มจากการสวดเรียกเอาขวัญของผู้เป็นเจ้าบ่าว ที่ไปอยู่ ณ สถานที่แห่งใดให้กลับมาหาตน และคำอวยพรต่าง ๆ ซึ่งประกอบคตินิยม และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จะแฝงอยู่ในคำอวยพร เป็นส่วนใหญ่ เช่น

๓.๒.๑ หลักธรรมเรื่อง ทาน

ดังบทสูตรขวัญว่า

อย่าลืมนพ่อลืนมแม่เงินคำให้เก็บคำ ทั้งศีลธรรมล้ำเลิศ แสนประเสริฐสุขสันต์ มา
นำกันกุศลเก่า ทั้งพงศ์เผ่าวงศ์วานทั้งกินทานอย่าได้ขาด ทั้งดักบาตร และจิ้งห้นจัดตา
โร รัมมา วัชฌันติ อายุวัน โฉมสุขัง พะลังมั่งสิ่งเนื้อสังขารอย่าเหี่ยว คนเหลียว เห็นให้
ผ่องแผ้ว เห็นแล้วส่งนាំทั้งกรรมนั้น โทษามีโทษความโกรธนั้นหายสิ้นป็นหนี
อย่าได้มีมา ต้องสนองน้ากรรมไถ่เฮ็ดอันใดคำอันใดกะให้ได้ สมแม่นปรารถนา^{๕๐}

หมายความว่า ให้ความเคารพยำเกรงพ่อแม่ของภรรยา หรือ พ่อตาแม่ยาย ให้มีศีลธรรม เงินตรา ให้เก็บออม ขอให้มีความสุขประเสริฐ ทั้งวงศ์ญาติญาติ อย่าขาดการทำทานใส่บาตร ไปถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์ (จิ้งห้น ภาษาอีสาน แปลว่า อาหารเช้าของพระสงฆ์ เช่น คำว่าพระฉันจิ้งห้น พระฉันภัตตาหารเช้า) จากเนื้อความที่ยกมา ประกอบด้วยด้วยหลักธรรมคือ

หลักธรรมเรื่องทาน หมายถึง การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อหรืออีกความหมายหนึ่งคือวัตถุที่พึงให้ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงหลักการให้ทานอันหมายถึงการเสียสละ มีองค์แห่งการให้ทาน มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

- ๑) วัตถุสัมปทาถึงพร้อมด้วยวัตถุ
- ๒) บัณฑิตสัมปทาถึงพร้อมด้วยบัณฑิต
- ๓) เจตนาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยเจตนา
- ๔) คุณาติเรกสัมปทา ถึงพร้อมด้วยคุณพิเศษ^{๕๑}

^{๕๐} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๖๕-๖๗.

^{๕๑} ส.ช. (ไทย) ๑๘/๒๖/๓๔

๓.๒.๒ หลักธรรมเรื่อง กรรม

ดังบทสุตรขวัณว่า

“เห็นแล้วต้อนำทั้งกรรมนั้นโทษา มีโทษความโกรธนั้นหายสิ้นป็นหนี
อย่าได้มีมา ต้องสนองนำกรรม”^{๕๒}

หลักธรรมเรื่อง กรรม คำว่า “กรรม” ในพระพุทธศาสนา เขียนเป็นภาษาบาลี ว่ากัมม แปลว่า การกระทำ ได้แก่ กระทำทางกาย เรียก กายกรรม ทางวาจา เรียก วจีกรรม และทางใจ เรียก มโนกรรมกรรม แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กรรมดีเรียกว่ากุศลกรรม หรือ บุญกรรมกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลกรรม ดีการกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจาก กุศลมูล คืออโลกะอโทสะ หรืออโมหะ

๒) กรรมชั่วเรียกว่าอกุศลกรรม หรือ บาปกรรม อกุศลกรรม กรรมที่เป็น อกุศลกรรมชั่วการกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลกะ โทสะ หรือโมหะ หรือความโลภ ความโกรธ และความ หลง นั้นเอง^{๕๓}

๓.๒.๓ หลักธรรมเรื่อง เมตตา

ดังบทสุตรขวัณว่า

หมอปราหมณ์เป็นพื้นผู้ว่า สั่งสอนเจ้าเป็นทำนอง สั่งสอนหลานให้สู้แจ้งการครอง
เรือน หลานเอ๋ยเจ้าอยากสุขเสถียรอย่าเกียจคร้าน เจ้าอย่าข้านในการงาน ถ้าเจ้าอยากสุข
สำราญ อย่าประมาทมีเงินบาททองเก็บกำ ซ่อยกันทำซ่อยกันแก้ ซ่อยกันสร้างซ่อยกันแปลง
เจ้าจงฮักเจ้าจงแพงเมียของเจ้า บาดท่าพวกหมู่เจ้าได้ลูกเต้าเป็นกริ้วโกรธและโกธา เจ้าจงใช้
ธรรมมะเมตตานั่นเป็นเค้า ยามเมื่อปากกล่าวว่าย่อมมือถึง เจ้าอย่าดีเจ้าอย่าฆ่าลูก กรรมพัน
ผูกติดตามมายามเฮ็ดไส้เจ้าอย่าได้ตีว่าปวดขา นั้นเนอ ยามเฮ็ดนาเจ้าอย่าตดีว่าปวดท้อง ยาม
เมื่อฟ้าฮ่ำฮ้องวสันตา เจ้าจงเฮ็ดไส้และเฮ็ดนาชวนขวายหาทุกคำ”^{๕๔}

^{๕๒} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๖๕-๖๗.

^{๕๓} คูรายละเอียดใน อจ.ตัก.(ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑,๕๕๑/๓๓๘., ปุ.อิติ.๒๕/๒๐๕/๒๔๘,๒๔๒/
๒๓๒๒.

^{๕๔} บุญนาค พินิจพล, สุตรขวัณสมัยใหม่, หน้า ๑๖๕ – ๑๖๘.

หมายความว่าถึง พ่อพราหมณ์ หรือหมอสูตร จะได้สั่งสอนลูกหลานให้รู้จักการครองเรือน ถ้าหากอยากมีความสุขอย่าได้ เกียจคร้าน ขยันทำงาน ถ้าเจ้าสุขสำราญแล้วอย่าประมาทในเรื่องใช้จ่ายเงินทองให้รู้จักเก็บออมมีปัญหาช่วยกันแก้ไข ช่วยกันทำมาหากิน รักลูกรักเมียตัวเอง ถ้าหากมีลูกแล้วเมื่อความโกรธ ให้รู้จักธรรมเรื่องเมตตาเป็นเครื่องกัน เมื่อยามกล่าวว่าลูกเต๋าย่ำมือไว้ ทำร้ายลูกเมีย จะเป็นบาปกรรมติดตัว เวลาทำไรทำนา อย่าบ่นปวดท้องปวดแข้งปวดขา รับประทานข้าวทุกคำเข้า ซึ่งเป็นคคตธรรม คือ

หลักธรรมเรื่อง เมตตา ซึ่งอยู่ในหลักธรรมข้อที่ ๒ ของ พรหมวิหาร ๔ และข้อที่ ๕ ในบารมี ๑๐ ข้อ หมายถึงความรัก ความปรารถนาให้คนอื่นมีความสุข เมตตาเป็นสภาวะที่จิตปราศจากความโกรธ ความอาฆาตมาดร้าย มีแต่ความหวังดี มีแต่ความหวังดี มีไมตรีจิต หวังความสุขความเจริญต่อผู้อื่น เป็นที่ตั้ง

๓.๒.๔ หลักธรรมเรื่องอบายมุข ๖

ดังบทสูตรขวัญว่า

เข้าเว้นจากผี ๖ ประเภท โดที่ ๑ จัดเป็นผีเป็นเผดคือสุรารวมทั้งยาเสพติดอันเป็นโทษ เช่นยาบ้า ยาไอเฟิ่นจัดว่าเป็นผีโดกลาง โดที่ ๒ เจ้าอย่าได้บังอาจเที่ยวกลางคืนเที่ยวผู้หญิงจิตดำช้า มกหม่นทางโลกีย์ หญิงและชายอาจมีโรคร้ายผู้หวังโชคไม่ควรทำ ผีโด ๓ เจ้าควรจำควรเจ้าควรรู้ เจ้าควรรู้เที่ยวเกร เที่ยวเสเพลมหรสพอยู่บ่อนใดต้องไปได้ แม่นอยู่ใกล้หรืออยู่ไกลเฮ็ดให้เสียประโยชน์ เฟิ่นกล่าวโทษว่าเป็นผี ฟังให้ดีแล้วจื่อไว้ ผีโดที่ ๔ สิบบอกให้ผิการพนัน ผีโดนี้หากเป็นโตสำคัญโดใหญ่แท้ คั่นบ่อยากเข่งอย่าไปทำ เสียเงินค่าเกลี้ยงตลอด เสียไปสอด้โฮ่นาสวน เสียเงินควายตลอด สิ้นทั้งฟ้านุ่งและแพรถือ เพราะว่าการพนันนั้นเป็นเหตุ เฟิ่นจึงจัดว่าเป็นผีและเป็นเผดควรระวังผีโด ๕ เจ้าจงฟังให้แจ้งแจบผีโดเฟิ่นว่าไว้คนชนพาลไปหากบคนสามัญทุกคำมือ คบคนคือทางฉิบหายสุดบรรยายเพราะมีมากไผคบแล้วสิทุกข์ยากยิ่งหนักหนา เขาสิพาไปเที่ยวเล่นบ่ทำงาน ผีโด ๖ สิชอบอกลูกหลานอย่าเกียจคร้าน ผีโดนี้มันสิพาไปเที่ยวบ้านบ่เอาไหน มันหากเป็นผีจัญไร บ่เฮ็ดเวียก เจ้าจงคิดสำเนียงคตริตรองดู เจ้าจงคิดสำเนียงคตริตรองดู เจ้าจงเว้นผีภูและผีปิ้งผีท่งและผีเถน ผีเชนแมนดังกล่าวแล้ว เจ้าครองเรือนเจ้าจักใสกว่าแก้วมณีทอง ^{๕๕}

หมายถึง ชีวิตครอบครัวจะเป็นสุขได้ โดยเฉพาะลูกผู้ชาย ให้เว้นจากผีร้าย หก ตัว ตัวที่หนึ่งจัดว่าเป็นผีเปรต คือ สุรา รวมทั้งยาเสพติดให้โทษ เช่น ยาบ้า ยาไอ เขาว่าเป็นผีตัวอันกลาง ตัว

^{๕๕} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๑๖๕ – ๑๖๘.

ที่สอง เจ้าอย่าริเที่ยวกลางคืน เที่ยวหญิงโสเภณี อย่าหมกมุ่นกามราคะ จะให้เกิดโรคร้าย อายากโชค ดีไม่ควรทำ ตัวที่สาม เจ้าควรรับรู้และจดจำ เที่ยวเสเพล มีงานมหรสพที่ใดก็ไปให้ได้ แม้ในใกล้ หรือไกล ทำให้เสียประโยชน์ ท่านกล่าวว่าเป็นผี ให้ฟังและจดจำให้ดี ผีตัวที่สี่ จะบอกว่าเป็นผีการพนัน ผีตัวนี้หากเป็นผีตัวสำคัญ ตัวใหญ่มาก ถ้าไม่อย่ากล่าบอกอย่าไปทำ จะเสียเงินทอง ทั้งที่นาที่สวน วัวควายและเสื้อผ้า อาภรณ์ เพราะการพนันเป็นเหตุ ให้ระวังผีเปรตตัวนี้ ผีตัวที่ห้า ให้เจ้าฟัง ให้แจ่มชัด ว่าชนคนพาล ไปคบค้าสมาคมทุกค้ำเข้า คบคนเดี๋ยนี้จะทำให้ฉิบหาย สุดพรรณนา ถ้าหากใครคบแล้ว จะทำให้ทุกข์อยากหนักหนา เขาจะพาเที่ยวเล่นไม่ทำงาน ผีตัวที่หก จะบอกหลานอย่าเกียจคร้าน ผีตัวนี้มันจะพาไปเที่ยวงานบ้านไม่เอาไหน มันหากผิงจัญไร ไม่ทำการทำงาน ควรคิดตรึตรองดู เจ้าจงเว้นจากผีต่างๆแล้ว เจ้าจะโคจรองเรือนอย่างผาสุก สดใส ดังแก้วมณีทอง หลักธรรมในสำนวนที่ยกมานี้ คือ

หลักธรรมเรื่อง อบายมุข ๖ คือ ทางแห่งความเสื่อม เหตุเครื่องฉิบหาย เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ ทางแห่งความพินาศบุคคลทั้งหลาย พึงละเว้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง อบายมุข ๖ แก่สังคาลกมณพ ๗ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ขณะที่จะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ไว้ในสังคาลกสูตร ว่า

๑) สุราเมระยะมัชชะปะมาทัฏฐานานุโยโค โภคานังอะปายะมุขัง หมายถึง การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่ง โภคะทั้งหลาย

๒) วิกาละวิสิขาจริยานุโยโค โภคานังอะปายะมุขัง หมายถึง การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่ง โภคะทั้งหลาย

๓) สมัชชาภิจะระณัง โภคานังอะปายะมุขัง หมายถึง การเที่ยวคู่มหรสพ เป็นอบายมุขแห่ง โภคะทั้งหลาย

๔) ชุตฺตปะมาทัฏฐานานุโยโค โภคานังอะปายะมุขัง หมายถึง การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่ง โภคะทั้งหลาย

๕) ปาปามิตตานุโยโค โภคานังอะปายะมุขัง หมายถึง การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่ง โภคะทั้งหลาย

๖) อาลสุยานุโยโค โภคานังอะปายะมุขัง หมายถึง การหมกมุ่นในความเกียจคร้านเป็นอบายมุขแห่ง โภคะทั้งหลาย^{๕๖}

^{๕๖}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

หลังจากที่ได้มีการทำพิธีสู่ขวัญบายศรี ให้เจ้าบ่าวเรียบร้อย (บทสวดขวัญน้อยก่อนแต่งงาน) เจ้าบ่าวก็แห่ขันหมาก ไปทำพิธีบายศรีสู่ขวัญร่วมกันที่บ้านเจ้าสาว ซึ่งจะเป็นพิธี แต่งงานแบบชาวอีสานจริง ๆ และการคำสวดขวัญก็ยาวกว่า บทสวดขวัญน้อย จะเห็นได้ว่าในบทสวดขวัญแต่งงานแต่งโดย จารุบุตร เรื่องสุวรรณคล้ายกับสำนวนการเทศนาทางพระพุทธศาสนา เริ่มด้วยการบอกถึงศักราชด้วยเช่นกัน คุณค่าของบทสวดขวัญที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการสอดแทรกหลักธรรมคำสอนอย่างมี ศิลปะคติธรรม จากท่วงทำนอง การสวด ที่ไพเราะน่าฟัง บ่งบอกถึงความผู้มีปัญญาอันชาญฉลาดของผู้ประพันธ์ แถมยังให้ข้อคิดสติเตือนใจแก่ผู้ฟัง โดยเฉพาะคู่ บ่าว-สาว ซึ่งถือว่าสิ่งที่ล้ำค่ามากในการที่จะใช้ชีวิตคู่ในการครองเรือนได้อย่างมีความสุข ได้ยกเอาทำเนียบการปฏิบัติตนของการลูกเขย และลูกสะใภ้ตามจารีต ประเพณีอันดีงาม ซึ่งผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้หรือเป็นคติธรรมให้นำไปคิด คือ เริ่มต้นการให้รู้จักทำบุญ การให้ทานทำบุญตักบาตร เข้าวัดฟังธรรมรักษาศีลภาวนา ในวันธรรมสวนะ หรือวันพระตามแต่โอกาส เช่น

๓.๒.๕ หลักธรรมเรื่องบุญกิริยาวัตถุ, อุโบสถศีล

ดังบทสวดขวัญว่า

“ข้าจักเอาสองศรีเสียหมอนซ่อนเสื้อ ให้เจ้าได้สืบเชื้อพ่อแม่แทนเือนถึงปีเดือนฝนฮวยฮ่วงเข้า วัน ๗-๘ คำ ให้เจ้าจำศีล ๑๔-๑๕ คำเข้าย่นดีตักบาตร อย่าให้ขาดทานศีล”^{๕๗}

หมายความว่า ข้าพเจ้าจะได้นำทั้งสองคนนี้เป็นคู่เคียงหมอน ให้เจ้าได้สืบสกุลพ่อแม่เมื่อถึงฤดูฝน (เทศกาลเข้าพรรษา) เมื่อถึงวันพระเจ็ดหรือแปดคำ และ สิบสี่ สิบห้าคำ ให้เข้าวัดรักษาศีล ตักบาตรให้ทาน อย่าได้ขาด ซึ่งเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑. หลักธรรมเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๓^{๕๘} หมายถึง เหตุแห่งการทำบุญ บุญที่เกิดขึ้นด้วยการกระทำ๑๐อย่าง คือ

- ๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยให้ทาน
- ๒) ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล คือ ทำบุญด้วยการตั้งใจรักษาศีล
- ๓) ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยภาวนาคือ ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา^{๕๙}

^{๕๗} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๖๖-๖๗.

^{๕๘} ที.ป.ว. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐, อ.อ.อุรุก(ไทย)๒๓/๑๒๖/๒๔, บ.อุ.อิ.ดิ.(ไทย)๒๕/๒๓๘/๒๓๐.

^{๕๙} พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า

ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกายอิติวุตตะกถา
ตักนิบาติว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุญญกิริยาวัตร ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน คือทาน
มัยปุญญกิริยาวัตร ๑ ศีลมัยปุญญกิริยาวัตร ๑ ภาวนามัยปุญญกิริยาวัตร ๑ ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ปุญญกิริยาวัตร ๓ ประการนี้แล” ๖๐

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้แล้ว ในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
คาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

กุกุบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ พึงศึกษาบุญนั้นแล อันให้ผลเลิศต่อไป ซึ่งมีสุขเป็น
กำไร คือ พึงเจริญทาน ๑ ความประพฤติเสมอ ๑ เมตตาจิต ๑ บัณฑิตครั้งเจริญ
ธรรม ๑ ประการอันเป็นเหตุให้เกิดความสุขเหล่านี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกอันไม่มี
ความเบียดเบียน ๖๑

๒. **หลักธรรม เรื่อง อุโบสถศีล** คือศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิการักษาในวันพระคือ วัน
ขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด) องค์ประกอบของศีลอุโบสถมี ๘ ข้อเช่นเดียวกับ
ศีล ๘ ทุกประการ คือ

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์ ทั้งด้วยตนเองและให้ผู้อื่นฆ่า
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เว้นจาก

การขโมย

- ๓) อพรหมจริยา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์
- ๔) มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ พูดไม่ตรงกับความเป็นจริง
- ๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและ

เมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท และเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษทั้งปวง

๖) วิกาลโภชนา เวรมณี เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล (ตั้งแต่เวลา
เที่ยงวันแล้ว จนถึงอรุณขึ้นของวันใหม่) เว้นน้ำ ๘ อย่างเรียกว่าอัฐฐาน หรือ น้ำปานะ คือน้ำที่ทำ
จากผลไม้ ๘ อย่าง (๑) น้ำจากผลมะม่วง (๒) จากผลหว้า (๓) จากผลกล้วยมีเมล็ด (๔) จากผลกล้วยไม่มี
เมล็ด (๕) จากผลมะขาง (๖) จากผลจันทร์ หรือผลองุ่น (๗) จากเหง้าบัว (๘) จากผลมะปรางหรือ
ลิ้นจี่

๖๐ พุ.อติ. (ไทย), ๒๕ / ๖๐ / ๔๑๕-๔๑๖.

๖๑ พุ.อติ. (ไทย) ๒๕ / ๖๐ / ๔๑๕-๔๑๖.

๓) นัจจตีตวาทิตวิสูกทัสสน มาลาคลวิเลปนธารณมณฑลวิภูสณัฐฐานา เวมณี เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลเว้นจากการประดับตกแต่งร่างกายด้วยของหอมและดอกไม้

๔) อุจจาสนมมหาสนา เวมณี เว้นจากการนั่งและนอนบนที่นอนสูง^{๖๒}

๓.๒.๖ หลักธรรมเรื่อง ขรवासธรรม ๔ , ทิส ๖ ปัจฉิมทิส,ภรรยา๗ และโอวาท ๑๐ ประการในการเป็นแม่ศรีเรือน

นอกจากนั้น ในบทสูตรขวัณ จะเป็นการสอนให้รู้จักการบุญแล้ว การผูกคำของผู้ประพันธ์ให้แก่งคิดในเชิงคติธรรม สั่งสอนเจ้าบ่าว เจ้าสาวในการปฏิบัติ เป็นลูกเขยลูกสะใภ้ที่ดี มีทำเนียม จารีต ของคนโบราณ ปฏิบัติตนอย่างไร ซึ่งเทียบกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยขรवासธรรม ๔ , ทิส ๖ ปัจฉิมทิส,โอวาท ๑๐ ประการในการเป็นแม่ศรีเรือนและภรรยา ๗ ได้แก่

ให้มีใจอ่อนน้อมตั้งแต่หมั้นเชย เจ้าเป็นเขยให้เจ้ามีใจกว้างอย่าอวดอ้างสรรพสิ่งอันใด โล้โล้ให้เจ้าว่าไซ้ โล้หมาให้เจ้าว่าเต โล้จั่วโล้ควายให้ว่าฮือ เจ้าอย่าคือเตะเตียวชุลยต่อหน้าเจ้าโคตร อย่าปากโศดสรรพสิ่งอันใด ให้เจ้ามีความเลื่อมใสดวงนางแทบไ้^{๖๓}

หมายความว่า การเป็นลูกเขย ให้เป็นผู้ที่ใจกว้าง แต่อย่าอวดเก่งเกินตัว ใช้คำพูดคำจาให้ระวัง อย่ามีท่าทีที่กระด้าง แข็งกร้าวต่อหน้า พ่อตาแม่ยาย และให้ความเคารพ ดังบทสูตรขวัณว่า

เป็นลูกสะใภ้ให้เจ้าฮักแม่ผัว อย่าได้ไว้หน้าๆขวัณผัวเชิงซู้ เจ้าผู้สู้นักปราชญ์พึงธรรม เถิงเดือนคำเจ้าอย่าเที่ยวเล่นยามค่ำเฮือนหลังดำนั่นแม่นเฮือนอ่าว ชายคาสูงหลังใหญ่ กะทอดไล่ป่านลม หลังกลมนั้นเฮือนพ่อ เกยขานต่อหลังสูงเฮือนลุงและเฮือนป้า... ได้กินขึ้นให้เจ้าส่งเฮือนอ่าว ได้กินปลาให้เจ้าส่งเฮือนย่า^{๖๔}

หมายความว่า การเป็นลูกสะใภ้ให้รักแม่ของสามี อย่าได้พูดจาในทางไม่ดี ครบซู้ผู้ชาย ให้รู้จักทำนองคลองธรรม ยามค่ำกินอย่าออกเที่ยวเตร่ ให้รู้จักมีใจเอื้อเฟื้อให้ความเคารพแก่ญาติสามี ได้สิ่งดี ๆ มีอาหารดี ได้เนื้อได้ปลา อย่าลืมนแบ่ง ญาติ ๆ ให้ปู่ให้ย่า แม่สามี ด้วยดังบทสูตรขวัณว่า

^{๖๒} ๑. อฎฐก.(ไทย)๒๓/๑๓๑/๑๕๓

^{๖๓} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๖๖.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗

“ให้เจ้าฟังคำสอนตายาย พ่อแม่ ใจแผ่กว้างพี่น้องวงศ์ตาเบื่องขวเจ้าอย่าเหลียวหาขาย ตาเบื่องขายเจ้าอย่าแลหาซื้อ เถิงยามแลงให้เจ้าหาพาข้าว เถิงยามเช้าให้เจ้าแต่งพานาย อย่าได้นอนหลับหลายตื่นสวยผิดฮึด ให้เจ้าจิบหมากไว้ประสงค์แต่งพานาย เจ้ามีผิวให้เจ้าถ่มใจเก่า เหล้าไหน้อยให้เจ้าขายไพร เหล้าไหใหญ่ให้เจ้าขายขุนมือมุงกุลของเจ้านางแก้ว หมอบอกแล้วซ้ำดื่มถวายพรเป็นคำสอนอินทาสั่งโลก เจ้าหากมีโชคแล้วให้เจ้าค่อยหากเพียรเอาขวัญผิวให้เจ้ามาชมเมียนิน่า เถิงยามค่ำให้เจ้าเข้าบ่อนนอน หัวเสียงหมอนให้มิใจฮักฮ่อ ให้เจ้าผินหน้าต่อเขยชมเฮ็ดแต่ความดี”^{๖๕}

หมายความว่า ให้เชื่อฟังคำสอนของ พ่อแม่ ตายาย ให้รักษาชื่อเสียงพี่น้องวงศ์ตระกูล อย่าเล่นสนุกสนาน หรือแสดงกริยาที่ไม่เหมาะสมกับชายอื่น ให้เกียรติ ซึ่งตระกูลของสามี ให้รู้จักเข้าครัวจัดแต่งสำรับกับข้าว อย่าได้นอนตื่นสายจะดูไม่ดีผิดทำนองคลองธรรม ให้รู้จักฝึกฝนการทำอาหารงานครัว และจัดเตรียมหาเก็บไว้ไม่ให้ขาด เมื่อแต่งงานแล้วก็ให้ทั้งความไม่ดีเก่าๆ ไปเสีย และรู้จักการต้อนรับขับสู้แขกผู้มาเยือน มีบริวารคนรับใช้ก็ให้รู้จักดูแลไม่ทอดทิ้ง มีเจ้านายก็ให้ความเคารพรับใช้อย่างเต็มใจ จะได้เป็นมงคลต่อตนเองหรือเป็นชั้นชมของคนทั่วไป อยากมีโชคก็ให้ขยันหมั่นเพียร ตั้งหน้าตั้งตาทำแต่คุณงามความดี

นอกจากแนวคตินิยมสำหรับฝ่ายหญิงและฝ่ายชายแล้ว ก็ยังมีแนวทางของการปฏิบัติสำหรับชีวิตคู่ ของสามี ภรรยาที่ดี อีกด้วยดังบทสุตรขวัญว่า

ขวัญแข่งให้มาอยู่แข่งเถิดลา ขวัญขานให้มาอยู่ขานเถิดลายชาซ้ายก่ายขา ขว พัวเมียกันฮักห่อ คือผัวถ่อเมียพาย ไปทางใดให้เจ้าบอกให้เจ้าออกทางประตู อย่าซูลูเขยสะไร ให้เจ้าได้บุตรดา คนตามมาบุตรได้ออกคำสอนบอกจงจดจำ เอาพระธรรมมาชูต่อย ให้เจ้าค่อย ๆ อย่าเฝ้าแสง สองจอมแพงให้ฮักเถิดให้ลูกเกิดมาชม ให้ได้สมใจว่า ให้มีค่าพอกือให้คนถือพอกือ ^{๖๖}

หมายความว่า เป็นสามี ภรรยาให้เข้าใจกันทำการสิ่งใดก็ของให้ช่วยกัน คือช่วยกันทั้งสองทาง จะไปเดินทางไปทีใดก็ขอให้บอกกล่าวซึ่งกันและกัน ไปตามตรอกออกทางประตู ทำในสิ่งที่เหมาะสม อย่าทำตัวที่ไม่เหมาะสม ให้จดจำคำสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ ใช้ธรรมในการดำรงชีวิตคู่ ค่อยพูดค่อยจากัน มีลูกมีเต้าก็ให้เป็นตัวอย่างที่ดีในคำสอนดังกล่าว สามารถยกประเด็น สอนหลักธรรมในพระศาสนา ได้แก่

^{๖๕} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, หน้า ๖๗.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘

๑. **หลักธรรม เรื่องรเวทธรรม ๔** คือ หลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ๔ ประการ ประกอบด้วย

- ๑) ตัจจะ หมายถึง ความซื่อสัตย์ต่อ
- ๒) ทมะ หมายถึง การรู้จักข่มใจ หักห้ามใจ
- ๓) ขันติ หมายถึง ความอดทน ต่อหน้าที่ ขยันหมั่นเพียร หาเลี้ยงชีพ
- ๔) จาคะ หมายถึง การเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่^{๖๗}

นอกจากหลักธรรม ๔ ข้อข้างต้นแล้ว ยังมีหัวหลักธรรมสำหรับชีวิตการครองเรือนคือ ทิศ ๖ ดังนี้

๒. **หลักธรรม เรื่อง ทิศ ๖ ปังณิมทิศ** คือ ทิศเบื้องหลังหมายถึง สามีนุตร หรือ ภรรยา ที่มีความสัมพันธ์อยู่เบื้องหลัง หรือข้อปฏิบัติ ระหว่าง สามี ภรรยา ดังนี้

- ๑) ต้องยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยาของตนเอง แม้ว่าเขาจะมีฐานะหรือตำแหน่งทางสังคมเป็นอย่างไรก็ตาม หากได้แต่งงานใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันกับเราแล้ว ก็ต้องยอมรับนับถือว่าเป็นภรรยาด้วยความเต็มใจ
- ๒) ไม่ดูหมิ่น ดูแคลน หรือดูถูกเหยียดหยามภรรยาตน อาจเป็นเพราะสาเหตุบางประการ เช่น มีฐานะยากจน ไม่มีงานทำ
- ๓) ไม่ประพฤตินอกใจ สามีต้องซื่อสัตย์ต่อภรรยา ต้องรักเดียวใจเดียว ไม่มีชู้หรือประพฤตินอกใจภรรยา
- ๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ หมายความว่า สามีต้องยินยอมมอบความเป็นใหญ่ให้ภรรยาในหลายๆเรื่อง เช่น เรื่องงานบ้าน งานครัว
- ๕) ให้เครื่องแต่งตัว หมายความว่า สามีต้องรู้จักให้เครื่องแต่งตัวแก่ภรรยาตนในบางโอกาส

หลักทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นหลักที่สามีพึงปฏิบัติต่อภรรยาในฐานะเป็นคู่ชีวิตของตน ในทางตรงกันข้ามเมื่อสามีกระทำต่อภรรยาอย่างนี้แล้ว ภรรยาก็ไม่ควรอยู่นิ่งเฉยต้องชวนชวนทำกิจปฏิบัติตอบต่อสามีด้วยการปฏิบัติตน ดังนี้คือ

- ๑) จัดการงานดี หมายความว่า สามารถดูแลกิจการงานบ้านทุกอย่างได้เป็นอย่างดี สามารถจัดบ้านได้สวยงามเป็นระเบียบ ดังนั้นผู้ที่ เป็นภรรยาต้องรู้เรื่องการบ้าน การเรือนดีพอสมควรจึงจะสามารถจัดการดูแลความสะอาดภายในบ้านหรือเรือนได้
- ๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี เวลาที่สามีมิเพื่อนหรือแขกมาเยี่ยมเยียนที่บ้าน ภรรยาต้องรู้จักทำปฏิสันถารต้อนรับหรือปฏิบัติตนต่อบุคคลเหล่านั้นเป็นอย่างดี เช่น หาน้ำมา

^{๖๗} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖, พ.ศ.(ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑

ให้ดื่ม ปฏิบัติตนเรียบร้อย ไม่กล่าวเรื่องราวอันจะเป็นเหตุกระทบกระทั่งจิตใจของคนข้างเคียงสามี
ตน เป็นต้น

๓) ไม่ประพฤติกว้างใจสามี ภรรยาต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี จริ่งใจต่อสามี ไม่มีผู้หรือนอกใจสามี

๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ ทรัพย์ทุกอย่างที่สามีหามาได้ ไม่ว่าจะด้วย
หยาดเหงื่อแรงกาย หรือน้ำพักน้ำแรง และมอบไว้ให้ภรรยาเก็บดูแลรักษานั้น ภรรยาจะต้องเก็บดูแล
รักษาทรัพย์สมบัตินั้นให้เป็นอย่างดียิ่ง ไม่ใช่จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย ในเรื่องที่ไม่เป็นเรื่องอันหา
ประโยชน์ไม่ได้ ต้องรู้จักใช้จ่ายอย่างประหยัดที่สุด

๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง ภรรยาไม่ควรมีความเกียจคร้าน ต้องมี
ความตื่นตัว ขยันอยู่ตลอดเวลา หมั่นดูแลทำความสะอาด ปัดกวาด เช็ดถูบ้านเรือนเป็นประจำ ไม่
ผัดวันประกันพรุ่ง อ่างนั้น อ่างนี้ จนไม่เป็นอันทำงาน^{๖๔}

๓. หลักธรรมเรื่อง ภรรยา ๗^{๖๕} หมายถึงลักษณะของภรรยาแบบต่างๆ จำแนกโดย
คุณธรรม ความประพฤติลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี ๗อย่าง ประกอบด้วย

๑) วรภรรยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต, ภรรยาที่คิดร้าย ซื่อได้ด้วยเงิน
มิได้อยู่กินด้วยความพอใจ ยินดีขายอื่น ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี

๒) โจริภรรยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงโจรคือภรรยาผู้ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

๓) อัยยภรรยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงนาย คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการ
งาน กินมาก ปากร้าย หยาบคาย ใจเหี้ยม ชอบข่มสามี

๔) มาตาภรรยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงมารดา คือภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใย
เอาใจใส่สามี เหมือนมารดาปกป้องบุตร และประหยักรักษาทรัพย์ที่หามาได้

๕) ภคินีภรรยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงน้องสาว คือภรรยาผู้เคารพรับสามี ดั่งน้อง
รักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจและคล้อยตามสามี

๖) สขีภรรยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงสหาย คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน พบสามี
เมื่อใด ก็ปลื้มปิติดีใจเหมือนเพื่อนพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นผู้มีการศึกษาอบรม มีกิริยามารยาท
ความประพฤติดี รักดีต่อสามี

๗) ทาสีภรรยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงทาสี คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี
ถูกขู่ตะคอกเหน็ดเหนื่อย ท้อถอยไม่โกรธตอบ ท่านสอนให้ภรรยาสำรวจตนว่า ที่เป็นอย่างนี้ตนเป็นภรรยา
ประเภทไหน และจะให้ดีควรจะเป็นภรรยาประเภทใดสำหรับชาย อาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัย

^{๖๔} คุรยละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

^{๖๕} คุรยละเอียดใน อง.สตคก.(ไทย) ๒๓/๖๐/๕๒, ข.อ.(ไทย) ๔/๕๒

ของตนว่าควรแก้หญิงประเภทใดเป็นคู่ครอง และสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะกับอุปนิสัยของตนหรือไม่

๔. หลักธรรมเรื่องโอวาท ๑๐ ประการในการเป็นแม่ศรีเรือน

โอวาท ๑๐ ประการในการเป็นแม่ศรีเรือนปรากฏในอรรถกถา อธิบายความ ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปุพพวรรคที่ ๔ เรื่องนางวิสาขาธัญชัย เศรษฐีผู้เป็นบิดาได้ให้โอวาทแก่นางวิสาขา ธิดาที่จะไปเป็นลูกสะใภ้สู่ตระกูล แห่งเศรษฐี ในเมืองสาวัตถีว่า

- ๑) ไฟในอย่านำออก
- ๒) ไฟนอกอย่านำเข้า
- ๓) พึงให้แก่คนที่ให้หมายถึงคนที่เคยเกื้อหนุนเอื้อเพื่อควรมีน้ำใจไม่ตรีตอบ แทนเมื่อมีผู้มาหยิบยืมข้าวของเงินทอง ควรให้แก่คนที่นำมาคืนเท่านั้น
- ๔) พึงอย่าให้แก่คนที่ไม่ให้
- ๕) พึงให้แก่คนที่ให้และไม่ให้
- ๖) พึงนั่งให้เป็นสุขการนั่งในที่อันเหมาะสมอันควร ไม่กะกะขวางทางไม่ต้องคอยลุกหลีกเมื่อพ่อสามีแม่สามีหรือผู้ใหญ่เดินผ่านและนั่งเมื่อจัดการงานเสร็จเรียบร้อยแล้ว
- ๗) พึงนอนให้เป็น
- ๘) พึงกินให้เป็นสุขหมายถึงควรจัดข้าวปลาอาหารสำหรับพ่อสามีแม่สามีรวมทั้งสามีและบุตรให้เป็นທີ່เรียบร้อย
- ๙) พึงบูชาไฟ
- ๑๐) พึงบูชาเทวดา^{๑๐}

๓.๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน, กำนัน, อ.บ.ต)

สังคมไทยในชนบท เป็นสังคมที่อยู่กันกลุ่ม ๆ รวมตัวกันอยู่เป็นคุ้ม เป็นหมู่บ้าน เป็นตำบล อำเภอ และจังหวัด ตามลำดับ การปกครองบ้านเมืองเพื่อให้มีสงบสุข ที่ต้องเกี่ยวพันกับความ เป็นอยู่ และการดำเนินชีวิตของคนในสังคม คือผู้นำหมู่บ้าน กำนัน ปัจจุบันมีการปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการความเป็นอยู่ของคนชนบท นอกเหนือจากการปกครอง คือ องค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) ดังนั้นการทำบายศรีสู่ขวัญ จึงได้วิวัฒนาการตามรูปแบบการ

^{๑๐}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปลขุททกนิกายธรรมบท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๘๘. ขุ.ธ.อ. (ไทย)

ปกครองบ้านเมืองด้วย และบทสวดขวัญก็มีการประพันธ์ขึ้น ตามสมัยความนิยม ในการบายศรีสู่ขวัญด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยหยิบยก เอาหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา ในบทสวดขวัญ ผู้ใหญ่บ้าน สามวาระด้วยกันคือ ๑ วาระการเข้าดำรงตำแหน่งใหม่ ๒ วาระขณะดำรงตำแหน่ง และ ๓ วาระก่อนที่จะเกษียณ อายุราชการ หรือออกจากตำแหน่ง และ บทสวดขวัญกำนัน และผู้เข้าดำรงตำแหน่งนายกองค์การบริหารส่วนตำบล ตามที่ผู้แต่งคือ บุญนาค พินิจพล ได้แต่งเอาไว้ ซึ่งมีหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๓.๓.๑ หลักกรรม เรื่องพรหมวิหารธรรม, อกติหรือ คติ ๔, อริยมรรค

ก. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญผู้ใหญ่บ้านคนใหม่
ดังบทสวดขวัญว่า

“ของงได้มีศักดิ์ขึ้นกว่าเรา มีฮ้อยเล่าพันทวี เจ้างมีศักดิ์ศรีเป็นพ่อบ้าน ขอให้ท่านเมตตาธรรม อย่าทำกรรมอันเหี้ยมโหดอย่ากล่าวโทษประชากร อย่ากล่าวหาทางบ่ถูกกรรมผันผูกติดตามมาผู้ใหญ่บ้านเอ๋ยเจ้าจงใช้ธรรมะเมตตาให้เป็นเอก ให้ใจเป็นหนึ่งอย่ามีสอง เมตตาธรรมคำจุนโลก เจ้ากะสิได้ประสพโชคประสพชัย เจ้ากะสิได้สุขสดใสสะอาด ผู้ใหญ่บ้านเอ๋ย เจ้าอย่าได้ประมาทในการปกครองเจ้าจงใช้กรุณาข้อสองเป็นคู่แก้ว เจ้ากะสิงามเฟลิศแพร่ไวยโรยรากรุณาต่อพี่น้องผู้ซัดข้องควรสงสาร ซ่อยเหลือเขาให้ต่อเนืองซ่อยเหลือลูกบ้านผู้มีภัย ซ่อยเหลือผู้ยากฮ้ายซ่อยเหลือไว้เพื่อเอาบุญ เจ้าสิบ่ขาดทุนแม่แต่น้อย มุขิตา กะอย่าได้ขาดค้อย ศรีทธาเห็นลูกบ้าน มีปัญหาจางซ่อยแก้ คนถ้ำลึงแย่อย่าทำลาย เห็นเขาดีควรยกย่อง ให้พี่น้องเพิงพาอาศัย ซ่อยบ่ไหวซ่อยบ่ได้ ควรอุเบกขาเอาไว้ให้เป็นกลาง ขอแนะนำให้เจ้ารู้หนทางปกครองราษฎร เจ้าอย่าบังอาจหมิ่นครองคุณ สิเป็นบุญถ้าเฮ็ดได้พรหมะวิหารธรรมเพิ่มว่าไว้เป็นอินทร์ เจ้าควรสร้างชื่อเสียงในทางชอบควรประกอบด้วยในสัมมา เจ้าจงสร้างเจ้าจงสา เจ้าจงเดินไปตามมรรคอันถูกต้อง เจ้าจงเอาศีลธรรมเป็นเครื่องป้องกัน กำจัดภัย เจ้าอย่าได้หลงไหลทางชั่วช้า เจ้างมีศีลห้าไว้ในกาย มีหลายเอาไว้ใช้ ในบาลีเพิ่มว่าไว้จึงฟังไว้ว่า สีเลนะสุกะดิงยินติ สีเลนะโกกะ-สัมปทาสีเลนะนิพพุตยันติ ตัสสะมาสีลังวิโสททะเย”..^{๑๑}

หมายความว่า ให้เจ้ามีศักดิ์ศรี หรืออำนาจบารมี มากขึ้นเป็นร้อยเป็นเท่ามีศักดิ์แห่งการเป็นผู้นำหมู่บ้านมีเมตตาธรรม อย่าได้ทำกรรมอันโหดร้าย อย่าได้กล่าวโทษประชากรอย่าทำได้

^{๑๑}บุญนาค พินิจพล, สวดขวัญสมัยใหม่, หน้า ๓๕-๔๒.

กล่าวในสิ่งไม่ถูกต้องเวอร์กรรม จะตามมาผู้ใหญ่นบ้าน เจ้าจงใช้ธรรมเรื่อง เมตตาให้เป็นข้อแรก เพราะว่าเมตตาธรรม คำจุนโลก จะได้ประสบแต่โชคดีมีชัย จะได้มีความสุขด้วยความใสสะอาด ผู้ใหญ่นบ้าน เจ้าจงอย่าได้ประมาทในการปกครอง ให้ใช้กรุณาเป็นข้อสอง จะทำงานเด่นเป็นสง่า ที่มี ความกรุณาต่อผู้ที่เขามีอุปสรรค ควรที่จะสงสาร พยายามช่วยเหลือให้เต็มที่ต่อเนื่อง ช่วยเหลือ ลูกบ้านผู้มีภัยอันตราย ผู้ยากไร้ ทำแล้วจะได้บุญ ชีวิตจะไม่ขาดทุนแม้แต่น้อย มุทิตา ก็อย่าได้ขาด มีศรัทธาความเชื่อมั่นในช่วยแก้ปัญหาให้ชาวบ้าน คนที่ไม่ดีให้ทำลายสิ่งไม่ดี ยกย่องผู้ทำความดี ให้พี่น้องชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยได้ สิ่งใดที่เกินกำลังของตนเอง ให้มีอุเบกขา ความเป็นกลาง ขอ แนะนำหนทางในการปกครองราษฎร เจ้าอย่า คู้หมิ่นผู้มีพระคุณ จะเป็นกุศล ถ้าหากทำได้ในพรหม วิหารธรรม เปรียบดังพระอินทร์ ให้ สร้างชื่อเสียงที่ประกอบด้วยความถูกต้อง ให้เจ้าเดินไปตาม อริยมรรค ที่ถูกต้อง จงเอาศีลธรรมเป็นเครื่องป้องกันภัย อย่าหลงไหลในสิ่งที่ผิด ให้มีศีลห้าไว้ใน ตัว ดังบาลีท่านกล่าวว่า “สีเลนะสุกะตังยันตีสีเลนะโกละสัมปะทา สีเลนะนิพพุตังยันติ ตัสสะมา สีสังวิโสททะเย

จากบทสวดขวัญผู้ใหญ่นบ้านคนใหม่ เนื้อความที่ยกมา ประกอบหลักธรรม ดังนี้

๑. หลักธรรมเรื่อง พรหมวิหารธรรม หรือ พรหมวิหาร ๔^{๑๒} เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง ประกอบด้วย

๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและ คิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

๒) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัด ความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓) มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการ เข้มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญ งามยิ่งขึ้นไป

๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็น ด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่ สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะ วินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขา รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับ ความ รับผิดชอบของตน

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๒/๓๑๖ - ๓๒๔.

๒. หลักธรรม เรื่องอคติหรือคติ ๔^{๗๓} หมายถึง ทางความประพฤติที่ผิดความไม่เที่ยง ธรรมชาติความลำเอียง ๔ ประการ คือ

- ๑) ฉันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะชอบ
- ๒) โทสาคติ คือ ลำเอียงเพราะชัง
- ๓) โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะหลง
- ๔) ภยาคติ คือ ลำเอียงเพราะกลัว

๓. หลักธรรมเรื่องอริยมรรค หรือ มรรค มียोगค์ ๘^{๗๔} เป็นหลักธรรมอยู่ในอริยสัจ ๔ ด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อริยมรรคมีองค์ ๘ ก็เหมือนกันธรรมะเป็นอุปกรณ์หรือวิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุดังที่สิ้นสุดทุกข์ เรียกโดยทั่วไปว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

- ๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบหรือความเข้าใจถูกต้อง
- ๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
- ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ
- ๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
- ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
- ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ
- ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ
- ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ

๔. หลักธรรมเรื่องศีลห้า หรือ เรียกว่าเบญจศีล^{๗๕} คือความประพฤติชอบทางกาย และวาจาการรักษากายวาจาให้เรียบร้อยการรักษาศีลตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ศีล ๕ ได้แก่

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกันเบียดเบียน ชีวิตของผู้อื่น
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น

^{๗๓}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๕๓๕/๔๕๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๓๕/๕๘๕

^{๗๔}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๓๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๒๓

^{๗๕}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓, อ.ป.ญ.ก. (ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๘๕.

๓) กาเมสุมิจณาจารา เวมณี เว้นจากการประพฤติดิในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๔) มุสาวทา เวมณี เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

๕) สุราเมรยมชฺชปมาทภูฏานา เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทนอกจากนี้ เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษอีกด้วย

คำว่าเบญจศีล ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้น อปทาน และพุทธวงศ์ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น นิจศีล (ศีลที่ควรหัดสักระรักษาเป็นประจำ) บ้างว่าเป็น มนุษยธรรม (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์) บ้าง ซึ่งหลักของเบญจศีล เบญจธรรม เพื่อที่จะให้เกิดความเคารพนับถือในสิ่งเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในบทลงท้าย ที่กล่าว

“สีเลนะสุคะตังยันติ สีเลนะโกกะสัมปะทา สีเลนะนิพพุตังยันติตัสสะมาสีลังวิโสททะเย”^{๓๖}

แปลว่า สีเลนะ สุคะตัง ยันติ ศีลเป็นปัจจัยให้เกิดความสุข สีเลนะ โกกะสัมปะทา ศีลเป็นปัจจัยให้เกิดโกกะสัมปัตติมาก สีเลนะ นิพพุตัง ยันติ ศีลนี้เป็นปัจจัยให้เรา เข้าถึงความสงบ คือหมดจากความทุกข์

๓.๓.๒ หลักธรรมเรื่องความไม่ประมาท,สังคหวัตถุ ๔

ข. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัณผู้ใหญ่นบ้านขณะดำรงตำแหน่ง

ดั่งบทสูตรขวัณดังนี้

เพ็นได้เป็นผู้ใหญ่น้องทางศักดิ์ศรีเพราะเพ็นได้ทำแต่กรรมอันดีอย่างต่อเนื่อง กรรมอันอ้ายบ่ทำเลยจึงได้เป็นผู้ใหญ่นบ้านขอให้ท่านจงสังวรณ ได้เป็นใหญ่เจ้าอย่าได้ลิ้มขุน ได้เป็นนายเจ้าอย่าได้ลิ้มแล่ง ได้เป็นผู้มีแ่งเจ้าอย่าได้ลิ้มคุณดิน เจ้าเป็นผู้ใหญ่นบ้านเจ้าอย่าได้ดิฉินผู้ทุกข์ไ้ เจ้าเป็นผู้ใหญ่นบ้านเจ้าอย่าได้กระทำเสีย จงทำดีต่อพี่น้องต่อพวกพ้องในคามเช่นผู้ใดเขาทุกข์ยากเขาลำบากมาปรึกษา เรื่องที่นาและที่อื่นเรื่องชาวบ้านผิดเถียงกัน เจ้าอย่าได้หุนหันเรียกร้อง กรรมเกี่ยวข้องจักมีมาเข้าตำราว่าผิดฮิต ผิดจาริตการปกครอง ผู้ใหญ่นบ้านเอ้ยเจ้าจงปองและห่อหุ้ม จงอักษุ่มประชากร พรหมมะวิหาระธรรมเอาออกใช้ องค์สมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้าเพ็นตรัสไว้สี่ประการ มีเมตตาเป็นเบื้องต้น ปกครองราษฎรควรมีธรรมปกครองคน ควรรอบรู้

^{๓๖} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัณสมัยใหม่, หน้า ๓๕-๔๒.

สร้างดีไว้ทุกเวลา ได้ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมา เพราะฟ้องเพราะพี่น้องยี่นดีนำกรรมธรรมดั่งกล่าวแล้ว เจ้ากระสิใส่ดั่งแก้วมณีทอง ไสสอง ๆ บั้สู้เส้าตราบต่อเท่าเห็น นานผู้ใหญ่บ้านเอี้ยข่อยได้เว้ากับเจ้ามาพอตั้งเขป^{๓๓}

หมายความว่าถึง ผู้ใหญ่บ้านได้ทำแต่กรรมดี ให้ท่านจงสังวรณไว้อย่าลืมชาวบ้าน อย่าลืมคุณของแผ่นดิน อย่าต่อว่า ผู้คนผู้ทุกข์ลำบาก ให้ทำดีต่อชาวบ้านที่มาปรึกษา เรื่องที่ดินที่ไร่นา จงอย่าทำผิดจารีตประเพณี จงปกป้องชาวบ้านด้วยธรรมของพระพุทธเจ้า ด้วยวิหารธรรม ๔ ประการ มีเมตตาเป็นเบื้องต้น ซึ่งหลักธรรม ก็จะเหมือน บทสูตรขวัญกับจากบทสูตรขวัญ ผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ คือหลักธรรมเรื่อง พรหมวิหารธรรม หรือ พรหมวิหาร ๔^{๓๔} เป็นหลักธรรม สำหรับผู้ปกครอง ประกอบด้วย

- ๑) เมตตา
- ๒) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์
- ๓) มุทิตา ความยินดี
- ๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง

ค. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญผู้ใหญ่บ้านออกจากตำแหน่ง
ดั่งบทสูตรขวัญว่า

“ตั้งอยู่ในความบ่ประมาณ ปกครองคน สังสะผลเลยบังเกิดเป็นเป็นผู้ใหญ่บ้านผู้เลิศล้ำ พอประมาณ ข้อที่หนึ่งเพิ่นอุจักทาน บริจาคคนทุกข์ยากได้อาศัย ทั้งพระสงฆ์ฆะเจ้า เพิ่นดักบาตรทุกค่ำเช้าบ่วงป่า ข้อที่สองเพิ่นหากใช้ปิยะวาจาบ่ถือคโคธ บ่เหี้ยมโหด โทษาแข็ง ปกครองคนปิยะวาทปกครองบ้านแบบสั้มมาใช้วาจาให้ถูกต้อง ปกครองญาติ พี่น้องบ่ลำเอียงธรรม ข้อสามเพิ่นกะใช้ อัดละจริยานั้นไซ้ระประพฤติงาม เพิ่นบ่ได้ ประพฤติเลวทราม และเหลวแหลกตั้งแต่แฮกปกครองมา มีแต่สร้างมีแต่สา ธรรมก่อเกื้อ สร้างความดีอยู่ทุกเมื่อบ่ลาไล บถลำทางชั่วร้าย คนจึงย้องสรรเสริญมา ข้อที่สี่สั้มมานัด ตะตา เพิ่นกะใช้ เพิ่นบ่ได้ผิดครองศีล บ่หากินทางบ่ชอบ บ่ประกอบความโลภเป็นผู้ใหญ่มาบ่ผิดศีล บ่ได้ผิดจารีตประเพณี พวกชาวบ้านจึงสรรเสริญ ”^{๓๕}

^{๓๓}บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๕๒-๕๔.

^{๓๔}ดูความหมายในหลักธรรมในบทสูตรขวัญผู้ใหญ่บ้านคนใหม่

^{๓๕}บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๓๕-๔๒.

หมายความว่าให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทในการปกครองคน จะเกิดผลดีเลิศล้ำแก่
 ผู้ใหญ่บ้านผู้พอประมาณ ข้อที่หนึ่งรู้จักทาน บริจาคให้คนทุกข์ยากได้พึ่งพาอาศัย พร้อมทั้ง
 พระสงฆ์ให้ตักบาตรทุกเช้าอย่าได้เว้น ข้อที่สองใช้ปยะจา ไม่โกรธงายอย่าพุดจาแข็งกระด้าง ให้
 พุดอ่อนน้อม ปกครองบ้านแบบสัมาชีวะาจาให้ถูกต้อง ปกครองญาติพี่น้องปล้ำเอียงธรรม ข้อ
 สามใช้ อตตะจริยานั้นประพฤติงาม อย่าประพฤติเลวทราม ไปในทางที่ชั่วตั้งแต่แรกเริ่มปกครอง
 มา มีแต่สร้างมีแต่สร้าง ธรรมเพื่อเกื้อกูล สร้างความดีอยู่ทุกเมื่อ ไม่ถลำทางชั่วร้าย คนจึงยกยอ
 สรรเสริญ ข้อที่สี่สัมมานัตตะตา ท่านไม่ได้ผิดศีล ไม่หากินทางบ่ชอบ ที่ประกอบความโลภเป็น
 ผู้ใหญ่ไม่ได้ผิดจาริตประเพณี ชาวบ้านจึงยกย่องเสริญ

บทสูตรนี้ เป็นบทสูตรขวัญผู้ใหญ่บ้านที่กำลังจะออกจากตำแหน่ง นอกจากหลักธรรม
 เรื่อง พรหมวิหาร แล้ว ยังมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ

๑. หลักธรรม เรื่องความไม่ประมาท พระพุทธองค์ตรัสเตือนไม่ควรทำความ
 ประมาทในอายตนะ ๖ โดยได้ตรัสไว้ในเทวทหสูตร ว่า ไม่ควรประมาทในผัสสอายตนะ ๖ อย่าง คือ
 ไม่ประมาทในรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (การถูกต้องด้วยกาย) และธรรมารมณ์ (การสัมผัสด้วย
 ใจ) ทั้งอารมณ์ที่น่ายินรมย์และไม่น่ายินรมย์ โดยผู้นั้นจะต้องทำความเพียร มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มี
 กายสงบ จิตเป็นสมาธิ มีอารมณ์เด็ดเดี่ยว แน่วแน่^{๑๑} ในพระไตรปิฎก พระองค์ ทรงตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างสัตว์จำพวกไม่มีเท้า มี ๒ เท้า มี ๔ เท้ามีหลายเท้า มี
 รูปร่าง ไร้รูปร่าง มีประสาทรับรู้หรือไม่รับรู้ก็ตาม มีจำนวนมากมายเท่าใด
 พระตถาคต ได้ชื่อว่าเป็นเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น เหมือนกุศลธรรมทั้งหลายใน
 โลกนี้รวมลงในความไม่ประมาทเท่านั้น^{๑๒}

๒. หลักธรรม เรื่อง สังคหัตถุ ๔^{๑๓} เป็นหลักธรรมเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจผู้อื่น
 หรือ เป็นหลักธรรม แห่งการให้ สงเคราะห์ผู้อื่น ประกอบด้วย

๑) ทาน คือ การให้ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วย
 สิ่งของ ตลอดจนการให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘-๑๖๙

^{๑๒}ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๓๒-๓๔

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗, ๒๖๗/๒๔๔., อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/
 ๔๒, ๒๕๖/๓๓๕/, อ.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑๔ /๒๒๒๒., อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐๕/ ๓๗๗.

๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ คือ การใช้วาจาอันเป็นที่รัก วาจาคุตตมุนีใจ ชาบซึ่งกินใจ หรือวาจาอันไพเราะอ่อนหวาน สร้างสรรค์ให้เกิดไมตรีกับทุกคนที่ได้ฟัง ให้เป็นที่ เคารพนับถือ

๓) อัถถจริยา คือ การประพฤติดน ให้เป็นประโยชน์ ทั้งประโยชน์ตน ประโยชน์ท่าน หรือ อุทิศตนบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

๔) สมานัตตตา คือ การทำตนให้เสมอดันเสมอปลาย ปฏิบัติตนให้สม่ำเสมอ กับชนทุกคน เหมือนกัน^{๔๓}

ง. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสูตรขวัญก้านัน

ในบทสวดขวัญก้านัน มีหลักธรรมคล้ายกับบทสูตรขวัญผู้ใหญ่ว่านที่ประกอบด้วย หลักธรรมดังต่อไปนี้คือ พรหมวิหาร ๔ ดังในบทสูตรขวัญก้านันที่ว่า

ก้านันเอ๋ยเจ้าใดทำดีและทำชอบ เจ้าได้ประกอบทางสัมมาเจ้าได้ช่วยเหลือคน และโอบอ้อมภรรยากี่หากมีพร้าพร้อม ช้อยชุมชนฝูงหมู่คนจึงยกย่อง เลือกลงเจ้าเป็น ตัวแทนเป็นก้านันตำบลนี้ อย่างหนึ่งนั่นมุกิดา หากเป็นธรรมพระสัมมาเจ้า เอาใช้ พรอยยินดีกับผู้ใหญ่ ผู้มุกข์ไ้ช่วยเหลือเขา ช่วยเหลือคนผู้ยากไร้เจ้าเอ็ดไ้บ่สูญ หาย เจ้าหากทำดีหลายบุญก่อเกื้อ เลยเป็นคืออยู่ทุกเมื่อ ทุกเวลาข้อที่ลี้คืออุเบกขาเพ่น กล่าวหาทุกคำเข้ามีในตน บุญกุศลเลยช้อยเจ้าทุกคำเข้าทำความดีไปวัดวาบ่ได้ขาด ไปตักบาตรเป็นอาจิณ ทุกวันศีล^{๔๔}

นอกจากนี้ เสริมด้วย คติ หลักธรรมคือ

“ช่วยเหลือชาติศาสนาได้ช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ตราพระราชไว้ เช่นแนะนำให้ ลูกหลานไคพ้นจากยา แนะนำเขาให้พ้นโทษพ้นจากความลึงโลดกินสุรา พ้นจากยา อันเป็นโทษเช่นยาบ้าและยาอี ท่านทำด้อย่างต่อเนื่อง”^{๔๕}

หมายถึง ให้ช่วยเหลือปกป้อง ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เช่น การช่วย แนะนำให้ลูกหลาน ให้ห่างไกลจากยาเสพติด แนะนำสั่งสอน เห็นโทษของการดื่มสุรายาเสพติด ยาบ้า ยาอี ให้ท่าน ทำด้อย่างต่อเนื่องจากข้อบทสูตรขวัญก้านันที่ยกมา เมื่อพิจารณา แล้ว

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๓.

^{๔๔} บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๕๕-๑๑๑.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑๑.

ประกอบด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง สังคหวัตถุ ๔^{๖๖} สังคหวัตถุ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิ่มสลักกรดที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจัดไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการสังคหวัตถุ มี ๔ ประการ คือ

๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา)

๒) ปิยะวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน

๓) อัตถจริยา คือ การช่วยเหลือกันเอื้อเฟื้อ เพื่อแผ่กัน

๔) สมานัตตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพฤติตัวให้มีความเสมอดันเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน^{๖๗}

๓.๓.๓ หลักธรรมเรื่องธรรมเป็นโลกบาล, สุจริตและสัปปริยธรรม ๓

จ. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏบทสูตรขวัณ อ.บ.ต.

การปกครองส่วนท้องถิ่น ที่เรียกว่า องค์การบริหารส่วนตำบล เข้ามามีบทบาท และอิทธิพลในการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของ สังคมไทยชนบท และ สังคมชนบทของชาวอีสาน โดยปริยาย โดยบทสูตรขวัณก็ได้พัฒนาตาม วิถีชีวิตของคนชนบทเช่นกัน โดยเรียกว่าบทสูตรขวัณสมัยใหม่ แต่งโดย บุญนาค พินิจผล

การสู่ขวัญให้ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ส่วนใหญ่แล้วจะสู่ขวัญให้ ก่อนที่จะเข้ารับตำแหน่ง โดยเฉพาะ ผู้เป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้บริหารสูงสุด จะนิยมทำการสู่ขวัญให้มากที่สุด และในบทสูตรขวัณก็ประกอบไปด้วยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และคตินิยม ดังบทสูตรขวัณว่า

^{๖๖} คุรุรายละเอียดใน ที.ปา (ไทย)๑๑/๑๔๐/๑๖๓; อ.จตุกก. ๒๑/๓๒/๔๒; อ.อ.อุฎก. ๒๓/๑๑๔/๒๒๒.

^{๖๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า ๑๕๕๒

เจ้าได้ทำความดีเก็บเกี่ยวไว้เจ้าจึงได้คะแนนหลายเกินกว่าคาดพวกหมู่ญาติ
 สาธุการแต่งตั้งเจ้าให้ได้เข้าในสภา มีอำนาจตามมาตรฐานที่ตั้ง เช่นยับยั้งพวก
 โกงกิน เงินภาษีของพี่น้อง พวกชาวบ้านได้แต่งตั้ง ให้ไปปกป้องเงินภาษีเงินที่มี
 เป็นหลายล้าน หากเป็นเงินชาวบ้านและชาวเมือง คนฟืดเคืองมีอยู่มาก อ.บ.ต. เอ้ย
 เจ้านั้นหากเป็นคนคุมเจ้าจงใช้วุฒิภูมิให้เป็นเอก เจ้าจงได้ปลุกเสกให้เป็นดี เจ้าจงได้
 กำจัดผีโตโลกมากพัฒนานั้นหากเป็นสำคัญสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน สร้างร้านค้าศาลา
 แดงอนามัยและบ่อน้ำอันใดบ้างบ่เพียงพอคนตงงานเกิดทุกข์ใช้ อ.บ.ต. จงได้ช่วย
 ดูแลเงินเดือนมีรัฐเฟ้นจ้างเจ้าจงสร้างแต่ความดี เจ้าอย่าได้เป็นผีโตโลกมาก อย่าเป็น
 คนเอามือไปถือสาก อย่าเป็นคนเอปากไปถือศีล อย่าเป็นคนกินดินกินทรายและ
 เหล็กกล้า มันลิเป็นท่อฟ้าบ่ควรทำ มันลิตกระกำทุก ๆ ชาติ กรรมอุบาทว์จักมีมา
 เข้าตำราว่าผิดศีล ผิดจาริตประเพณีอ.บ.ต. เอ้ย คันหมู่เจ้ากระทำดีกระชอบ บุญ
 กุศลก่อเกิดในสภาเข้าตำราว่าดีเลิศ เจ้าจักได้เป็น อ.บ.ต. ผู้ประเสริฐมีคุณธรรม
 เพราะเจ้าพ้นจากกรรมอันเป็นบาปกรรมอันหยาบมีมาเป็นสภาพปลอดเชื้อโรค ความ
 ละโมบลิหายหนี ความสุขจีลิบังเกิด เจ้าจงเป็น อ.บ.ต. เลิศอ.บ.ต. คุณ อ.บ.ต. บุญ
 อย่างต่อเนื่อง เจ้าจงหลีกเลี่ยงความฉิบหาย^{๔๔}

หมายความว่าถึง เจ้าได้ทำความดีไว้เจ้าจึงได้คะแนนมากกว่าคนอื่นญาติพี่น้องสาธุการ
 แต่งตั้งเจ้าให้ได้เข้าในสภา ใช้อำนาจตามกฎหมาย เช่นยับยั้งพวก โกงกิน เงินภาษีของประชาชน
 ชาวบ้านได้แต่งตั้ง ให้ไปดูแลเงินภาษีเงินที่มีเป็นหลายล้านบาททั้งหมดเป็นเงินประชาชนผู้มีความ
 ลำบากอยู่มากมายของท่าน อ.บ.ต. ท่านได้เป็นผู้ควบคุมดูแลให้ท่านใช้วุฒิภูมิให้เป็นหนึ่งท่านได้
 สร้างสรรค์ให้เป็นสิ่งดี ให้ท่านได้ทำลายโลกเรื่องการพัฒนานั้นเป็นสิ่งสำคัญสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน
 สร้างร้านค้าศาลาอนามัยและบ่อน้ำอันใดให้เพียงพอเพื่อช่วยเหลือประชาชนผู้มีทุกข์ท่าน อ.บ.ต.
 ให้ได้สำนึกว่าเงินเดือนของท่านนั้นรัฐบาลได้จ้างท่านให้สร้างแต่ความดี อย่าได้มีความโลภมาก
 อย่าเป็นคนมือถือสาก เอปากถือศีล (พูดดีแต่การกระทำไม่ดี) อย่าได้คดโกงงบประมาณของ
 แผ่นดินเป็นคนกินเหล็กกินดินกินทรายไม่ควรทำจะทำให้ตกระกำลำบากทุก ๆ ชาติ กรรมไม่ดี
 ทั้งหลาย จะตามมา เข้าตำราว่าเป็นผิดจาริตประเพณีผิดทำนองครองธรรม ท่าน อ.บ.ต. ถ้าหมู่
 คณะท่านได้กระทำดีความชอบแล้ว บุญกุศล จะก่อเกิดในสภาจะได้ชื่อว่าเป็นองค์กรที่ดี ท่านจะได้
 ชื่อว่าเป็น อ.บ.ต. ผู้ประเสริฐด้วยคุณธรรม หากท่านได้กระทำอย่างนั้นแล้ว ท่านไม่มีวันวายในสภา
 จะได้ชื่อว่าเป็นสภาพอันขาวสะอาดปราศจากความโลภ ความสุขก็จะบังเกิด ท่านจะเป็น อ.บ.ต. ที่ดี

^{๔๔}บุญนาค พินิจพล, สูตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๕๕-๑๐๑.

เลิศ จะได้เป็น อ.บ.ต.ที่มีคุณธรรมให้ท่านบุญตลอด จะได้ดำรงตำแหน่งอย่างต่อเนื่องให้ท่าน
หลีกเลี่ยงความไม่ดีทั้งหลาย ที่ก่อให้เกิดความเสียหาย

ในบทสูตรขวัณ อ.บ.ต. ที่ยกมานี้เป็นการกล่าวสอนให้คหิธรรม ข้อคิดในการเข้าไปทำ
หน้าที่ของ ผู้ดำรงตำแหน่ง เมื่อประมวลแล้ว แยกเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

๑. หลักธรรม เรื่องธรรมเป็นโลกบาลหรือ ธรรมคุ้มครองโลก ๒ ได้แก่

(๑) หิริ หมายถึง ความละอายแก่ใจต่อการประพฤติชั่ว

(๒) โอตตัปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวผลการประพฤติชั่ว^{๕๕}

๒. หลักธรรม เรื่องสุจริต^{๕๖} หมายถึง สุจริต ๓ คือ ความประพฤติดี, ประพฤติชอบ

(๑) กายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย มี ๓ คือ จดเว้นและประพฤติตรง
ข้ามกับ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉาจาร

(๒) วาสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา มี ๔ คือ จดเว้นและประพฤติตรง
ข้ามกับ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา และ สัมผัปปลาปะ

(๓) มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ มี ๓ คือ อนุรักษณาอพยาบาท และ
สัมมาทิฐิ^{๕๗}

๓. หลักธรรมเรื่อง สัมปยุตธรรม^{๕๘} หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ คุณสมบัติของ ผู้นำผู้บริหาร ที่ดี ๗ ประการประกอบ ด้วย

(๑) ธัมมัญญตา หมายถึง ความรู้ธรรม รู้หลัก รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง

(๒) อัธยัญญตา หมายถึง ความรู้ธรรม คือ รู้จักผล รู้จักประโยชน์ ที่จะรับ
เหมาะสมกับการะงาน

(๓) อัตตัญญตา หมายถึง ความรู้จักตน หรือรู้จักประมาณตน ความรู้
ความสามารถ ฐานะของตน หรือ สภาวะขององค์กร

(๔) มัตตัญญตา หมายถึง ความรู้ประมาณ คือ ความรู้จักพอดี หรือรู้ใช้จ่าย
งบประมาณ อย่างพอดี เหมาะสม ไม่ลำเอียง

^{๕๕} อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๕๕/๖๕., พุ.อิติ.๒๕/๒๒๐/๒๕๖.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ที่.ป.า.(ไทย)๑๑/๒๒๘/๒๒๖., อภิ.ส.๑๔/๘๔๐/๓-๖.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ที่.ป.า.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๒๖๔,๔๓๕/๓๑๒, อัง.สตุตค.(ไทย)/๒๓/๖๕/๑๑๔

(๕) กาลัญญตา หมายถึง ความรู้กาล คือรู้จักกาลเวลาให้เหมาะสม หรือรู้จักการวางแผนงานให้ถูกต้องเหมาะสม

(๖) ปริสัจญตา หมายถึง ความรู้ชุมชน คือการศึกษาความเป็นอยู่ของชุมชนสิ่งแวดล้อมรอบข้าง

(๗) ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปริญญตา หมายถึง ความรู้จักบุคคล คือการบุคลิกนิสัย พฤติกรรม ของผู้ร่วมงาน หรือ ผู้ได้บังคับบัญชา^{๕๓}

๓.๔ สรุป

จะเห็นได้ว่า ในบทสุตรวัณญ์ ต่าง ๆ ภายวีสาน ที่ได้นำเสนอ นั้นทั้ง บทสุตรวัณญ์ นาค บทสุตตรงงานแต่งงาน และบทสุตรวัณญ์ผู้นำชุมชน จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์ ได้ สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และเป็นคติธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมตามจารีตประเพณีอันดีงามของสังคมชาวอีสานอีกด้วย เมื่อวิเคราะห์หลักธรรมในแต่ละบทแล้วพอที่จะสรุปได้ดังนี้

๓.๔.๑ สรุป หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสุตรวัณญ์นาค

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสุตรวัณญ์นาค ที่ได้จำแนกแสดงมาทั้งหมด จะประกอบด้วยพุทธธรรมหมด ดังนี้ หลักธรรมเรื่อง คุณของพระรัตนตรัย,หลักธรรม เรื่อง มาร,หลักธรรมเรื่องกฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, หลักธรรมเรื่องอภินิหารปัจเจกขณะ ๕,หลักธรรมเรื่อง ปาฏิโมกข์, หลักธรรมเรื่อง วุฒิชรรณ ๔, หลักธรรมเรื่อง อภิญญา ๖,หลักธรรมเรื่อง อธิปไตยะ, หลักธรรมเรื่อง บุคคลหาได้ยาก๒,หลักธรรมเรื่อง ศรัทธา, หลักธรรมเรื่องโศดาบัน,หลักธรรมเรื่องฐานะทางพระพุทธศาสนา ๒, หลักธรรมเรื่องกรรมฐาน ๔๐ อย่าง,หลักธรรมเรื่อง ปัญญา, หลักธรรมเรื่อง อกุศลกรรม, หลักธรรมเรื่อง พรหมจรรย์, หลักธรรมเรื่อง หลักของ สัททวิหาริก และอันเตวาสิก,หลักธรรมเรื่อง การทำเคารพ,หลักธรรมเรื่อง กรรมฐาน,หลักธรรมเรื่อง อรหันต์,หลักธรรมเรื่อง นิพพาน,หลักธรรมเรื่องโอฆะสงสาร

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐- ๒๑๑.

๓.๔.๒ สรุปหลักธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญแต่งงาน

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญน้อยก่อนแต่งงาน ไม่ว่าจะเป็น ทั้งบทสวดขวัญน้อยก่อนแต่งงาน หรือ บทสวดขวัญแต่งงาน ประกอบด้วยหลักพุทธธรรม คือ หลักธรรมเรื่องเบญจศีลเบญจธรรม, หลักธรรมเรื่องทาน,หลักธรรมเรื่อง กรรมหลักธรรมเรื่อง เมตตา, หลักธรรมเรื่อง อباขมุข ๖, หลักธรรมเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๓,หลักธรรมเรื่อง อุโบสถศีล,หลักธรรมเรื่อง ฌราวาสธรรม ๔, หลักธรรมเรื่อง ทิศา ๖ ปัจฉิมทิศา คือทิศเบื้องหลัง,หลักธรรมเรื่อง ภรรยา ๗ หลักธรรมเรื่องโอวาท ๑๐ ประการในการเป็นแม่ศรีเรือน

๓.๔.๓ สรุป หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญผู้นำชุมชน

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญไม่ว่าจะเป็น ผู้นำบ้าน, กำนันและ อ.บ.ต. สามารถสรุปได้คือ หลักธรรมเรื่อง พรหมวิหารธรรม หรือ พรหมวิหาร ๔, หลักธรรมเรื่องอคติ, หลักธรรมเรื่องอริยมรรค หรือ มรรค มีองค์ ๘,หลักธรรมเรื่อง ศีลห้าหรือ เรียกว่าเบญจศีล, หลักธรรมเรื่องความไม่ประมาท, หลักธรรมเรื่อง สังคหวัตถุ ๔,หลักธรรมเรื่องธรรมเป็นโลกบาล, หลักธรรมเรื่อง สุจริต , หลักธรรมเรื่อง ตปปรีสธรรม ๗

บทที่ ๔

ประยุกต์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดรวัญอีสานเพื่อการดำเนินชีวิต

บทนี้ผู้วิจัย มุ่งประสงค์จะนำหลักพุทธธรรมที่ปรากฏบทสวดรวัญ ทั้ง ๓ ชนิด คือ บทสวดรวัญนาค บทสวดรวัญแต่งงาน และบทสวดรวัญผู้นำชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ถอดความจากหลักธรรมในบทสวดรวัญออกมาซึ่งอยู่ในเนื้อหาบทที่ ๓ มาประยุกต์ปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยจะนำหลักธรรมที่ได้จากบทสวดรวัญนาคประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในการพัฒนาตนหลักธรรมที่ได้จากบทสวดรวัญแต่งงานประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในการพัฒนาชีวิตครอบครัว และหลักธรรมที่ได้จากบทสวดรวัญผู้นำชุมชนประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในการพัฒนาชุมชนสังคม ซึ่งมีหมวดในการประยุกต์มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

๔.๑ ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสวดรวัญนาค

บทสวดรวัญนาค เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า มีหลักธรรมคำสอน ในพระพุทธศาสนาอยู่หลายประเด็น ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หรือหลักจริตประเพณี ซึ่งการบวชนาค ถือว่าเป็นค่านิยมของคนไทย ที่ชาวพุทธทั้งหลายให้ความสำคัญและถือว่าเป็นการทำบุญที่ได้านิสงส์มาก การที่ถูกผู้ชาย ที่มีอายุครบบวชและได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว ชาวไทยหรือชาวพุทธส่วนใหญ่มีแนวคิดที่ว่า การบวชเป็นการตอบแทนค่าน้ำนมมารดาบิดาที่เลี้ยงดูมานั้นคือประเด็นหลักที่ผู้คนส่วนใหญ่ ให้ความสำคัญ แต่แท้ที่จริงแล้ว การบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ท่านพุทธทาส ได้กล่าวว่า สิ่งสำคัญประเด็นแรกในการบวช คือ การบวชเพื่อตนเองเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ประเด็นที่สองคือ เพื่อบิดา มารดา ญาติพี่น้อง ได้ร่วมกุศลได้ด้วย* ซึ่งในหมวดนี้ผู้วิจัย จะนำหลักธรรมที่อยู่ในบทสวดรวัญนาค ๓ ประการ คือ (๑) บุคคลหาได้ยาก ๒ (๒) ไตรลักษณ์ ๓ และ (๓) กรรมฐาน ๒ มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ บุคคลหาได้ยาก ๒

ในหมวดธรรมนี้ผู้วิจัย จะยกบทสวดรวัญนาคที่มีคติธรรมคำสอนเกี่ยวกับการตอบแทนบุญคุณผู้ให้กำเนิด ลูกผู้ชายตามหลักจริตประเพณีแล้ว การบวชนาคของสังคมไทยและชาวพุทธทั้งหลายให้ความสำคัญ ถือว่าเป็นการทำบุญที่ได้านิสงส์มาก การที่ถูกผู้ชายที่มีอายุครบบวช

* พุทธทาสภิกขุ, บวชทำไม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ม.ป.ป.), หน้า ๗๔-๗๕

และได้บวชเป็นพระภิกษุ โดยได้รำลึกนึกคุณบิดามารดา ตั้งแต่แรกเริ่มที่อยู่ในครรภ์ดังในบทสูตร ขวัญนาค ที่ว่า

เจ้าก็คิดนึกถึงคุณบิดามารดาได้เลื่องมาเป็นอันมาก เลื่องล้าปากทุกวันคืน แต่อยู่ในอุทรท้องแม่ ลำบากแท้งเหงาเหงาเลิยะกาลหนักหน่วงท้องกินของเผ็ดแซบร้อนแม่ ก็ค่อยเพียรอด เจ้าก็อยู่ได้กำหนดสิบเดือนบรรวรถ้วนทศมาสแล้ว เจ้าก็คลาดแคล้วออกมาจากท้องแม่มารดามานท้องมาเลิศแล้วลูกแก้ว^๒

จากบทสูตรขวัญที่ยกมาจะเห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์ได้พยายามที่จะให้มองเห็นถึงความลำบากของผู้เป็นมารดาในขณะการตั้งครรภ์ จนกว่าจะออกมาต้องใช้เวลา เก้าเดือน สิบเดือน ซึ่งกินอะไรก็คำนึงถึงลูกในท้อง โดยกล่าวถึงความประเสริฐของผู้เป็นมารดา

ชาวไทยหรือชาวพุทธส่วนใหญ่มีแนวคิดที่ว่า การบวชเป็นการตอบแทนค่าน้ำนมมารดา บิดาที่เลี้ยงดูมา นั่นคือประเด็นหลักที่ผู้คนส่วนใหญ่ ให้ความสำคัญดังนั้น หลักธรรมที่นำไปประยุกต์ใช้กับตนเองได้อย่างถูกต้องทำให้จิตใจสงบร่มเย็น และเกิดความเจริญรุ่งเรือง และรู้จักเป็นผู้มีใจกว้างขวาง และทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีจิตใจสูง คือ สัตบุรุษ การปฏิบัติตามหลัก สัตบุรุษ เรียกว่า “หลักความกตัญญูกตเวทิตะ” หมายถึง การรู้พระคุณท่านที่เคยมีอุปการะ หรือที่เคยมีบุญคุณต่อเราก่อน แล้วตอบแทนหรือสนองพระคุณท่านผู้มีอุปการคุณนั้นผู้เคยให้ความอุปการะ หรือมีบุญคุณนั้น ภาษาพระท่านเรียกว่า

๑. บุพการีภาษาพูดโดยทั่วไปว่า “ผู้มีพระคุณ” หรือ แปลว่า ผู้ทำอุปการะกาลก่อน ผู้ที่มีบุญคุณ ผู้ที่เคยอุปการะแก่ตนมา เช่น ได้เคยเลี้ยงดู เคยให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลตนมา โดยตรงบ้าง และโดยอ้อมบ้าง โดยไม่หวังผลตอบแทน ทำด้วยจิตที่มีเมตตากรุณา หรือด้วยหวังสงเคราะห์อนุเคราะห์เป็นที่ตั้ง^๓

๒. กตัญญู กตเวทิตะ กตัญญู แปลว่า ผู้รู้ถึงบุญคุณที่เขาทำแก่ตน คือ ระลึกรู้ว่าใครเคยทำดี เคยช่วยเหลือเกื้อกูลตนมา ก็ยอมรับและไม่ลืมบุญคุณของผู้นั้น^๔ หรือ ผู้รู้จักคุณท่าน ผู้มีอุปการะคุณ แล้วตอบแทนคุณท่านผู้มีพระคุณนั้น ชื่อว่า “กตัญญูกตเวทิตะ” มีคำเพิ่มขึ้นมาอีกคำหนึ่งคือ “กตเวทิตะ” กตเวทิตะ มีหมายความว่า “ผู้กระทำตอบแทนหรือทดแทน” เมื่อรวมสองคำนี้เข้าด้วยกัน

^๒ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๗๔-๗๕.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘.), ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๔๗๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

คือ “กตัญญู” กับ “กตเวที” จึงเป็น “กตัญญูกตเวที” ซึ่งมีความหมายรวมว่า “ผู้รู้คุณ และตอบแทนคุณท่านผู้มีอุปการะคุณ”

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้ว่า พ่อแม่นั้นเปรียบได้เป็นทั้ง ที่ว่าเป็นครูของลูก เพราะว่าท่านได้คอยอบรมสั่งสอนลูก เป็นคนแรกก่อนคนอื่นใดในโลก พ่อแม่จึงเชื่อว่าเป็นเทวดา เชื่อว่าเป็นพรหมของลูก เชื่อว่าเป็นอรหันต์ ของลูก คือ ผู้ประเสริฐของลูก เพราะว่า

๑. ที่ว่าเป็นเทวดาของลูก เพราะว่าท่านจะคอยปกป้อง ค้ำครอง เลี้ยงดู ประคบประมอมมาตั้งแต่อ่อนแอต้ออก บำรุงให้เติบโตใหญ่เป็นอย่างดี ไม่ให้เกิดอันตรายต่อลูกในทุกด้าน

๒. ที่ว่าเป็นพรหมของลูก เพราะว่าท่านมีพรหมวิหาร ๔ นั่นก็คือ มีเมตตา หมายถึงความเอ็นดู ความปรารถนาดีต่อลูกในทุกๆด้าน ไม่มีที่สิ้นสุด มีกรุณา หมายถึงให้ความกรุณาต่อลูก ลูกอยากได้อะไรก็หามาให้ลูก ให้การศึกษาเล่าเรียน ส่งเสียเท่าที่มีความสามารถจะให้ได้ มีมุทิตา หมายถึงความรักที่ขอมสละได้แม้ชีวิตของตัวเองเพื่อลูก ขอมเสียสละ ได้ทุกอย่าง และมีอุเบกขา หมายถึงการวางเฉย ไม่ถือโกรธเมื่อลูกประมาท ชน ทำผิดพลาดเพราะความไร้เดียงสา หรือเพราะความไม่รู้

๓. ที่ว่าเป็นอรหันต์ของลูก เพราะว่าท่านมีคุณธรรม ๔ ประการอันได้แก่ เป็นผู้มือุปการคุณต่อลูก คืออุปการะเลี้ยงดูมาด้วยความเหนื่อยยาก กว่าที่จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้มีพระเดชพระคุณต่อลูก คือให้ความอบอุ่นเลี้ยงดู ปกป้องจากภัยอันตรายต่างๆ นานา เป็นเนื่อานุญของลูก คือลูกเป็นส่วนหนึ่งของกรรมดีที่พ่อแม่ได้ทำไว้ และเป็นผู้รับผลบุญ ที่พ่อแม่ได้สร้างไว้แล้วทางตรงเป็นอาหุไนยบุคคล คือเป็นเหมือนพระที่ควรแก่การเคารพนับถือและรับของบูชา เพื่อเทิดทูนไว้เป็นแบบอย่างที่ดี

การประยุดต์หลักพุทธธรรมในบทสูตรขัณฺฐนาในเรื่องการตอบแทนคุณบิดามารดา ก็คือ ความกตัญญูต่อพ่อแม่ผู้ให้กำเนิด ผู้เลี้ยงดู เมื่อคนเรามองเห็นจุดนี้ โดยเฉพาะการได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ถือว่าได้บุญมากซึ่งผู้ที่ได้บวชแสดงให้เห็นถึงความกตัญญู กตเวทิตา และก่อให้เกิดการพัฒนาตนเองในเรื่องจิตใจที่เป็นกุศลเพื่อก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตของตนเอง คำว่า พัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญ ทำให้รุ่งเรืองขึ้น^๕ เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่มีใจสูง มนุษย์แปลตามศัพท์ว่า เป็นผู้มีจิตใจสูง คือ มีใจสูงด้วยคุณธรรม และคุณธรรมที่จำเป็นสำหรับมนุษย์^๖ ก็คือ การรู้จักกตัญญูกตเวที เป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นเหตุให้ธรรมข้ออื่นๆ ติดตามมา ซึ่งทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในชาติปัจจุบัน คือ มีชีวิตอยู่อย่างสงบสุขในปัจจุบันและทำให้สังคมสงบสุขด้วย

^๕ พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ประโยชน์ในชาติหน้า คือ เมื่อเกิดในชาติต่อไป ก็ย่อมมีความสุข ไม่เกิดในภพชาติที่ต่ำเพราะมีจิตใจที่สูง และประโยชน์อย่างสูงสุด คือ สามารถบรรลุบรมสุข ดังนั้น การบวชนาค ที่กล่าวมานี้ถือว่าการบวชเป็นการตอบแทนค่าน้ำนมมารดา บิดาที่เลี้ยงดูมา นั่นคือประเด็นหลักที่ผู้คนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ ซึ่งจัดเป็นจารีตประเพณีที่ดีงาม เพื่อบิดา มารดา ญาติพี่น้อง ได้ร่วมกุศลได้ด้วย คำว่า กตัญญูกตเวทิตะ คือ ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทนหรือผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น^๓ ความกตัญญู พระพุทธศาสนาสอนให้เป็นคนดี คนดีย่อมเป็นที่ปรารถนาที่ต้องการในที่ทุกหนทุกแห่งในทุกกิจการ และในทุกยุคสมัย คนดีที่ทำให้ครอบครัวเจริญ โรงเรียนเจริญ ชุมชนเจริญ สังคมและประเทศชาติเจริญ คนดีอยู่ในครอบครัวใด โรงเรียนใด และสังคมใด โรงเรียนและสังคมนั้นๆ ย่อมมีความสุข ความกตัญญู คือ คุณสมบัติและสัญลักษณ์ของคนดี กตัญญูกตเวทิตะรวมเป็น กตัญญูกตเวทิตะ เป็นคุณธรรมคู่กันเสมอ เป็นหลักยึดคือปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของสัตบุรุษ คือ คนดี หรือเป็นคุณสมบัติของบุตริดา ในสังคมชาวพุทธ ข้อหนึ่ง คือ ความกตัญญู บุตริดาย่อมมีจิตประสพแต่ความก้าวหน้าเจริญรุ่งเรือง ความคิดและความเชื่อตามวัฒนธรรมไทยนั้น สรรเสริญบิดามารดาที่มีความกตัญญูและดำเนินผู้ที่ไม่รู้จักบุญคุณคนอื่นเป็นอย่างมาก คนไทยมีความเชื่อว่าผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทิตะต่อพ่อแม่ ครูอาจารย์ จะมีความเจริญรุ่งเรืองประสบความสำเร็จในชีวิต^๔

ดังนั้น บุตริดา ควรทำความไม่ประมาท ในที่ ๔ สถานที่ คือ (๑) บุตริดาควรทำความไม่ประมาทในการละกายทุจริต แล้วมาประพฤติกายสุจริต (๒) บุตริดาควรทำความไม่ประมาทในการละวจีทุจริต แล้วมาประพฤติวจีสุจริต (๓) บุตริดาควรทำความไม่ประมาทในการละมโนทุจริต แล้วมาประพฤติมโนสุจริต (๔) บุตริดาควรทำความไม่ประมาทในการละความเห็นผิด แล้วมาความเห็นให้ถูกต้อง และกระทำตามหน้าที่ของบุตริดาให้ดียิ่งขึ้นไปซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนไว้ว่า

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว ต้องเลี้ยงท่านตอบแทนข้อนี้มีได้หมายถึงว่าแม่พ่อเลี้ยงเรามา ก็เพื่อหวังมาเอาคืนในภายหลัง ความรู้สึกนั้นไม่มีแน่นอนกับแม่พ่ออย่างแท้จริง แต่ให้เราคิดว่าถ้าเราไม่เลี้ยงท่านแล้วใครจะเลี้ยง เหมือนเช่นเราครั้งเป็นทารก ถ้าหากท่านไม่เลี้ยงเราใครจะเลี้ยง แม้นปล่อยทิ้งๆว้างๆก็คงลำบากยากแค้นไปแล้ว

^๓ อ.ร. ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๖๔/๑๐๘.

^๔ พระครูสิทธิธรรมรักษ์จิต (บังคม สุธรรม), การศึกษาวิธีการประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับหน้าที่ของบุตริดาในสังคมไทยปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔-๒๕.

^๕ อ.ร. ท.ก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑๑/๑๘๕.

๑) ถ้าท่านยังไม่มีศรัทธา ให้ท่านถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือพยายามให้ท่านมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เชื่อในเรื่องการทำดี

๒) ถ้าท่านยังไม่มีศีล ให้ท่านถึงพร้อมด้วยศีล คือพยายามให้ท่านเป็นผู้รักษาศีล ๕ ให้ได้

๓) ถ้าท่านเป็นคนตระหนี่ ให้ท่านถึงพร้อมด้วยการให้ทาน คือพยายามให้ท่านรู้จักการให้ด้วยเมตตาโดยไม่หวังผลตอบแทน

๔) ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนา ให้ท่านถึงพร้อมด้วยปัญญา คือพยายามให้ท่านหัดนั่งทำสมาธิภาวนาให้ได้^{๑๑}

๒. ทำกิจธุระของท่านงานของท่านที่ได้ทำมาแล้ว และยังคงดำเนินการอยู่ หรือภาระใดๆที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ถูกต้องควรต้องสอบถาม แสดงน้ำใจทั้งช่วยท่านแบ่งเบาภาระ เพราะอายุท่านก็เยอะแล้ว คนอื่นทำก็คงไม่ทำให้ท่านสบายใจได้มากเท่ากับลูกของท่าน

๓. ดำรงรักษาวงศ์สกุล ให้คงอยู่และไม่เสื่อมเสียหาย การได้กำเนิดลูกมาคนหนึ่ง อย่างน้อยก็หวังให้ได้สืบทอดวงศ์สกุล ไม่ให้สังคมได้รู้แคลงว่าลูกบ้านนั้นบ้านนี้ไปทำเสื่อมเสีย จนต้องออกมาถามว่า “ลูกใครหนาช่างเป็นเช่นนี้” การที่จะให้สกุลคงอยู่ได้ลูกจึงต้องคบหาแต่เพื่อนที่ใฝ่ดี ไม่ชักชวนไปในทางเสื่อม โดยเฉพาะต้องทำหน้าที่ของตน ในเบื้องต้นคือเชื่อฟังคำสั่งสอน ท่าน เรียนและศึกษาตามหน้าที่อย่างสมบูรณ์ แม้ไปทำงานจะมีครอบครัว ก็ต้องปรึกษาท่านเพื่อให้ได้มาซึ่งสามภรรยาที่ดี

๔. ปฏิบัติตนเป็นคนดี เป็นผู้สมควรรับมรดก มรดกสมบัติที่ท่านมีอยู่ สุดท้ายก็มอบให้กับผู้เป็นลูก แต่ก็จะเป็นผู้รับมรดกนั้น ต้องทำตนให้สมควรรับ เพื่อให้ท่านได้สบายใจว่าสมบัตินี้จะไม่สูญไปเมื่อมอบให้ นั่นคือต้องเป็นผู้อยู่ในศีล ในธรรม อย่างน้อยก็ศีล ๕ นอกจากนั้นก็ต้องศึกษาวิชาการที่เหมาะสมกับมรดกนั้นว่า จำเป็นต้องใช้ศิลปวิทยาใดบ้างจึงจะรักษาไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ก็ต้องศึกษาเรื่องนั้นๆอย่างเต็มที่

๕. เมื่อท่านล่วงลับ ทำบุญอุทิศให้ เป็นหน้าที่ของลูกโดยตรง ที่จะต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน เพราะนอกจากจะได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลแล้ว ยังได้รู้จักบริจาคนานเข้าหาพระ เข้าหาวัด นี่เองที่จะเป็นสิ่งที่ไม่ให้เราเสื่อมไป แม้ท่านจะล่วงลับไปแล้ว^{๑๒} ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนแก่สัตว์โลกทั้งหลายว่า

“บุตรยกบิดามารดาขึ้นวางไว้บนบ่าทั้งสองข้าง ปฏิบัติท่านทั้งสองด้วยการรอบ
กลั่น นวด อาบน้ำ ท่านทั้งสองได้ถ่ายทอดภาระและปัสสาวะ อยู่บนบ่าบุตรนั้น

^{๑๑} <http://www.dhammathai.org/treatment/poem/poem11.php>, [20 กรกฎาคม 2555]

^{๑๒} <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=299552>, [1 สิงหาคม 2555]

ตลอด ร้อยปี แม้อย่างนั้น ก็ยังไม่เชื่อว่า ได้ตอบแทนคุณของมารดาบิดาได้เลย อีกประการหนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดา ไว้ในราชสมบัติในแผ่นดินใหญ่ มีแก้ว ๗ ประการ แม้อย่างนั้นก็ยังไม่ได้ชื่อว่าบุตรได้ตอบแทนคุณ ของบิดามารดาได้เลย เพราะวามารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้มีศรัทธามั่นคง ทำมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้ตั้งมั่น อยู่ในศีล ทำมารดาบิดาผู้มีความตระหนี่ ให้มีการบริจาคทานเป็นนิจ ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีปัญญา ให้มีปัญญาเป็นเครื่องนำทางที่ถูกต้องได้ ด้วยเหตุการณ์ ตอบแทน ๔ ประการนี้ ชื่อว่าบุตรได้ตอบแทนพระคุณของมารดาบิดาแล้ว^{๑๒}

๔.๑.๒ ไตรลักษณ์ ๓

ท่านพุทธทาส ได้กล่าวว่า สิ่งสำคัญประเด็นแรกในการบวช คือ การบวชเพื่อตนเอง เป็นสิ่งสำคัญซึ่งเป็น การประพฤตินในการเป็นพระภิกษุ ว่ามีหลักสำคัญอย่างไรบ้าง และมีหลักธรรมข้อใดควรจะนำมายึดถือปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็น พระภิกษุ หรือ ศฤงษณ์ ปุณชนชาวพุทธทั่วไป ซึ่งจะสามารถพัฒนาตนเองและปัจเจกบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อให้รู้เท่าทันความเป็นจริงเพื่อละอิตตาตัวตนในสิ่งทั้งปวง ไม่ยึดมั่นถือมั่น และเข้าถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ได้ในที่สุด ดังนั้น การพัฒนาตนเองตามหลักสามัญลักษณ์ ๓ ประการนี้ ก็ให้เราไม่ไปยึดมั่นถือในสิ่งที่ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน ๓ ประการ คือ ทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่ง ไตรลักษณ์

คำว่า ไตรลักษณ์ ๓ อีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ แปลว่า ลักษณะทั่วไป หรือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สิ่งทั้งปวง คือ

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมสลายไป

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้น และการสลายตัว เพราะปัจจัยปรุงแต่งให้มีสภาพอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงไปจะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มาความบกพร่องในตัว และ

^{๑๒} อ.ท.ก.(ไทย) ๒๐/๑๖๑๓ /๑๘๔๐.

๓. อนัตตา ความเป็นสิ่งที่ไม่มีความคงที่แท้จริงของมัน

มนุษย์เป็นสิ่งที่มีความต้องการประกอบด้วยกัน ๕ ประการ แบ่งออกเป็นรูปขันธ์ (Physical Body) และนามขันธ์ (Mental Factor) ซึ่งจัดเป็น นาม รูปขันธ์ ประกอบด้วย รูปกาย อวัยวะต่างๆ ที่เป็นกระดูก เนื้อหนัง โลหิต และปสาทรูป (ประสาทสัมผัส) นามขันธ์ ได้แก่ ส่วนที่เป็นจิตใจ คือ เวทนา ความรู้สึกสุข ทุกข์ เฉยๆ สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ สังขาร คือ ตัวปรุงแต่งจิต และ วิญญาณ คือ ธรรมชาติรู้อารมณ์ ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ถือว่า มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ดังนั้น กุณฺโณที่ได้อธิบายในทางพระพุทธศาสนา ก็ถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีความไม่ประมาทเป็นที่สุดที่จะพัฒนาให้เข้าถึงสังขาร เป็นการพัฒนาตนเองให้เข้าถึงความจริง โดยการปฏิบัติตามหลักคำสอนของตามหลักพระพุทธศาสนา อย่างเคร่งครัด หมายถึง การปฏิบัติตามหลักมรรค ๘ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา และเข้ากระแสนิพพานได้ในที่สุด^{๑๑}

การรู้เท่าทันต่อ อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมสลายไป หมายถึง บุคคลต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณค่าสูงสุด เพื่อให้เข้าสู่กระแสของตามความเป็นจริงในโลกซึ่งไม่มีบุคคลใด และสรรพสิ่งใดๆ ที่จะอยู่ได้โดยไม่มี ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ไปได้ ดังนั้น การพัฒนาตน ก็คือ การเข้าไปพิจารณาในสิ่งทั้งหลาย เพื่อพัฒนาตนให้เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา และรู้เท่าทันความเป็นจริงอย่างที่สุด ให้เห็นสภาวะของความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่สามารถที่จะดำรงสภาพเดิมให้คงทนอยู่ ได้นานถาวร ไม่มีธรรมชาติที่ยั่งยืนอยู่ได้ตลอดเวลา เช่น รูป ร่าง หน้าตา หรือ จิตใจของคนเรามีการเปลี่ยนแปลงมาตลอดตั้งแต่เกิดจากสภาพทารก ไปสู่หนุ่มสาว วัยจะเปลี่ยนแปลงไปสู่กลางคนและ วัยชราในที่สุด ซึ่งลักษณะความเจริญเติบโตทางร่างกายและจิตใจจะไม่มีลักษณะที่เหมือนเดิม ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิ และเมื่อร่างกายสิ้นอายุขัยกลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความมีชีวิต สภาพที่เป็นซากศพนั้นยังคงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติอยู่เรื่อยๆ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องมียोगค์ประกอบ หลายอย่างมาเป็นปัจจัยปรุงแต่งขึ้น มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองด้วยตัวของมันเอง กล่าวคือ มนุษย์ ประกอบด้วย ร่างกาย (รูปขันธ์) และจิตใจ (นามขันธ์) สิ่งที่เกิดขึ้นจากหลายสิ่งที่มาเป็น योगค์ประกอบกันเช่นนี้ เรียกว่า สังขตธรรม ดังนั้น รูปขันธ์และนามขันธ์เป็นสังขตธรรมรูปกายนี้ เจริญอยู่ได้ด้วยเพราะมีอาหารหล่อเลี้ยงสร้างเนื้อหนังและโลหิตมาหล่อเลี้ยง นามขันธ์ คือ ส่วนที่เป็นจิตใจ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ความรู้สึกสุข ทุกข์ ความจำ ซึ่งการรับรู้ที่เกิดขึ้นได้เพราะมีผัสสะเกิดขึ้น จิตจึงเป็นสังขตธรรมด้วย และสิ่งที่เป็นสังขตธรรมย่อมมีการดำรงอยู่เพียงชั่วคราวชั่วยามไม่สามารถรักษาสภาพเดิมไว้ได้ถาวร ย่อมเปลี่ยนแปลงตามกาล และแตกดับ

^{๑๑} วารินญา ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชีวาภิวัฒน์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕.

สลายของสิ่งที่อาศัยกันได้เกิดมา มีการเกิดขึ้น เรียกว่า อุปาทะ มีการดำรงชีวิตอยู่ชั่วระยะหนึ่ง เรียกว่า จิตี และการสลายแปรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เรียกว่า วยะเป็นวัฏจักร ภาวะที่เป็นเช่นนี้ เรียกว่า อนิจจลักษณะ^{๑๔}

การรู้เท่าทันต่อทุกขลักษณะ คือ ลักษณะโดยธรรมชาติที่สิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขตธรรม จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องการดับสลาย คำว่า ทุกข์ มาจากคำว่า ทู แปลว่า ยากลำบาก และ ขะ แปลว่า ทน รวมความว่า เป็นสิ่งที่ทนอยู่ได้ยาก หรือคงอยู่ในสภาวะแห่งทุกขลักษณะนี้ได้ แต่จิตใจเป็นสภาวะนามธรรมที่สังเกตให้เป็นไปได้โดยยาก และเป็นสังขตธรรม ซึ่งเป็นนามธรรม ที่มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะเวลา และเร็วมากตามสิ่งที่มากระทบ เช่น เมื่อสิ่งที่สวยงามเข้ามากระทบอารมณ์จะเกิดความรู้สึกเคลิบเคลิ้มเป็นสุขใจ เรียกว่า โสมนัสเวทนาและสุขเวทนา แต่ความเป็นไปที่เราารู้สึกว่าดีเช่นปรากฏอยู่ในจิตได้ไม่นาน เมื่อมีสิ่งใหม่เข้ามากระทบอารมณ์แทนที่สภาพของจิตจะเป็นอารมณ์ความรู้สึกใหม่เข้ามาครอบครอง นอกจากนี้องค์ประกอบที่ทำให้เกิดจิตได้แก่อายตนะทั้ง ๖ ประการ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ล้วนแต่เป็นสังขตธรรมไม่สามารถที่จะคงสภาพเดิมอยู่อย่างถาวรมีสามัญลักษณะทุกข จิตจึงมีความเป็นทุกขลักษณะด้วย^{๑๕}

การรู้เท่าทันต่อ อนัตตลักษณะ คือ ลักษณะที่ไม่มีความเป็นตัวตนได้อย่างถาวร ของสิ่งที่เป็นสังขตธรรม เรียกว่า อนัตตา สิ่งต่างๆ ล้วนเป็นสังขตธรรมที่มนุษย์ชื่อ ขนานนามบัญญัติเรียกเป็นตัวตนต่างๆ นานา โดยสภาพแท้จริงแล้วไม่มีสิ่งใดที่เป็นแก่นสารตัวตนได้อย่างมั่นคงถาวร ชื่อเรียกสิ่งต่างๆ นั้นมิได้ชี้ให้เห็นถึงตัวตนหรือสภาพที่แท้จริงที่ถาวรของสิ่งเหล่านั้นเลย หากแต่เป็นเพียงสมมุติสัจจะ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ภายใต้ขอบเขตของเหตุปัจจัยที่มาประชุมพร้อมกันให้ปรากฏเป็นตัวตนขึ้นภายใต้เงื่อนไขของสิ่งแวดล้อม เช่น อุณหภูมิที่พอเหมาะกาลเวลา (อายุขัย) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ร่างกายและชีวิตจิตใจของมนุษย์เรานั้นเอง ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วย การรวมตัวของเนื้อหนัง กระดูก เอ็น ที่เมื่อสลายก็คือ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อจะชี้ให้เห็นชัดว่าอะไรคือตัวเราที่แท้จริงเราก็หาไม่พบ จิตใจเองก็เช่นกัน พระพุทธศาสนากล่าวว่า จิตมีความเป็นไปตามกระแสอายตนะ แต่ไม่อาจกล่าวต่อไปว่าจิต คือ ส่วนที่เป็นหู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจ อย่างใดอย่างเดี๋ย เพราะเมื่อแยกแต่ละส่วนออกแล้วจิตก็มิได้มีเหลือทิ้งให้เห็นเป็นตัวตนแก่นแท้ถาวร จิตจึงมีสภาพเป็นอนัตตา^{๑๖}

ดังนั้น การนำหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ไปใช้ในชีวิต มนุษย์เราชอบไปยึดติด ทั้งที่รู้ว่าสิ่งนั้นไม่เที่ยง (ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิม) การดำรงชีวิตมีสติพิจารณาอยู่เสมอเสมอว่า

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๑๕} อ้างแล้ว,

^{๑๖} อ้างแล้ว,

๑. สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตน สิ่งใดที่ทนในสภาพเดิมไม่ได้ สิ่งนั้นแท้จริงแล้วไม่มีอะไรเลย แม้กระทั่งตัวเรา พ่อเรา แม่เรา สามีเรา ภรรยาเรา ลูกของเรา ทรัพย์สมบัติของเรา ตำแหน่งของเรา มนุษย์มีแต่การยึดติดว่าเป็นของเรา คือ ต้นเหตุของความทุกข์ที่ไม่มีวันจบสิ้น

๒. สิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา สิ่งใดที่ไม่ใช่ตัวตนหรือแท้จริงแล้วไม่มีอะไรเลย อย่าไปยึดติดว่าเป็นเรา ของเรา ยึดเมื่อใดก็ทุกข์เมื่อนั้น

๓. เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ต่อไปจะปล่อยวางใจตนเองลงได้ว่า ถ้าไม่ยึด ก็ไม่ทุกข์^{๑๗} ซึ่งมีพุทธพจน์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตา เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ (คือทนอยู่ไม่ได้) สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตน สิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้^{๑๘}”

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยะสาวก ผู้ได้สดับ เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อเบื่อหน่ายก็คลายความกำหนัด (หมายถึงความติดใจ) เพราะคลายความกำหนัด ก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น ก็มีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว เธอย่อมรู้ว่า ชาติ (ความเกิด) สิ้นแล้ว พรหมจรรย์ (การประพฤติดีเหมือนพรหม คือ ไม่ครองเรือน) ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ (เพื่อมาเกิดอีก) ไม่มี^{๑๙}

๔.๑.๓ กัมมัญฐาน ๒

ในหมวดนี้ผู้ศึกษาได้นำหลักธรรมในบทสูตรขวัณนาค ที่มีคติธรรมคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติกัมมัญฐาน ที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดซึ่งคุณธรรมในการดำเนินชีวิต เพื่อพัฒนาให้เกิดแก่ตนเอง และอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อพัฒนาตนเองให้กระทำถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ได้ ถ้ายังมีอุปาทิอยู่ ก็จะทำให้ชีวิตมีความสุข และยังเป็นส่งผลให้กระทำซึ่งเหตุ และยังเป็นประโยชน์ทั้งในภพชาติปัจจุบันและอนาคตด้วย ดังนั้น หลักธรรมที่นำไปประยุกต์ใช้กับตนเองได้อย่างถูกต้องมี ๒ ประการ คือ (๑) สมถะกัมมัญฐาน และ (๒) วิปัสสนากัมมัญฐาน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

^{๑๗} <http://www.drmanage.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=538650381>, [9 กันยายน 2555]

^{๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒/๓๖-๓๗.

^{๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒/๓๖-๓๗.

ก. สมถกัมมัฏฐาน

คำว่า สมถกัมมัฏฐาน หรือ สมถภาวนา หมายถึง อุบายที่ทำให้จิตสงบ หรือธรรมที่ทำให้จิตสงบจากนิวรณ์ ฉะนั้น การบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ก็คือ การปฏิบัติอยู่ในจิตตสิกขา และจิตตสิกขานี้ คือ การทำสมาธิเพื่อกำจัดกิเลสอย่างกลางนั่นเอง การที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกสมาธิว่า จิตตสิกขา ก็เพราะเป็นการฝึกจิตโดยตรง กล่าวถึง สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่น หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิต ความที่จิตมั่นคงไม่หวั่นไหว เสาเรือนที่ปักลงม่นย่อมรับน้ำหนักได้ดี ไม่โยกคลอน จันใดจิตที่มั่นคง ด้วยกำลังสมาธิก็ฉนั้น ย่อมไม่วอกแวกหวั่นไหว แม้มีอารมณ์ภายนอกมากระทบก็รักษาปกติภาพไว้ได้ ดวงจิตอย่างนี้มีคุณค่ามาก^{๒๐} ซึ่งประเภทของสมาธิ สามารถที่จะแบ่ง ได้ ๒ ประเภท คือ

๑. อุปจารสมาธิ คือ สมาธิเฉียดๆ หมายถึง (อุปจาร) ใกล้จะได้ฌานเข้าไปแล้ว แต่ยังไม่แบบแน่นอน จิตในขณะแห่งอุปจารสมาธินี้ละนิวรณ์ ๕ ได้แล้ว แต่องค์ฌานทั้ง ๕ ยังไม่ปรากฏชัด โดยเฉพาะเอกกคตา คือ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ยังไม่รวมตัวกันสนิท แต่จิตในขณะอุปจารนี้ก็สงบ และมีความสุขมาก แม้ไม่ถึงฌานก็ตาม^{๒๑}

๒. อัปปณาสมาธิ คือ สมาธิแนบแน่น (อัปปณา) ไม่หวั่นไหว มีอารมณ์เป็นหนึ่ง (เอกกคตา) สำเร็จเป็นองค์ฌานและนิวรณ์ ๕ ได้ และมีองค์ฌานทั้ง ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกกคตา ปรากฏชัด ผู้ได้อัปปณาสมาธิ ก็คือ ผู้สำเร็จถึงขั้นฌานนั่นเอง ซึ่งฌานมีถึง ๘ ขั้น แล้วแต่ว่าผู้ปฏิบัติจะบรรลุถึงฌานขั้นใด ผู้ได้สมาธิประเภทนี้ย่อมสามารถนั่งเสวยสุขโดยไม่ลุกขึ้นเป็นเวลาหลายชั่วโมง หรือเป็นวันๆ ก็ยังทำได้ ซึ่งมีอารมณ์กัมมัฏฐาน ที่ควรเจริญ ซึ่งเป็นไปตามจรีต ๖ ของผู้ปฏิบัติ ที่มีความแตกต่างกันไป ซึ่งมีอารมณ์สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ กอง คือ

- ๑) กลิณ ๑๐ มี ปฐวิกลิณ อาโปกลิณ เป็นต้น
- ๒) อตุก ๑๐ มี ชากศพฟองขึ้นอืด เป็นต้น
- ๓) อนุสสติ ๑๐ มี ระลึกพุทธานุสสติ เป็นต้น
- ๔) พรหมวิหาร ๔ มีเมตตา เป็นต้น
- ๕) อาหารเรปฏิกูล ๑๖ การพิจารณาอาหารว่าเป็นปฏิกูล
- ๖) จตุธาตวักฎาน มี การพิจารณาแยกส่วนประกอบเพียง ธาตุทั้ง ๔ ประการ
- ๗) อรูปธรรม ๔ มี เฟ่ง อากาศเป็นอารมณ์ เป็นต้น

^{๒๐} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ.ป.ธ. ๕), การพัฒนาจิต, หน้า ๑๒.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

ดังนั้น ผู้ปรารถนาจะเจริญสมณะกัมมฐาน พึงศึกษาให้เข้าใจในธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมณกัมมฐานทั้ง ๔๐ อย่างนี้ ให้เข้าใจอย่างแม่นยำ ก็เพื่อจะพัฒนาจิตใจของตนเอง และเมื่อปฏิบัติแล้วเห็นว่ากรรมฐานในบทใดเหมาะสมกับอัธยาศัยของตนเอง ถูกจริตของตนก็พึงพึงนิยถึงกรรมฐานนั้นเป็นอารมณ์ แต่ในประเทศไทยเรานั้น นิยมอาณานาปณสติกรรมฐานมากกว่ากรรมฐานอื่นๆ เพราะเป็นกรรมฐานที่หาอารมณ์ได้ง่าย เป็นที่สบายของคนเป็นอันมาก และสามารถนำไปใช้ได้แม้ในขั้นวิปัสสนากรรมฐาน^{๒๒}

ข. วิปัสสนากัมมฐาน

คำว่า “วิปัสสนา” ที่กล่าวในพระไตรปิฎก จะกล่าวถึงคู่กันสมณะ หมายความว่า ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง^{๒๓} คัมภีร์ชั้นหลังจึงอธิบายวิปัสสนา หมายถึง ปัญญาที่พิจารณาสังขารในอาการที่ไม่เที่ยง^{๒๔} เป็นชื่อของการทำปัญญาให้เจริญขึ้นในการเข้าไปรู้เห็นความจริงของรูปนามตามความเป็นจริง มีความหมายตามศัพท์ดังนี้ว่า “วิ” แปลว่า โดยประการต่างๆ “ปัสสนา” แปลว่า หยั่งรู้ หยั่งเห็น เห็นแจ้ง ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปว่า วิปัสสนา ซึ่งแปลว่า ปัญญาหยั่งรู้ หยั่งเห็น เห็นแจ้งโดยประการต่างๆ ในสภาวะลักษณะของสภาวะรูปธรรม สภาวะนามธรรม ตามความเป็นจริงว่า สภาวะธรรมทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ดังมีพุทธพจน์ตรัสสอนว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นหนทางสายเอก เป็นหนทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุ ญาณธรรมที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ มีอะไรบ้าง”ซึ่งพระพุทธเจ้า ทรงตรัสไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่า

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาภายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิขณา และโสมนัสเสียได้ ประการ ๑ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิขณา และโทมนัสเสียได้ ประการ ๑ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิขณา และโทมนัสเสียได้ ประการ ๑ ภิกษุใน

^{๒๒} อ่างแล้ว,

^{๒๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๓/๔๕๒.

^{๒๔} บาลีบทพระไตรปิฎก อภิธาน เล่มที่ ๒, (ฉบับพิมพ์), (ย่างกุ้ง: กรมการศาสนาแห่งสหภาพพม่า, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๘.

พระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัด
อภิชฌา และโทมนัสเสียได้ ประการ ๑^{๒๕}

อย่างไรก็ตามในการพัฒนาตนตามหลักกัมมัฏฐาน ๒ คือ (๑) การพัฒนาจิตตามหลัก
สมถกัมมัฏฐาน คือ การกระทำจิตให้มีความสงบเพื่อกำจัดนิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามฉันทะ
พยาบาทดินมิทธะ อุทธัจจกุกกัจะ และวิจิจฉา^{๒๖} เพื่อให้ลู่วัตถุประสงค์ของตนเองเพื่อพัฒนา
จิตใจของตนเองให้มีความมั่นคงแข็งแรงอ่อนไหว และมีความนุ่มนวลในการดำเนินชีวิต ส่วนการ
พัฒนาตนเองตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ การรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นทาง กายใจ ซึ่ง
ตามหลักมหาสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ ก็คือการพัฒนาให้เห็นตามความเป็นจริง เพื่อการเจริญสติใน
ชีวิตประจำวัน เพื่อให้รู้เท่าทันต่อกระแส ความเป็นไปของโลก ดังนั้น การเจริญสติ มีทั้งส่วนที่เป็น
สมถกัมมัฏฐาน อันได้แก่อนุสติ ๑๐ ประการ เช่น พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ ฯลฯ และ
ส่วนที่เป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะในบรรพที่มีรูปนามเป็น
อารมณ์ สำหรับคำว่า การเจริญสติในบทความนี้ หมายความว่า การเจริญวิปัสสนาเท่านั้น ดังนั้น
การเจริญสติในชีวิตประจำวันเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ถึงขนาดเรียกได้ว่าเป็นหัวใจของการเจริญ
วิปัสสนาทีเดียว และคนส่วนใหญ่ก็ให้ความสำคัญน้อยกว่าการเจริญสติตามรูปแบบ ซึ่งมีอารมณ์
กรรมฐานและมีรูปแบบการปฏิบัติที่ตายตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๒๗} การเจริญสติในชีวิตประจำวัน คือ
การเจริญให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิตซึ่งมีอารมณ์เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา คือ บางครั้งตา
ก็เห็นรูป บางครั้งหูก็ได้ยินเสียง บางครั้งจมูกได้กลิ่น บางครั้งลิ้นรับรส บางครั้งกายรับสัมผัส และ

^{๒๕} ส.ม.หา. (ไทย) ๑๕/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑.

^{๒๖} นิวรณ์ ๕ หมายถึง เครื่องสกัดกั้นจิตไม่ให้ถึงคุณงามความดี ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันท
นิวรณ์ หมายถึง ความพอใจในกาม หรืออภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ หมายถึง อยากในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง
กลิ่น รส สัมผัส ที่น่าใคร่ น่าพอใจ (๒) พยาบาทนิวรณ์ หมายถึง ความขัดใจ เคืองแค้นใจ เกลียดชัง ความผูกใจ
เจ็บ ตลอดจนความโกรธ ความหงุดหงิด ขุนเฉียว ความรู้สึกขัดใจ ไม่พอใจต่างๆ จิตที่มีวาทะทวนนั้นกระทบนี้
ย่อมไม่อาจเป็นสมาธิได้ (๓) ดินมิทธนิวรณ์ หมายถึง ความหลอห่อและเชื่องซึม แยกเป็น ดินะ คือ ความหลอห่อ
เหี้ยม ถดถอย ระย่อ ท้อแท้ ความซบเซาเหงาหงอย ที่เป็นอาการของจิต ส่วน มิทธะ คือ ความเชื่องซึม เฉื่อยเฉา
ง่วงเหงาหาวนอน โง่งงง อืดอาด มึนหมัว ตื้อตัน อาการซึมๆ เฉาๆ ที่เป็นไปทางกาย จิตที่ถูกอาการทางกาย และ
ทางใจอย่างนี้ครอบงำ ย่อมไม่เข้มแข็ง ไม่คล่องตัว ไม่เหมาะแก่การใช้งาน จึงไม่อาจเป็นสมาธิได้ (๔) อุทธัจจกุก
กัจฉนิวรณ์ หมายถึง ความฟุ้งซ่านและเดือดร้อนใจ แยกเป็น อุทธัจจะ คือ ความที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ สาย พร่า
พล่านไป กับ กุกกัจจะ คือ ความวุ่นวายใจ รำคาญใจ เดือดร้อนใจ ยุ่งใจ กลุ้มใจ กังวลใจ (๕) วิจิจฉานิวรณ์
หมายถึง ความเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ สงสัย เกี่ยวกับพระศาสนา พระธรรม และพระสงฆ์ เกี่ยวกับสิกขา เป็นต้น

^{๒๗} พระปาโมทย์ ปาโมชฺโซ, **ประทีปส่องธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕.

บางครั้งใจรับธรรมารมณ์ ซึ่งในชีวิตจริงของเราจึงเลือกกันมัญฐานไม่ได้การเจริญสติในชีวิตประจำวันนั้น หากอารมณ์รูปนามอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏทางทวารใด ก็พึงใช้อารมณ์นั้นเป็นอารมณ์เจริญวิปัสสนาไปได้เลย ไม่จำเป็นต้องยึดอยู่ในอารมณ์ที่แน่นอนตายตัวอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ^{๒๘}

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุป ธรรมที่เป็นเหตุให้เจริญปัญญา ให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง ซึ่งมีหลักสอดคล้องในหลักธรรมบทสูตรขัณณาคเป็นอย่างยิ่งก็เพื่อสอนตนให้รู้จักปฏิบัติตนให้ถูกต้อง และสามารถพัฒนาตนเองให้อยู่ในกรอบของคุณธรรม และพัฒนาจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ คือ พระนิพพานได้ในที่สุด เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติ ก็คือ การเจริญสติปัญญาทำไปเพื่อให้เกิดปัญญา รู้ว่า กาย ก็สักแต่ว่ากาย เวทนาก็สักแต่ว่าเวทนา จิตก็สักแต่ว่าจิต ธรรมก็สักแต่ว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แม้จะว่าญาณคือความรู้นั้นก็เพียงสักแต่ว่ารู้ สติที่ระลึกก็เพียงสักแต่ว่าอาศัยที่ระลึก ตัณหาและทิฐิ ไม่อิงอาศัย ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งหนึ่งสิ่งใด กล่าวคือ ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่านั่นเป็นเรา (ยึดมั่นในตัณหา) เราเป็นนั่น (ยึดมั่นในมานะ) และนั่นเป็นตัวเรา (ยึดมั่นในทิฐิ)^{๒๙}

ในทั้งหมดที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการบวชในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการตอบแทนคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิดซึ่งเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ เมื่อบวชแล้วการได้ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา นำไปประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของตน สามารถที่จะยกตนทั้งกายและจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ และผู้ที่สามารถปฏิบัติได้จริงถึงแก่แก่แห่งพระพุทธศาสนาแล้วก็จะพัฒนาตนถึงที่สุดแห่งทุกข์ นั่นคือนิพพานนั่นเอง

๔.๒ ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสูตรขวัญแต่งงาน

ในหมวดนี้ เมื่อพิจารณาบทสูตรขวัญแต่งงานจะเห็นว่า มีคติธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาอยู่หลายประเด็น ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดเป็นยึดหลักเป็นจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่มีความสำคัญในการอยู่ร่วมกันในสถาบันเป็นครอบครัว เป็นหมวดธรรมที่ก่อให้เกิดความสุข ความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน รวมทั้งให้เกิดความสามัคคีในครอบครัว ซึ่งในบทสูตรขวัญแต่งงานนี้มีหลักธรรม ๓ ประการ ที่มีความสำคัญในการพัฒนาสถาบันครอบครัว ๓ ประการ คือ (๑) เบญจศีล เบญจธรรม (๒) อปายมุข ๖ (๓) ฆราวาสธรรม ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, ๗๗.

^{๒๙} อ้างแล้ว,

๔.๒.๑ หลักธรรมเรื่องเบญจศีลเบญจธรรม

ในหมวดนี้ผู้ศึกษาได้นำหลักธรรมในบทสูตรขวัณต์งาน ที่มีคติธรรมคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาประยุกต์ใช้ในสถาบันครอบครัว รวมทั้งสามารถพัฒนาตนเองให้เกิดซึ่งคุณธรรมในการดำเนินชีวิต และอยู่ร่วมกันให้เกิดความรัก ความเมตตา ความสามัคคี ในสถาบันครอบครัวได้อย่างยั่งยืน ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ส่งผลให้กระทำซึ่งเหตุ และยังเป็นประโยชน์ทั้งในภพชาติปัจจุบันและอนาคตด้วย ดังนั้น หลักธรรมที่นำไปประยุกต์ใช้กับตนเองและครอบครัว ๒ ประการ คือ (๑) เบญจศีล และ (๒) เบญจธรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. คำว่า เบญจศีล (Morality)ตามความหมาย ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย พระสารีบุตรได้ให้ความหมายไว้ว่า ศีล คือ เจตนาเป็นศีล เจตสิกเป็นศีล ความสำรวมเป็นศีล ความไม่ก้าวล่วงเป็นศีล^{๓๐} ส่วน“ศีล”ตามความหมายใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศีล” คือ ข้อปฏิบัติที่กำหนดการปฏิบัติทางกาย วาจาทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ความประพฤติที่ดี^{๓๑} แต่ในที่นี้ คำว่า เบญจศีล หมายถึงศีล ๕ หรือ เรียกว่า เบญจศีล หมายถึง เจตนาหรือ ความตั้งใจแน่วแน่จากความชั่วทางกายวาจา เรียกกันโดยทั่วไปว่า ศีล ๕ เรียกตามบทบัญญัติว่า “สิกขาบท ๕”^{๓๒}และมีองค์ประกอบของศีล ๕ แต่ละข้อด้วยกัน มีดังต่อไปนี้ คือ

๑) ปาณาติบาต ศีลข้อที่ ๑ มีองค์ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑)สัตว์นั้นมีชีวิต (๒)รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต(๓) มีจิตคิดจะฆ่า (๔) ทำความเพียรเพื่อให้ตาย และ(๕) สัตว์ตายลง เพราะความเพียรนั้น

๒) อทินนาทาน ศีลข้อที่ ๒ มีองค์ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑)วัตถุสิ่งของนั้นมีเจ้าของ (๒) รู้ว่าวัตถุสิ่งของนั้นมีเจ้าของ (๓) มีจิตคิดจะลักทรัพย์ (๔) ทำความเพียร เพื่อลักทรัพย์นั้น (๕) ได้สิ่งของนั้น มาด้วยความเพียรนั้น

๓) กาเมสุมิฉฉาจารา ศีลข้อที่ ๓ มีองค์ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) วัตถุที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง (๒) จิตคิดจะเสพในวัตถุนั้น (๓) ความพยายามเสพเมถุน (๔) มีความพอใจในการประกอบมรรค ซึ่งกันและกัน

^{๓๐} พุ. ป. (ไทย) ๓๑/๘๘/๓๔.

^{๓๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐๓.

^{๓๒} ไสว มาลาทอง, การศึกษาจริยธรรม สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครอง และประชาชนผู้สนใจทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๕.

๔) มุสาวาทา สัตว์ข้อที่ ๔ มีองค์ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) สิ่งของหรือเรื่องราวที่ไม่เป็นจริง (๒) จิตคิดจะมุสา (๓) ความเพียรเพื่อมุสา (๔) คนอื่นเชื่อตามความที่มุสานั้น

๕) สุราเมและเมรัย สัตว์ข้อที่ ๕ มีองค์ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) ของที่ทำให้เมาเมึสุราเป็นต้น (๒) มีจิตคิดที่จะดื่ม (๓) พยายามที่จะดื่ม (๔) ดื่มให้ไหลล่งลาคอลงไป^{๓๓}

๒. คำว่า “เบญจธรรม” (เบญจ+ธัมม) หรือ เบญจกัลยาณธรรม ได้แก่ธรรม ๕, ธรรมอันดีงาม ๕ อย่าง, คุณธรรม ๕ ประการ คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีลผู้รักษาเบญจศีลควรมิไ้ประจำใจ ได้แก่

๑) เมตตาและกรุณา คือ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์คู่กับศีล ข้อที่ ๑

๒) สัมมาอาชีวะ คือ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีล ข้อที่ ๒

๓) กามสังวร คือ ความสังวรในกาม, ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส คู่กับศีล ข้อที่ ๓

๔) ถัจจะ คือ ความสัตย์ความซื่อตรง คู่กับศีล ข้อที่ ๔

๕) สติสัมปชัญญะ คือ การระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรรำระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท คู่กับศีล ข้อที่ ๕^{๓๔}

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า เบญจศีล เบญจธรรม นี้มีความสำคัญยิ่งสำหรับสังคมมนุษย์ หากคนในสังคมตั้งมั่นอยู่เบญจศีล เบญจธรรมโดยทั่วถึงกันแล้ว สถาบันครอบครัว ก็จะมี ความมั่นคงมีความสุขอย่างแน่นอน ผู้ใดมีเบญจศีลมีเบญจธรรม ผู้นั้นยอมเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม จะทำอะไร จะติดต่อกับใคร ประสานงานอะไรกับใคร จะขอความร่วมมือจากใคร ก็ย่อมได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ เบญจศีล เบญจธรรม จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการเสริมสร้างการพัฒนาครอบครัว ซึ่งเป็นส่วนย่อยของสังคมให้มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต และเป็นสังคมที่อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข^{๓๕} ซึ่ง การประยุกต์พัฒนาตนในสังคมครอบครัวคือ การนำหลักศีลนำมาใช้ในสถาบันครอบครัวเพื่อเป็นหลักแห่งชัยในการดำเนินชีวิตให้ร่วมกัน โดยมี

^{๓๓} มหามงกุฎราชวิทยาลัย, มงคลสูตรที่ปณี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามงกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๓-๑๐๗.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐., (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^{๓๕} ไสว มาลาทอง, การศึกษาจริยธรรม สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครอง และประชาชนผู้สนใจทั่วไป, หน้า ๑๑๕- ๑๒๐.

ความสามัคคีเป็นที่ตั้ง ปราศจากการหย่าร้าง ตัวอย่างเช่น เมื่อสามีหรือภรรยา กระทำการนอกใจคู่ สามีหรือภรรยา ของผู้อื่น ย่อมเป็นการประพฤติผิดในศีลธรรม ย่อมทำให้ครอบครัวขาดความ ซื่อสัตย์ ขาดความจริงใจ ขาดความไว้วางใจ ต่อกัน ทำให้ไม่เคารพในสิทธิของสามีภรรยา และ ความแตกร้างในครอบครัว และยังเป็นภัยพิบัติให้เกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตอีกด้วย ดังนั้น ในทางปฏิบัติ หมายถึง ความประพฤติดีหรือดำเนินชีวิตของตนโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางด้าน คู่ครอง ไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในบุคคลผู้เป็นที่รักของผู้อื่น รวมทั้งไม่ผิดประเพณีทางเพศ ไม่ประพฤติดี นอกใจคู่ครองของตนเอง แต่มีใจมั่นคงในคู่ครองของตน สามารถที่จะควบคุมอารมณ์ในเรื่องเพศ ได้ และมีความละเอียด มีความสงวร^{๓๖} ระวังเป็นที่ตั้งเรียกอีกอย่างหนึ่ง เบญจธรรม อย่างนี้เป็นต้น ดังนั้นครอบครัวจะสมบูรณ์สงบสุข อยู่ได้ก็จำเป็นต้องนำหลักเบญจศีล เบญจธรรม มาปรับประยุกต์ใช้ ในการดำเนินชีวิต เพื่อความสงบสุข เพื่อความรัก ความมีเมตตา ต่อกันในสถาบันครอบครัว จึงควร ตระหนักเป็นสิ่งสำคัญ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ใน สัพพหลุสสูตรว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป การถือเอาสิ่งของที่ เจ้าของเขาไม่ได้ให้ การประพฤติดีในกามทั้งหลาย การพูดจาหลอกลวง การดื่มสุราและเมรัย อันบุคคลเสพมากแล้วทำมากแล้ว ชักนำไปให้เกิดใน นรก ชักนำไปให้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ชักนำไปให้เกิดในแดนแห่งเปรต ผลของการทำสัตว์ให้ตกลงไป ที่เป็นอย่างเบากว่าวิบากทั้งปวง ก็คือ ชักนำไป เกิดเป็นมนุษย์มีอายุสั้น^{๓๗}

๔.๒.๒ หลักธรรมเรื่อง อบายมุข ๖

ในหมวดนี้ผู้ศึกษาจะได้้นำหลักธรรมในบทสวดขวัญแต่งงาน ที่มีคติธรรมคำสอน เกี่ยวกับการการพัฒนาตนเองและสถาบันของครอบครัว ให้เกิดซึ่งคุณธรรม ความสามัคคี เพื่อให้เกิดความซื่อสัตย์ ความจริงใจต่อกันในระหว่างสามี ภรรยา บุตร ธิดา ให้เกิดความมั่นคงในสถาบัน ของครอบครัว ในการดำเนินชีวิต ได้อย่างมีความสุข ซึ่งหลักธรรมที่นำไปประยุกต์ใช้กับตนเอง และสถาบันครอบครัว คือ อบายมุข ๖ คือ ปากทางแห่งความเลื่อม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

คำว่า อบายมุข ๖ หมายถึง ทางแห่งความเลื่อม หลักแห่งความเลื่อมนี้ เป็นหลักธรรมที่ บุคคลในครอบครัวพึงหลีกเลี่ยง ไม่ควรปฏิบัติอีกหนึ่งคือ อบายมุข อบายมุขนี้ คือ ทางแห่งความ เลื่อม ทางแห่งความฉิบหายและความพินาศ เหตุย่อหย่อนแห่งโกธะ อันเป็นผลนำมาซึ่งความ

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๓๗} อภ. นวก. (ไทย) ๒๓/๑๓๐/๒๒๑ - ๒๒๓.

หายนะ^{๓๘} แบ่งออกเป็น ๖ ประการ คือ (๑) ดิดสุราและของมีนเมา (๒) ชอบเที่ยวกลางคืน ๓ ชอบเที่ยวดูการละเล่น (๔) ดิดการพนัน (๕) คบคนชั่วเป็นมิตร (๖) เกียจคร้านการทำงาน^{๓๙} ซึ่งถือว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมของชีวิต ทั้ง ๖ ประการ คือ บุคคลใด หรือครอบครัวใดก็ตามที่ชอบดื่มเหล้าของมีนเมาทั้งหลาย ย่อมพบแต่ความเสื่อมเพราะต้องประสบกับความหายนะต่างๆ นานาประการมากมาย ซึ่งโทษของอบายมุขนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงไว้ว่า

๑. โทษของการติดสุราและของมีนเมา มีโทษ ๖ ^{๔๐}อย่าง คือ

๑.๑ ทำให้เสียทรัพย์โดยไร้เหตุอันผู้ดื่มพึงเห็นเอง คือการสูญเสียเงินตราที่หามาได้ด้วยความยากลำบาก กลับต้องมาใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และทำร้ายตนเอง

๑.๒ ก่อการทะเลาะวิวาทคนเฒ่ามักจะทะเลาะกัน ชกต่อยกัน บางครั้งถึงกับทำร้ายชีวิตกัน คนบางคนเวลาไม่เฒ่ามีความประพฤติเรียบร้อย แต่พอดื่มสุราเข้าไปแล้ว ต้องหาเรื่องทะเลาะกันกับคนอื่นเกือบทุกครั้ง

๑.๓ เป็นบ่อเกิดแห่งโรคสุราและสิ่งเสพติดทุกอย่างทำให้เสียสุขภาพบั่นทอนกำลังกาย หากเสพไปนานๆ อาจถึงแก่ความตายได้ หรือเมื่อสุขภาพไม่ดี การประกอบอาชีพการงานต่างๆ ก็ไม่ได้เต็มที่ เสียโอกาส เสียรายได้ เข้าสู่ครอบครัว

๑.๔ เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง คนเมาสุราอยู่เสมอ คนดิดยาเสพติดย่อมไม่มีใครยอมรับนับถือไว้วางใจ ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย หรือไม่มีใครอยากทำงานด้วย เพราะคนประเภทนี้ถ้ามีเงินก็จะซื้อสุราดื่มหรือยาเสพติดเสมออาจจะกระทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่งามมีผลต่อครอบครัว ลูกภรรยาที่พลอยถูกชาวบ้านติฉินนินทา เสียชื่อเสียงด้วย

๑.๕ เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอายคนที่เมาสุรา จะกระทำการสิ่งต่าง ๆ โดยการขาดสติ เพราะฤทธิ์แอลกอฮอล์ครอบงำ บางคนเมื่อหายเมาแล้วก็ยังไม่รู้ว่าตนทำไรอะไรลงไปบ้าง เวลาเมาแล้วขาดสติ มักทำอะไรแผลงๆ ไม่อายใคร แต่คนที่อาย คือครอบครัว สามี ภรรยา หรือพ่อแม่ ลูกๆ โดยเฉพาะลูก อาจจะถูกล้อเลียนจากเพื่อน ๆ ว่ามีพ่อ แม่ จี๊เมา เกิดเป็นปมด้อยแก่เด็ก

๑.๖ เป็นเหตุให้บั่นทอนกำลังปัญญาสุราและสิ่งเสพติดทุกอย่างไม่เพียงแต่บั่นทอนกำลังกายเท่านั้นยังจะทำให้สติปัญญาเสื่อมถอยความไม่ดีหลงลืมง่าย ความคิดและการตัดสินใจเชื่องช้าลงเรื่อย ๆ มีผลกระทบสภาพทางครอบครัวยิ่งถ้าเป็นหัวหน้าครอบครัว อาจทำให้สมาชิกในครอบครัวในครอบครัว เสียรายได้ เสียโอกาสที่ควรได้

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๕๘.

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓/๒๐๒.

^{๔๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๓.

๒. โทษของการชอบเที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖ “อย่าง คือ

๒.๑ ผู้นั้นชื่อว่า ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตัว คนที่ชอบเที่ยวกลางคืน ย่อมทำให้ร่างกายและจิตใจไม่ค่อยปกติ ไม่อาจประกอบหน้าที่ การงานได้ตามปกติ และต้องเสียเงินรักษาตัวโดยไม่จำเป็น

๒.๒ ผู้นั้นชื่อว่า ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยาการเที่ยวบ่อย ๆ ทำให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น ซึ่งจะเกิดปัญหาอื่นตามมามากมาย เช่น สามี ภรรยา ของตน อาจจะแอบไปมีความสัมพันธ์กับชาย หญิง อื่น เพื่อทดแทนความอบอุ่น ที่ขาดหายไป นานเข้าเกิดการทะเลาะกันและอย่าร้างกัน โดยที่สุด หรือ ลูก ๆ เมื่อ ขาดความอบอุ่น จาก พ่อแม่ ก็จะทดแทนสิ่งที่ขาดหายไป คือการคบเพื่อน รักเพื่อนมากกว่า พ่อแม่ ถ้าคบเพื่อนไม่ดี ก็จะพากันไปทำในสิ่งที่ไม่ดี เช่น เสพยาเสพติด เป็นต้น

๒.๓ ผู้นั้นชื่อว่า ไม่รักษาทรัพย์สมบัติการเที่ยวเตร่ เป็นการจ่ายเงินโดยไม่ได้ประโยชน์อะไร ทรัพย์สิน มีแต่จะหมดไป อาจมีปัญหาแทรกซ้อนมากมายได้

๒.๔ ผู้นั้นชื่อว่า เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย คนที่ชอบกลางคืนเป็นประจำ ผู้คนย่อมไม่ค่อยจะไว้ใจ ทำให้ส่งผลกระทบไปถึงการทำงานไม่ว่าจะเป็นงานราชการหรือธุรกิจเอกชน หัวหน้าจะไม่ไว้ใจ ลูกน้องจะไม่เลื่อมใส

๒.๕ เป็นเป้าให้เขาใส่ความ ทำอะไรผิดคิดน้อยคนก็จะหาว่าเพราะว่าเที่ยวมากจึงเป็นอย่างนี้ ทั้ง ที่อาจมิใช่ก็ได้

๒.๖ เป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นอันมากแวดล้อมการเที่ยวกลางคืนบ่อย อาจมีปัญหาตามมานับประการ เมื่อเที่ยวจนเงินหมดอาจคิดคดทุจริตได้ นอกจากนี้อาจมีอารมณ์ไม่ดี ทะเลาะอาจทำให้ครอบครัวเกิดความแตกแยก

๓. โทษของการชอบเที่ยวดูการละเล่น มีโทษ โดยการทำงานเสื่อมเสียเพราะใจกังวลคอยคิดจ้อง และเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ ทั้ง ๖ กรณี “๒ คือ

๓.๑ ราที่ไหนไปนั้น

๓.๒ ขับร้องที่ไหนไปที่นั้น

๓.๓ คนดริที่ไหนไปที่นั้น

๓.๔ เสภาที่ไหนไปที่นั้น

^{๔๑} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๓.

^{๔๒} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๔.

๓.๕ เพลงที่โหนไปทีนั้น

๓.๖ เถิดเทิงที่โหนไปทีนั้น

คนที่ชอบเที่ยวดูการละเล่น อยู่เป็นนิจ มีโทษหลายประการ คือ ถ้าเที่ยวมากไป ทำให้ใจจดจ่ออยู่กับสิ่งเหล่านี้ ไม่เป็นอันมาหากินเลี้ยงครอบครัว เสียเวลา เสียทั้งเงิน ทำให้คนเชื่อถือน้อยลง และมองว่าเป็นคนไม่เอาการเอางาน

๔. โทษของการติดการพนัน มีโทษ ๖ อย่าง^{๔๓} คือ

๔.๑ ผู้ชนะย่อมก่อเวรหมายถึงเมื่อเล่นได้ก็ย่อมมีคนอยากแก้มือเรียกร้องให้เล่นอีกไม่มีที่สิ้นสุดจนกว่าจะหมดตัวกันไปข้างหนึ่ง

๔.๒ เมื่อแพ้ย่อมเสียทรัพย์คือ เมื่อเล่นเสีย จิตใจก็บังเกิดความเสียขายต้องเล่นต่อไปอีก การพนันทุกชนิดทำให้คนลุ่มหลง เมื่อลองเล่นแล้ว ก็มักหยุดไม่ได้ หนักเข้าก็ไม่เป็นอันทำงานหรือศึกษาเล่าเรียน

๔.๓ ความเสื่อมทรัพย์ในปัจจุบันทรัพย์สิ้นเสียหาย ไม่เคยปรากฏว่ามีคนร่ำรวย หรือฐานะดีได้ด้วยการพนันเพราะถึงแม้จะเล่นชนะ เงินที่ได้มานั้นก็มักเก็บไว้ได้ไม่นาน ต้องใช้จ่ายหมด

๔.๔ ถ้อยคำของคนเล่นการพนัน คือ ไม่มีใครเชื่อถือนักเลงผู้ที่เป็นนักเลงการพนัน ผู้อื่นย่อมขาดความเชื่อถือในถ้อยคำ มักถูกมองว่าเป็นคนหลอกลวง

๔.๕ ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น ไม่อยากคบค้าสมาคม เพราะกลัวจะเสียชื่อตามไปด้วยนักเลงการพนันอาจจะละทิ้งครอบครัวได้ ถ้าหากติดการพนันมากๆ

๔.๖ ไม่มีใครประสงค์อยากจะทำงานด้วยเพราะกลัวชีวิตครอบครัวไม่ราบรื่นเนื่องจากคนชอบเล่นการพนันอาจจะละทิ้งครอบครัวได้ ถ้าหากติดการพนันมาก ๆ

๕. โทษของการคบคนชั่ว มีโทษ โดยทำให้กลายเป็นชั่วอย่างคนที่ตนคบด้วย มี ๖ อย่างคือ

๕.๑ ทำให้เป็นนักเลงหัวไม้

๕.๒ ทำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้

๕.๓ ทำให้เป็นนักเลงสุรา

๕.๔ ทำให้เป็นคนหลงใหลด้วยของปลอม

๕.๕ ทำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งๆหน้า

๕.๖ ทำให้เป็นนักเลงหัวไม้^{๔๔}

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๕.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๓.

คนเราเมื่ออยู่ใกล้ชิดกับใคร ก็มีโอกาที่จะมีพฤติกรรมเหมือนเขา เปรียบเหมือนดั่งว่า ถ้าเราอยู่ใกล้ของหอมเราก็หอมไปด้วย และถ้าอยู่ใกล้ของเหม็นเราก็ย่อมเหม็นไปด้วย ดังนั้น ในการคบค้าผู้ใดเป็นมิตร ฉะนั้นควรที่ต้องระวังให้ดีโดยพยายามหลีกเลี่ยงไม่คบคนชั่วเป็นมิตร

๖. โทษของการเกียจคร้านการทำงานทั้งหลาย มีโทษ โดยทำให้ยกเหตุผลต่างๆเป็นข้ออ้าง ปกป้องความเกียจคร้านในการทำงาน

๖.๑ หนานักแล้วไม่ยอมทำงาน

๖.๒ ร้อนนักแล้วไม่ยอมทำงาน

๖.๓ เย็นไปแล้วไม่ทำงาน

๖.๔ ยังเข้านักแล้วไม่ยอมทำงาน

๖.๕ หิวนักแล้วไม่ชอบทำงาน

๖.๖ อิ่มนักแล้วไม่ทำงาน^{๔๕}

พระพุทธองค์ ยังปรารภ ถึงคนเกียจคร้านว่าเป็น เหตุอกุศลธรรม ที่ไม่ก่อให้เกิดกุศล หรือความเจริญได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้แต่อย่างเดียว ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความเห็นผู้เกียจคร้าน ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเมื่อบุคคลเกียจคร้านแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป^{๔๖}

การประยุต์หลักธรรมที่อยู่ร่วมกันในครอบครัวย่อมต้องพิจารณาเข้าใจถึงพิษภัยทางแห่งหายนะ คือ อบายมุข ๖ เป็นสำคัญ เพื่อป้องกันครอบครัวให้แตกร้าง แยกแยกความสามัคคี ซึ่งไม่เป็นเหตุให้เกิดความประมาท คือ ไม่ทำให้เลินเล่อในการทำงาน ครองชีวิตครอบครัวให้มีสุข ปราศจากทุกข์ ไม่ปล่อยปละละเลยขาดความระมัดระวัง หมายถึง การสติ ความละเลย ความไม่ทอดทิ้ง ความเพิกเฉย ความเฉื่อยชา ความไม่กระตือรือร้น ขวนขวาย ซึ่งความไม่ประมาทนี้มีด้วยกันเพื่อป้องกันความแตกแยกแห่งสถาบันครอบครัว ซึ่งผู้เป็นสามีและภรรยา ควรตระหนักเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ๖ ประการ คือ (๑) ดิดสุราและของมีนเมา (๒) ชอบเที่ยวกลางคืน (๓) ชอบเที่ยวดูการละเล่น (๔) ดิดการพนัน (๕) คบคนชั่วเป็นมิตร (๖) เกียจคร้านการทำงาน ซึ่งถือว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมของชีวิต ทั้งสามีและภรรยาซึ่งประโยชน์แห่ง การละเว้น ๖ อย่างได้ ย่อมทำให้ตนเองและครอบครัวไม่เสียทรัพย์ไปโดยเปล่าประโยชน์ไม่หมกมุ่นในสิ่งไร้สาระ

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕.

^{๔๖} อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๑/๖๑

ไม่ได้ประกอบหน้าที่การงานได้เต็มที่ชีวิตไม่ตกต่ำเป็นที่รักใคร่และไว้วางใจของผู้อื่นมีพละทานมัชฌิมา และสติปัญญาไม่เสื่อมถอย และสามารถประกอบหน้าที่การงานได้ด้วยความสุจริต สร้างสถาบันครอบครัวให้เกิดความสามัคคี เพื่อปราศจากปัญหาต่างๆ นี่ต้องเป็นผู้มี หิริ และโอตตปปะ อยู่ในจิตใจ เป็นสำคัญ คือ หิริ หมายถึง ความละอาย หมายถึงความว่า สามี และภรรยา จะต้องมีความละอายแก่ใจแก่ตนเองอยู่เสมอ คือ เพื่อมิให้อายมุข เกิดขึ้นมาในจิตใจ ของตนเอง และมีโอตตปปะ อยู่เสมอ คือ ความเกรงกลัวต่อบาป หรือผลที่จะเกิดขึ้นในครอบครัว เป็นเหตุให้เกิดความแตกร้าง ของสถาบันในครอบครัว และส่งผลให้เกิดบาปติดตัวไปทั้งชาตินี้และชาติต่อไปๆ จนเป็นผลทำให้ เป็นทุกข์ได้ในที่สุด

๔.๒.๓ ขรവാธธรรม ๔

ในหมวดนี้ผู้ศึกษาได้นำหลักธรรมในบทสูตรขวัณฺณเตจฺจํ ที่มีคตินิยามคำสอน เกี่ยวกับการครองเรือน ที่จะพัฒนาตนเองและครอบครัว ให้เกิดซึ่งคุณธรรมในการดำเนินชีวิตอย่าง สันติสุข มีความรักความสามัคคีในสถาบันของครอบครัว ธรรมของผู้ครองเรือน เพื่อให้เป็นผู้ ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทางโลก ซึ่งขรวาธธรรม ๔ ประกอบด้วย ๑. สัจจะ คือ ความ ซื่อสัตย์ ๒. ทมะ คือ การฝึกตน ๓. ขันติ คือ ความอดทน ๔. จาคะ คือ ความเสียสละ ซึ่ง ใครที่มี สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ชีวิตก็จะเจริญก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว ครอบครัวอยู่เป็นสุข และจะทำให้ผู้ ประพฤติเกิดผลได้ ดังนี้

อานิสงส์ของการมีสัจจะ ทำให้ปลูกนิสัยความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นในตัว เป็นคน หนักแน่นมั่นคง มีความเจริญก้าวหน้าในการประกอบหน้าที่การงาน ได้รับการเคารพยกย่อง มีคน เชื่อถือ และยำเกรง ครอบครัวมีความมั่นคง ได้รับเกียรติยศชื่อเสียง

อานิสงส์ของการมีทมะ ทำให้ปลูกฝังนิสัยรักการฝึกฝนตนให้เกิดขึ้นในตัว - ทำให้ เป็นคนมีความสามารถในการทำงาน ไม่มีเวรกับใคร - ยับยั้งตนเองไม่ให้หลงไปทำผิดได้ - สามารถ ตั้งตัวได้ - มีปัญญาเป็นเลิศ

อานิสงส์ของการมีขันติ ทำให้ปลูกฝังนิสัยการอดทนต่ออุปสรรคและปัญหาต่างๆ ทำงานได้ผลดี สามารถเป็นหลักในครอบครัวได้ สามารถเป็นหลักให้กับบริวารได้ ไม่มีเรื่องวิวาท กับคนอื่น - ไม่หลงผิดไปทำความชั่วได้ ทำให้ได้ทรัพย์มา

อานิสงส์ของการมี จาคะ ทำให้ปลูกฝังการมีอารมณ์พอใส่และนิสัยเสียสละให้ เกิดขึ้นในตัว เป็นการสร้างความปลอดภัยแก่ตนเอง เป็นที่นับหน้าถือตาของคนทั่วไป ครอบครัว และสังคมเป็นสุข มีกัลยาณมิตรรอบตัว

ดังนั้น คนที่จะเรียกได้ว่า ประสบความสำเร็จในการครองเรือน เป็นภุหุสัถ์หรือ ชาวบ้านที่ดี นำเอาถรณนัถถือเป็นแบบฉบับ ถวรถือเป็นตัวอย่างจะต้องวัดด้วยหลักเกณฑ์ คือ มีความสุขสี่ประการ คือ ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมีหรือความสุขที่ชาวบ้านควย้าเกรงและควรพยายามทำให้เกิดขึ้นแต่ตนเองอยู่เสมอ เรียกสั้นๆว่า สุขของภุหุสัถ์ (กามโกถีสุข) ๔ ประการ คือ

คำว้า ฆรวาทสธรรม หมายถึง สุขของภุหุสัถ์ ซึ่งมี ๔ ประการ คือ

๑. อัถถีสุข สุขเกิดจากความมืถรพย์ คือ ความภาถุมใจ เอบอ้มใจและอบอ่นใจว้า ตนมืโกถรพย์ที่ไถ้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหม่นเพียรของตน และโดยทางชอบธรรม

๒. โกถีสุข สุขเกิดจากการใช้ถายถรพย์ คือ ความภาถุมใจ เอบอ้มใจว้า ตนไถ้ใช้ถรพย์ที่ไถ้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ถวรเลี้ยงและบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. อนณสุข สุขเกิดจากการไม่เป้นหนี้ คือ ความภูมิจว้า เอบอ้มใจว้า ตนเป้นไท ไม่มืหนี้สินติดค้างใครๆ

๔. อนวัชสุข สุขเกิดจากความประพฤถิไม่มีโทษ คือ ความภูมิจว้า เอบอ้มใจว้า ตนมืความประพฤถิสุจริตธรรม ไม่บ่กพร่องเสียหาย ไครถิเตยนไถ้ได้ ทั้งทางกาย วาจา และใจ ไม่ใจแคบ^{๔๗}

สรุปแล้ว คุณของการมืฆรวาทสธรรม โดยรวม ก็คือ เมื่อมื สัจจะย่อมมืเกียรติยศ ชื่อเสียง เมื่อมื ทมะ ย่อมไถ้รับบุญญา เมื่อมื ขันติ ย่อมเกิดถรพย์ในบ้าน และเมื่อมืจาคะย่อมเกิดมิตรที่ไถ้ไถ้เป้นสมักรพรรคพวกในสังคม

พระพุทธรองค้ไถ้ตรัสถึงหลักธรรมสำหรับการครองเรือนไว้ดังนี้ว้า

คนผู้ครองเรือน มืศรัทธา ประพฤติธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรมะ ธิติ และจาคะ ตายแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ดังนี้ ขอเชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป้นอันมากเหล่าอื่นดูชีว้า ในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว้า สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เถ้า^{๔๘}

อย่างไรก็ตาม การประยุกต์หลัก ฆรวาทสธรรม ๔ ประการ ก็คือ การนำหลักการดำเนินชีวิถ์ที่ถูกต้อง โดยไม่ให้ครอบครัวมีความเดือดร้อนกั้หนียืมสินเป้นหลักในการดำเนินชีวิถ์ที่พอเพียง หรือ เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจะต้องใช้ควบคู่กับ คำว้า ความสันโดษ ซึ่งมีความหมายว้า คือ

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิถ: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิถ์ที่ติงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๔๔-๔๕.

^{๔๘} พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๕๐/๕๔๕.

มีความพอใจ ความยินดี ยินดีด้วยปัจจัย ๔ คือ ผ้าห่ม ผ้าห่ม อาหาร ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ความถูกต้องเพื่อให้มีความสุขในการดำรงชีวิต ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่หามาได้หรือเลี้ยงชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริตธรรม ซึ่งหามาได้ด้วยความพรากรเพียรพยายามอันชอบของตน ไม่เกิดความโลภ ไม่ริษยา ใคร และรู้จักใช้สอยอย่างคุ้มค่า ความสุขเกิดจากความสันโดษ จึงชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติตามหลักมรรคาธรรม ๔ ได้อย่างถูกต้อง

คำว่า สันโดษมี ๓ อย่าง คือ

๑. ขณาลกสันโดษ คือความยินดีตามที่ได้ยินดีตามที่พึงได้ คือตนได้สิ่งใดมาหรือเพียรหาสิ่งใดมาได้เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหนก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น

๒. ขณพลสันโดษ คือยินดีตามกำลัง ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลังตนมี หรืออยากได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ

๓. ขณสารูปสันโดษ คือยินดีตามสมควร ยินดีตามที่เหมาะสมกับตนอันสมควรแก่ภาวะฐานะ แนวทางชีวิต และจุดมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน ยินดีโดยสม่ำเสมอ^{๔๕}

ดังนั้น สันโดษจึงเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดความพอใจยินดีในชีวิตประจำวัน โดยไม่ฟุ้งเฟ้อจนเกินไป ไม่เขียมจนเกินไป ไม่ฟุ้งเฟ้อจนเกิดความเลิหายเกิดความเดือดร้อน เป็นต้น เป็นแนวทางกลางๆ เพื่อให้ชีวิตมีความอึด ไม่พร่อง อันจะเป็นเหตุให้เกิดความสุขดังคำกล่าวที่ว่า รู้จักพอก่อนสุขทุกสถาน^{๔๖}

สันโดษนั้นมีลักษณะที่สำคัญอีก ๓ ประการ^{๔๗} สำหรับชีวิตการครองเรือน คือ

๑. ยินดีด้วยปัจจัยของตน หมายถึง รักใคร่พึงพอใจในสามี ภรรยาของตน

๒. ยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่ หมายถึง รักใคร่พึงพอใจในฐานะสามี ภรรยาและครอบครัว

๓. ยินดีโดยความสม่ำเสมอ หมายถึง รักใคร่พึงพอใจในสามี ภรรยาของตนเองอย่างสม่ำเสมอ ตามหน้าที่ของตนที่เหมาะสมตามฐานะอันควร

สมดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตร นิกาย เอกนิบาตว่า

^{๔๕} <http://www.dhammadjak.net/board/viewtopic.php?t=8755>, [30 กันยายน 2555]

^{๔๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๕.), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด*, หน้า ๑๐๘๔.

^{๔๗} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, *มงคลคำที่ป็น, แปล เล่ม ๔*, หน้า ๔๓.

“เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความ
สันโดษนี้ ความสันโดษนี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก”^{๕๒}

นอกจากนี้ในบทสูตรขวัญแต่งงานภาษาอีสาน ยังมีข้อคิดคติธรรมเป็นเชิงกล่าวสอน
ให้คู่บ่าวสาว นำไปปฏิบัติตน ประยุกต์ใช้ในชีวิตคู่การครองเรือนให้ประสบผลสำเร็จ ให้มี
ความสุขเช่น การปฏิบัติตนเป็นสามี ภรรยาที่ดี การเป็น ลูกเขย เป็นลูกสะใภ้ที่ดี การดูแลชีวิตคู่
สร้างสถาบันครอบครัวให้มั่นคงได้อย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องที่จะเอื้อมก่อนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้
คือการครองชีวิตคู่ที่ดี ที่จะเป็นคู่ร่วมชีวิตกันได้นั้นควรมีคุณสมบัติ และประพฤติตามข้อปฏิบัติ คือ
การเป็นคู่สร้างคู่สมที่ดีควรมีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้อุสมรมีชีวิตสอดคล้องกลมกลืนกัน
เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกัน ได้ชั่วนิรันดร์ เรียกว่า สมชีวิตรรม ๔ ประการ คือ

๑. สมสัทธา มีศรัทธาสมกัน เคารพนับถือในลัทธิศาสนา สิ่งเคารพบูชาแนวความคิด
ความเชื่อถือ หรือหลักการต่าง ๆ ตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่นเสมอกันหรือ
ปรับเข้าหากัน ลงกันได้

๒. สมลีลา มีลีลาสมกัน มีความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรม
พอเหมาะสอดคล้อง ไปกันได้

๓. สมจาคา มีจาคะสมกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารีความมีใจกว้าง
ความเสียสละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน ไม่ขัดแย้งบีบคั้นกัน

๔. สมปัญญา มีปัญญาสมกัน รู้เหตุผล เข้ากัน อย่างน้อยพูดกันรู้เรื่อง^{๕๓}

เมื่อการครองชีวิตคู่ดีแล้ว บางคู่ จะเป็นคู่ชื่นชมบางคู่เป็นคู่ระกำ หรือจะเป็นคู่บุญคู่
กรรม กันหรือไม่นั้นต้องเป็น คู่ครองที่มีคุณธรรม ลักษณะนิสัยความประพฤติปฏิบัติการแสดงออก
ต่อกันที่ทำให้เกื้อกูลกันหรือถูกกันก็มี ต้องยอมทนกันหรืออยู่กันอย่างขมขื่น ก็มีในกรณีนี้ท่าน
แสดง ภรรยา ประเภทต่าง ๆ ไว้ ๗ ประเภท คือ

๑. วรภาริยา ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต คือภรรยาที่มีไฉ่อยู่กินด้วยความพอใจ ดูหมิ่น
และคิดทำลายสามี

๒. โจริภริยา ภรรยาเยี่ยงโจร คือ ภรรยาชนิดที่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

๓. อัยยาภริยา ภรรยาเยี่ยงนาย คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการงานปากร่าย
หยาบคาย ชอบข่มสามี

^{๕๒} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๑๕.

^{๕๓} อ.จ.ตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๘๐

๔. มาตาริยา ภรรยาเยี่ยงมารดา คือ ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่ สามีหาทรัพย์มาได้ก็เอาใจใส่คอยประหยักรักษา

๕. ภคินีภริยา ภรรยาเยี่ยงน้องสาว คือ ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดั่งน้องรักพี่มิให้อ่อนโยน รู้จักเกรงใจ มักคล้อยตามสามี

๖. สขีภริยา ภรรยาเยี่ยงสหาย คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน มิจิตภักดี เวลาพบสามีก็ร่าเริงยินดี วางตัวดี พระพฤติดี มีกิริยามารยาทงามเป็นคู่คิดคู่ใจ

๗. ทาสีภริยา ภรรยาเยี่ยงนางทาสี คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ใต้อำนาจสามีนึกสามีตะคอกตบตี ก่อดทน ไม่แสดงความโกรธตอบ^{๕๔}

ผู้ที่จะเป็นภรรยาที่ดีนั้น ท่านสอนให้ภรรยาสำรวจตนว่า ที่เ็นอยู่ตนเป็นภรรยาประเภทไหนถ้าจะให้ดี ควรเป็นภรรยาประเภทใด

สำหรับชายอาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัยของตนว่าควรแก้หญิงประเภทใดเป็นคู่ครอง และสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะกับอุปนิสัยตนหรือไม่ แม้สามีกีย่อมมีหลายประเภท พึงเทียบเอาจากภรรยาประเภทต่าง ๆ เหล่านั้น

นอกจากนี้ ชีวิตคู่ ยังมีหน้าที่ ที่ต้องกระทำต่อกันและกัน สงเคราะห์ อนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน ที่ประกอบด้วยหลักปฏิบัติในทิส ๖ ข้อที่ว่าด้วย ทิศเบื้องหลัง คือ สามีปฏิบัติต่อภรรยา โดย ๑. ขกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา ๒. ไม่ดูหมิ่น ๓. ไม่นอกใจ ๔. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน ๕. หาเครื่องแต่งตัวมาให้ เป็นของขวัญตามโอกาส

ส่วนผู้เป็นภรรยาอนุเคราะห์สามี โดย (๑) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย (๒) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี (๓) ไม่นอกใจ (๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ (๕) ขยับ ข้างจัดช่างทำ เองงานทุกอย่าง^{๕๕}

การที่พ่อบ้านเห็นใจภรรยา สตรีมีความทุกข์จำเพราะตัวอีกส่วนหนึ่ง ต่างหากจากผู้ชาย ซึ่งสามีพึงเข้าใจ และพึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ เห็นอกเห็นใจ คือ

๑. ผู้หญิงต้องจากหมู่ญาติมาอยู่กับตระกูลของสามี ทั้งที่ยังเป็นเด็กสาวสามีควรให้ความอบอุ่นใจ

๒. ผู้หญิงมีระดู ซึ่งบางครั้งก่อให้เกิดความแปรปรวนทั้งใจกายฝ่ายชายควรเข้าใจ

๓. ผู้หญิงมีครรภ์ ซึ่งยามนั้นต้องการความเอาใจใส่บำรุงกายใจเป็นพิเศษ

^{๕๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๐/๕๒

^{๕๕} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๒๐๔

๔. ผู้หญิงคลอดบุตร ซึ่งเป็นคราวเจ็บปวดทุกข์แสนสาหัส และเสี่ยงชีวิตมาก สามีควรใส่ใจเหมือนเป็นทุกข์ของตน

๕. ผู้หญิงต้องคอยปรนเปรอ เอาใจฝ่ายชาย ฝ่ายชายไม่ควรเอาแต่ใจตัว พึงซาบซึ้งในความเอื้อเฟื้อและมีน้ำใจตอบแทน^{๕๖}

ผู้ที่เห็นหัวหน้าครอบครัว นอกจากปฏิบัติตามหลักธรรมอื่น ๆ ที่กล่าวมา เช่น เป็นคนที่รู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นต้นแล้ว พึงปฏิบัติตามหลักธรรมเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อวงศ์ตระกูลบางอย่าง คือรักษาตระกูลให้คงอยู่ โดยปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับดำรง ความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน หรือเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่นคงตั้งอยู่ได้นาน เรียกว่า กุลจริยวัตรธรรม ๔ ^{๕๗}อย่าง คือ

๑. อนุรักษ์เวสนา ของหายของหมด รู้จักหาหาไว้หมายถึง เมื่อมีสิ่งของพัสดุเครื่องใช้ต่างๆ หายไป หมดไป ก็ไม่รู้จักหาหาไว้คืน สิ่งของต่างๆ ที่สูญหายไป หรือเงินทองที่ใช้สอยไปทุกวันๆ หากไม่ตามคืนหรือไม่หาทางนำมาชดเชย เพราะมัวแต่คิดว่ามีมาก ไม่มีวันหมดหรือไม่เป็นไรแล้ว ทรัพย์สินหรือเงินทองสิ่งของก็จะร่อยหรอไปทุกวัน ผู้ครองเรือนจำต้องคำนึงถึงข้อนี้

๒. ชินณปฏิสังขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซมหมายถึง ให้รู้จักบูรณะซ่อมแซมของเก่าหรือของที่ชำรุด ปลดปล่อยให้เสียไปตามกาลเวลา พัสตุหรือวัสดุสิ่งของเครื่องใช้ไม่สอย ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือ เสื้อผ้า หรืออะไรอื่น หากชำรุดไปหรือเสียหายไปตามกาลเวลา ก็อาจซ่อมแซมปรับปรุงเปลี่ยนแปลง สภาพให้เหมือนเดิม หรือนำไปใช้ในกรณีอื่นได้ แต่ถ้าผู้ครองเรือนประมาท ทิ้งขว้างให้เสียหาย โดยซื้อใหม่เปลี่ยน ใหม่อยู่เรื่อยๆ ก็สิ้นเปลืองโดยใช่เหตุเรื่อยๆ เช่นกัน

๓. ปริमितปานโกชนา รู้จักประมาณในการกิน การใช้หมายถึง ให้รู้จักประมาณในการกินในการใช้ทรัพย์สินสมบัติ กินใช้อย่างพุ่มเฟิย ในการใช้สิ่งของที่ดี ใช้เงินทองที่ดี จำต้องใช้อย่างทะนุถนอม ใช้อย่างประหยัด ใช้ให้สมคุณค่า ผู้ครองเรือนที่ดีจำต้องมีความมัธยัสถ์ในการใช้สอย ไม่พุ่มเฟิยฟุ้งเฟ้อ ให้เข้าทำนอง “ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ ให้เป็นมือเป็นคราวทั้งควาหวาน” หากไม่รู้จักกินใช้ ก็จะถึงความวิบัติในไม่ช้า

๔. อาธิปัจจิสถวันตสถาปนา ตั้งหญิงหรือชายมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือนหมายถึง ไม่ตั้งคนดมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน แต่กลับไปตั้งคนไม่มีศีลธรรมหรือคนประพฤติชั่วมา ในอบายมุขมาเป็นใหญ่ คือเป็นพ่อบ้านหรือเป็นแม่เรือนที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จในครอบครัว ไม่ช้าไม่นานก็จะเป็นเหตุ นำพาให้ตระกูลที่มั่งคั่งมาแต่เดิม ต้องล่มจมไปในที่สุดดังนั้นจึงควรคำนึงถึงหลักความจริงที่ว่า ผู้เป็นแม่บ้าน พ่อเรือนหรือเป็นพ่อบ้านแม่บ้านจะต้องเป็นคนมีศีลธรรม เป็นคนดี เช่น เป็นคนซื่อสัตย์ มัธยัสถ์ เป็นคนมีหลักเบญจศีลเบญจธรรม งดเว้นอบายมุขได้ บุคคลประเภทนี้

^{๕๖} ศ.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๖๒/๒๕๓

^{๕๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๓๓

สมควรยกย่องหรือตั้งให้เป็นผู้บริหารครอบครัว บริหารกิจการของครอบครัว คือ ให้เป็นพ่อบ้านหรือแม่เรือนในการครองเรือนนั้น หากพ่อบ้านหรือแม่บ้านคนใดคนหนึ่งหรือทั้งสองคนเป็นคนทุศีล ไม่มีคุณธรรมต่างๆ ดังยกตัวอย่างข้างต้นนั้น ครอบครัวและการครองเรือนก็จะพบกับความวิบัติและล่มจมในที่สุด รอยรั้วที่ ๔ นี้เป็นรอยรั้วใหญ่ที่สุดได้ยาก และเป็นเหตุให้เกิดรอยรั้วข้างต้นได้ง่ายเพราะฉะนั้น ผู้ครองเรือนที่ปรารถนาจะให้การครองเรือนของตนมีสวัสดิภาพ ปลอดภัย และมีศรีสุขตลอดไปพึงระวังเหตุแห่งความวิบัติทั้ง ๔ ประการนี้มิให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและครอบครัวของตนได้

นอกจากนี้การปฏิบัติ ต่อตระกูลสามี ภรรยาของตนนั้น เหมือนกับการบูชาคนที่เหมือนไฟ บุคคลต่อไปนี้เปรียบเหมือนไฟ ถ้าปฏิบัติถูกต้องย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว จึงควรปฏิบัติดูพวกนักถือการบูชาไฟในสมัยโบราณ บำเรอไฟที่ตนบูชาด้วยความเอาใจใส่ระมัดระวัง ตั้งใจทำให้ถูกต้อง เพราะมีความเคารพยำเกรงเรียกว่า อักคิปาริจริยา (ไฟที่ควรบำรุง หรือบุคคลที่ควรบูชาด้วยการใส่ใจบำรุงเลี้ยง และให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดูไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) มี ๓ อย่างคือ (๑) อาหุไนยัคคิ ไฟที่ควรแก่ของกำนัล ได้แก่บิดามารดา(๒) คหปตัคคิ ไฟประจำตัวเจ้าบ้าน ได้แก่บุตร ภรรยา และคนในปกครองและ (๓) ทักขิไนยัคคิ ไฟทักษิณาย ได้แก่บรรพชิต หรือพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลซึ่งทำหน้าที่สั่งสอน ผดุงธรรม ที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทมัวเมา^{๕๔}

การเอาใจใส่บูชาครุฑ ในฐานะที่เป็นบิดามารดา พึงรู้จัก บุตร ๓ ประเภท และให้การศึกษาอบรมให้เป็นบุตรชนิดที่ดีที่สุดคือ(๑) อภิชาตบุตร บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา ดีเลิศกว่าพ่อแม่ (๒) อนุชาตบุตร บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา เสมอด้วยพ่อแม่(๓) อวชาตบุตร บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา เสื่อมทรามทำลายวงศ์ตระกูล^{๕๕}

การทำหน้าที่ผู้มาก่อน คือ พึงอนุเคราะห์บุตรธิดาตามหลักปฏิบัติในฐานะที่บิดามารดาเป็นเสมือน ทิศเบื้องหน้า ดังนี้ (๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว(๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี(๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา(๔) เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

กล่าวโดยสรุป สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานแรกที่สุดและมีความสำคัญยิ่งของสังคม เพราะสถาบันขั้นมูลฐานที่เป็นจุดเริ่มต้นของสถาบันทั้งหลาย ในสมัยก่อนนั้นสถาบันครอบครัวทำหน้าที่เป็นทั้งสถาบันการศึกษา สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันการปกครอง ฯลฯ หรืออธิบายได้ว่า สถาบันครอบครัวทำหน้าที่ให้การศึกษาและความรู้ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ในด้าน

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๕

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๘/๒๐๒

เศรษฐกิจ และปฏิบัติหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนสมาชิกของครอบครัวให้เป็นพลเมือง แต่ในปัจจุบันสถาบันการศึกษาและสถาบันเศรษฐกิจได้เข้ามามีบทบาทปฏิบัติหน้าที่แทนสถาบันครอบครัวในด้านการให้การศึกษาแก่สมาชิกของสังคม และผลิตเครื่องอุปโภคและบริโภคขึ้นจำหน่ายแก่สมาชิกในสังคม บทบาทในด้านดังกล่าวของสถาบันครอบครัวจึงลดลงไป ดังนั้น การมีครอบครัวที่อบอุ่นนั้น เป็นผลมาจากการประพฤติตนตามหลักของผู้ที่จะทำหน้าที่ครองเรือน ไม่ว่าจะเป็นสามี ภรรยา หรือบุตร ต่างก็มีหน้าที่ที่จะกระทำซึ่งกันและกันให้สมบูรณ์ โดยคติธรรมที่ได้ประยุกต์จากสูตรขวัญแต่งงาน ภาษาอีสาน และการหัวหน้าครอบครัวที่ดีเป็นรากฐานการเป็นราษฎรที่ดีของสังคมด้วย โดยครองตนเป็นพลเมืองที่ดี สามารถพัฒนาสังคมที่ดีต่อไปได้

๔.๓ ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสูตรขวัญผู้นำชุมชน

ในหมวดนี้ผู้วิจัยได้นำหลักธรรมในบทสูตรขวัญผู้นำชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านกำนัน และ องค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) มีคติธรรมคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวสำหรับการเป็นผู้นำ ผู้ปกครอง และการบริหารรับใช้ประชาชน ที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดซึ่งคุณธรรมในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันและประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่เหมาะสมสำหรับใช้ปกครองคน หรือปกครองผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อพัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับสถานภาพ ปฏิบัติตนอยู่ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นธรรมที่ส่งเสริมให้มนุษย์ในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นสังคมที่อุดมด้วยปัญญา ช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน ประกอบด้วย หลักพุทธธรรม ดังนี้

๔.๓.๑ พรหมวิหาร ๔

คำว่า พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ หรือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม ซึ่งมี ๔ ประการ คือ

- ๑ เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้มีความสุข
- ๒ กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
- ๓ มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี
- ๔ อุเบกขา ความวางเฉยเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ^{๖๐}

การประยุกต์หลักพรหมวิหาร ๔ เพื่อพัฒนาบุคคลชุมชนในสังคม โดยเฉพาะผู้นำ หรือผู้ปกครอง จำเป็นจะต้องมีคุณธรรมสำหรับผู้นำ หรือผู้ปกครอง จึงจะสมกับเป็นผู้นำบ้านหรือกำนัน ผู้ปกครองที่สามารถนำความสงบสุขร่มเย็นมาสู่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาได้ จะต้องมี

^{๖๐} อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๖๔/๑๐๘.

คุณธรรม คือ พรหมวิหาร ๔ ประการ นี้ ซึ่งจะขาดเสียมิได้ ฉะนั้น พรหมวิหารจึงเป็นหลักธรรมสำหรับผู้ใหญ่ ดังนั้นการประยุกต์ก็คือ การนำหลักพรหมวิหาร ๔ ประการไปใช้ในการบริหารงาน เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สำหรับ ผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง รวมทั้งชุมชน และสังคมย่อมสงบสุข ซึ่งสามารถนำหลักพรหมวิหาร ทั้ง ๔ ประการมาปฏิบัติได้ดังนี้

๑) เมตตา ผู้เป็นใหญ่หรือผู้บังคับบัญชา จะต้องมีความปรารถนาดี ต่อผู้ใต้บังคับบัญชา มีความรัก มีความเมตตาเสมอด้วยคนในครอบครัว มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่สังคมทั่วไป โดยมีใจที่ประกอบด้วยความรัก ซึ่งเมตตานี้มีลักษณะอันเป็นไปโดยอาการประพฤติดังที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ มีอันน้อมนำเข้ามาซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์หลายเป็นกิจ มีอันกำจัดซึ่งความอาฆาตเป็นผลปรากฏ มีอันได้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน มีความสงบแห่งความพยายามเป็นสมบัติ^{๖๑}

๒) กรุณา ผู้ใหญ่หรือผู้บังคับบัญชา ย่อมมีความสงสารประกอบในจิตเป็นที่ตั้ง เพื่ออยู่ร่วมกันในสังคมร่วมกันได้อย่างมีความสุข คอยให้คำปรึกษา ไม่ว่าด้านครอบครัว กิจการงานของผู้ใต้บังคับบัญชา มีความสงสารเห็นอกเห็นใจ ปลดปล่อยบาปัดความทุกข์ร้อนให้เกิดขึ้นในจิตใจของตนเองเป็นสำคัญ ซึ่งกรุณา มีลักษณะอันเป็นไปโดยอาการช่วยบรรเทาทุกข์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ มีอันไม่นิ่งดูเฉยต่อทุกข์ของสัตว์อื่นเป็นกิจ มีการไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นเป็นผลปรากฏ มีอันได้เห็นสภาพอันน่ากลัวอนาถของสัตว์ทั้งหลายผู้ถูกทุกข์ครอบงำแล้วเป็นบรรทัดฐาน มีความระงับเสียซึ่งการเบียดเบียนสัตว์เป็นสมบัติ มีการเกิดความโศกเศร้าเป็นความวิบัติของกรุณา^{๖๒}

๓) มุทิตา ผู้ใหญ่หรือผู้บังคับบัญชา ย่อมมีความยินดีเสมอ หมายความว่าผู้บังคับบัญชา ย่อมมีความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี คำว่า "ดี" ในที่นี้ หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ไม่มีจิตใจริษยา ความริษยา คือ ความไม่สบายใจ ความโกรธ ความฟุ้งซ่านซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน เช่น เห็นเพื่อนแต่งตัวเรียบร้อยแล้วครุฑมเขยก็เกิดความริษยาจึงแกล้งเอาเศษชอล์ก โคลน หรือหมึกไปป้ายตามเสื้อกางเกงของเพื่อนนักเรียนคนนั้นให้สกปรกเลอะเทอะ เราต้องหมั่นฝึกหัดตนให้เป็นคนที่มีมุทิตา เพราะจะสร้างไมตรีและผูกมิตรกับผู้อื่นได้ง่ายและลึกซึ้ง^{๖๓} ซึ่งลักษณะของ มุทิตา คือ มีความยินดีด้วยเป็นลักษณะ มีความไม่ริษยาเป็นกิจ มีอันกำจัด

^{๖๑} หลวงพ่อเกษม เขมโก, เผยความลับสุดยอด แผนที่ทางปนิพพานของนักปฏิบัติและค้นคว้า, (จัดพิมพ์โดย ดร. เจริญ ปุณยโกศล, ๒๕๓๒), หน้า ๑๓๑.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๖๓} <http://www.art103.com/index2010/index.php/budafromltco/49-house5>, [19 กันยายน 2555]

ความไม่ไยดีเป็นผลปรากฏ มีอันได้เห็นสมบัติของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน มีความสงบแห่งความไม่ไยดีด้วยเป็นสมบัติ มีอันเกิดความสุขกว่าแรงเป็นความวิบัติของมุนีตานี้^{๖๔}

๔) อุเบกขา การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดียอมได้ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืนบุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกระทบในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาในเรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี คือพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ในลักษณะที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม^{๖๕} ซึ่งมีลักษณะอันเป็นไปโดยอาการเป็นกลางๆ ในสัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ มีอันเห็นภาวะที่สม่าเสมอกันในสัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ มีอันสงบความเสียใจและความดีใจเป็นผลปรากฏ มีอันพิจารณาเห็นภาวะที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตนเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งมีอาการเป็นไปอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีกรรมเป็นของแห่งตน สัตว์เหล่านั้นจักได้ประสบความสุขก็ดี จักพ้นจากทุกข์ก็ดี จักเสื่อมจากสมบัติที่ตนมีอยู่แล้วก็ดี เพราะความพอใจของใครเล่า (นอกจากของกรรมเท่านั้น) มีการสงบแห่งความเสียใจ และความดีใจเป็นสมบัติ มีอันเกิดความเพิกเฉยเพราะความไม่รู้ อันอาศัยความคุณเป็นความวิบัติของอุเบกขานี้^{๖๖}

กล่าวโดยสรุป พรหมวิหาร ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา เป็นธรรมของผู้ใหญ่ หมายถึง ผู้นำผู้ปกครอง ซึ่งเป็นหลักธรรมของผู้นำชุมชนทั้งหลายควรมีอยู่ประจำใจเสมอ เพื่อการให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข เพื่อยังประโยชน์ให้ประชาชนในในสังคมชุมชนของตน และผู้นำชุมชน ที่ได้นำหลักธรรมนี้ประพฤติ ปฏิบัติอยู่เสมอ ประโยชน์ หรือ อานิสงส์ของพรหมวิหาร ๔ ประการ นั้น กล่าวคือ เมตตา เป็นประโยชน์อันปราบพยาบาท คือ ความไม่มีใครมุ่งร้าย ปองร้าย กรุณา เป็นประโยชน์ในการปราบวิหิงสา คือ ความที่ไม่มีใครเบียดเบียน มุทิตา เป็นประโยชน์ในอันปราบอวด คือการที่ไม่มีความอิจฉาริษยาคนอื่นและเป็นบุคคลอันเป็นที่รักของบุคคลทั่วไป มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และ อุเบกขา เป็นประโยชน์ในอันปราบกิเลสราคะคือ ความกำหนัด ผู้ประพฤติอุเบกขาธรรมอยู่เสมอ จะได้ชื่อว่า เป็นคนมีเหตุมีผล^{๖๗}

^{๖๔} หลวงพ่อเกษม เขมโก, เผยความลับสุดยอด แผนที่ทางไปนิพพานของนักปฏิบัติและคัมภีร์, หน้า ๑๓๑.

^{๖๕} <http://www.art103.com/index2010/index.php/budafromltco/79-house5>, [19 กันยายน 2555]

^{๖๖} หลวงพ่อเกษม เขมโก, เผยความลับสุดยอด แผนที่ทางไปนิพพานของนักปฏิบัติและคัมภีร์, หน้า ๑๓๑.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

๔.๓.๒ หลักธรรมเรื่อง อคติ ๔

ในหมวดนี้ผู้ศึกษาได้นำหลักธรรมในบทสูตรบัญญัติผู้นำชุมชน ที่มีคติธรรมคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวสำหรับผู้ใหญ่ ที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดซึ่งคุณธรรมในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่เหมาะสมสำหรับใช้ปกครองคน หรือ ปกครองผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อพัฒนาตนเองให้ให้เหมาะสมกับสถานภาพ ซึ่งเรียกว่า อคติ ๔ ประการ ซึ่งผู้ปกครองจะต้องกำจัดมิให้เกิดขึ้นมีภายในจิตใจ ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทาคติ (๒) โทสาคติ (๓) โมหาคติ และ (๔) ภยากติ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

คำว่า อคติ หมายถึง ความลำเอียง ประพฤติที่คลาดเคลื่อนจากธรรม ๔ ประการ คือ

- ๑ ฉันทาคติ หมายถึง ลำเอียงเพราะรัก
- ๒ โทสาคติ หมายถึง ลำเอียงเพราะชัง
๓. โมหาคติ หมายถึง ลำเอียงเพราะขาด
๔. ภยากติ หมายถึง ลำเอียงเพราะเขลา^{๖๘}

ธรรมหมวดนี้ เป็นธรรมสำหรับใช้ปกครองผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เพราะให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ให้วางตัวให้เป็นผู้รับผู้ใหญ่ ในความประพฤติได้อย่างถูกต้อง ซึ่งการประยुคต์หลักธรรมข้อนี้ เพื่อเป็นการไม่ให้เกิดความวิวาทกันในหมู่สังคัม ดังนั้น หลักธรรมที่ผู้นำ ไม่ควรประพฤติปฏิบัติประการแรก คือ อคติ เพราะในชีวิต

การปฏิบัติต่อ ฉันทาคติ หมายถึง ลำเอียงเพราะชอบ หรือ ลำเอียงเพราะความรัก คือ มีความไม่ยุติธรรมเพราะเอาความชอบ ความรัก ความพอใจ ความเป็นพวกเดียวกันมาเป็นตัวตัดสิน ผู้เป็นใหญ่ เช่น ไม่พอใจใครๆ เป็นต้น และเอาความลำเอียงเป็นที่ตั้งต่อการปฏิบัติ โดยไม่เอาใจใส่ หรือ ประองตองให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ เพราะเหตุแห่งความลำเอียงเพราะความไม่ชอบ จึงทำให้เกิดการปฏิบัติไม่มีความเท่าเทียมกัน จึงทำให้เกิดความแตกแยกสามัคคี ในหมู่คณะ ดังนั้น ผู้ที่เป็นใหญ่ควรตระหนักเป็นอย่างยิ่ง และต้องคำนึงถึง เป็นสิ่งสำคัญ

การปฏิบัติต่อ โทสาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะความชัง เพราะความโกรธเป็นที่ตั้ง คือ มีความไม่ยุติธรรมเพราะเอาความเกลียด ความชัง ความไม่พอใจ ไม่ชอบใจกันมาเป็นที่ตั้ง และตัดสินโดยปราศจากเหตุผล เช่น ถ้าไม่ชอบหน้าใครๆ ก็จะพยายามเพ่งเล็งเขาด้วยความโกรธ ปราศจากเหตุผล เป็นต้น ดังนั้น ผู้เป็นใหญ่ควรตระหนักเป็นสำคัญ เพราะเมื่อความโกรธเกิดขึ้นในจิตใจแล้ว ย่อมจะทำให้เป็นผู้ที่ขาดสติสัมปชัญญะยอมเอาตัวเองตัดสินลงไป โดยไม่ใช้ธรรมาธิปไตยตัดสิน จึงเป็นเหตุให้เกิดความลำเอียงด้วยความโกรธส่งผลให้เกิดความไม่พอใจ ต่อ

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

ผู้อื่น และส่งผลให้ความแตกร้างในหมู่คณะ ทำให้เกิดการแตกแยกความสามัคคี ดังนั้น ผู้เป็นใหญ่ย่อมจะต้องตระหนักในเรื่อง โทสาคติ เป็นสำคัญ และมีเมตตา เป็นหลักประจำใจ เป็นสำคัญ

การปฏิบัติต่อโมหาคติ หมายถึง ลำเอียงเพราะความโง่เขลา คือ การรู้เท่าไม่ถึงการณ์ คือ ไม่มีความยุติธรรม เพราะเอาความไม่เข้าใจ มาเป็นหลักในการตัดสินใจ เอาความสำคัญผิด มาเป็นเหตุในการดำเนินชีวิต ขาดปัญญาไตร่ตรองหาเหตุผล โดยใช้ความที่ไม่รู้มาเป็นเหตุให้เกิดการตัดสินใจที่ผิดพลาดทำให้เกิดปัญหาตามมาเพราะเหตุแห่ง โมหาคติ ที่มีความไม่รู้เป็นต้นเหตุ ดังนั้น ผู้เป็นใหญ่ จะต้องไตร่ตรองให้ดีเสียก่อนในการตัดสินใจกระทำในสิ่งต่างๆ โดยใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองโดยโยนิโสมนสิการอย่างแยบคาย เพื่อให้ผู้ที่ทำงานอยู่ร่วมกัน เกิดความสบายใจ และรู้จักปรับตัวอยู่ร่วมกัน ได้อย่างสันติ ดังนั้น ผู้เป็นใหญ่ ความจะต้องหลีกเลี่ยงเป็นอย่างยิ่ง

การปฏิบัติต่อภยากติ หมายถึง ลำเอียงเพราะกลัว คือ มีความไม่ยุติธรรมเป็นที่ตั้ง เพราะเอาความกลัวความเกรงใจ มาเป็นที่ตั้งในการตัดสินใจ ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะมิให้เห็นอยู่ในสังคมทั่วไป จึงทำให้เกิดการงานเสียหาย และเป็นผลให้เกิดการแตกแยกต่อความสามัคคีในหมู่คณะ ดังนั้นผู้เป็นใหญ่ควรหลีกเลี่ยง ซึ่งจะต้องมีความหนักแน่นมั่นคง โดยไม่ให้ภยากติ คือ ความลำเอียง เพราะกลัว เพราะเกรงใจ มาเป็นที่ตั้งโดยตัดสินใจในการกระทำต่างๆ ดังนั้น เพราะความสามัคคี และความเจริญในหมู่คณะ และสังคม ควรหลีกเลี่ยงเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น อคติ ๔ ประการนี้เป็นอกุศลธรรม เป็นความชั่ว การกระทำที่ไม่ดี เป็นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติควรหลีกเลี่ยง ไม่ควรข้องแวะหรือยุ่งเกี่ยว ถ้าไม่รู้จักใช้เหตุผลในการกระทำต่างเสมอ จะส่งผลให้อคติ ๔ ประการนี้เจริญรุ่งเรืองในจิตใจของบุคคลได้ ซึ่งเป็นอกุศล และเกิดผลเสียต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม เป็นอย่างยิ่ง แต่เมื่อบุคคลได้หลีกเลี่ยงอกุศลธรรมนี้ และปราศจากอกุศลธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมรุ่งเรือง สังคมย่อมเชิดชู และสงบสุขเกิดความสามัคคีในสังคม ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “บุคคลใด ไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะความฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ ยศของผู้นั้น ย่อมบริบูรณ์ ดุจพระจันทร์ข้างขึ้นฉนั้น”^{๖๕}

๔.๓.๓ สังคหัตถุ ๔^{๖๖}

การที่เรามาอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นต้องปฏิบัติตนอย่างไร จึงจะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงได้ให้หลักธรรมในการดำเนินชีวิตในสังคมอย่างเป็นสุข ดังนั้นการเป็นผู้ปกครอง ที่จะทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองนั้นอยู่อย่างปกติสุขได้นั้น ผู้นำ หรือผู้ปกครองทุกระดับ ควรมีสังคหัตถุธรรม ๔ ประการในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งแปลว่า ธรรมที่เป็น

^{๖๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕/๓๑

^{๖๖} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗ ; อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒, อัง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑๔/๒๒๒.

ที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กันธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลืมนิสัยที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจัดไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการ ประกอบด้วย คือ

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน การให้สิ่งที่เป็นประโยชน์กับคนอื่น เป็นสิ่งของเล็กน้อยๆก็ได้ เป็นวิชาความรู้ก็ได้ เป็นคำแนะนำในสิ่งดี ๆ เช่นในบทสุตตรขัณณิกานัน ที่ว่า

“ช่วยเหลือชาวศาสนาได้ช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ตราราชไว้ เช่นแนะนำให้ลูกหลานไคพ้นจากยา แนะนำเขาให้พ้นโทษพ้นจากความลึงโลดกินสุรา พ้นจากยาอันเป็นโทษเช่นยาบ้าและยาอี ท่านทำตัวอย่างต่อเนื่อง”^{๓๓} หมายถึง การสงเคราะห์ชาวบ้านด้วยการแนะนำสั่งสอนไม่ให้ชาวบ้าน เยาวชน ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข ต่าง ๆ เช่น การดื่มสุรา ยาเสพติดให้โทษ ช่วยเหลือชาวศาสนา และมหากษัตริย์ เป็น หรือจะเป็นการบริจาค วัตถุ เสื้อผ้า อาหาร ความรู้ ความสามารถ ที่จะช่วยให้คนอื่นได้รับสิ่งที่เป็นประโยชน์นั้น เป็นสิ่งที่ดี ทั้งผู้ให้และผู้รับให้มีประโยชน์ต่อชุมชนส่วนรวม”

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชระ วาจาเป็นที่รัก วาจาสุดค้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีปรองดองต่อชุมชนและความรักใคร่ นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมปฏิบัติตามสามารถชักจูงให้ ผู้อยู่ได้ปกครองนั้นมีทัศนคติ ที่ดีในการพัฒนาชุมชนไปในทางทิศเดียวกันได้

๓. อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม ซึ่งก็เป็นหน้าที่โดยตรงของผู้นำผู้ปกครอง เช่น ในบางครั้งในการทำงานอาจขาดกำลังใจถ้าเราช่วยกันงานที่ยากก็จะสำเร็จ ลุล่วงไปได้ถ้าเราร่วมมือกัน เพราะฉะนั้นตรงนี้สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้เราเกิดรักความผูกพันของบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคม ในการบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์มี ๒ ประการ คือ ต้องทำตัวเราให้เป็นคนดี มีประโยชน์เสียก่อน และสร้างประโยชน์ให้คนอื่นรอบข้าง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสการทำประโยชน์ไว้ ๓ ประการ คือ(๑)ทิฐฐัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในภพนี้(๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้าประโยชน์ในภพหน้า(๓)ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง, ประโยชน์สูงสุด คือพระนิพพานนอกจากนี้ ยังมีประโยชน์ที่สำคัญอีกคือ (๑) อัตตัตถะคือประโยชน์ตนสิ่งที่เป็นคุณแก่ชีวิต ช่วยให้เป็นอยู่ด้วยดี สามารถพึ่งตน หรือเป็นที่พึ่งแก่ตนได้ (๒)

^{๓๓} บุญนาค พินิจพล, สุตตรขัณณสมัยใหม่, (ม.ป.ท : สำนักพิมพ์ลูก ส.ธรรมกัคดี, ม.ป.ป.), หน้า ๘๘-๑๑๑.

ปรีตละ คือ ประโยชน์ผู้อื่นประโยชน์เพื่อคนอื่น อันพึงบำเพ็ญด้วยการช่วยให้เขาเป็นอยู่ด้วยดี พึ่งตนเองได้ (๓) อุภยัตตะ คือ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือประโยชน์ร่วมกัน สิ่งที่เกี่ยวข้องแก่ส่วนรวม เป็นคุณแก่ชีวิตทั้งของตนเองและของผู้อื่น^{๑๒} ยิ่งขึ้นการอยู่ร่วมกันในสังคม ไม่ว่าเรื่องอะไรก็ตาม ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่แล้งน้ำใจจึงจะเกิดความสุขได้ในสังคมนั้นๆ ผู้เป็นผู้นำ ผู้ปกครอง ไม่ว่าจะเป็น ผู้นำบ้าน กำนัน อ.บ.ต. ก็ตาม ซึ่งเป็นผู้นำในชุมชน นำไปหลักธรรมนี้ เป็นข้อคิดสะกิดใจ ในการดำเนินชีวิต และการทำงาน จะยังประโยชน์ มาสู่ชุมชน ก็ที่รักที่ไว้ใจ ให้ดำรงตำแหน่งบริหารงานตลอดไป

๔. สมานัตตตา ความเป็นผู้มีต้นเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การวางตัวดีวางตัวเสมอต้นเสมอปลายกับทุกคน ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข การทำตัวให้เป็นคนน่ารัก นำเคารพนับถือ และนำให้ความช่วยเหลือร่วมมือ การทำตัวได้เหมาะสม ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมเนียมในแต่ละกรณีของผู้ปกครองการประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ เป็นการช่วยเหลืออนุเคราะห์ฝ่ายที่ขาดแคลนความรู้ความสามารถในเรื่องต่างๆ ตามความเหมาะสม เป็นการพัฒนาความเมตตา กรุณาและความรับผิดชอบต่อสังคมแบบหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้ผู้คนในสังคมสามารถมีความเป็นอยู่ดีขึ้น สามารถลดปัญหาช่องว่างระหว่างชนชั้นได้มากบ่งบอกถึงความเป็นผู้เสียละกำลังใจกำลังใจของผู้เป็นที่อาสาที่เข้ามาดูแลแก้ไขปัญหาสร้างความผาสุกแก่ชุมชนของตนได้ปฏิบัติตัวเหมาะสมกับภาวะที่ตัวเป็น

กล่าวโดยสรุป ผู้นำ ผู้ปกครองที่ดี เมื่อมีอำนาจ ต้อง เป็นกันเอง ไม่ถือเนื้อถือตัว แต่ไม่ปล่อยปะละเลย เข้าหาได้ พุดจาด้วยง่ายอ่อนน้อมถ่อมตน แต่เข้มแข็งไม่ หวั่นไหว

๔.๓.๔ ธรรมมีอุปการะมาก ๒

ในหมวดนี้ผู้วิจัยได้นำหลักธรรมในบทสูตรขวัณณผู้นำ ที่มีคติธรรมคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวสำหรับผู้นำ ที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดซึ่งคุณธรรมในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่เหมาะสมสำหรับใช้ปกครองคน หรือ ปกครองผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อพัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับสถานภาพให้เหมาะสมกับขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อเป็นธรรมที่ส่งเสริมให้มนุษย์ในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นสังคมที่อุดมด้วยปัญญา ช่วยเหลือเอื้ออาทร ได้แก่ ธรรมมีอุปการะ ๒ ประการ คือ สติ สัมปชัญญะ ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๖/๖๓/๓๕; ส.ม. ๑๕/๖๐๓/๑๖๓; อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๑๑๔/๒๒๒.

คำว่า ธรรมมีอุปการะมาก แบ่งออกเป็น ๒ คำ คือ

“ธรรม” หมายถึง ความถูกต้อง ดีงาม ความเจริญหรือสิ่งที่ควรประพฤติ ซึ่งมีปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ สำหรับปรับปรุงกาย วาจา ใจ ของมนุษย์ให้สะอาดงดงาม^{๓๓}

“อุปการะ” หมายถึง การอุดหนุน ช่วยเหลือ สนับสนุน ส่งเสริม การมีน้ำใจโอบอ้อมอารี การสงเคราะห์เกื้อกูลจนเจือ การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มี ๒ อย่าง คือ (๑) สติ ความระลึกได้ (๒) สัมปชัญญะ ความรู้ตัว^{๓๔}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ซึ่งได้อธิบายขยายความหมายของคำว่า สติสัมปชัญญะว่า สติจะปลูกให้ต้นจากความฝัน สัมปชัญญะจะทำให้รู้เท่าทันความจริง การที่ใจอยู่กับปัจจุบันเรียกว่า สติ ต่อจากสติก็เป็นหน้าที่ของสัมปชัญญะ หมายถึง ความรู้ชัดเจนเรื่องนั้นๆ ว่า ควรทำหรือไม่ควรทำ มักมาคู่กันสติ คือ สติทำให้รู้ตัวว่า กำลังทำอะไรอยู่ ส่วนสัมปชัญญะจะ ช่วยตัดสินใจว่า ควรทำหรือไม่ควรทำ^{๓๕} ดังที่พระพุทธองค์ทรงได้ตรัสเกี่ยวกับสติสัมปชัญญะไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้ นั้น ย่อมถึงความสมบูรณ์ แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อ สติสัมปชัญญะ มีหิริและโอตตปปะ ของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ เมื่อหิริ และมีโอตตปปะ มีอินทรีย์สังวรของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยหิริ และโอตตปปะ ชื่อว่า มีเหตุสมบูรณ์ ฯลฯ วิมุตติญาณทัสสนะของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยนิพพิทาและวิราคะ ชื่อว่า มีเหตุสมบูรณ์ ฉะนั้น เหมือนกัน^{๓๖}

ยังมีพุทธพจน์ที่ทรงตรัสอีกคือ

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหยียดดู การก้าวเข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การนั่ง การคืบ การเกี่ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง ภิกษุผู้มีสติสัมปชัญญะอย่างนี้แล ภิกษุ

^{๓๓} ไสว มาลาทอง, การศึกษาจริยธรรม สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครองและประชาชนผู้สนใจทั่วไป, หน้า ๑๐.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๓๕} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), บอกใจให้เป็นสุข กับผลงานชุดธรรมอ่านง่าย, (กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๓๖} องฺอุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๘๑/๔๐๖.

ทั้งหลาย พึงมีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี่เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอ
ทั้งหลาย^{๑๓}

อย่างไรก็ตาม ผู้เป็นใหญ่หรือผู้ที่ปกครอง จะต้องตกอยู่ในความไม่ประมาท คำว่า
สติสัมปชัญญะ เป็นธรรมที่มีอุปการคุณเป็นอันมาก เพื่อให้ตกอยู่ในความไม่ประมาท เลินเล่อ
ส่งผลให้การปกครอง หรือการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างไม่สงบสุข ซึ่งเป็นหลักผู้ปกครอง แม้ว่าใน
สังคม มนุษย์อยู่ร่วมกัน แต่ก็มีความแตกต่างกันด้วยสมมุติสถานภาพทางสังคม เพศ วัย
การศึกษา อาชีพหรือแม้กระทั่งความเข้าใจพื้นฐานต่อเป้าหมายของการปฏิบัติแต่ก็หาได้เป็น
อุปสรรคต่อการรู้ธรรมอย่างใดไม่ ส่งผลต่อคุณภาพของการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมากเพราะเหมือน
ชีวิตได้ประทีปส่องทาง หรือของที่ปีติมานานแล้วถูกเปิดเผย ของที่กลัวกลับทำให้หายใจได้หรือ
เหมือนดังเช่นผู้หลงทางแล้วได้รับการชี้บอก ซึ่งหากน้อมใจลงมือพิสูจน์กันจริงจังก่อให้เกิด
และถูกต้อง ย่อมได้รับอันสงสาคือความสันติทุกข้ออย่างแน่นอน ดังนั้น สติสัมปชัญญะ จึงเป็น
หลักธรรมที่ควบคุมไม่ให้บุคคลทำผิดพลาด ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้ดำเนินชีวิตอย่าง
ถูกต้อง ควบคุมอารมณ์ไม่ให้ว้าวุ่น รู้จักคิด ไม่ปล่อยความนึกคิดไปตามความรู้สึกที่ชอบใจหรือไม่
ชอบใจ คอยเหนี่ยวรั้งใจให้ทำ พูด หรือคิดในสิ่งที่ดี เหมือนบิดามารดาคอยห้ามบุตรธิดาไม่ให้ทำ
ความชั่ว แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก เกื้อกูลอุดหนุนในการทำความดีทุก
อย่างให้มั่นคงยิ่งขึ้น^{๑๔} เพื่อใช้สำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างไม่ประมาท คือ

๑. การมีสติต้องใช้ทักษะในการรู้จักตนเอง คือ สติเป็นทักษะให้บุคคลนั้น รู้จัก
สำรวจตนเอง และสามารถประเมินตนเองได้ เช่น สามารถที่จะบอกได้ว่าตนเองนั้นไปใคร มี
ความสามารถอะไร ประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร ทำตนให้มีสติ ความระลึกได้อยู่เสมอให้ตั้งอยู่ใน
หลักแห่งศีลธรรม คุณธรรม วัฒนธรรมอย่างไร ในหลักจริยธรรมพื้นฐาน โดยมีสติสัมปชัญญะเป็น
ที่ตั้งพื้นฐาน คือ การเคารพความไม่ประมาททั้งปวง ในการประมาณในตนเอง และรู้จักภูมิของ
ตนเอง จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้เป็นใหญ่โดยความไม่ประมาทในการงานทั้งหลาย^{๑๕}

๒. การมีสติทักษะในการรู้จักสังคม คือ สติสัมปชัญญะ หรือ เรียกอีกอย่างว่า
(ปัญญาเจตสิก) ซึ่งกล่าวว่า การที่เราเข้าไปอยู่ในสังคม หรือผู้เป็นใหญ่ในสังคมใดๆ ก็ตาม จำเป็น
จะต้องมี ความไม่ประมาทเป็นที่ตั้ง คือ การใช้สติปัญญาระลึกรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่เสมอ เพราะจำต้อง
เรียนรู้ในสังคมนั้น เพื่อเป็นข้อมูลในการปฏิบัติตน ปฏิบัติงาน หรือ การกระทำต่อสังคมส่วนรวม

^{๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๖๘/๒๑๒.

^{๑๔} <http://www.dhammadjak.net/board/viewtopic.php?t=8755>, [30 กันยายน 2555]

^{๑๕} พระครูวิเทศพรหมคุณ, ทฤษฎีผู้นำที่พึงจะเป็นและการบริหารในองค์กร, พุทธจักร, ปีที่ ๖๕
ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๕๔) : ๑๒.

เพื่อให้ถูกต้องตามจารีตประเพณีขนบธรรมเนียมได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสม คือ จำต้องมีหลักพิจารณา ๓ ประการ คือ ชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒิ ซึ่งหลัก ๓ ประการนี้ เป็นคุณธรรมของสังคมที่จะอยู่ร่วมกัน ที่จะต้องยึดถือปฏิบัติได้อย่างมีระเบียบสงบบเกิดสันติ ดังนั้น สังคมถ้าขาดสติสัมปชัญญะคอยควบคุมกิจการงานทุกอย่างย่อมสูญเสียบรรยากาศ^{๘๐}

๔.๓.๕ สุจริต๓

ในหมวดนี้ ในเรื่องสุจริต เป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกข้อหนึ่ง ที่ผู้นำ ผู้ปกครองควรคิดละเนือง อยู่ตลอดเวลาการดำรงตำแหน่งเป็นข้าราชการ ผู้เป็นค่านางานปกครองประชาชน แทนพระเนตร พระกรรม ของพระเจ้าแผ่นดิน ชื่อสัตย์สุจริต ไม่คดโกง เงินภาษีของประชาชน ดังในบทสุตรขวัญ อ.บ.ต.ส่วนหนึ่งได้กล่าวว่า

เจ้าได้ทำความดีเก็บเกี่ยวไว้เจ้าจึงได้คะแนนหลายเกินกว่าคาดพวกหมูญาติ
สาธุการแต่งตั้งเจ้าให้ได้เข้าในสภา มีอำนาจตามมาตรากฎหมายตั้ง เช่นยับยั้ง
พวกโกงกิน เงินภาษีของพี่น้อง พวกชาวบ้านได้แต่งตั้ง ให้ไปปกป้องเงินภาษี
เงินที่มีเป็นหลายล้าน หากเป็นเงินชาวบ้านและชาวเมือง คนฟืดเคืองมีอยู่
มาก^{๘๑}

การเป็นผู้นำ ผู้ปกครอง โดยเฉพาะ นายก อ.บ.ต. ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการงบประมาณแผ่นดิน ซึ่งเป็นเงินภาษีของประชาชน การรักษาผลประโยชน์ของประชาชนจึงเป็นสิ่งควรกระทำเป็นอย่างยิ่ง หมายถึงการปกป้องยับยั้งผู้ที่จะโกงกินเงินทองของแผ่นดิน และการประกอบการสิ่งใด ขอให้เป็นอย่างความซื่อสัตย์ สุจริต ซึ่ง หลักธรรมเรื่อง สุจริต ประกอบด้วย

๑. กายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย มี ๓ คือ งคเวณีและประพฤติตรงข้ามกับปณาดิवाद อทินนาทาน และกามสุมิฉฉาจาร

๒. วชิสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา มี ๔ คือ งคเวณีและประพฤติตรงข้ามกับมุสาวาท ปิสุมวาจา ผรุสวาจา และ สัมผัสปลาลปะ

๓. มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ มี ๓ คืออนภิชณาอพยาบาท และ สัมมาทิฐิ^{๘๒}

ส่วนสิ่งที่ไม่ควรอย่างในฐานะการเป็นผู้นำผู้ปกครอง คือเรื่องทุจริต ในหน้าที่การงาน โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณของแผ่นดิน ทุจริตนั้น ตรงข้ามกับสุจริตหมายถึงการประพฤติชั่วประพฤติไม่ดี ส่งผลให้ผู้ประพฤติประสกับสิ่งที่ไม่ดีและอาจทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนได้ เช่น หยิบเงิน

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๘๑} บุญนาค พินิจพล, สุตรขวัญสมัยใหม่, หน้า ๕๕-๑๐๑.

^{๘๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๓; อภิ.ส.(ไทย) ๓๕/๘๕๐/๓๒๓.

ของพ่อแม่มาใช้โดยไม่ได้ออกกล่าวโกหกเพื่อน พุดจาหยาบคาย เป็นต้นความประพฤติชั่วเกิดได้ ๓ ทางเช่นกันคือ

๑. กายทุจริต คือ การทำความชั่วทางกาย เช่น การลักขโมย การประพฤติดีกในกาม การทำร้ายผู้อื่น การฆ่าผู้อื่น เป็นต้น

๒. วาจิทุจริต คือ การทำความชั่วความไม่ดีทางวาจา หรือการพูดไม่ดี พุดโกหกพุดหลอกลวง? พุดไปปดมดเท็จ เป็นต้น.

๓. มโนทุจริต คือ การทำความชั่วทางใจ เช่น จิตคิดอิจฉาริษยาคิดปองร้ายคิดโกรธเกลียดคิดอาฆาต พยาบาท โมโหจนเฉียว เป็นต้น^{๘๓}

ความประพฤติชั่วทั้ง ๓ ทางนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่ควรทำ ผู้นำผู้ปกครองทั้งหลายควรหลีกเลี่ยง เพราะเมื่อกระทำลงไปแล้วจะทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน ไม่มีความสุข และส่งผลให้สังคมส่วนรวมเดือดร้อน วุ่นวาย ไม่สงบ ทำให้การพัฒนาชุมชน สังคม รวมถึงประเทศชาติ ไม่ก้าวหน้าเพราะการทุจริตคอร์รัปชั่น ล้อราษฎร์บังหลวง ของผู้ปกครองที่มีอำนาจนั่นเอง

เมื่อกล่าว โดยสรุป บทสวดขวัณฐอีสานที่ใช้ในการการสวดวิชัยบายศรี ที่ได้สืบทอดกันมาอย่างยาวนานจากบรรพบุรุษจน กลายเป็น วัฒนธรรมของสังคมอันดีงาม เพราะเป็นคำสอนที่ได้แทรกหลักธรรม เนื้อหาสาระต่างๆ เกี่ยวกับคำสอนในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นอุทาหรณ์ สอนใจให้ตนเอง ปังเจกบุคคล สถาบันครอบครัว สถาบันของสังคม และสถาบันของชาติอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข ดังนั้น การประยุกต์หลักธรรมในบทสวดขวัณฐอีสาน ก็คือ การนำหลักธรรมที่มีในเนื้อหาที่มีความสำคัญ ที่เป็นเนื้อหาในเชิงสร้างสรรค์ มีข้อคิดมีคติเตือนใจนำไปประพฤติปฏิบัติตัวให้ถูกต้องในการดำเนินชีวิต ตามหลักจารีต ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ได้อย่างกลมกลืน จนสามารถพัฒนาตนเอง ให้เข้าอยู่ร่วมสังคม ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม จึงทำให้เกิดความสงบสุข ความสามัคคี และความรัก ความเมตตา ต่อกันและกัน และอยู่ร่วมกันในสังคม ได้อย่างมีความสุข และการที่คนอีสานได้จัดทำพิธีบายศรีสู่ขวัญในการบวชนาค การแต่งงาน และการเข้าตำแหน่งทางสังคมชุมชน ได้นำบทสวดขวัณฐมาประกอบพิธีกรรมอย่างชัดเจน จึงทำให้สังคมอีสานมีความเป็นตัวของตัวเองในเชิงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมประเพณี ตลอดทั้งแนวทางการปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธธรรมอันปรากฏอยู่ในบทสวดขวัณฐอีสานที่กล่าวมาแล้ว อย่างชัดเจน และสมบูรณ์ จึงทำให้การดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข และการอยู่ร่วมกับชุมชนได้อย่างสมบูรณ์ พัฒนาสังคมชาติบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองและเป็นสังคมที่สันติสุข

^{๘๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๘) ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า ๑๑๖๕.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และ ข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ ผู้วิจัยเรื่องการศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานเพื่อการดำเนินชีวิต ในครั้งนี้ ได้ตั้งประเด็นของการศึกษา ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาบทสวดขวัญอีสาน (๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสาน และ (๓) เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานในการดำเนินชีวิต มีข้อสรุปของการวิจัย โดยเสนอตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย มีดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานเพื่อการดำเนินชีวิตสรุปผลการวิจัย มีดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ การศึกษาพิธีสู่ขวัญบายศรี และบทสวดขวัญอีสาน การสู่ขวัญ บายศรี เป็นวัฒนธรรม ประเพณีไทย และของชาวไทยอีสาน ที่ได้รับการปฏิบัติสืบต่อกันตั้งแต่ บรรพบุรุษมานับหลายร้อยปี จนถึงปัจจุบัน จากศรัทธาความเชื่อ อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ที่เข้ามาเผยแผ่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนที่จะพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทในสังคมชีวิตของคนไทย แต่ความเชื่อดั้งเดิม ในเรื่องของการบูชาศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเครื่องสักการะ เครื่องสังเวทต่างๆ จากศาสนาพราหมณ์ ยังอิทธิพลต่อสังคมชาวอีสานและชาวไทยทุกภาค ดังนั้น การสู่ขวัญบายศรี จึงประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ บายศรี ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องบูชา สักการะ เป็นเครื่องสังเวท ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการสู่ขวัญ ซึ่งลักษณะของการกล่าวบูชา สรรเสริญ อันเชิญ อ้อนวอน บวงสรวง เทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เคารพนับถือ เหล่านั้น ให้แจ้งประจักษ์รับรู้ และขอให้ปกป้องชีวิต ให้ประสบแต่สิ่งดีงามในวาระต่าง ๆ ของชีวิตโดย เฉพาะสังคมชนบทชาวอีสาน ที่มีอาชีพเกษตรกรรมทำไร่ ทำนา เป็น พื้นฐานในการดำรงชีวิต ได้มีการทำพิธีสู่ขวัญ บายศรี อยู่แทบทุกโอกาส ทั้งจากที่เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตโดยตรงแล้ว ยังทำพิธีสู่ขวัญให้กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ที่มีส่วนในการดำรงชีวิตในวิถีชีวิตเกษตรกรรม เช่น การสู่ขวัญ นา ช้าง วัวควาย เกวียน เป็นต้น และบทสวดขวัญอีสาน คือ บทสวด ชาวอีสานเรียกว่า สวด หรือสูตรเป็นบทนักปราชญ์ชาวอีสานได้เขียนขึ้น เพื่อใช้ประกอบพิธีสู่ขวัญ ของพ่อพราหมณ์ หรือหมอสูตรขวัญ เป็นทำนองร่ายยาว ภาษาอีสาน และผสมผสานภาษาบาลี ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น และบทสวดจะประกอบด้วยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และคติธรรมในการดำเนินชีวิตด้วย

๕.๑.๒ การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสาน ประกอบด้วยบทสวดขวัญนาค บทสวดขวัญแต่งงาน และบทสวดขวัญผู้นำชุมชนซึ่งสามารถสรุปหลักพุทธธรรมได้ดังนี้

ก. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญนาค

บทสวดขวัญนาคสำนวนภาษาอีสานที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา จะประกอบด้วยพุทธธรรมหมด ดังนี้ หลักธรรมเรื่อง คุณของพระรัตนตรัย, หลักธรรมเรื่อง มาร, หลักธรรมเรื่องกฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, หลักธรรมเรื่องอภินิหารเจกษณ์ ๕, หลักธรรมเรื่อง ปาฏิโมกข์, หลักธรรมเรื่อง วุฒิชรรณ ๔, หลักธรรมเรื่อง อภินิหาร ๖, หลักธรรมเรื่อง อธิปไตย, หลักธรรมเรื่อง บุคคลหาได้ยาก ๒, หลักธรรมเรื่อง ศรัทธา, หลักธรรมเรื่อง โสดาบัน, หลักธรรมเรื่องฐานะทางพระพุทธศาสนา, หลักธรรมเรื่องกรรมฐาน ๔๐ อย่าง, หลักธรรมเรื่อง ปัญญา, หลักธรรมเรื่อง อกุศลกรรม, หลักธรรมเรื่อง พรหมจรรย์, หลักธรรมเรื่อง หลักของ สัททวิหาริก และอันเตวาสิก, หลักธรรมเรื่อง การทำเคารพ, หลักธรรมเรื่อง กรรมฐาน, หลักธรรมเรื่อง อรหันต์, หลักธรรมเรื่อง นิพพาน, หลักธรรมเรื่องโอฆะสงสาร

ข. หลักธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญแต่งงาน

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญน้อยก่อนแต่งงาน ไม่ว่าจะเป็น ทั้งบทสวดขวัญน้อยก่อนแต่งงาน หรือ บทสวดขวัญแต่งงาน ประกอบด้วยหลักพุทธธรรม คือ หลักธรรมเรื่อง เบญจศีลเบญจธรรม, หลักธรรมเรื่องทาน, หลักธรรมเรื่อง กรรม, หลักธรรมเรื่อง เมตตา, หลักธรรมเรื่อง อปายมุข ๖, หลักธรรมเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๓, หลักธรรมเรื่อง อุโบสถศีล, หลักธรรมเรื่อง ฌราวาสธรรม ๔, หลักธรรมเรื่อง ทิศา ๖ ปัจฉิมทิศ คือทิศเบื้องหลัง, หลักธรรมเรื่อง ภรรยา ๗ หลักธรรมเรื่องโอวาท ๑๐ ประการในการเป็นแม่ศรีเรือน

ค. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญผู้นำชุมชน

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญไม่ว่าจะเป็น ผู้ใหญ่บ้าน, กำนันและ อ.บ.ต. สามารถสรุปได้คือ หลักธรรมเรื่อง พรหมวิหารธรรม หรือ พรหมวิหาร ๔, หลักธรรมเรื่องอคติ, หลักธรรมเรื่องอริยมรรค หรือ มรรค มีองค์ ๘, หลักธรรมเรื่อง ศีลห้าหรือ เรียกว่าเบญจศีล, หลักธรรมเรื่องความไม่ประมาท, หลักธรรมเรื่อง สังคหวัตถุ ๔, หลักธรรมเรื่องธรรมเป็นโลกบาล, หลักธรรมเรื่อง สุจริต , หลักธรรมเรื่อง สัมปรัสนธรรม ๗

๕.๑.๓ ประยุกต์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานในการดำเนินชีวิต

ก. ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสวดขวัญนาค

การประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสวดขวัญนาคในการพัฒนาตน หรือปัจเจกบุคคลนั้น สามารถนำมาประยุกต์ด้วยหลักพุทธธรรม ดังต่อไปนี้ คือ บุคคลหาได้ยาก ๒, ไตรลักษณ์ ๓,

และกัมมัญฐาน ๒, ในบทสูตรนาคสำนวนภาษาอีสานได้กล่าวถึงการพรรณนาถึงการบวชของลูกผู้ชาย การรำลึกนึกถึงบุญคุณของบิดามารดา ผู้มีอุปการคุณ และการได้มาบวชของลูกผู้ชาย ถือกันว่าได้ตอบแทนบุญคุณบิดามารดา ซึ่งเป็นจารีตประเพณี และค่านิยมของสังคมไทย ที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชีวิต ที่ผูกพันกันในสังคม นอกจากนี้ อานิสงส์การบวช พอที่จะสรุปได้ ๓ ประการด้วยกัน คือ (๑) อานิสงส์ที่พึงจะได้แก่ ตัวผู้บวชเอง (๒) อานิสงส์ที่พึงจะได้แก่ ผู้มีบุญคุณทั้งหลาย มีมารดาบิดาเป็นประธาน และ (๓) อานิสงส์ที่พึงจะได้แก่ พระศาสนาก็คือได้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา การที่ลูกผู้ชายได้บวชในพระพุทธศาสนา อานิสงส์ได้เกิดกับตัวบวชเอง นั่นคือ การได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า นำมาประพฤติ ปฏิบัติตนตามหลักคำสอนนั้น เกิดความไม่ประมาทในตนเร่งสร้างกุศลความดี มองเห็นสังขารตามกฎไตรลักษณ์ ความไม่แน่นอนความไม่จริงยั่งยืนในชีวิต และสิ่งที่พัฒนาตนไปจุดสูงสุดของชีวิตมนุษย์ และสรรพสัตว์ทั้งหลาย คือการได้ศึกษาเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐาน อันเป็นการปฏิบัติอันยิ่งใหญ่ สามารถนำพาให้ชีวิตพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้นั่นคือ พ้นจากวัฏสงสารเข้าสู่พระนิพพานได้ในที่สุด

ข. ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสูตรขวัญแต่งงาน

การแต่งงาน เป็นวัฒนธรรมประเพณีในสังคมทุกสังคมทั่วไป โดยเฉพาะชาวอีสาน การสู่ขวัญบายศรี ถือว่าเป็นการได้เข้าพิธีแต่งงาน และบทสูตรขวัญแต่งงานของชาวอีสานนอกจากจะเป็นสิริมงคลแก่คู่บ่าวสาว แล้ว คำสูตรขวัญ ยังจะประกอบด้วยหลักพุทธธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และเป็นคติธรรม ข้อคิดสามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันกับการปฏิบัติตนในการครองเรือน เช่น ควรมีสัจธรรมในหลักเบญจศีลเบญจธรรมในเบื้องต้น สอนให้รู้จักทำบุญให้ทาน ให้รู้จักรักษาศีลเข้าวัดฟังธรรมในวันพระ นอกจากนี้ยังมีศิลปะในการครองชีวิตคู่ ให้ประสบผลสำเร็จ หลักการปฏิบัติตนเป็นสามี ภรรยาที่ดี และการเป็น ลูกเขย เป็นลูกสะใภ้ที่ดี ซึ่งสามารถทำให้ผู้ต้องศึกษาและได้ยินได้ฟัง นำไปพัฒนาสถาบันครอบครัวให้เกิดความสุขและมั่นคงได้

ค. ประยุกต์หลักพุทธธรรมในบทสูตรขวัญผู้นำชุมชน

ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญกับความเป็นอยู่สังคมชนบท เป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดประชาชน รู้ความต้องการของชุมชน ดังนั้นในบทสูตรขวัญผู้นำชุมชนที่ได้นำมาศึกษา จะประกอบด้วยหลักพุทธธรรมหลายประการ เหมาะสำหรับการนำมาประยุกต์ใช้กับการเป็นผู้นำชุมชนที่ดีมี ๓ ด้านด้วยกัน คือ ด้านการบริหารตนเอง ด้านการบริหารงาน และด้านการบริหารบริการสังคมเริ่มจากการมีพรหมวิหาร ๔ อันเป็นธรรมของผู้นำ ผู้ปกครอง ที่ควรมีประจำตนอยู่เสมอ ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง การปกครองผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา หรือชุมชนจะก่อให้เกิดความเสมอภาคซึ่งกันและกันผู้นำที่ดีควรยึดหลัก อคติ ๔ คือการไม่มีความลำเอียงข้างใดข้างหนึ่งในการปกครอง แบ่งปันผลประโยชน์ ให้ทั่วถึงกันในชุมชน มีสังคหวัตถุ ๔ ประการ กับการทำ

ประโยชน์ให้สังคมและทำงานรับประชาชน ด้วยความซื่อสัตย์ สุจริตไม่คดโกง ยึดผลประโยชน์ของประชาชนเป็นหลัก

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทสวดขวัญอีสานเพื่อการดำเนินชีวิต ทำให้ได้รับประโยชน์ของการศึกษาผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) เชิงการอนุรักษ์ การอนุรักษ์เอกลักษณ์ และความเป็นปราชญ์แห่งชุมชนภาคอีสาน ของผู้ประพันธ์ บทสวดขวัญ เป็นปณิชนุคคล ที่ควรความเคารพยกย่องส่งเสริม ที่ล้นนำถ้อยคำ ผสมผสาน สำเนียงอันเป็นเอกลักษณ์ของคนอีสาน ให้ได้มีตำราบทสวดขวัญอีสาน ให้คนรุ่นใหม่ ได้นำไปใช้ไปศึกษาโดยเฉพาะการสืบทอดวิชาความรู้การเป็นหมอสูตรขวัญ เป็นเรื่องที่จะต้องให้ความสนใจกันมากขึ้น เพราะบุคคลที่จะมารับบทบาทการเป็นหมอสูตรขวัญนั้น ต้อง ใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์มากพอสมควร และในยุคปัจจุบัน วัฒนธรรมประเพณีการสวดขวัญบายศรีของคนอีสานยังจะต้องมีต่อไป แต่การเป็นหมอสูตรขวัญของแต่ละชุมชนเริ่มขาดแคลน เพราะคนรุ่นใหม่ ไม่นิยมที่จะศึกษาถือว่าเป็นเรื่องเก่าโบราณ ดังนั้น ผู้เกี่ยวข้องทางด้านนี้ ควรคำนึงถึงการสืบทอด และการเป็นหมอสูตรขวัญเป็นเรื่องที่ควรส่งเสริม อนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ กับสังคมไทยและสังคมคนอีสานสืบต่อไป

๒) เชิงคุณค่าของบทสวดขวัญอีสาน ให้มองเห็นคุณค่าของบทสวดขวัญอีสานที่ประกอบพิธีสวดขวัญบายศรี ในแต่ละครั้งของคนอีสานที่ประกอบพิธีสวดขวัญบายศรี นอกจากจะเป็นการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียม อันดีงามแล้ว ยังเห็นเฉพาะว่า การประกอบพิธีกรรมสวดขวัญบายศรี เพียงเพื่อความเป็นสิริมงคลอย่างเดียว ในการเข้าพิธีกรรมสวดขวัญบายศรีแต่ละครั้ง แต่ควรคำนึงถึงบทสวดขวัญ ถ้อยคำที่เอื้อนเอ่ย ของหมอขวัญ นั้นสอดแทรกด้วย หลักธรรมอันดี คติธรรมนำชีวิต ที่บุคคลทั่วไป เมื่อได้ยินได้ฟัง นำไปประพฤติ ปฏิบัติแล้ว ยิ่งจะก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลรุ่งเรือง มากกว่าคำอวยพรใน บทสวดนั้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๑) การศึกษาในโอกาสต่อไปผู้วิจัย เห็นว่า ควรไปศึกษาบทสวดขวัญหรือคำสวดขวัญของภาคอื่น โดยเฉพาะภาคเหนือ ซึ่งจะมีคำสวดขวัญที่เป็นเอกลักษณ์ของชนชาวภาคเหนือเช่นกัน

๒) การประยุกต์บทสวดขวัญในโอกาสต่อไปไม่ว่าจะเป็นภาคใดให้ศึกษาถึงการนำไปประยุกต์ใช้แก้ปัญหาสังคมปัจจุบันได้หรือไม่ มากน้อยอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย : บาลี

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

แก้ว ชิตตะขบ. อธิบายวิชาธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๖.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของดีอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐.

จินดา ดวงใจ และคณะ. ประชุมสูตรขวัณโบราณ สูตรขวัณและโสภณต่างๆ. ขอนแก่น : โรงพิมพ์
คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๔.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ประวัติพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษร
สัมพันธ์, ๒๕๑๔.

ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒.

บุญนาค พินิจพล. สูตรขวัณสมัยใหม่. ม.ป.ท. : ส.ธรรมภักดี, ม.ป.ป.

บุญเกิด พิมพ์วรรณธกุล. ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีไทยอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ขอนแก่น :
โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๔.

ปริญญานันท์ ภิกขุ. ประเพณีโบราณไทยอีสาน. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๑๖

พุทธทาสภิกขุ. ในขุมขุมปาฐกถาธรรมชุด พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๓๐.

พระชลธารมุนี (พระพิมลธรรม, ขอบ อนุจารี). เมื่อเราบวช. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๒.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **บอกใจให้เป็นสุข กับผลงานชุดธรรมอ่านง่าย.**

กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘. ราชบัณฑิตยสถาน). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัดคำเฝ้า.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). **การพัฒนาจิต.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระปาโมทย์ ปาโมชฺโช. **ประทีปส่องธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พระพุทธศาสนาในอาเซียน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ธรรมบุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

พระมหาโกวิท สิริจันโท. **มรดกอีสาน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ, ๒๕๓๓.

มณีรัตน์ จันทนะพะลิน. **เรื่องไทยๆ บายศรี วารสารไทย.** กรุงเทพมหานคร : ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒๒ เมษายน - มิถุนายน, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **มงคลศุภที่ปณี แปล เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วาริญา ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. **จิตวิทยาพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓.** สำนักพิมพ์ ชีววิถีวัฒน์, ๒๕๔๕.

ราชบัณฑิตย. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๘.

สวิง บุญเจิม. **ตำรามรดกอีสาน.** อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ม.ป.ป.

สาร สาระพัสนนันท์. **พิธีสู่ขวัญและคำขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๐.

เบญจมาศ แพทอง. **บายศรี ลักษณะของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๐.

บาลีบทพระไตรปิฎก อภิธาน เล่มที่ ๒ ฉบับพิมพ์มา. ย่างกุ้ง : กรมการศาสนาแห่งสหภาพพม่า, ๒๕๑๗.

เสฐียรโกเศศ. ขวัญและประเพณีการทำขวัญ. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมุขปาฐะ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ไสว มาลาทอง. การศึกษาจริยธรรม สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครองและประชาชนผู้สนใจทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

หลวงพ่อกษม เขมโก. เผยความลับสุดยอด แผนที่ทางไปนิพพานของนักปฏิบัติและคั่นคว่ำ. จัดพิมพ์โดย ดร. เจริญ ปุณยโกศล, ๒๕๓๒.

(๒) วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

ชาคริต อนันทรวัน. บทสวดขวัญจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๑.

ชำนาญ รอดเหตุภัย. ประเพณีทำขวัญและมงคลพจน์ในพิธีแต่งงาน. งานวิจัยวัฒนธรรมของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกลุ่มงานวิจัยภาคกลาง, ๒๕๒๔.

นิตินันท์พันธุ์. พิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนกรณีศึกษาพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ. งานวิจัยปริญญาดุษฎีบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สุปิยะสุดิสดี. การศึกษาวิเคราะห์บทสวดขวัญ บ้านไร่ หมู่ ๑ ตำบลบ้านไร่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต: กรุงเทพมหานครสำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕.

พระครูโสภิตธรรมประยุต (อุดมอุดมตมปญโญ / สงสุระ). การศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงโคราช. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาประหยัด ปุณฺณวโร. งานวิจัยเรื่องจริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาสมณฤทธิพิริยญาณ. จริยธรรมที่ปรากฏในหนังสืออรรถกถาสิกขาบทบ้านสระแก้วตำบลบ้านฝางอำเภอบ้านฝางจังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูสิริธรรมรักจิต (บังคม สุขธรรม), การศึกษาวิธีการประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับหน้าที่ของบุตรธิดาในสังคมไทยปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระสมุห์พรเทพภวธมฺโม (โตแย้ม). บทบาทการทำขวัญนาคในการเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชนของนายชินกร ไกรลาศ (จีนฝ้ายเทศ). วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์, วัฒนธรรมการทำขวัญของคนไท. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕.

(๓) บทความ : วารสาร

พระครูวิเทศพรหมคุณ, ทฤษฎีผู้นำที่พึงจะเป็นและการบริหารในองค์กร, พุทธจักร, ปีที่ ๖๕ ฉบับที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๔.

มณีรัตน์ จันทนะพะลิน. เรื่องไทยๆ บายศรี วารสารไทย. กรุงเทพมหานคร: ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒๒ เมษายน – มิถุนายน, ๒๕๓๕.

(๔) สืบค้น สื่อออนไลน์อินเทอร์เน็ต

คลังปัญญาไทย.(๒๕๕๐). ประวัติศาสตร์พราหมณ์-ฮินดู. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index>. [2 กันยายน 2553]

ไกด์อุบล.com โดย สุขวิช คุณผล. (๒๕๔๘), ความสำคัญของการบายศรี (ออนไลน์), แหล่งที่มา :

<http://guideubon.com/index.php>. [17 มิถุนายน 2553]

<http://www.dhammathai.org/treatment/poem/poem11.php>. [20 กรกฎาคม 2555]

<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=299552>. [1 สิงหาคม 2555]

<http://www.drmanage.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=538650381>. [9 กันยายน 2555]

<http://www.arty103.com/index2010/index.php/budafromltco/49-house5>. [15 กันยายน 2555]

<http://www.arty103.com/index2010/index.php/budafromltco/79-house5>. [19 กันยายน 2555]

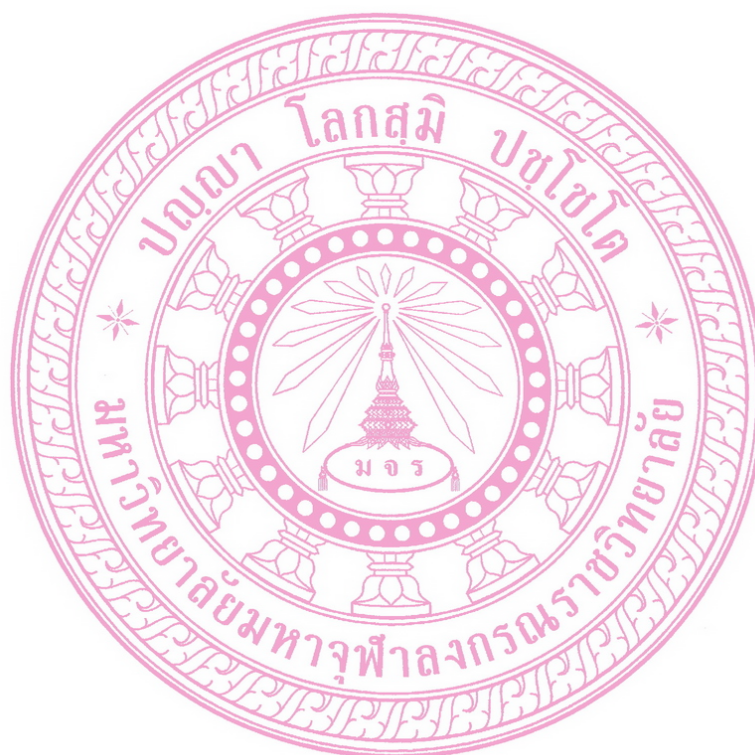
http://www.baanjomyut.com/library_2/chivit/07.html. [20 กันยายน 2555]

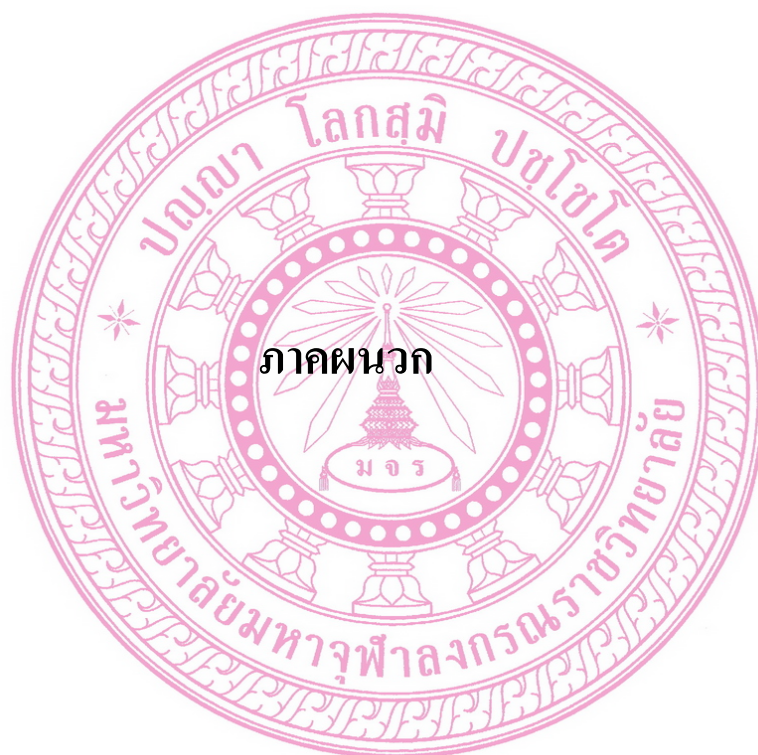
<http://www.dhammajak.net/board/viewtopic.php?t=8755>. [30 กันยายน 2555]
http://t0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcS4OrJmDaeZpQgLT0Z9GJ1iHqYmnXsM7icQp_hPRQd7KUyh4JRpg. [30 กันยายน 2555]
http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/52/baiseepa/image/t1_003.jpg. [30 กันยายน 2555]
http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/ch1_3_2.html. [30 กันยายน 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b08.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b07.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/ch1_3_3.html. [1 ตุลาคม 2555]
http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/ch1_3_5.html. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b15.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b16.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b17.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b10.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b12.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b12.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b11.gif>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://www.baanmaha.com/community/thread9195.html>. [1 ตุลาคม 2555]
<http://www.ponboon.com/board/index.php?topic=1229.0>. [3 ตุลาคม 2555]
<http://t3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQxp8YJNi9dT-MoVmDuUIr3PwPbQABp0CXiIxu8TxzQoA4AI9h5>. [5 ตุลาคม 2555]
<http://t1.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcT5ZdhO4rFeovHcMr33wfb6ypafyNODTD9brnnpnabOTvXHmXa-g>. [5 ตุลาคม 2555]
<http://t3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQxp8YJNi9dT-MoVmDuUIr3PwPbQABp0CXiI8TxzQoA4AI9h5>. [5 ตุลาคม 2555]
<http://t2.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTOi-RnOFZ6pJiYGsH8STC7uDMXtmk6YTDBrMYICQ8vyCxxh2M>. [5 ตุลาคม 2555]
http://t1.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTsLzu0u_0fK22IKNrJJuxtYmrjgaMak1yVKS3nsyUduJAc29n08A. [5 ตุลาคม 2555]
<http://tgstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTBsMphVves6t2BkJvJ4kU7EyoCjUZQFIl6Fylg9UwtfQzumA>. [5 ตุลาคม 2555]

<http://t0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTGnQgoC2AfigQGTZKcc-6J1qF8IajQwFQyVfW>

WpaoQDngLrvbaKg. [5 ตุลาคม 2555]

http://xn--k3chbgks4ae1jybbf4lnc8bc.blogspot.com/2012/12/blog-post_15.html. [5 ตุลาคม 2555]

๑.๒ บายศรีปากชาม

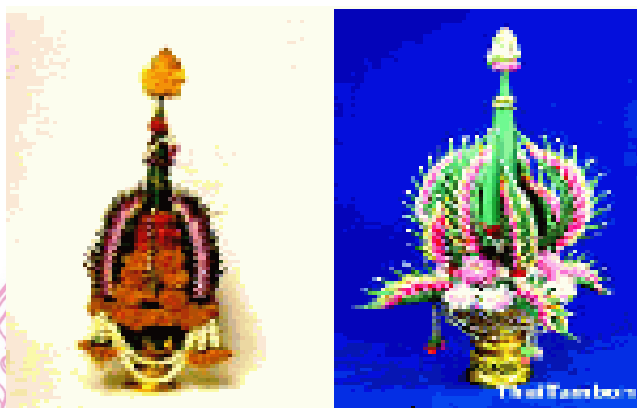
รูปที่ ๓ บายศรีเทพ^๓

บายศรีเทพที่นิยมประดิษฐ์ส่วนมากจะมีรูปแบบ คือ ประกอบด้วยตัวบายศรี ๗ ชั้น ทั้งหมด ๕ ตัว องค์บายศรี ใช้ใบตองตานีเย็บพับจับจีบ กลางองค์บายศรีทำเป็นกรวย ภายในบรรจุ ข้าวตอกดอกไม้ กล้วยน้ำว่า รอบองค์บายศรี ประดับด้วยดอกไม้มงคล ห้อยอุบะดอกรัก ประดับ ยอดด้วย ดอกดาวเรือง และดอกบัว บายศรีเทพใช้การบูชาเทพยดาเจ้าทั้งหลายใช้นูชาเป็นคู่บาง ตำราอาจใช้ตัวบายศรีองค์ แม่ ๕ ชั้น จำนวน ๔ องค์ และใช้องค์ลูก ๗ ชั้น อีก ๗ องค์ส่วนการเรียก ชื่อบางคน อาจคิดว่าบายศรีเทพ และบายศรีพรม เป็นพานเดียวกันเลยเรียกว่าบายศรี พรม - เทพ การตกแต่งพานบายศรีเทพ

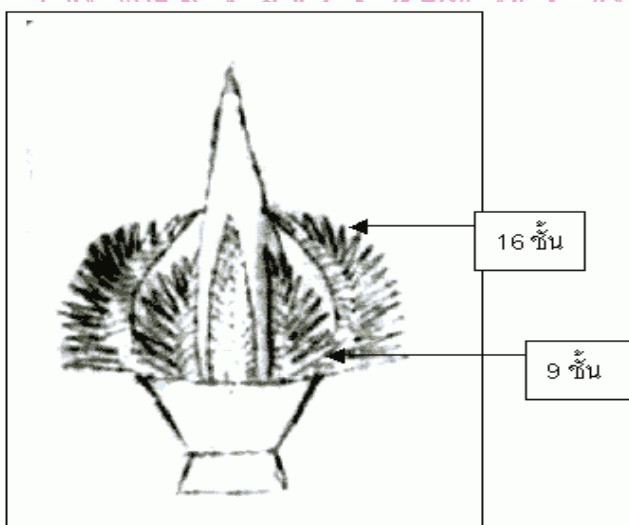
การประดับตกแต่งบายศรีเทพ มักตกแต่งด้วยดอกไม้มงคล เช่น ดอกดาวเรือง ดอกรัก ดอกกุหลาบ ตกแต่งส่วน กรวย ด้วยการ ใช้มาลัยชำระ้วยคล้อง ปักด้วยดอกบัวหรือดอกดาวเรือง ส่วนมุมทั้ง ๔ ของปาก พานตกแต่ง ด้วยอุบะปิดทับ ด้วยดอกบัว หรือดอกดาวเรือง แล้วแต่ความต้องการและความสวยงาม^๔

^๓http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/ch1_3_2.html([http://nenfe.nfe.go.th/elearning/course s/52/baiseepa/image/t1_003.jpg](http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/52/baiseepa/image/t1_003.jpg) . [30 กันยายน 2555]

๑.๓ บายศรีพรหม

รูปที่ ๕ บายศรีพรหม^๕

รูปที่ ๕ ส่วนประกอบของบายศรีพรหม^๖

^๕ <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b08.gif> . [1 ตุลาคม 2555]

^๖ <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b07.gif> . [1 ตุลาคม 2555]

รูปที่ ๖ บายศรีพรมที่เพิ่มบายศรี ๑๕ ชั้นวางได้ ๑๖ ชั้นอีก ๔ องค์^๑

๑.๔ บายศรีต้น

รูปที่ ๗ บายศรีต้น ๓ ชั้น^๒

^๑ http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/ch1_3_3.html. [1 ตุลาคม 2555]

^๒ http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/ch1_3_5.html. [1 ตุลาคม 2555]

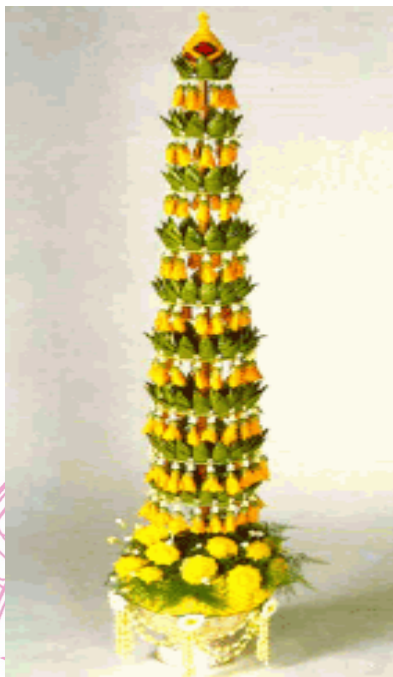
รูปที่ ๘ บายศรีต้น ๕ ชั้น

รูปที่ ๙ บายศรีต้น ๖ ชั้น^{๙๐}

^๙ <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b15.gif>. [1 ตุลาคม 2555]

^{๙๐} <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b16.gif> . [1 ตุลาคม 2555]

รูปที่ ๑๐ บายศรีต้น ๕ ชั้น^{๑๑}

๒. บายศรีตู้ขวัญ

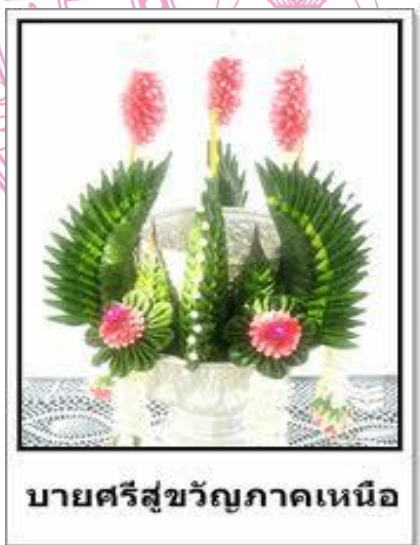
รูปที่ ๑๑ บายศรีตู้ขวัญ ภาคกลาง^{๑๒}

^{๑๑} <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b17.gif>. [1 ตุลาคม 2555]

^{๑๒} <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b10.gif>. [1 ตุลาคม 2555]

รูปที่ ๑๒ บายศรีสู่ขวัญกุ่มเพงเพชร^{๑๓}

รูปที่ ๑๓ บายศรีสู่ขวัญภาคเหนือ^{๑๔}

^{๑๓} <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b12.gif>. [1 ตุลาคม 2555]

^{๑๔} <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b12.gif>. [1 ตุลาคม 2555]

รูปที่ ๑๔ บายศรีสู่ขวัญ ภาคอีสาน^{๑๕}

๓. พาวัวญ หรือขันหมากเบ็ง ของคนอีสาน

รูปที่ ๑๕ พาวัวญ หรือ พานบายศรี อีสาน^{๑๖}

^{๑๕} <http://nenfe.nfe.go.th/elearning/courses/63/image/b11.gif>. [1 ตุลาคม 2555]

^{๑๖} <http://www.baanmaha.com/community/thread9195.html>. [2 ตุลาคม 2555]

รูปที่ ๑๖ ขันหมากเบ็ง ของคนอีสานดั้งเดิม^{๑๖}

รูปที่ ๑๗ ขันหมากเบ็ง ของคนอีสานยุคใหม่ แบบ ๒ ชั้น^{๑๗}

^{๑๖} <http://www.baanmaha.com/community/thread9195.html>. [2 ตุลาคม 2555]

^{๑๗} <http://www.ponboon.com/board/index.php?topic=1229.0> [3 ตุลาคม 2555]

ภาคผนวก ข.

พิธีสู่ขวัญบายศรี

๑. พิธีบายศรีคน

๑.๑ พิธีบายศรีสู่ขวัญพระสงฆ์

รูปที่ ๑๘ พิธีบายศรีสู่ขวัญบายศรีพระสงฆ์

รูปที่ ๑๙ พิธีบายศรีสู่ขวัญบายศรีพระสงฆ์

๑.๒ พิธีบายศรีสู่ขวัญบายศรีนาค

รูปที่ ๒๐ พิธีบายศรีสู่ขวัญ นาค^{๑๙}

รูปที่ ๒๑ พิธีบายศรีสู่ขวัญ นาคหมู่^{๒๐}

^{๑๙}<http://t3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQxp8YJNi9dT-MoVmDuUIr3PwPbQABp0CXiIxu8TxzQoA4AI9h5>. [5 ตุลาคม 2555]

^{๒๐}<http://t1.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcT5ZdhO4rFeovHcMr33wfb6ypafyNODTD9brnnpnabOTvXHmXa-g>. [5 ตุลาคม 2555]

๑.๓ พิธีบายศรีสู่ขวัญแต่งงาน

รูปที่ ๒๒ พิธีบายศรีสู่ขวัญแต่งงาน คู่บ่าว-สาว^{๒๑}

รูปที่ ๒๓ พิธีบายศรีสู่ขวัญแต่งงาน คู่บ่าว-สาว ของคนอีสานโบราณ^{๒๒}

^{๒๑} <http://t3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQxp8YJNl9dT-MoVmDuUIr3Pw P b Q A B p0CXiI Xu 8TxxQoA4AI9h5>. [5 ตุลาคม 2555]

^{๒๒} <http://t2.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTOi-RnOFZ6pJiYGsH8STC7u DMXtmk6 YTDBrMYICCQ8vyCxxh2M>. [5 ตุลาคม 2555]

๒

พิธีบายศรีสู่ขวัญสัตว์

รูปที่ ๒๔ พิธีบายศรีสู่ขวัญควาย^{๒๓}รูปที่ ๒๕ พิธีบายศรีสู่ขวัญควาย^{๒๔}

^{๒๓}http://t1.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTsLzu0u_0fK22IKNrJJuxtYmrjgaMak1yVK S3nsyUduJAc29n08A. [5 ตุลาคม 2555]

^{๒๔}<http://tgstatic.com/images?q=tbn:ANd9 GcTBsMphVves6 t2 2 BkJvJ-4 kU7 Ey4 oCjU 7ZQFI16Fylg9UwtfQzumA>. [5 ตุลาคม 2555]

๓ พิธีบายศรีสู่ขวัญสิ่งของ

รูปที่ ๒๖ พิธีบายศรีสู่ขวัญนา^{๒๕}

รูปที่ ๒๗ พิธีบายศรีสู่ขวัญข้าว^{๒๖}

^{๒๕} <http://t0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTGnQgoC2AfigQGTZKcC-6 J1qF8 IajQw FQyVf WWpaoQDngLrvbaKg> [5 ตุลาคม 2555]

^{๒๖} http://xn--k3chbgks4ae1jybbf4lnc8bc.blogspot.com/2012/12/blog-post_15.html. [5 ตุลาคม 2555]

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระภัททชาพงษ์ ฉายา สิริภทฺโท นามสกุล กำชัยภูมิ
- เกิด : วันที่ ๒๘ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๗
- สถานที่เกิด : ๒๐๐ หมู่ ๗ บ้านหนองหิน ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐
- อุปสมบท : วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ณ วัดบูรพา บ้านลาดใหญ่ ตำบลลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ พระครูโสภณฐิติคุณ พระอุปัชฌาย์
- การศึกษา : มัธยมศึกษา ปีที่ ๖ โรงเรียนกุดดุมวิทยา จังหวัด ชัยภูมิ
 : นครธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๕ สังกัด วัดประโดก สำนักเรียนจังหวัดนครราชสีมา
 :เปรียญธรรม ประโยค ๑-๒ พ.ศ. ๒๕๕๒ สำนักเรียนวัดสะแก อำเภอเมือง จังหวัด นครราชสีมา
 :ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์, การเมืองการปกครอง) (เกียรตินิยมอันดับสอง) รุ่นที่ ๑๕/๕๕ปี การศึกษา ๒๕๕๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครราชสีมา
- เข้าศึกษา : ๑ มิถุนายน ๒๕๕๒
- หน้าที่ : ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน, ครูสอนปริยัติธรรมวัดชัยภูมิวนาราม จังหวัดชัยภูมิ,เจ้าหน้าที่ธุรการ โครงการหลักสูตรประกาศนียบัตรบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ปบ.ส.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหน่วยวิทยบริการ จังหวัดชัยภูมิ
- ปัจจุบัน : สังกัด วัดชัยภูมิวนาราม ถนนชัยภูมิ - ตาลโตนด ตำบล ในเมือง อำเภอเมืองจังหวัด ชัยภูมิ ๓๖๐๐๐